ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА
MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN

Том CLXXIX

АКАД. СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ

Т. ШЕВЧЕНКО

ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗДА
НЮ ЙОРК ПАРИЖ ТОРОНТО
1965

MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN

Vol. CLXXIX Band

STEPHAN SMAL-STOCKYJ

T. SHEVCHENKO

INTERPRETATIONS

Published by Shevchenko Scientific Society, Inc.

NEW YORK PARIS TORONTO

1965

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

Том CLXXIX

АКАД. СТЕПАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ

Т. ШЕВЧЕНКО

ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка

НЮ ЙОРК ПАРИЖ ТОРОНТО

1965

**
*

Editor of the First Edition:

Professor Roman Smal-Stocki, Learned Secretary of the Ukrainian Scientific Institute in Warsaw.

**
*

Editor of the Second Edition:

Professor B. W. Steciuk, Learned Secretary of the Shevchenko Scientific Society, New York.

УПРАВА

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА В ЗДА

присвячує цей том вшануванню

славної пам'яти

МИКОЛИ ДАНИЛЬЧЕНКО

українського патріота, учасника визвольних змагань

і

Його Достойній Дружині

ПАНІ НАТАЛІЇ ДАНИЛЬЧЕНКО

Меценатці Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗДА

Степан Смаль Стоцький

ПЕРЕДМОВА

Великі роковини нашого національного Генія-Пророка і Обновителя — Тараса Шевченка, в його сторіччя смерти і 150-річчя з дня його народження відзначала українська еміграція в вільному світі з особливою пошаною, і, як на еміграційні умовини, з доволі значними досягненнями. Улаштування Світового Конгресу Української Вільної Науки на чужині, ціла низка наукових конференцій і академій, випуск окремих наукових і популярно-наукових праць, друге повне видання творів Тараса Шевченка, випуск друком першого тому англомовної Енциклопедії Українознавства та врешті побудова пам'ятників Шевченка в Вінніпезі і Вашінгтоні — це наявні показники глибокого пієтизму до нашого національного Провідника і Духового Батька — Шевченка, що своїм пламенним словом закріпив навіки в душі української нації свої безсмертні ідеали волі і любови, братерства і християнського гуманізму та непохитну віру в Божу поміч і запевнення, що „встане правда, встане воля і Тобі одному поклоняться всі язики, во віки і віки". З цією вірою в Божу поміч і з повною надією, що український нарід виконає внедовзі вічно живий заповіт Шевченка, живе і житеме українська еміграція на чужині, доки не сповниться пророцтво нашого національного Пророка-Шевченка, що „на оновленій землі — українській — врага не буде, супостата, а буде син і буде мати і будуть люди на землі".

Під зовсім інакшим аспектом проходили святкування цих Шевченкових великих роковин на рідних землях, окупованих червоною Москвою. Там, у большевицькій дійсності, не залишено й сліду з правдивого Шевченка. Ціла низка партійних мітінгів та наукових конференцій з різними новими дослідами Шевченкової творчости, опертими на т. зв. марксистсько-ленінських методах, мала одне тільки завдання: показати Шевченка, як предвісника і трибуна большевицької ідеології, і доказати, що Шевченко був саме таким, якого потребує для своєї пропаганди червона Москва, як це старається доказати большевицький шевченкознавець І. Назаренко, називаючи Шевченка „запеклим ворогом українських буржуазних націоналістів, утопічним соціялістом і марксистом, матеріялістичним атеїстом і по-

лум'яним борцем за вічну дружбу українського народу з російським народом".

З таким саме насвітленням випущено друком, з нагоди сторіччя смерти і стоп'ятдесятиріччя народження Шевченка, цілу масу різних студій, праць і розвідок з відповідною інтепретацією і творчости Шевченка і його світогляду, тобто його поглядів на національні, історичні, суспільно-політичні, релігійні, філософські та естетичні проблеми. „Основна тенденція цих книжок" — як стверджує академік Олександер Білецький — „це тенденція за всяку ціну виправити, вирівняти погляди поета, „підтягнути" його з усіх сил до нашої соціялістичної дійсності". Як це „підтягнення" виглядає фактично, показують нам нові праці большевицьких шевченкознавців, що їх велику масу кинула большевицька пропаґанда на світовий ринок.

Студіюючи ці ювілейні видання наших підсов'єтських науковців, їхні дешеві, безосновні та далекі від дійсної науки методи перекручування Шевченкової ідеології і спотворення не тільки образу самого Шевченка, але й цілої української історії і культури, ми наочно переконуємося, в яких страшних путах сервілізму опинилося шевченкознавство на рідних землях. Щоб принайменше частинно дати відсіч отим нечідним і зневажливим фальсифікаціям українського національного Генія, Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці рішило перевидати цінні „Інтепретації" Шевченкової творчости, що їх опрацював один з найкращих шевченкознавців — академік Степан Смаль-Стоцький. Праця ця вийшла вперше накладом Українського Наукового Інституту в Варшаві в 1934 році, як ювілейне видання в 120-річчя з дня народження Тараса Шевченка і в 75-річчя з дня народження автора „Інтепретацій" Шевченка — Проф. Д-ра Степана Смаль-Стоцького. На жаль, ця цінна розвідка вийшла друком поза межами України і вдодатку в дуже малому тиражі так, що на західньо-українських землях вона була мало відомою, а на українській території під Сталінським режимом була, мабуть, зовсім невідомою. Нічого дивного, що, навіть, ті з большевицьких шевченкознавців, які в своїх писаннях нападають на сл. п. академіка Смаль-Стоцького, спираються на різних інших працях академіка Смаль-Стоцького, цитуючи зокрема його статтю „Великий Льох", вміщену в третьому томі повного видання творів Тараса Шевченка в Варшаві. Про „Інтерпретації" академіка Смаль-Стоцького немає також ніякої згадки в двотомній бібліографії літератури про життя і творчість Шевченка, що її випустила Академія Наук УРСР в 1963 році, хоч в ній подибуємо цілу низку різних популярно-наукових

статтей, вміщених у різних українських журналах і гасописах, що появилися поза межами України.

Щоб цю прогалину в шевгенківській літературі виповнити, Упраза Наукового Товариства ім. Шевгенка в Америці, за згодою Проф. Д-ра Романа Смаль-Стоцького, бувшого секретаря Українського Наукового Інституту в Варшаві і редактора першого видання „Інтерпретацій" академіка Степана Смаль-Стоцького, випускає друком оце друге видання, як „Записки Наукового Товариства ім. Шевгенка", том 179.

Знагення цієї праці академіка Смаль-Стоцького незвигайно велике і сьогодні зокрема дуже актуальне, незалежно від того, що ця праця написана ще перед тридцяти роками. Вартість цієї праці тим більша, що академік Степан Смаль-Стоцький посвятив для студій над Шевгенковою творгістю майже ціле своє життя, всю свою працю в семінарах української філології, спершу, як довголітній професор Черновецького університету, а від 1921-го року аж до кінця життя як професор Українського Вільного Університету в Празі. В тому гасі він виховав цілий ряд визнагних пізніше дослідників творгости Шевгенка, як, напр., пізнішого професора Празького і Львівського університетів — Д-ра Василя Сімовига, автора гисленних праць з української мови і літератури та редактора і інтерпретатора „Кобзаря" Шевгенка, визнагного літературознавця Д-р Луки Луцева, автора недавньо опублікованої праці: „Тарас Шевгенко — співець української слави і волі", а далі Дмитра Николишина, автора праці „Історигні поеми Т. Шевгенка", Платона Лушпинського, автора „Естетигної аналізи поетигних творів Шевгенка" та розвідки про поему Шевгенка „Холодний Яр", Омеляна Цісика, автора розвідки: „Політигні твори Т. Шевгенка", і багато інших.

Теплі спогади про академіка Степана Смаль-Стоцького, його методи аналізи літературних творів з українського письменства і зокрема про його інтерпретації творів Шевгенка знаходимо в спогадах його колишніх угнів, що були наогними свідками його довголітніх глибоких наукових дослідів над Шевгенковою творгістю. З цих саме пригин на автора „Вступного слова" до першого видання „Інтерпретацій Шевгенка" академіка Ст. Смаль-Стоцького запрошено колишнього його студента Проф. Д-ра Василя Сімовига, а до другого видання також видатного шевгенкознавця, колишнього студента акад. Смаль-Стоцького — Д-ра Луку Луцева.

За Управу Наукового Товариства ім. Шевгенка в Америці:
Проф. Д-р Василь Стецюк, науковий секретар і редактор.

ВСТУПНЕ СЛОВО ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ

Професор Василь Сімовиг в передмові до першого видання „Інтерпретацій" академіка Степана Смаль-Стоцького, передбагав, що воно зробить доступною для ширшого загалу методу пояснювання Шевгенкових творів, а „цього тільки треба" — кінгає свою згадку найздібніший угень автора „Інтерпретацій". Це було в 1934 році. Та, на жаль так воно не сталося, і гисленні праці про Шевгенкову творгість ще й тепер виявляють, що пророблена праця академіком Степаном Смаль-Стоцьким не дала бажаних успіхів, бо її не знають . . .

„Інтерпретації" не відомі були в Україні під большевицькою окупацією, бо, коли вже появились друком, — там панував такий режим, що не було майже жадного зв'язку тоді з вільним світом. Під гас другої світової війни сталося так, що всі українські книжки, видані на західніх українських землях, попали в руки того московського режиму, який знищив вільне слово в Східній Україні. Він зробив те саме у всіх гастинах Европи, де тільки ступила його диктаторська стопа.

Цим треба пояснювати, що видані у Варшаві „Інтерпретації" тепер недоступні тим, що цікавляться шевгенкознавством. Правда, тепер появилися відгуки на думки, виявлені в „Інтерпретаціях", — в деяких працях підсоветських авторів. Але вони тільки лають академіка Степана Смаль-Стоцького, не маюги змоги протиставитися його арґументам, а що найважливіше, його філологігний методі: це знагить вияснювати твори поета на основі їх текстів, а не особистих, партійних ги політигних забаганок, як це практикується тепер в СССР.

Академік Степан Смаль-Стоцький навгав своїх угнів в семінарі Українського Вільного Університету в Празі, що завданням науки є шукати правди на основі всіх доступних джерел. В інтерпретаціях літературних творів, не тільки Шевгенка, але й Квітки, Франка та Котляревського, він показував угням, як це треба робити. Про цю методу розказує в своїх спогадах проф. В. Сімовиг, який слухав викладів автора „Інтерпретацій" в Чернівцях на університеті, на погатку цього сторіггя.

Я мав щастя бути угнем академіка Степана Смаль-Стоцького в Українському Вільному Університеті в Празі в 1922-1926 роках та пізнати його методу наукової праці. Вгений ака-

демік і під гас своїх викладів кожної хвилі міг перейти на дискусійну методу зі своїми студентами та вияснювати їм наукові правди, до яких він дійшов. Пишемо про це тому, бо смішними нам виглядають голоси совєтських ніби-то науковців про „Інтерпретації", автор яких був співробітником таких світової слави наукових журналів як „Jahrbuch für Slawische Philologie", або празька „Slavia", ги хог би видання Української Академії Наук, коли вона ще була (в 20-тих роках) дійсно науковою інституцією, а не, як сьогодні, тільки московською лавогкою, що видає протижидівські памфлети.

Леонід Хінкулов в книжці „Тарас Шевгенко і його сугасники" (Київ, 1962, ст. 69) написав таку „наукову" оцінку „Інтерпретацій":

„Такий присяжний перекругуваг Шевгенка, як С. Смаль-Стоцький, у своїй хирлявій книжегці „Тарас Шевгенко, Інтерпретації", виданій у Варшаві у 1934 році, виводив з творів Шевгенкових заклик до . . . класового миру"!

Хінкулову воно видається дивним, бо ж він наслухався і нагитався про клясову боротьбу, яка є основою існування большевицької диктатури, але хто прогитає в Шевгенка в „Посланію" — „Обніміте, брати мої, найменшого брата" — той зможе назвати „хирлявою" книжку Хінкулова, а її автора — „перекругувагем" або науковцем-брехунцем.

Інший совєтський шевгенкознавець Ю. О. Івакін в книжці „Стиль політигної поезії Шевгенка" (Київ 1961, ст. 227) називає автора „Інтерпретацій" — „зубром націоналістигного шевгенкознавства" та „фальсифікатором його поем", бо йому треба довести, що Шевгенко не був проти Москви в поемі „Великий льох" . . .

До невірних висновків доходять і деякі шевгенкознавці у вільному світі, які не мали змоги пізнати шевгенкознавгих праць академіка Степана Смаль-Стоцького, як це старався я довести в розвідці „Незмінний Шевгенко", надрукованій в „Шевгенківському Альманаху" Українського Народного Союзу на 1964 рік, на ст. 41-52.

Тому наступила велика потреба видати в цьому ювілейному Шевгенківському 1964-му році — другим виданням — „Інтерпретації" академіка Степана Смаль-Стоцького, щоби цим уможливити якнайширшому колу гитагів запізнатися з тими, можна сказати, ревеляційними свого гасу, думками про Шевгенкову творгість. „Інтерпретації" будуть ревеляцією ще й тепер для гисленних гитагів у вільному світі.

Були б вони сензацією і в Україні, як би тільки могли туди дістатися. Трісла б тоді, як мидляна банька, брехня про те, що Шевгенко був прихильником „возєднання України з Москвою", та, що він був розгарувався в українській історії і дбав тільки про те, щоб слухати ги наслідувати Бєлінського, Чернишевського ги якіхось інших росіян.

Хто хоге пізнати Шевгенкову творгість, той мусить прогитати „Інтерпретації" академіка Степана Смаль-Стоцького. Він не мусить із ними погоджуватися у всіх подробицях, бо ж академік Смаль-Стоцький шукав правди у своїй праці, і завжди її приймав, від кого вона б не походила. Але ніхто не сміє не звертати уваги на досліди автора „Інтерпретацій". Сама лайка їхнього автора, як це роблять підсоветські науковці, може свідгити тільки про безсильність тих, що його лають.

Ми з правдивою вдягністю згадуємо свого Дорогого Вгителя і висловлюємо нашу велику втіху, що оці „Інтерпретації" виходять другим виданням. Дай Боже, щоб відкрита правда про Шевгенкову творгість стала добром якнайбільшого гисла тих українців, для яких Шевгенко є співцем української слави і волі та борцем за волю всіх покривджених людей і народів. Пам'ятаймо, що Тарас Шевгенко написав 24-го вересня 1860-го року такі пророгі слова:

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі . . . !

Ню Йорк, 1964 — *Д-р Лука Луців*

Лист Директора Українського Наукового Інституту до Академіка С. Смаль-Стоцького з приводу 75-ліття його віку.

Високоповажаний Пане Академіку,

довгу ниву Свого життя проходили Ви серед невтомної патріотичної праці. Історичної ваги заслуга Ваша на полі науковому полягає головно в тому, що у своїх наукових дослідах Ви висвітлили правдиве місце мови українського народу в сімї славянських мов і цим поклали одну з твердих підвалин українознавства. Поруч із цим, не лише як учений европейського значіння, але й як громадянин-патріот, Ви що-далі, в міру свого духового зросту, все більше стаєте джерелом ідейного усвідомлення українського громадянства, а в моменти затемнення української думки Ваш голос стає дороговказом правдивого національного шляху, сприяючи оздоровленню громадських настроїв.

Відповідно відзначити знаменну дату в Вашому житті не маємо иншого способу, як той, щоб том Ваших праць, видаваний Українським Науковим Інститутом, сполучити з ювілейною датою 120-ліття з часу народження нашого національного ґенія, творів якого стали Ви достойним інтерпретатором, та з ювілейним, XXV-им, числом »Праць Українського Наукового Інституту«— в ознаку високої пошани Інституту до заслуженого патріярха української національної справи.

Прийміть запевнення щирої та глибокої поваги й сердечної відданости.

Директор Інституту,

Проф. О. Лотоцький.

Український Науковий Інститут у Варшаві звернувся до мене, як колишнього учня акад. Степана Смаль-Стоцького, щоб я до цієї книги написав декілька слів. Мені приємно вволити волю Інституту — тим приємніще, що рік видання цієї збірки інтерпретацій мойого Вчителя збігаєтся з сімдесятьпятим роком його життя і стодвацятими роковинами народин найбільшого поета України. Може, цих моїх декілька слів докине трохи світла до того, серед яких обставин вароджувалися ці інтерпретації, щó їх викликало — й у звязку з цим виснить, що дало для Шевченкознавства те середовище, що їх ізродило.

Для цього я вибираю форму спогадів. Раз, щоб своїм словам надати більш безпосередности, по-друге, щоб читачеві легче було схопити ту атмосферу, серед якої нам, колишнім студентам акад. Смаль-Стоцького, доводилося працювати й добиратися до тієї методи, яку в основу своїх інтерпретацій усе вкладав і вкладає автор цієї книги.

Ми, студенти-україністи чернівського університету, ніколи не мали й не виявляли великих аспірацій, ніхто з нас не мріяв про якусь велику каріеру в майбутньому. Всі ми, знаючи, яке велике значіння має вчитель рідної мови в середній школі, мали одне бажання: зробитися добрими середньошкільними вчителями, які перед своїм сумлінням усе відповідали б за свою працю, а перед народом за ту освіту, яку ми вноситимемо в ряди шкільної молоді. Всі ми були свідомі, що нам потрібне глибоке знання свого предмету. І ми думали, що основне знання мови (граматика) й Кобзарознавства гратимуть для нас чи не першу ролю. І як воно не дивно, на нашім університеті, всупереч иншим, де викладали українську мову й письменство, ці дві ділянки були для нас усіх найважніші, на них усі ми найбільше звертали свою увагу.

Коли я переходжу в памяті той час ізперед трицятьох років, то ще й сьогодні бачу різницю між нами, україністами чернівецького університету, й нашими товаришами з инших високих шкіл колишньої Австрії. За наших університетських часів ***ніхто*** *з нас не друкував своїх наукових спроб, дарма що деякі семи-*

нарійні праці наших товаришів мали наукову вартість. Головно праці лінґвістичні. Бо ніхто з нас не виявляв претенсій бути „українським ученим“, межі, що ми їх собі зазначували, були нешироки, скромні. А проте, коли дивитися на тодішню нашу студенську працю з історичної перспективи, то вона була досить велика. І передовсім жвава й дуже жива.

Час, про який я тут говорю, обхоплює не цілих пятнацять років. І те, що я тута згадую, відноситься не тільки до моїх університетських студій (1899—1903). Чотири роки університетської науки не могли, при такому обширі матеріялу з україністики, заповнити виключно студії над Шевченком. Пригадую собі добре, що в часі моїх студій йому був посвячений тільки один (зимовий) семестер семинарійних вправ (1901—2). Тоді було в нас тільки четверо слухачів (Плятон Лушпинський, Богдан Левицький, Микола Харжевський — уже покійний від 1907. р. — та я). Небагато ми тоді інтерпретували („Гамалію“, „Посланіє“, декілька баляд), бо майже ввесь семестер заняв був своєю дуже докладною аналізою „Гайдамаків“ т. Лушпинський. Але ж інтерпретації наші були наскрізь фільольоґічні. Нам казали звертати увагу на те, щоб твір був як-слід відчитаний (і щодо змісту, і щодо ритму), бо прочитаний зі зрозумінням твір, де важніші слова голос підносить, менше важні придушує, при чому свою вагу грає й його модуляція — так прочитаний твір, ясна річ, після докладної аналізи самого твору передтим, уже сам по собі стає більш-менше зрозумілий. А далі — йшов докладний розбір: слово за словом, думка за думкою, сполука речень, звязок із попереднім, але ж найважніше — саму поему ми розбирали в циклі инших творів поетових, і то в першій мірі творів більш-менш із того самого часу: їх думки, фрази, сполуки фраз і т. д.

Ясна річ, що те, що було написане про цю чи ту поему досі — ми повинні були докладно знати, при розборі все це піддавали критиці, робили свої самостійні висновки. Коли ж література була невелика, н. пр., щодо Гайдамаків (Огоновський, Франко), то доводилося все наново провірювати. Пригадую собі, що історична основа поеми, головно пpовір того матеріялу, що його подає у приписках до „Гайдамаків“ сам Шевченко, забрав т. Лушпинському повних чотири місяці дуже поважної підготови. Дещо з проробленого дотеперішніми інтерпретаторами доводилося відкидати (н. пр. головні думки про „Посланіє“ Кокорудза), дещо вияснювати в цілком новому світлі.

А цим новим для нас світлом була, власне, метода проф.

С. Смаль-Стоцького: розяснювати й вивчати Шевченка передовсім із самого поета, підходити до окремих його творів не тільки зі становища того твору, що його розбираєш, а у звязку з поемами, найперш написаними більш-менш у тому самому часі, а далі — з иншими. Такий підхід наводив на ту справедливу думку, що у свій „Кобзар" Шевченко влив увесь свій світогляд, та що тому світоглядові він дав вислів у різних щодо змісту своїх творах, тимто, щоб і головну думку тих творів схопити й порозуміти в них і поодинокі образи, й поодинокі фрази, а то й нераз слова — треба брати Шевченка на ввесь зріст, таким, як він нам виявляється в усіх своїх творах, і в поетичних, і в оповіданнях, і в „Деннику", і в листуванні, в писаннях українських і у творах, написаних його своєрідною російською мовою. Не можна ж забувати, що творчість поетова розтягалася спершу всього на 1840—1850 (пізніш на 1875—1861) роки, що в цих перших десятьох роках, у роках найкращого віку (від 26.—36. року життя!) і у звичайних людей складається звичайно повний світогляд, а в таких, як Шевченко, і — поготів; що в Шевченка не було найменших ні субєктивних (невольницьке життя!), ні обєктивних (деспотизм у Росії, повна денаціоналізація укр. інтеліґенції, кріпацтво) підстав щонебудь із того виробленого вже в дозрілому віці світогляду пізніше зміняти.

Не знаю, а мені так здається, що в тому часі, про який я говорю, ніде так до Шевченкової творчости не підходили, що так докладно й так різнобічно не розбирали Шевченка ні на однім університеті тодішньої Австрії, як це робилося в нас, на семинарійних вправах у проф. Смаль-Стоцького...

Коли ми з такого погляду почали підходити до інтерпретації Шевченкових творів, то вже пізніше, закінчивши університет, кожний із нас робив свої власні висновки, й коли, може, не всяк із нас і дійшов до зовсім уже таки ясного розуміння Тарасової творчости в подробицях, то бодай міг собі сказати, що обхопив її в загальних рисах. Я маю тут на увазі своє народне видання Шевченка, першу спробу такої книжки (тимто, ясна річ, і не без хиб!), спробу, що зродилася зі шкільної праці з моїми учнями учительської семинарії в Чернівцях та з року на рік доповнювалися новими думками й дискусіями в вужчому колі товаришів, які цією справою цікавилися.

Таксамо цілком у новому світлі станула перед нами Шевченкова версифікація, ритміка його віршів. Крім дуже цікавої статті С. Людкевича в „Молодій Україні" п. н. „Про основи і зна-

чіне співности у поезиї Тараса Шевченка“ (Львів, 1901, стор. 166—175, 305—316; 1902, стор. 124—128), в нас тоді до постової ритміки н і х т о не підходив зі становища в и к л ю ч н о ритмічної будови народніх пісень. Про такий підхід ми почули вперше на наших семинарійних вправах, і хоч у подробицях у нас були (і все ще є) сумніви щодо цього чи того ритму, а дехто, з різних причин (н. пр., я самий), ніяк не може погодитися на те, що Шевченковий ямб це просто колядковий ритм, — то проте сама така думка проф. Стоцького взагалі нас тоді з а х о п и л а (і ще й тепер захоплює), — вона нараз робила для нас зрозумілим мистецтво Шевченкового віршу.

Що такий підхід до Шевченкової творчости давав читачеві ясний образ і Шевченкового національно-політичного світогляду, — і говорити нічого. Ця метода в зовсім иншому світлі виявляла нам Шевченка з його поглядами на м и н у л е України, ніж досі в нас приймали, вона відкидала всякі вагання, які міг би дехто мати, вириваючи з цілої діяльности Шевченка не то що його поодинокі поеми (н. пр., „Посланіє“), а й поодинокі відірвані фрази, та ще піддаючи їм зовсім самовільний зміст! У дусі такої методи й написана моя передвоєнна праця „Шевченко й Гетьманщина“ („Наша Школа“, 1912, ст. 9), п е р ш а, думаю, в нас спроба р о з б и т и втертий у нашій науці погляд, який через шкільні підручники (Ол. Барвінський, Виїмки з укр. літератури для учительських семинарій, II. вид., ст. 215) дістався до ширшої громади, погляд, що, мовляв, Шевченко р о з ч а р у в а в с я гетьманщиною, в котрій спершу добачав свій ідеал і т. д. Метода проф. С. Стоцького ставила перед наші очі Шевченка з ясним поглядом і на сучасне України й її майбутнє й робила незрозумілі на перший погляд Шевченкові поеми ясними і зрозумілими. Найкращий доказ на це — видана мною п е р ш а в нас спроба інтерпретації поеми-містерії „Великий Льох“ (Відень, 1915), інтерпретації, що її зроблено такою методою.

Ще дещо треба б додати про часи після 1904. р. Хоч уже не студент, хоч не брав уже участи у вправах семинарійних проф. Смаль-Стоцького, то зносин із своїм Учителем я не переривав, із учасниками українського семинаря був у постійному сутиці, давав їм поради, книжки, а де з ким доводилось разом працювати (Д. Цибушник) і дуже часто ділитися думками у шкільній практиці. Із цього семинаря вийшов пізніш окремий (нестатутовий) „Гурток Кобзарознавства“ — його заснували, під проводом мойого близького приятеля, вже покійного Миколи Равлюка († 1933), моло-

ді вчителі кіцманської гімназії (пор. мою статтю „Гурток Кобзарознавства“ , „Діло“ ч. 80 з 12. квітня 1931, стор. 10—11). Яка велика шкода, що найглибший із цього гуртка, М. Равлюк, не лишив по собі ніяких інтерпретацій Шевченкових творів. Як уміло, як глибоко підходив він усе до Шевченкової творчости! Зате в Коломиї появилися аж дві книжечки молодших товаришів, колишніх студентів-українїстів із Чернівців: Дмитра Николишина „Історичні поеми Шевченка“ (1914, 1921) та Омеляна Цісика „Політичні поеми“ (1925), при чому перша вийшла вже другим виданням, і обидві зустрінулися з прихильністю критики. Безперечно, метода й підхід до інтерпретацій Шевченкових творів у згаданих книжечках мають коріння своє в семинарі українїстики проф. Смаль-Стоцького. Та багато залишилося так і ненадрукованим (мені згадували про добрі інтерпретації мойого земляка Михайла Навроцького, що перед війною вчителював у Городенці). Правда, не все це були інтерпретації, були і праці з ділянки мови Шевченка (н. пр., про орудний відмінок у Шевченкових творах — В. Федоровича), були лінґвістичні праці, де за матеріял правив, здебільша, Шевченко (про родовий відмінок — покійного Ів. Рожки, † 1910) і т. д., та все це, десь позакидуване по університетських архівах (може, за війни і пропало!), так і попало в забуття... Почата ще на університетській лавці студія П. Лушпинського про „Гайдамаки“, що розрослася в великий науковий твір, теж чекає ще свого видання. Лушпинський у своїх студіях (н. пр., про „Холодний Яр“ 1930, Естетична аналіза поетичних творів, 1933) — проводить естетичну інтерпретацію поетичного твору, — ділянка в нас майже не тикана...

Трицять років, а як би це було вчора. Наче сон, проходять картини живих, деколи аж надто гарячих дискусій на семинарійних вправах. Ще й сьогодні бачу, як якось по-молодечому горять очі в Керманича вправ, як він увесь захоплюється після вдалого розяснення якогось „темного місця“) з „Кобзаря“, й як це захоплення переходить на нас, студентів, і як у нас щось живе прокидається, як нараз ми, не зчувшися, всі починаємо говорити... А далі виринають до глибини серця зворушливі образи зі шкільних годин, коли сорок молодих людей зливалося з тобою в одне підчас розбору Шевченкових творів, коли з власної волі, ніким не примушувані, з „Кобзарями“ в руках, виходили всі учні на „Гарбузову гору“ (›Habsburgshöhe‹), щоб разом читати й розяснювати при-*

*) В нас тоді ця фраза була в моді; взята вона з заголовку праці Ом. Партицького „Темні місця в Слові о полку Ігореві“.

дбаною мною з університетських часів методою Тарасові поеми. І ніколи, здається, не забудеш непідробленого, щирого вигуку одного учня, що з головою вліз був у німецьких клясиків і захоплювався ними до безтями:

— Ні, немає таки понад Шевченка!

Такі самі зворушливі хвилини доводилося переживати й підчас війни в таборах полонених українців, коли йшли інтерпретації Шевченка, розяснялося поетову творчість, передусім зі с а м о г о таки поета...

Та щоб не було ніякого непорозуміння, мусимо відразу сказати, що ця метода не то що не виключає ш и р о к и х с т у д і й над творчістю Шевченка, але просто вважає їх за необхідні й самозрозумілі. Це ж ясно, що з кожною інтерпретацією звязаний цілий ряд дуже важних питань, які вимагають окремих студій: тут важна й біоґрафія, і знання тодішніх політичних, економічних і соціяльних обставин, і того духового довкілля, в якому доводилося поетові жити і працювати. Адже ж на основі всього цього і складався поетовий світогляд, на все ж він мусів по-свойому реаґувати у своїх т в о р а х, тимто в с і ці твори це — п е р ш е джерело для того, щоб поета зрозуміти.

Може, те, що тут сказане, і не виповняє вщерть того, що хотілося б іще сказати про методу інтерпретування Шевченка акад. Смаль-Стоцьким. Але ж цікавий читач знайде решту в самій книзі. Автор дуже часто на своїй методі спиняється й докладно її виснює. Тимто говорити про неї докладніше, значило б — повторювати иншими словами (може й гірше!) те, що каже сам інтерпретатор. Цей жмут спогадів має иншу мету — він має виявити, як приймалася метода інтерпретування між учнями проф. Смаль-Стоцького, що вона дала молоді, і що зі створеного в дусі тієї методи появилося на письмі (друкованим, чи недрукованим словом).

Пишучи ці рядки, я з великою вдячністю згадую свойого Дорогого Вчителя й висловлюю свою велику втіху, що його інтерпретації виходять окремою збіркою. Багато з того, що обіймає ця збірка, позароджувалося ще в часах професорування акад. Смаль-Стоцького в Чернівцях. Але ж провірити все це, вигладити й приготовити до друку не давала тоді ні змоги, ні часу широка політично-громадянська діяльність професора. Автім багато з цього переходило тільки усним словом до студенства, — воно не було взагалі написане. Навіть н а п и с а н о ї 1902. р. й виголошеної на Шевченковому Святі інтерпретації „Посланія" не було

часу зладити до друку. Що-йно перед самою війною (1913. р.) акад. Смаль-Стоцький звільнився потрохи від своїх громадських обовязків, — і тоді почали появлятися поодинокі його статті чи на теми Шевченкової ритміки („Наша Школа“), чи про Шевченків світогляд і т. д. А далі прийшла війна, настали бурливі часи 1918—1920 рр., і аж побут у Празі дав змогу вилитися його думкам у цілому ряді статей, порозкидуваних по всяких наших журналах („Літературно-Науковий Вісник“, „Українська Школа“, „Вісник“, „Дзвони“, „Назустріч“). Здебільша, всі ці післявоенні інтерпретації члени „Українського історично-фільольоґічного Товариства“ у Празі мали нагоду чути та продискутовувати на засіданнях Товариства. Щорічні березневі збори, присвячені памяті Шевченка, все були сполучені з окремим викладом акад. Смаль-Стоцького про одну якусь поему українського ґенія.

Виклади ці спопуляризували серед членів Товариства (і зібраних гостей) методу, що з нею підходить до діяльности Шевченка акад. Смаль-Стоцький, — та ще краще зробить її доступною для ширшого загалу ця збірка.

А цього тільки й треба.

Львів, у липні, 1934. р.

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ.

Т. ШЕВЧЕНКО — СПІВЕЦЬ САМОСТІЙНОЇ УКРАЇНИ.

Із уст пророка-ґенія Тараса Шевченка „неначе той Дніпро широкий лились“ нечувані досі слова найщирішої любови до України, слова, „що в серце падали глибоко і ніби тим огнем пекли холодні душі“ земляків.

Перед нами його заповіт, який став нам немов гимном народнім і при кожній нагоді не сходить нам з уст.

А ми все ще не можемо помянути його в „семї *вольній* новій“. А Україна все ще „обідрана, сиротою, понад Дніпром плаче, тяжко, важко сиротині“... Коли ж виконаємо ми, нарешті, той заповіт? Коли порвемо кайдани, коли вражою злою кровю волю окропимо? Невже ж і ми, як його сучасники, будемо що-року його тільки „вітати, гратися, хвалити“, будемо „божитись та клястись, брататись, сестритися з ним“, будемо ним тільки чванитися? Будемо чванитися, що земля наша велика й багата, що нас 40 або й більше міліонів? — Чи не чуємо, що з могили лунають слова поета:

> Чого ж ви чванитеся, — ви
> Сини сердешної Украйни?
> Що добре ходите в ярмі,
> Ще лучче, ніж батьки ходили?
> Не чваньтесь!

Отже не чваньмось, бо це нам скрізь тільки вадить. Ніхто в світі того не може розуміти, щоб над сорокміліоновою нацією, над дітьми козацькими, могли ще й тепер панувати поганці.

Чому ж це так? Що сказав би наш ґеній, коли би ще жив тепер між нами? Чи не взялось би наново його слово пламенем проти катів і всіх тих, що помагають на Україні катам панувати? Чи не запроторили б його наново нові кати на ще страшніші муки, ніж він їх витерпів? Чи не мовчала б на це братія, та чи не сказала б і тепер: „може, так і треба“? Чи ж не сором нам?

Страшно про це все подумати, що ще й тепер на Україні діється?

В повній свідомости нашої відповідальности за це ми, що перейнялися наскрізь його безсмертним духом, повинні зробити геть усе, щоб добути Україні волю, щоб на Україні запанувала правда.

Але коли кожний з нас робитиме це на власну руч, то знов не вийде з того нічого. Не в Холодний Яр, що „до його і стежки малої не осталось“, а до самого батька Тараса сходімся всі „на пораду, що нам діять з новими панами“. Він скаже нам усе як-найкраще,

бо він усе те не тільки як-найглибше передумав, але й ніколи не відрікся від своїх думок, хоч витерпів за них страшні муки.

Передусім треба нам усім добре знати, що Тарас Шевченко ясно і твердо стоїть на тому, що „церква-домовина, де Богдан молився, щоб Москаль добром і лихом з козаком ділився, р о з в а л и т ь с я, а зпід неї в с т а н е Україна, і розвіє тьму неволі, світ правди засвітить, і помоляться на волі невольничі діти". Треба нам знати, що *злука України з Московщиною мусить розвалитися, щоб Україна дісталася на волю. У Шевченка ніхто ніде не найде ні одного слова якихнебудь федераційних, чи союзних міркувань. Навпаки. Він усяку злуку України з Московщиною уважав за найбільшу недолю, за найбільше нещастя України, за джерело її фізичного, духового, матеріяльного, культурного й морального занепаду,* уважав за кару божу, як це виразно виходить із слів:

Вкраїно,
Мій любий краю неповинний!
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко? — За Богдана,
Та за скаженого Петра,
Та за панів отих поганих
До краю нищить...

Він відкидає всяке спільне „отечество", знає тільки неньку Україну, яку так щиро любить, що за неї готов і душу свою віддати. Він визнає тільки повну державно-політичну самостійність України. А до того веде одна-однісінька дорога: усім синам України —

щоб збудить
Хирешну волю, треба м и р о м,
Г р о м а д о ю обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Тай заходитися будить.
А то проспить собі небога
До суду божого страшного.

Треба о д н о с т а й н е, о д н о с е р д н е стати.

М и р о м, г р о м а д о ю, о д н о с т а й н е, о д н о с е р д н е, — це живе, могутнє гасло посилає нам ізза гробу велика душа Шевченка. Ніхто не показав нам досі иншого, ліпшого шляху до волі. І спроби наші добути волю саме тому не вдалися, що ми не заходилися коло того миром, громадою, одностайне, односердне. Були гуртки, що це робили, були партії, що коло того заходилися, але всій тій роботі, всім заходам недоставало саме того — не миром, громадою, не одностайне, односердне вони до того бралися. Вже обух сталить та добре вигострить сокиру, цебто всі приготовання до визволення треба робити миром, громадою, одностайне, односердне — в найліпшому порозумінні, у згоді й єдности, а ще тим більше заходи коло самого визволення. Оце те „велике слово", якого не тільки сучасники поета, але й ми досі не вгадали, через те й досі тяжко караємось у неволі.

Отже мета і спосіб її досягнути нам нашим національним ґенієм так докладно визначені, що про це сперечатися не можна.

Не повинно б бути найменшої суперечки і про державний устрій України. Тарас Шевченко і про це тяжко роздумував і нераз висловився так, що всі ми повинні його думку приняти. І так у поемі *„Юродивий“* каже:

коли
Ми діждемося Вашинґтона
З новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!

Коротше й ясніше годі висловити ідеалу державного ладу для України. Вашинґтон визволив Північну Америку з залежности від Анґлії, завів у визволеній землі республиканський лад із новим і праведним законом, він став першим президентом Сполучених Держав Америки. Такого Вашинґтона хоче Шевченко діждатися й на Україні, хоче діждатися для України нового й праведного закону. І він твердо вірить. що ми того таки колись діждемось.

Тим дана форма державного ладу для України: республика з новим і праведним законом, а на чолі республики — президент, котрий за історичною традицією українською повинен називатися гетьманом.

„Спи, ґетьмане, поки встане правда на сім світі!“ — каже поет у поемі *„Чигирин“*. З визволенням України, з новим і праведним законом встане правда на сім світі, а тоді й гетьман, як символ волі й правди на Україні, повинен знову стати на її чолі, щоб дбати „за честь, славу, за братерство, за волю країни“.

Воля і правда-справедливість повинні лягти в основу нового й праведного ладу на Україні. Це, а крім того й братерство — це етичні підвалини того ладу, на яких безперечно зможуть найкраще розвиватися всі фізичні, духові, економічні, культурні й моральні сили України. На ґрунті волі й правди зявилися б і апостоли правди й науки, яких так дуже бажав бачити Шевченко на Україні. На тім ґрунті, на так етично „оновленій землі врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі“, і „і ми помолимося Богу і небагатії й невбогі“.

Ось чудовий образ нового й праведного ладу: Мати Україна як рідна мати турбується, доглядає всіх своїх діток... сини, її квіти, її добрі діти, виростають, і вона з ними в добрі й роскоші пишається і панує на широкім світі, бо врага-супостата більш між ними не буде, всі будуть люди.

В поемі *„Чернець“* Шевченкові вже й уявляється, як ота

Братерськая наша воля
Без холопа і без пана,
Сама собі у жупані
Розвернулася весела,
Оксамитом шляхи стеле
І єдвабом застилає
І нікому не звертає.

А із слів:

А я, брате,
Таки буду сподіватись,
Таки буду виглядати,
Жалю серцю завдавати! —

виходить ясно, як дуже Шевченко бажав собі такого ладу на Україні.

Тут у зарисі подані вже також засади розвязки соціяльного питання: без холопа і без пана... і небагатії й невбогі... і буде син і буде мати і будуть люди на землі... між ними всіма братерство. Але найбільшу вагу й дуже часто Шевченко кладе на в е с е л і с т ь, як от „розвернулася весна“, „веселі селища в гаях, і веселенько заспіваєм“, „а у селах у веселих і люди веселі“, „веселі і вольнії пишались села“... Йому вже й уявляється такий образ:

Оживуть степи, озера, і не верстовії,
А вольнії, широкії скрізь шляхи святії
Простелються. І не найдуть шляхів тих владики.
А раби тими шляхами без ґвалту і крику
Позіходяться докупи раді і веселі,
І пустиню опанують веселії села.

Ота веселість кидає світло на загальне вдоволення, на ту „божу благодать і в серці і в хаті“, які на основі такого соціяльного ладу мусіли б запанувати на Україні. Бо де „кругом неправда і неволя“, де „скрізь неправда, де не гляну, скрізь Господа лають“, де нужда, голод, де з людий кров як воду точать, де країна полита слізьми, кровю, — там чути тільки людський плач, а веселости там не буде ніколи. Веселість є, отже, виразником доброго соціяльного ладу.

Крім того, соціяльний лад, як на це вже вказано, мусить бути відблиском живої правди-справедливости й найвищих етичних засад любови ближнього, і на них він на вольній Україні повинен бути побудований. Етичні катеґорії це основні катеґорії всього думання Шевченка. „Ми просто йшли — у нас нема зерна неправди за собою“ — міг повним правом сказати про себе Шевченко. І він людий не відріжняв на маєткові кляси. Матеріялістичний світогляд був йому зовсім чужий. У нього всі є тільки земляки, а між ними дві катеґорії: люди, цебто правдиві, наскрізь етичні люди, і недолюдки, звірі а не люди, з яких він усе таки рад і має надію зробити людий.

Ніхто не може заперечити, що отак, а не инакше, це питання в Шевченка поставлене. Сперечатися можна б тільки за те, що зі звірами між людьми робити. Шевченко розвязує це питання так: у нього на царів, катів вінчаних, помазанних, і инших великих звірів Пилатів є кати, їх „люди тихо, без всякого лихого лиха до ката поведуть“. Він молиться:

Царів, кровавих шинкарів,
У пута кутії окуй,
В склепу глибокім замуруй!

Та їх на Україні вже не буде. А „не стане идола святого", не стане кумира, то не стане й дядьків „отечества" чужого.

Лишаються ще звіри між людьми. Ті мусять „суда людського у людей просити". Але Шевченко сам у своїй безмежній любови до людий готов і їх до свого серця пригорнути. І тому він молиться:

Злоначинающих спини,
У пута кутії не куй,
В склепи глибокі не муруй!

Він вірить у їх поправу, він сподівається її від перемоги правдивої релігійности між людьми, від перемоги етичних засад над звірськими інстинктами. Бо коли не стане идолів, яких „скверними руками люди собі створили", коли не стане царів, на яких лукаві люди, „що їх безчестіє і зрада і криводушіє огнем, кровавим, пламенним мечем нарізані на людських душах", покладають свою надію, що „цар їх Бог, і цар надія, і нагодує і огріє вдову і сирот"; коли не стане „творців зла, правди гонителів жестоких", тоді на твердій, незмінній основі християнської етики „правда оживе, натхне, накличе, нажене... і слово нове між людьми криком пронесе", тоді скована, поборена правда зможе свобідно ширитися між людьми й найде толосний відгомін у людській душі. І „минуть, — уже потрохи і минають дні беззаконія і зла". Релігійність дасть життю людському й людським учинкам нову найвищу форму, новий, найглибший змисл.

Неначе срібло куте, бите,
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, словеса
Твої, о Господи, такії; —
Розкинь же їх, Твої святії,
По всій землі.

Ми віруєм Твоїй силі і слову живому:
Встане правда, встане воля, і Тобі одному
Поклоняться всі язики во віки і віки.

Це не „великих слів велика сила з чужого поля", на які в нас звичайно такі ласі. Це слова, це нефальшовані думи, це світогляд українського національного ґенія Тараса Шевченка, це та мудрість своя, що випливає в нього із синтези історичної народньої традиції, народнього теперішнього життя, із найглибших міркувань про найвищі цілі і змисл життя, із соборної душі української, тугу й думи якої Шевченко вмів найживіше — як ніхто инший — відчути і своїм огненним словом благовістити; це той розум, який сіяв він на вбогій ниві в надії на веселі жнива. І ця велика спадщина по нашому батькові Тарасові не сміє змарнуватися.

1930.

ЧИГИРИН.

Поема написана 19. лютого 1844. р. в Москві. Там був тоді Шевченко в Бодянського й у Щепкина, якому й присвятив поему (крім того *„Пустку“* й *„Неофіти“*), бо Щепкин, як знаємо з листу до ґр. Толстої з 2. січня 1858. р., це був найщиріший його приятель, у якому Шевченко високо цінив живу поетичну натуру, великого артиста й великого чоловіка, з яким побувати й поговорити було Шевченкові найбільшим щастям.

З Бодянським звела Шевченка докупи така справа. Ще з початком 1843. р. Шевченко задумав зовсім самостійно, хиба може під враженням Штернберґових рисунків, привезених із України, видання „Живописної України“, в котрім то виданні бажав показати людям „останки нашої України“. „Я її намалюю“, пише Шевченко в квітні[1]) 1844. р. Бодянському, „в трех книжках: у першій будуть види чи то по красі своїй, чи то по історії прикметні, в другій — теперішній людський бит, а в третій — історію“. Серед роботи в академії Шевченко працює пильно над малюнками для „Живописної України“. У квітні 1844. р. були вже готові три естампи, між ними: „Дари Богданові і українському народові“ (в Чигирині 1649), в котрім то малюнку Шевченко представив ту хвилину з історії України, „як то по славних побідах Хмельницького — із Царграда, із Варшави і Москви прибули посли з великими дарами єднати Богдана і народ український уже вольний і сильний“.

В лютім 1844. р. був, отже, Шевченко в Москві, очевидячки, на те, щоб із своїм історичним порадником Бодянським, який до історичних малюнків мав писати історичні розвідки, все докладно обговорити.

На підставі цих певних біоґрафічних фактів можемо набезпечно сказати, що поема *„Чигирин“* стоїть у найтіснішому звязку з малюванням „Дарів Богданові і українському народові“, та з розмовою Шевченка на цю тему з Бодянським. Нічогісінько в поемі не вказує на те, щоб концепція поеми мала якийнебудь звязок із розмовами Шевченка з Бодянським, який від грудня 1837. до осени 1842 р. був на студіях за границею, на теми, „які оберталися довкола відродження словянських народів на заході, та в яких

[1]) Може, й у травні — так бодай у дужках зазначує академічне видання „Листування“ з р. 1929, ст. 18.

оба щирі українці-патріоти даремне шукали за проявом чогось бодай подібного серед своїх земляків на Україні"... „Там у Чехів, Сербів... рух, національно-культурна праця в повнім розгарі, богато молодих ідейних людий, а тут... заснула Вкраїна" — так думає *Цісик*[2]). Подібні розмови були, і вони безперечно найшли свій вираз у поемах *„Іван Гус"* враз із посвятою поеми Шафарикові, в *„Посланії"*, але ніякого відгомону не чути з того в поемі *„Чигирин"*, і вона не може бути „випливом таких розмов" ще і з инших причин.

На Чигирин Шевченко вже раніше звернув свою увагу. У *„Гайдамаках"* вкладає він в уста благочинного слова: „Кругом святого Чигрина сторожа стане з того світу, не дасть святого розпинать". Він знав і без розмови з Бодянським, що Чигирин був столицею гетьманів України від Хмельницького аж до Дорошенка, що його гетьмани будували, що там вони панували, і що якби вони встали та подивились тепер на нього, то заплакали б тяжко, бо „не пізнали б козацької слави убогих руїн" (Свято в Чигирині). „У славному-преславному місті Чигирині" гетьманів вибирали. Можемо Шевченкові повірити, що Чигирин це здавна „друг його єдиний", він йому святий, Шевченко прикладав до Чигирина великі надії, що з нього вийде визволення України з московської неволі („над Чигрином мітла простяглася, застогнала гора над Чигрином" — *Великий Льох)*, і тому не диво, що він „на його руїнах сльози проливає". Отже ми не помилимося, коли скажемо, що ця найкраща хвилина з історії України, малюванням якої Шевченко са́ме займався, а з другого боку повний занепад України, який бачив на власні очі вже 1843. р., як про це знаємо от хочби з листів до Кухаренка („скрізь був і все плакав... сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями... там чорт ма людей... там опріч плачу нічого не почую"), а далі факт, що про його „єдиного друга", про „святий Чигирин", про його „святу славу", про „славне-преславне місто Чигирин", що „гетьмани його будували", де гетьмани панували, „ніхто й слова не промовить"..., та що він „спить повитий жидовою, проспавши степи, ліси і всю Україну"... — оцей контраст збудив у поетові „думи прокляті", які „рвуться душу запалити, серце розірвати", які найшли бодай участи вираз у поемі *„Чигирин"*.

Які ж це думи?

Це хочемо тут розібрати.

Поет свідомий того, що „над землею летять літа", і що наслідком того бувають на землі всякі переміни („Дніпро висихає, розсипаються могили..."), та що врешті „все на світі гине". Він це розуміє, це річ природна. Але щоб „святая слава" Чигирина „як пилина линула..., в хмарі пропадала" — того так природно виияснити собі поет не може. Бо слава — це етична цінність,

---

[2]) Тарас Шевченко, Політичні поеми, пояснив Омелян Цісик, Коломия, 1925, ст. 23.

а такі цінности в е т и ч н о м у громадянстві повинні завжди бути с в я т і. Він уже і в поемі *„До Основяненка“* сказав: „все гине — слава не поляже“! Таке, як бачимо, переконання Шевченка вже здавна.

Що тільки так поет це розумів, і що він докладно відріжняв природний, фізичний занепад від морального занепаду, бачимо із слів: „а я ю р о д и в и й на твоїх руїнах м а р н о сльози трачу... З а с н у л а Вкраїна“. Якби вона морально не заснула..., то і святая слава Чигирина не линула б як пилина..., в хмарі не пропадала б, і Чигирин не був би старцем м а л о с и л и м, і поета самого ніхто не вважав би ю р о д и в и м за те, що він на руїнах Чигирина сльози проливає, тай не проливав би поет цих сліз м а р н о. Але Україна так заснула, що для таких моральних цінностів у неї не було вже найменшого змислу, найменшого чуття, тому й поета вважала вона юродивим за зовсім марно з її становища витрачені сльози.

Отже природно вияснити таке зявище етичного занепаду не можна. Має воно инші причини. І поет їх аналізує.

„Линє (святая слава Чигирина) як пилина, в хмарі пропадає“

1. „з а вітрами х о л о д н и м и“, з причини, наслідком вітрів, через вітри холодні, т. зн. вітри з п і в н о ч і, з М о с к о в щ и н и. Під образом вітрів холодних, що в образі природної змінчивости світа розвівають і етичні цінности (с в я т у ю с л а в у), малює поет політику Московщини, звернену на те, щоб як пилина линуло і в хмарі пропадало все те, що сяк чи так нагадувало б колишню славу Чигирина й України. Чудовий поетичний малюночок. Московщина противна, ворожа тій славі, вона її скрізь нищить. Такий погляд подибуємо в Шевченка частіше, особливо в *„Розритій могилі“*, *„Великім Льоху“*, *„Суботові“*, *„Ой, чого ти почорніло“* і т. д.

2. Друга причина того зявища є властиво тільки наслідком першої, але вона лежить у самих уже українцях. Це те, що „н і х т о й слова не промовить... про того старця м а л о с и л о г о, ніхто й не покаже, де він стояв...“ — н і х т о з у к р а ї н ц і в, бо все гнеться перед силою Московщини, всі бояться про Чигирин хоч би на сміх згадати.

Цісик[3]) думає, що „і на сміх не скаже“ значить тілько, що „не згадає про Чигирин навіть на те, щоб посміятися з його колишньої величі“. Велике непорозуміння фрази „на сміх сказати“. Це ж не дає нам тут найменшого змислу. Правдиве значіння фрази можна виводити з такого речення, як: „я на сміх сказала, а він повірив“, т. зн. сказала, щоб з того, до кого говорить, насміятися, а не з себе або з предмету, про який говориться. На сміх сказати значить — „на жарт сказати“. Але ще ліпше зрозуміння цього нашого місця дають нам Шевченкові слова в *„Хиба самому написать“*[4]:

[3]) Op. cit, ст. 109, пом.

Ніхто не гавкне, не лайне,
Неначе не було мене...,

так, що й тут треба би дорозумітися: неначе не було його, цебто Чигрина. Отакий страшний моральний занепад українців.

Це явище викликало дуже часто справедливе обурення в Шевченка. Н. пр., у *„Юродивім“:*

А ми дивились і мовчали,
Та мовчки чухали чуби —
Німії, подлії раби
Капрала пяного...

Або в *„Сні“:*

А братія мовчить собі,
Витріщивши очі,
Як ягнята: — Нехай, каже,
Може, так і треба! і т. д.

Від такого морального занепаду, який тепер падав поетові в очі скрізь, на кожному кроці на Україні, лине він знову своїми думками в часи святої слави Чигирина. Не так воно колись було на Україні. І вказує на безперечні історичні факти, що ми, цебто український народ, предки наші колись не мовчали, а за таку дороцінність, за святую славу боролися з ляхами, різалися з ордами, лили свою кров і здобули волю. Ми колись, отже, були инакші, дорожили такими етичними цінностями, як слава і воля.

В дуже живім, високо поетичнім образі управи ниви-України („засівали“, „поливали“, „скородили“) малює нам поет завзяту боротьбу українського народу зі своїми сусідами за волю, боротьбу на два фронти, зазначуючи словом „ми“ безперервність поколінь народу аж дотепер, і почуття історичного звязку минулого з теперішністю в народньому житті. Чому ж ми тепер не такі, як були наші предки? — Бо на так добре зоранній, справленій ниві уродила рута, що сталась волі нашої отрутою. Знов незрівняний поетичний багатомовний образ.

Але рута це не „трійливий бурян, що служить для ріжних чарів, має важне значіння в ворожбицтві“, як думає *Цісик*[4]); ані не прямо отрута, як гадає *Сімович*[5]). Це непорозуміння, й тому з пояснень Сімовича й Цісика виходить зовсім скривлений образ: „На такій ниві, так добре справленій повинен був вирости гарний посів — воля, а виросла отрута тої волі; ось так треба розуміти це місце — ціла наша боротьба з ріжними ворогами не принесла нам волі“. — „На-марне пішли всі важкі і криваві змагання з Ордою й Ляхами“, „повинна була на ній уродитися воля,

---

[4]) Op. cit., ст. 109—113, пом.

[5]) Тарас Шевченко, Кобзарь, народнє видання з поясненнями і примітками д-ра Василя Сімовича, Катеринослав—Камянець—Ляйпціґ, 1921, ст. 108—110, помітки.

одначе замісць того — в и р і с трійливий бурян: боротьба України з усякими ворогами не принесла сподіваної волі". — Ні! Так не можна пояснювати цього місця. Це повне непорозуміння. Цими боротьбами Україна д о б у л а с о б і д і й с н о в о л ю. Аж рута, що не виросла (ніби нами на ниві посіяна), а „у р о д и л а" (Бог зна, як і відки), с т а л а в о л і н а ш о ї о т р у т о ю. Отже була в нас воля, а рутою отруїлась. Це виразний і ясний змисл Шевченкових слів. Непорозуміння в Сімовича й Цісика вийшло, очевидячки, з незрозуміння значіння слова „рута" на тому місці, що це символ, що це образ п о д р у ж ж я України з Московщиною. Щоб цей символ усім став цілком ясний у свойому значінні подружжя, порівняймо це місце з думки Шевченкової *„Ой, умер старий батько":*

> Ой, піду я в гай зелений, посажу я р у т у;
> Якщо зійде моя рута, останусь тута:
> П р и й д е м и л и й в м о ю х а т у х а з я ї н у в а т и,
> А як же ні, — то я піду доленьки шукати.
> Посходила тая рута, в гаї зеленіє —
> А дівчина сиротина у н а й м а х м а р н і є...

Котрій дівчині зійде рута, то їй прийде милий у її хату хазяїнувати. З рути плетуть у нас весільні вінки. Правда, буває й таке, що рута зійде-зеленіє, а дівчина-сиротина в наймах марніє. Чого не буває на світі, особливо в таких делікатних справах, як подружжя. Бувають же подружжя й нещасні. Отака то нещасна рута вродила й Україні, що вона в наймах марніє, а в її хаті Москаль хазяїнує. Отак то воля України отруїлась — нещасним п о д р у ж ж я м У к р а ї н и з М о с к а л е м. Тут бачить Шевченко корінь усього лиха. Відси то

1. р у ї н и Чигрина, що над ними поет м а р н о сльози тратить, так що його самого мають за юродивого. З пояснення *Цісика* виходить, що поет себе самого має за юродивого, „бо не дивлячись на теперішній, зовсім безнадійний національно-культурний і політичний стан України, т у ж и т ь з а в о л е ю". Ніяким чином. За юродивого мають поета ті „ніхто" (й слова не промовить, ніхто й не покаже...); усі вони вважають поета придуркуватим, бо він у ї х р о з у м і н н і м а р н о сльози тратить. Гадка „а я юродивий..." є прямим протиставленням до гадки „ніхто й слова не промовить..."; обидві ж ці гадки творять рямці для образу боротьби за волю... Тут поет тільки тонко іронізує. Він же сам глибоко переконаний, що з о в с і м н е м а р н о він сльози тратить, а „плаче-просить святої п р а в д и на землі", та що від того його плачу таки правда встане! Він глибоко вірить у чарівну силу свого поетичного слова, своїх сльоз. — Руїни Чигрина треба розуміти в конкретнім, але і в переноснім змислі, як руїни України, і щонайменше Гетьманщини в цілости.

2. Наслідком подружжя з Москвою „заснула Вкраїна, буряном укрилась, цвіллю зацвіла, в калюжі, в болоті серце прогноїла і в дупло холодне гадюк напустила, а дітям надію в степу оддала"

Приглянься добре цьому могутньому образові. Здавалося б — усе ясне. А ось *Сімович* каже: „Отут то два образи — порівняння: 1. Україна — поле, що стало перелогом, запліснявіло, і погній (діячі, люди) нездоровий; 2. Україна — спорохнявіле дерево, в яке повлізало багацько гадюк (ворогів) — і для покоління лишилася тільки надія, тай то її — шукай вітру в полі". Все тут скривлене. Бурян на ниві — в конкретному значінні це такі ростини, що шкодять засівам, це шкідники засівів; бурян росте швидче і своїм буйним ростом приглушує, придавлює ріст засіву. Добрі, дбалі господарі звичайно пильно виполюють бурян. Коли ж господарі недбалі, то бурян буяє, розростається, й нива бурянюм укрита, й засів ним прибитий. У переносному значінні бурян це все чуже, вороже, шкідливе на українській народній ниві, це все те, що приголомшує, вбиває добрий розвиток українського народнього фізичного, культурного й духового життя. Таким буряном укрилась Україна, бо ніхто не працює на народній ниві, ніхто не дбає, щоб бурян пильно виполювати. Нечинність, негосподарність українців така велика, що їх народня нива від того аж „цвіллю зацвіла", вже в повнім розкладі, бо відома річ, що цвіль є ознака розкладу й кидається там, де починається гниття. Це гниття вже так далеко поступило, що обхопило серце України: „в калюжі, в болоті серце прогноїла". Цей образ нагадує нам подібний із *„Посланія"*: „образ божий багном не скверніте"! Гниття серця це є моральне гниття. Калюжа й болото це ті нові „етичні" засади, це моральна калюжа й болото, які розлилися на Україні під московським хазяїнуванням в українській хаті. Пояснення *Сімовича:* „Україна — це погній (діячі, люди) нездоровий" для мене зовсім незрозуміле. Таксамо зовсім фальшиво відносити „дупло холодне" до України й казати: „Україна — це спорохнявіле дерево". Синтактично „дупло холодне" належить до „серце", а не до „Україна". Україна серце прогноїла, Україна в дупло холодне гадюк напустила. Це зовсім правильно й ясно. Прогноєне в калюжі, в болоті серце стало дуплом холодним. Серце, що звичайно уважається за огнище гарячої любови до рідного краю, до всього рідного, до народу, за огнище найвищих етичних поривів, стало холодне до всього того, до всього доброго, так що там, як у холоднім дуплі, могли тепер загніздитися аж гадюки, вороги, ворожі настрої, ворожі замисли до рідного краю, до рідного народу, до всього доброго.

Не повинні ми при тім спускати з ока, що в цім образі Шевченка Україна виступає, так би сказати, активно, вона начеб-то сама в калюжі, в болоті серце прогноїла, гадюк напустила, дітям надію в степу оддала. Це згоджується також з образом — „уродила рута", так що поет тим зазначує, що подружжя України з Московщиною зчинилося з доброї волі України й наслідком того й усе инше, увесь той занепад моральний, який поет бачив на Україні, відбувався немов з доброї власної волі. Від такого образу мороз проймає душу. В таку страшну моральну пропасть пірнула самохіть Україна!

Але, що ще гірше, це

3. те, що Україна „д і т я м надію в степу о д д а л а“. Це не може значити, як думає *Сімович*, що „для покоління лишилася тільки надія“. Із слів Шевченка я вичитую, що Україна дітям немов сказала: не майте, діти, н е р о б і т ь с о б і н і я к о ї н а д і ї н а в о л ю (саме на в о л ю, бо — „в о л і нашої отрута“!), так що діти р о с л и без надії, в д і т и й, цебто в сучасного Шевченкові покоління, запанував с т а н п о в н о ї б е з н а д і й н о с т и, який розмальовує поет поетичним образом:

А надію вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла —

щоб тим зазначити, що вони її там як вітру в полі не спіймають. Коли Україна дітям надію в с т е п у оддала, т. зн. коли Україна сама відобрала дітям усяку надію, то тим легче міг її вітер р о з в і я т и, тим легче могла вона р о з п л и с т и с я в морі.

Усе докупи незвичайно плястичний поетичний малюнок, якому тяжко найти пари. І коли не глянув поет на тодішній моральний стан України, завсіди виривались за те терпкі слова на адресу самих таки українців. Для ілюстрації такого переконання Шевченка наведу тут слова з думки *„Во Іудеї“* (24. X. 1859):

Ми с е р ц е м голі догола!
Раби з кокардою на лобі,
Лакеї в золотій оздобі,
Онуча, сміття з помела
Його величества... тай годі!

Або *„Осії гл. XIV“:*

Прорци своїм л у к а в и м чадам,
Що пропадуть вони л и х і,
Що їх безчестіє і зрада
І криводушіє — огнем,
Кровавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах;
Що крикне кара невсипуща,
Що не спасе їх добрий цар,
Їх кроткий, пяний государ!
...зробили
Руками скверними, створили
Свою надію, й речете,
Що цар — наш бог, і цар надія,
І нагодує і огріє
Вдову і сирот...

Такі „гріхи синовні“ „панів отих поганих“ несе Україна, що „пишалася колись в добрі і роскоші“, а тепер від них гине. Таке громадянство України.

Але серце поета в протиставленні до серця громадянства, до серця тих „ніхто“, — в калюжі, в болоті не прогноєне, воно

гаряче, а не дупло холодне, в нім нема гадюк, а „думи прокляті“ його через такий стан етики на Україні розривають; у поета — палає душа. І тимто поет цю загальну безнадійність „дітий“, безнадійність громадянства хоче побороти, хоче в нього збудити надію. І, навязуючи до попередньої гадки „надію вітер по полю розвіяв“, каже: „Нехай же вітер все розносить!“ Розносить, а не — розвіває, розносить геть усе: і згадку про колишню святую славу Чигрина, і память про славну боротьбу й добуту боротьбою волю, і про руту-отруту..., щоб про це все діти довідалися; нехай розносить і його плач на руїнах Чигрина, а також й його просьбу святої правди на землі:

Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі!

Отже: ти, вітре, все, геть усе розноси, ти серце, плач, проси! Бо в поета повна віра, що сонце встане, правда встане на цім світі, „підростуть недолітки-гетьмани“, і тоді й Чигрин, „повитий тепер жидовою“, „друг його єдиний“, що через недогляд недоумів-гетьманів проспав своєю нечинністю, своїм сном, занапастив степи, ліси і всю Україну, із сну пробудиться. Отак зовсім логічно вяжуться з собою поодинокі думки Шевченка на цьому місці. Тому я не можу погодитися з поясненнями *Сімовича,* а за ним і *Цісика,* які ось як це розуміють: „Хай і все пропаде (хоч би й усе мало пропасти), а поет таки шукатиме правди...“. Такому повязанню думок, такому розумінню противиться передусім зміна ритму, далі — „же“: „Нехай же вітер все розносить“ — злучник, очивидячки, на тому місці з огляду на „все“ супроти „надію“, „розносить“ супроти „розвіяв“ — протиставний; а далі так не дозволяє цього місця розуміти „все“ і „розносить“ — не розвіє!, а таки розносить, щоб усі почули все — і його „тихе слово“, антиципуючи в думці вже те, що буде зараз сказане („може..., може“).

Подане нами значіння слова „проспав-єси“ пояснюється якнайкраще цими паралелями: „недоуми — занапастили божий рай“ *(„Сон“* — Гори мої); Богдане, „занапастив-єси вбогу сироту Украйну“ *(Суботів);* „все занехаяли діти ледачі“ *(Чернецъ).*

„Повитий жидовою“ ілюструється добре знов такими паралелями: „захрясли жидом хвастовські гори“ *(Чернецъ);* „а препоганії пани жидам, братам своїм хорошим останні продають штани“ *(І виріс я);* „степи мої запродані жидові, німоті *(Розрита могила).*

Одначе я переконаний, що коли Шевченко вважав за потрібне вставити жидову у свій образ морального занепаду України, то він певно мав іще також на умі зазначити й те, що одним жидам на Україні при повному зматеріялізованні етичних засад добре живеться. Їх сила так навіть зросла, що Чигирин, цеб-то Україна аж „повита жидовою“.

„Недолітки підростуть гетьмани“ — так є в автографі, так читаю й я. Видавці змінили, здебільшого, „підростуть“ на „поро-

ступь", що не має змислу. *Сімович*, а за ним і *Цісик* пояснюють слова „недолітки поростуть" так: „не доросли до своїх літ, до свого завдання, в розум (у піря) не вбилися". Звичайне значіння слова „недоліток" є — „неповнолітній". Принявши текст „підростуть", а не „поростуть", дійдемо до такого розуміння цього місця: поки гетьмани, які ще тільки є недолітки, неповнолітні, (не) підростуть. Річ ясна также, що „поки підростуть" може відноситися тільки до теперішнього часу й до будуччини. Але ж по правді тепер гетьманів, хочби недолітків, — нема. Та є традиція гетьманська, це дійсно тепер є, і з того ясно, що гетьмани можуть бути, так що поет уявляє собі вже навіть, що вони будуть, а як будуть, то, може, десь уже й є, тільки вони ще — недолітки, неповнолітні, й мусять підрости та що-йно не видко можуть зявитися. Тимчасом іще спи, Чигрине!

До того „спи" навязуються чудово дальші думки поета:

Помолившись, і я б заснув, так думи прокляті
Рвуться душу запалити, серце розірвати....

„Помолившись" каже поет, і це має тут велике значіння. Бо це сказано супроти тих із холодним дуплом замісць серця, що Бога-правди в серці не мають. Поет має Бога в серці, молиться правді, і тому навіть перед звичайним природним сном він про Бога-правду памятає, не забуває.

„Я б заснув", розуміється — звичайним, природним сном. Але поет не може навіть природним сном заснути, бо думи прокляті — прокляті, бо вони відносяться до морального занепаду України, до того, що „заснула Вкраїна", спить Чигирин, спить гетьман. Такі думи прокляті не дають йому спати, рвуться душу запалити, серце розірвати. Ці думи обертаються головно біля того, як їх з того поганого сну збудити, мертвецького сну, що рівняється моральній смерти. У тих із холодним дуплом замісць серця, у тих бездушних, що Бога-правди не знають, а до свого серця гадюк напустили, таких дум нема. Вони сплять як гнилі колоди. Таким сном зовсім безперечно не хоче поет заснути, як думає *Сімович*, а за ним *Цісик*. Це непорозуміння. Вони не запримітили великого контрасту, на який неначе пальцем указує поет саме словом — „помолившись".

І так у поета безсонними ночами „за думою дума роєм вилітає". Щоб їх „проклятих" якось заспокоїти, щоб „не рвали знову його серця", „душі не палили", поет береться до чину. Своїм тихим словом береться він знову вернути свою „правду безталанну". Дотеперішні досвіди його на Україні були дуже сумні, його тихе слово не мало успіху між громадянством, так що поет рік пізніше в поемі *„Три літа"* виразно каже: „Невеликії три літа марно пролетіли... тихенько крались і сльози сушили, сльози щирої любови.... І я прозрівати став потроху. Доглядаюсь: Бодай не казати! Кругом мене, де не гляну, не люди, а змиї. І засохли мої сльози, сльози молодії, веселеє слово не вернеться .... І я серцем до вас не вернуся...". Рік раніше була в Шевченка

ще якась надія на те. На це вказують слова: „може верну знову“. Але не можна поминути мовчки, що з огляду на зовсім прогноєне серце, на холодне дупло замісць серця в земляків домінантою в його почин лягає якийсь сумнів; тому аж шість разів він повторяє „може“. Поет неначе побоюється, чи вдасться йому задумане діло так швидко, як він собі того б бажав.

„Мою правду“ — бо поки-що ця правда це тільки його ідея, тільки він сам цю правду собі уявляє, тільки його серце її просить, а тож у нікого він її не бачить і не чує. Тимто вона й „безталанна“.

І, забираючись до діла, поет ставить собі таке завдання: До *старого* плуга, який колись у руках славних прадідів великих добре орав ниву Україну й виорав, добув їй волю, хоче поет тепер, приймаючи його, зрештою, в цілости, викувати із свого слова тільки новий леміш і чересло, викувати гостріше знаряддя, бо ці частини старого плуга, звісна господареві річ, притупилися. Прегарний поетичний образ нового засобу — справити ниву України: старий плуг із новим лемішем і чересло м. Це все таки старий плуг, тільки він гострий, гостро крає й відкидає землю, тимто і придатніший, щоб орати переліг та ще таким бур'яном укритий. Цей образ мусимо мати перед очима, щоб усе добре зрозуміти. Як же то старий плуг орав та справляв колись ниву-Україну? Поет це вже показав нам: „різав“, „списами та шаблями скородив“, „рудою поливав“... Значить — боротьбою за волю, за правду, за славу, за братерство, завзятою боротьбою за ті високі козацькі ідеали. Ці старі, традиційні ідеали й боротьба за них повинні й надалі залишитися нашими засобами для того, щоб добре справити ниву України. Новий леміш і чересло, виковані із Шевченкового слова, мають тільки причинитися до більшої видатности виконуваної плугом праці на запущеному, дуже запущеному, бур'яном дуже зарослому перелозі. Вдивившися добре в цей прекрасний поетичний малюнок, ми можемо тільки ось що з нього вичитати: словом своїм поет хоче передусім збудити традицію й гостріще сформулувати її ідеали й боротьбу за них так, щоб вони й на такому запущеному перелозі, яким Україна є тепер, досягнули давніх успіхів, досягнули волі. *Сімович* вичитав щось инше: „Поет говорить“, каже він, „про нові засоби, щоб Україну відродити. Цим засобом є його живе слово, яке у старий український орґанізм має влити нових сил“... Старий плуг рішуче не є символом старого орґанізму. *Цісик* ліпше доглянув у цім образі „давню українську традицію“, але новий леміш і чересло це не нові „ідеї“, а старі, тільки гостріші, гостріше сформульовані.

„І в тяжкі упруги, може, зорю переліг той“. Україна, колись завзятою боротьбою за волю, з національно - політичного й культурного огляду добре справлена нива, уявляється поетові тепер перелогом, довший час зовсім необроблюваною землею. Отже не в тому річ, що „Україна“, як каже *Сімович*, „була колись родюча (на ній кипіло життя)“. Родюча вона й тепер, але ніким

не оброблювана й не справлювана зродила вона так багато буряну, що „бур'яном геть укрилась“, аж „цвіллю зацвіла“. І треба той переліг орати „в тяжкі упруги“, з найбільшою напругою своїх сил, бо він дуже запущений; і то орати старим плугом з новим лемішем і череслом, орати так, як старий плуг колись орав, тільки гостріше, глибше, щоб винищити всі буряни і цвіль, щоб переліг став такою справленою нивою, як була колись Україна, щоб Україна знов добула собі волю.

А на перелозі
Я посію мої сльози, мої щирі сльози.
Може, зійдуть і виростуть ножі обоюдні,
Розпанахають погане, гниле серце, трудне
І вицідять сукровату, і наллють живої,
Козацької тої крови, чистої, святої.
Може, може...

Свою поетичну працю поет часто порівнює з оранням та сівбою. Ідейно найближчий образові в *„Чигирині“* такий самий образ у думці *„Не нарікаю я на Бога“*. А що цей образ може незвичайно гарно наше місце освітлити, треба його тут навести:

Орю
Свій переліг, убогу ниву
Та сію слово: добрі жнива
Колись то будуть...
Орися ж ти, моя ниво, долом та горою,
Та засійся, чорна ниво, волею ясною!
Орися ж ти, розвернися, полем розстелися,
Та посійся добрим житом, долею полийся!
Розвернися ж на всі боки, ниво-десятино,
Та посійся не словами, а розумом, ниво!
Вийдуть люди жито жати — веселії жнива!
Розвернися ж, розстелися, убогая ниво!

Отже волею, добрим житом, розумом (виразно: не — словами!) засівав поет українську ниву, долею її поливав, щоб були „веселії жнива“. Маймо це добре на увазі.

Сльози в Шевченка це — його поетичне слово, що виливається сльозами, гірким, ревним плачем над недолею-неволею України. Цим своїм щирим словом, посіяним на добре зораному перелозі, словом, що мов ножем краяло б серце, цим гірким плачем-сльозами мов гострими обоюдними ножами хоче поет розпанахати погане, „гниле серце, трудне“ своїх земляків, цим гарячим словом хоче він вицідити з нього сукровату кров, а налити до нього „живої козацької крови, чистої, святої“; отже хоче передовсім збудити живий, чистий, давній дух козацький, святе колишнє завзяття козацьке, козацькі ідеали. Незрівнянний мистецький образ бажаного поетом передусім етичного відродження України через обнову крови в серці знаною (тою!), чистою, святою козацькою кровю.

В замітці *Сімовича:* „Це був би радикальний лік, такий. що з коренем вирвав би народню хворобу, й народ одродився б, і Україна встала б. Цей лік — гострий ніж“ — цей образ виходить скривлений, бо з нього міг би таки дехто собі подумати. що Шевченко гострий ніж у конкретному значінні слова вважає за лік. Так не є.

Для ілюстрації думки поета про силу слова, і для кращого розуміння цього образу добре буде порівняти це місце з „*Неофітів*“*:*

Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий,
І голос розумом святим
І оживи і просвіти!...
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово.....

Або з „*Пророка*“*:*

Неначе наш Дніпро широкий
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко,
І ніби тим огнем пекли
Холодні душі.

Отже, цього всього мало доконати— слово поета, а не — ніж.

Але не тільки те. Цими щирими сльозами, гірким, ревним плачем над неволею України хоче поет і між ножами розвити руту й барвінок, хоче також, щоб і дівоче серце від нього, від його слова „забутого. тихого, сумного, богобоязливого стрепенулося і поета згадало“. Вдивімся добре в цей образ. На добре виораному і словом поетовим засіяному перелозі сходять і виростають ножі обоюдні, а „між тими. між ножами рута і барвінок розвиваються“! Малюнок, що від нього очий відорвати не можна. Бачите на українській ниві козаків із козацькою, чистою, святою кровю, з козацьким завзяттям у серці, бачите подружжя. в якім *милий* у хаті хазяїнує, бачите веселість і втіху зі щасливого доброго життя. яке дає людям свідомість добрих діл. бо „люди добро навчилися любить“, одне слово — бачите чудо на Україні, яке сподіяло слово поета. Від нього дівоче серце боязливе тріпочеться як рибонька (здорове!), його й самого поета скрізь на Україні згадують. І поет, чим більше сам вдивляється у змальований своїм словом образ своєї уяви повного відродження України, тим більше ним захоплюється, образ уяви в його очах перемінюється вже

в дійсність, захоплення зростає аж до повної екстази, бо він бачить уже р а й на Україні, витворений своїм словом, він прямо раює над такою переміною запущеного перелогу в чудову ниву, і з уст його виривається оклик:

Слово м о є, сльози м о ї, раю ти мій, раю!

Про „ножі обоюдні“ і про „руту“ ми вже говорили. Таке значіння їх у образі — зовсім ясне. Пригадаймо собі тільки: рута — „прийде м и л и й в мою хату хазяїнувати“. Для зрозуміння барвінку як символу наведу тут Шевченкову думку *„Буває иноді старий“:*

Буває иноді старий
Не знає сам, чого зрадіє,
Неначе стане молодий
І заспіває, як уміє;
І стане ясно перед ним
Надія ангелом святим,
І зоря, молодість його,
Вітає весело над ним.
Що ж се зробилося з старим?
Чого зрадів оце? Того,
Що, бачите, старий подумав
Добро якесь комусь зробить.
А що ж, як зробить? Добре жить
Тому, чия душа і дума
Добро навчилася любить:
Н е р а з т а к о м у л ю б о с т а н е,
Н е р а з б а р в і н к о м з а ц в і т е.
Отак буває в темну яму
Святеє сонечко загляне,
І в темній ямі як на те
Зелена травка пороссте.

О т ж е „д о б р е ж и т ь т о м у, ч и я д у ш а і д у м а д о б р о н а в ч и л а с я л ю б и т ь. Н е р а з т а к о м у л ю б о с т а н е, н е р а з б а р в і н к о м з а ц в і т е...“.

Супроти того суцільного образу уявленого передусім е т и ч н о г о відродження України здогади *Сімовича* й *Цісика,* що „мета поета не ножі, а барвінок: тихе семейне життя....“, що „полохливе нове покоління (дівчата) до життя прокинеться“, що „поет увійшов у ліричний настрій“ і повторяє давнішу свою думку: „одну сльозу з очей карих і пан над панами“ і т. п. — це просте непорозуміння. *Цісик* не бачить ріжниці між „сльозою з очей карих“ і поетовими „сльозами-словами“ (м о ї!).

На миг відвертається око поета від образу раю. І знову бачить він сумну дійсність: спить Чигрин, гинуть у ворога діти, спить гетьман, спить Україна. Але поет знає, що вони тільки сплять — поки встане п р а в д а на сім світі.

Таким могутнім акордом глибокого переконання, що встане

правда на сім світі, і що тоді встане Чигирин, встане гетьман і встане Україна, і діти не будуть уже більше в ворога гинути — кінчає поет свою величаву, чудову, повну найбільших душевних зворушень поему, симфонію з широчезною скалею мистецького поетичного виразу від найбільш пекучого душевного болю аж до найвищого захоплення, до екстази, кладучи цим головний натиск на правду, на етичну основу відродження України.

Через правду до волі, а так і до слави, святої слави.

15. березня, 1927.

ІВАН ПІДКОВА.

Дехто кпить собі з усяких причинків до правильного зрозуміння Шевченкових поем, бо поза самими причинками, мовляв. українська наука не може спромогтися на ніяку велику синтезу.

На це можна хибá сказати: бувають на світі люди, що їм і море по коліна. Вони не второпали глибини цього питання, не второпали, що без таких причинків неможлива глибока, правильна синтеза.

Ми на основі нашого великого життєвого досвіду можемо вказати на те, що люди, в залежности від часу й їх освіти та їх упереджень, без докладного розбору, в поетичному творі дуже часто зовсім фальшиво добачають те, чого там нема, та що треба аж боротися з їх поглядами, щоб розкрити просту правду, яку вони ріжними штучками викривлювали, замотували, затемнювали.

Звичайно й передусім усякі зверхні ознаки, стилістичні ефекти поетичного твору роблять найбільше враження на людину, і вона їх сприймає як щось істотне. Треба доброго вишколення думки, треба обємистого знання мистецьких засобів поета, знання його світогляду й ідеолоґії, одне слово — треба докладної аналізи кожного твору, щоб дійти до синтези, щоб поза зверхніми, стилістичними ефектами схопити глибокий, ідейний зміст, схопити дійсну провідну думку поета й пізнати всю мистецьку його силу, вичвлену в його творах.

Ба, навіть учені літературознавці і критики у своїм осуді поетичних творів часто помиляються, головно з тої причини, що занадто піддаються теоретичним гаслам усяких напрямів своєї науки, які ніяк не можуть заступити глибокої аналізи самих творів.

Щоб ясно було, як я це розумію, покажу це на кількох конкретних прикладах.

Появився „Кобзар" Шевченка й заговорив нечуваною досі й такою мовою, що в с і зчудувалися, як він так просто, так щиро й гарно висловлював думки, що десь там глибоко в їх серці також спочивали, а може і рвалися наверхи, але вони їх висловити не мали сили. Чим більше вони їх деклямували, тим більше захоплювалися блискучим їх словом, зверхніми ефектами, а щоб показати, як дуже вони їм припали до серця, вони давай одягатися в козацькі жупани, насувати козацькі шапки на голову, обовязково набакир, узуватися в чоботи, носити шаравари й вишивані сорочки, а дівчата та жінки українського панства теж і собі в українськім народнім убранні бачили трохи не ввесь зміст українського патріотизму й Шевченкової поезії. Це знане досить загальне явище.

Так порозуміли поезію Шевченка зараз по появі „Кобзаря“[1]).

Згадаймо крім того, що саме в нас із Шевченкових творів найбільше любили деклямувати, як ті вподобання зчасом мінялися, і як мало зрозуміння деклямованого чули ми в тих деклямаціях. В поемі *„Іван Підкова“* захоплювалися, н. пр., тим, що запорожці „вміли панувати, панували“, що „козацьке біле тіло в к и т а й к у повите“, що „журба в ш и н к у м е д - г о р і л к у поставцем кружала“, вигукували „ходім погуляти“, „закрутивши чорні уси, за ухо чуприну“, „кругом заревіло“... і як захоплювалися, і як вигукували! Так розуміли поему.

Як пояснювали літературознавці і критики Шевченкові поеми, хочу показати на поемі *„Іван Підкова“*, якою займалися: *Куліш, Огоновський, Щурат, Єфремов, Николишин, Сімович, Сабат, Айзеншток*, останніми часами *Павло Тиховський* і *Б. Навроцький* (Шевченко, річник II., Інститут Тараса Шевченка, Харків, 1930). А що цю поему з огляду на її назву „Іван Підкова“ і „козацьку морську експедицію на Царгород“ уважають за історичну, то важна тут думка ще й *Володимира Антоновича*, висловлена в праці „Об историческом содержании произведений Т. Шевченка“, 1888, і „Про твори Т. Шевченка історичного змісту“, („Правда“), 1889. Як бачимо, багато наших учених цікавилося цею поемою.

Повне незрозуміння її бачимо в *Куліша* в його листі з 25. липня 1846 до Шевченка, де Куліш пише, що „першу частину Івана Підкови можна б поставити як вступ до „Гамалії“, а другу частину треба знищити, бо в ній н е м а п о е т и ч н и х к р а с о т, а після „Гамалії“ вона зовсім не цікава“[2]).

Огоновський каже (Кобзар), що Шевченко п о ч а в писати поему про похід Підкови на Царгород, але н е д о в е р ш и в с в о г о т в о р у.

Щурат (Літературні начерки, 1913), немов реаґуючи на це, уважає поему за скінчену, бо вона „дала те, що мала дати“. Подібно й *Сімович* („Кобзар“, народне видання, 1921).

---

[1]) Ще з 90. років XIX. ст. згадую таке: їдемо пароходом із Києва до Канева на Шевченкову могилу — я, моя покійна жінка, Ольга Кобилянська — разом нас десятеро до дванадцятеро осіб з Буковини й Галичини. Нас проводжають київські українці й українки. Моя жінка вдалася в розмову з одною київською панночкою, яка, хоч належала до нашого гуртка, говорила все тільки по-московськи, так що моя жінка прямо спитала її, чи вона українка. І дістала на це таку, знов таки московську відповідь: „Ви ж чуєте, що мене Марусею звуть, а, крім того, бачите моє українське вбрання. — Отак вона їхала до Шевченка на прощу. Імя „Маруся“ і українське вбрання — це був зміст усього її українства.

[2]) „Первая часть И в а н а П о д к о в ы пришлась бы введеніемъ къ Г а м а л ѣ ѣ, вторую же часть нужно уничтожить, потому что въ ней и отдѣльно нѣтъ поэтическихъ красотъ (кромѣ стиха, нигдѣ вамъ не измѣняющаго...), а послѣ Г а м а л ѣ и она совсѣмъ становится не интересною“ („Листування, акад. видання, Київ, 1929, ст. 241).

В усякому разі всі дослідники уважають поему *„Іван Підкова“* за історичну, причім мають на увазі, що, як уже зовсім справедливо сказав *В. Антонович*, не можна в історичному поетичному творі шукати докладного фактичного відтворення історичних подій, не можна дивитись на поета як на історика. Поет відтворює живий та суцільний о б р а з е п о х и. Фактична точність деталів для художника не має ваги, аби тільки ці деталі були можливі на тлі обраної ним епохи.

А проте сама назва поеми *„Іван Підкова“* завдала дослідникам багато мороки. Вони зазначують, що про історичного Івана Підкову історія нічого такого не знає, щоб він робив похід на Царгород, як це нібито приписує йому Шевченко, тим більше, особливо *Навроцький* і *Тиховський*, раді б знати й показати, відки взялось тут імя Івана Підкови.

Щурат думає, що п о м и л к а (!) Шевченкова не варта розгляду, бо пояснюється просто с л і п и м в и п а д к о м. У цій поемі найважливіше розглянути самий задум з м а л ю в а н н я е с к і з н о г о о б р а з у „вільного товариства“, що має бути за ідеал вільної й разом з тим цілком організованої громади. Тому постать Івана Підкови н е м о г л а б у т и в ц е н т р і (!) творчої уваги, швидше це був перший-ліпший зразок з кола історичних ідеалізованих образів.

Подібно висловлюється про це і *Сімович:* „Важний тут не Підкова, а важне те, як відносилися в походах козаки до свойого отамана, й як він до них відносився... безмежне довіря одних до других... це головна думка поеми“.

А *Сабат* (Кобзар, 1929) каже: „Заголовок не зовсім відповідає змістові поеми. Іван Підкова не був ніколи отаманом Запорожжя і не ходив походом на Царгород“.

Навроцького таке пояснення не вдоволяє. Йому „цілком ясно, що навіть і в такому разі мусіла бути якась то асоціяція, яка й призвела Шевченка до імени Івана Підкови, але не когось іншого. Коли б пощастилось встановити таку асоціяцію, вона могла б якось прислужитися в процесі досліду над зясованням ходу творчої думки авторової. При обміркованні цього питання слід зважити й те, що ніяких підстав для помилки Шевченкової в історичних джерелах знайти не можна. Отже тут ми, очевидно, маємо діло з якимсь іншим ходом творчої думки“. При цій нагоді Навроцький противиться думці *М. Марковського,* висловленій у праці „Шевченко і Мик. Маркевич“ (Україна, 1925), буцімто „Шевченко зупинився на імені Івана Підкови під впливом згадки про нього в »Укр. мелодіях М. Маркевича«, бо в відомих Шевченкові тогочасних історичних курсах були далеко докладніші описи пригод Івана Підкови й його трагічного кінця“. Але ж бо й Навроцький, припускаючи можливість, що Шевченко, зробивши Підкову ватажком морського козацького походу, „був у цьому відношенні під впливом Срезневського, що в »Запорожской Старине« видав думи про Івана Серпяту, про якого каже, що це інше прізвище Івана Підкови“, сам не дуже захоплюється тим поясненням питання, яке його так дуже

цікавить, бо „змістом ці відомі фальсифікати Срезневського цілком відрізняються від Шевченкових поем". Иншого пояснення Навроцький не дає.

Для *Тиховського* нема сумніву, що Шевченко взяв імя Івана Підкови з думи про похід Серпяги-Підкови в Срезневського.

От тільки про те, звідки взялося імя Івана Підкови. Як бачимо, і найновіші досліди нічого нам не дали, хоч саме це питання обох дослідників як-найбільше цікавило.

Далі почали літературознавці і в нас відріжняти ріжні літературні школи або напрями, як сентименталізм, романтизм, реалізм, натуралізм і инші -ізми, дарма що в того самого письменника часто треба констатувати кілька таких напрямів нараз. Щоб не попасти в суперечність із самим собою і з теоріями, почали відріжняти ріжні доби в творчости поета.

Так робили і з Шевченком. В перших поезіях Шевченко, каже ***Єфремов***, „платить ще велику подать художньому романтизму та оспівуванню минулого України під впливом загального напряму в тодішньому письменстві". В згоді з цею теорією *„Тарасова ніч"* і *„Іван Підкова"* це тільки „яскраві колоритні малюнки історичні з сумовитим жалем за славним минулим України"[3]).

В перекладі на теперішню мову це в *Навроцького* виглядає вже так: „Шевченко, перебуваючи (!) в першому періоді свого творчого розвитку під великим впливом націоналістичної романтики, не обминув своєю увагою цих найблискучіших епізодів у військовій історії козаччини. Романтична ефектовність легендарних нападів козацьких на отоманську столицю мусіла особливо імпонувати мистцеві за доби його захоплення козаччиною".

Коли вже мова про добу захоплення козаччиною в Шевченка, то ми показуємо на инпому місці[4]), що вона не перервалася в нього до самого кінця його життя та що про „процес критичного розчарування в націоналістичній історичній романтиці" — так характеризує добу в Шевченка Навроцький — мови бути не може.

Нарешті в наших дослідників історії літератури настала мода шукати впливів. Ця „впливологія" йде так далеко, що трохи не в кожному слові Шевченка добачають чужі впливи. Так ***Навроцькому*** цілком ясно, що „Шевченко спирався в даному разі (т. зн. в поемі *„Іван Підкова")* на Бантиш-Каменського, а не на псевдо-Кониського, бо Підкову називає Іваном, а не Павлом". А далі, йдучи за вказівкою Дашкевича, що вже давно зазначив повісти Чайковського „Wyprawa na Carogród" та „Skałozub w zamku siedmiu wież" як можливе джерело Шевченкових поем *„Іван Підкова"* і ***„Гамалія"***, Навроцький, на основі своєї порівняльної аналізи творів Шевченка й Чайковського на тему морських козацьких експе-

[3]) Історія укр. письменства, видання четверте, II, Київ — Ляйпціґ, 1919. ст. 11—12.

[4]) Ст. 120—127 (інтерпретація поеми: „Бували войни й військові свари).

дицій, находить, що „можна булоб прийти до висновку, що й справді вони аналогізуються в межах спільної романтично-історичної традиції славлення козаччини, її військової відваги, організованости в формах цілком вільної, але разом з тим дисциплінованої громади й т. д.“ — „Можна б було“, але чи треба? — Отак і инші підсумки порівняльної аналізи Навроцького розпливчасті. „Звичайно“, каже Навроцький, покликуючись на Дашкевича, „не тільки стилістика даних Шевченкових поем ближче зв'язується з народньою творчістю, але й основа обох творів („Івана Підкови“ й „Гамалії“) в тій чи іншій мірі виходить з кола тем дум.... але саме тема морського козацького походу в двох його варіянтах і в специфічній трактовці, сцени ідеалізації козацької військової організованости й відваги, сцени бою з турками, грабунку в отоманській столиці — все це до певної міри нагадує відповідні місця творів Чайковського. Проте не тільки зв'язки з польською літературною традицією й традицією народньо-пісенною виявляються в цікавих нам поемах Шевченкових, помічається тут і вплив Срезневського, українських письменників-романтиків. Принаймні в »Івані Підкові« ми бачимо вступну частину поеми, збудовану цілком на переспіві (!) відповідного мотиву з поезії Метлинського. З іншого боку тут же є відгуки такого характерного в цьому відношенні романтичного культу могил, що є специфічним мотивом у творчості й польських та українських романтиків відповідної доби... Отже можна сказати, що... ранні історичні задуми його (Шевченка) так чи інакше зв'язані з польською літературною традицією, *менше* з українською або російською — головне в площині художнього оформлення, але іноді помічаються й тематичні зв'язки“.

Тиховський знову звязує „Івана Підкову“ з думою про татарський похід Ів. Серпяги-Підкови та з епізодом із „Сави Чалого“ М. Костомарова[5]). „Все це“, каже він, „дало лише стимул творчій уяві поета, що міг широко користуватися сучасною літературною традицією, беручи... своє добро там, де він його знаходив“.

А тепер до цеї порівняльної аналізи й її добутків ми дозволимо собі зробити кілька уваг.

---

[5]) Тиховський має на умі те місце „Сави Чалого“ (що вийшов у Харкові 1838. р.), де старий Петро Чалий згадує про „батька нашого“ Конашевича-Сагайдачного такими словами: „...бувало, духу козацького лякаються! А доставалося й Татарові, і Туркові, і всім. А що здобиченьки! і Боже милостивий! не перелічиш бувало. А все то через теє завзяття! Тепер уже таких і молодців нема. А тоді... як то ми їздили під Синопу, і чого ми там не одбули! І холоду, і голоду, і бурі, і сльоти. Море так горою й дметься, а ми... дарма... крутимося собі на чайках, а до бережжя мов до зірки. Тоді, нічого дуже хвастать, котрі були такі, що й уха попущали! А наш пан Петро Конашевич як крикне-гукне: Гей, братища, Бог поможе, супостат не здоліє; не на нас фуга — на во-

1. Що вступна частина поеми *„Іван Підкова“* „збудована цілком на переспіві відповідного мотиву з поезії Метлинського“, це нічим не доказане й не може бути доказане.

2. Коли щось у поемі *„Іван Підкова“* тільки „до певної міри *нагадує* відповідні місця творів Чайковського“, то з того не можна це виводити, що „ранні історичні задуми Шевченка так чи інакше зв'язані з польською літературною традицією“, тим менше, коли Навроцький одночасно зазначує, що сам Чайковський „в примітках (до своїх творів) посилається на Бантиш-Каменського“, та що „для Чайковського (в його обох повістях, що присвячені темі про морські походи козацькі) Бантиш-Каменський правив за основне джерело“. Коли так, то чому звязувати Шевченка з Чайковським, а не прямо й безпосередньо з Бантиш-Каменським, що його твір і Шевченко зовсім безперечно знав? Тим менше можна це робити, коли возьмемо на увагу, що Шевченко знав і „Саву Чалого“ М. Костомарова (вийшов 1838. р. у Харкові). Отже, як уже конечно шукати літературної традиції, то була своя, українська літературна традиція. Вказує ж і Навроцький на Метлинського. А відки взявся в Метлинського культ могил, чи не пішов він із того самого джерела, що й у Шевченка? Чи Шевченко не бачив могил на Україні, аж Метлинський або польські письменники мусіли йому пальцем на них указати? Чи Шевченко не знав народніх пісень „Ой, у полі могила з вітром говорила“ і т. п.? Чи не каже він уже в поемі *„На вічну память Котляревському“* — „Там (на Україні) з вітром могила в степу розмовляє“?

Але що таке літературна традиція, й до чого цю назву можна прикладати?

Невже ж до всього того, що „до певної міри нагадує відповідні місця“ в творах иншого письменника? Чи не смішно зводити на літературну польську традицію в Шевченка його поеми про могили та козацькі походи, коли він це знав із народньої традиції, з українських народніх пісень, із „Історії Русов“, з Бантиш-Каменського або от хоч би і з „Енеїди“ Котляревського, яку Шевченко розумів так, що Котляревський „всю славу козацьку за словом єдиним переніс в убогу хату сироти“? Хиба що хочемо тим „впливологію“ звести до абсурду. Не може ж чоловік нормально жити, щоб нічого з того, що навкруги діється, не бачити, не чути, — вза-

рогів Христових; не бійтесь, мої голінні!“ Сказав, мов кухву горілки викотив: на всіх така веселість напала, що куди! Грім грюкотить, дощ шумить, хвилі — разом як заревуть, та вглиб, а там упять наверх, та так нас і накриють; а блискавка... і Боже милостивий! тільки спомянеш, так страшно: як разом лискне, так від усхода до захода усе небо, мов огнем що палють, аж очима після дивиться трудно... така страхота, що й... А ми! от навспряжки сказано, що не боїться козак ні тучі ні грому, ні хмари ні чвари!... аж кишки рвуть, пісні деруть: здається, грім притих. Біг дав, усі переплинули. Та все ж як і переплинули! Ой, задали ж ми перцю музувірові! (і т. д.)... І додому со славою вернулись“. (Дія І, сцена 1.).

галі без змислових вражінь. На основі змислових вражінь будуються його уявління, твориться свідомість усього того, чого чоловік у житті зазнав. Вони у свідомости то виринають, то поринають. Хоч зріст свідомости в людий буває неоднаковий, багатший на уявління й бідніший — це залежить головно від дару спостерігання й кількости та якости предметів спостерігання — то, спинившися тільки на свідомости духовників-інтелектуалів, бачимо, що й серед тої верстви народу витворюється пересічний зміст свідомости на основі більш-менш однакової освіти, особливо однакової лектури. Люди мають більш-менш однакові вподобання, однакову ідеолоґію. Незначні ріжниці не падуть на вагу, це тільки відтінки, зрештою одностайного світогляду. Але, черпаючи з багатої скарбниці своєї свідомости й комбінуючи її уявління в незвичайний спосіб, талановитий, а ще тим більше ґеніяльний поет, маляр, архітект, чи учений може створити щось таке, що не тільки виходить поза пересічну свідомість, пересічну ідеолоґію духовників, але ставиться прямо проти тої нормальної ідеолоґії. Так, н. пр., Шевченко своїм огненним і нечуваним досі словом підняв боротьбу проти кріпосного права й суспільного ладу, проти царизму, проти поліційної казьонщини православної церкви, проти злуки України з Московщиною за державно-політичну волю України... Це для пересічної свідомости тодішніх людий, що зжилися з таким ладом, було не тільки щось зовсім нове, але й викликáло в їх свідомости великий заколот, термосило їх сумління, вимагало нового впорядковання їх уявлінь і нових їх комбінацій, вимагало від них рішення, щó добре, щó зле. Тимто треба говорити про вплив Шевченка на всіх тих, що пішли його стопами, вплив ідей і форми. При пересічних уподобаннях літературних годі говорити про впливи. Безперечно—кожний чоловік залежний від свого оточення й його вподобань, але ніхто, ані навіть сам поет, не може завсіди подати докладно джерела свого натхніння з таких пересічних уподобань. Тому шукати за джерелами пересічних уподобань виходить на просту забавку. Коли Шевченко писав баляди, то це було в повній згоді з тодішнім літературним смаком. Читав він баляду одну, другу. Ця літературна форма припадає йому до вподоби. От він і собі пише баляди, як і инші поети. Котра саме баляда навела його на ту думку, ледви чи й він сам міг би сказати. Коли він писав історичні поеми, то й він ішов утертим шляхом української літературної традиції. Це належало до нормальних явищ літератури (гл. Василь Сиповський: Україна в російській літературі в першій половині XIX. в.), і говорити тут про чиїсь впливи значило б тільки, що торочити теревені. І в *„Гайдамаках“* Шевченкових шукають чужих впливів, нишпорять за словами, дрібницями, але на те, що найважніше, що в Шевченка — гайдамаки не „разбойники“, не „воры“, не „пятно нашей истории“, як загально думали, а — „воины“ „за святую правду, за волю Вкраїни“, — на те не звертають найменшої уваги, хоч сáме це показало б їм, яка супроти того істотного відступлення Шевченка від нормальної ідеолоґії марна їх праця. Або чи може й це пояснити польською літературною традицією, чужими впли

сами? На те, що дехто в нас усіма силами силується доказати ідейну й формальну літературно-творчу залежність Шевченка від чужих впливів, я не можу дати иншого пояснення, як тільки їх власну надто велику залежність від модного, назагал навіть розумного гасла літературознавства, щоб зрозуміння творчости поета шукати также і в середовищі, серед якого поетові доводиться жити; тільки вони це гасло фальшиво порозуміли й нерозумно його прикладають і виконують. Перед усякими такими й подібними упередженими висновками може нас одне охоронити: стараймося передусім поему *„Іван Підкова“* (а таксамо й кожну иншу поему) чисто філолоґічно й лоґічно розібрати, щоб добре порозуміти, що вона сама за себе нам каже, а тоді вже, само собою, в синтезі з цілости його творчости покажеться зовсім ясно, які робити з цього дальші висновки. Це єдина правильна метода. Спробуймо поему так прочитати.

Що ж тут сказано? Щó вона сама за себе говорить?

Мені вона таке каже: колись в Україні запорожці панували. Тепер на Україні запорожці („козацькеє біле тіло“) спочивають у високих як гори (тілько їх полягло!) могилах, а не панують.

Колись в Україні запорожці славу й волю добували. Тепер в Україні про волю лише могили говорять, і то тільки нишком, і то лише в полі, і то тільки з вітрами, а не з людьми по селах і містах, бо над ними „Орел Чорний“ т. зн. російська поліція „сторожем літає“ *(„Думи мої“)* й пильнує, щоб про волю на Україні з людьми і могили не говорили, не то люди.

Колись в Україні на честь і славу запорожців ревіли гармати, тепер могили про славу дідів, як її свідки, тільки з вітром розмовляють, бо внуки цих дідів про їх славу ані не писнуть. Вони з таких, що панували, стали простими хліборобами, проміняли шаблюку на косу.

І в Україні десь колись лихо танцювало, й тоді люди журилися, а проте було колись добре жити нашій Україні. А тепер в Україні без перестанку лихо танцює, так що не добре жити нашій Україні, журба не перестає, і щоб серце хоч трохи від журби спочило, згадуймо хоч ту колишню волю і славу України.

І, згадуючи її, поетові ввижаються козаки, як серед страшної бурі на синьому морі пливуть собі та співають, хоч „кругом хвилі як ті гори, ні землі ні неба“. Звичайним людям, теперішнім нащадкам козаків, від того серце мліло б, а козакам — „того тілько й треба“. Страшна буря їм наче музика (море грає!), при якій їм найкраще гуляється.

Гуляють вони під проводом отамана, що як тільки почув, що море грає, наказав цей похід. Він їх веде без укладеного наперед пляну. Аж на морі серед бурі роздумує, де то „буть роботі“. Рішається. Підняв шапку — човни стали. Отаман дає наказ, його головний зміст: „Нехай ворог гине! Не в Синопу, отамани, панове молодці, а у Царград до султана поїдемо в гості! — „Добре, батьку отамане“, кругом заревіло. — „Спасибі вам“ — Надів шапку, байдаки пливуть далі, а отаман, походжаючи здовж бай-

дака, очивидячки, роздумує, як виконати плян своєї гостини в султана.

Безперечно — образ прегарний, у якім поет зі своїх згадок козацького минулого малює лицарську завзятість козаків, як вони не зважають на ніяку небезпеку, а прямо її шукають, їх безумовний послух отаманові (орґанізованість і дисципліну), і самого їх отамана, який, маючи одну-єдину думку на умі: „Нехай ворог гине!“ — не ми! — безнастанно і глибоко роздумує, куди свої хлопята вести, „де то будь роботі“, і ставить собі притім як-найвищі й найтяжчі завдання (у Царград до султана!).

Маючи на оці цей образ, можемо звязок обох частин поеми розуміти тільки так: отаким лицарським завзяттям, такою неустрашністю, орґанізованістю й дисципліною, з єдиною метою свого життя „нехай ворог гине“, ставлячи собі найтяжчі завдання, запорожці (козаки й їх отамани) добували славу й волю, панували в Україні, і було добре жити нашій Україні. Внуки затратили ті козацькі лицарські прикмети характеру своїх дідів, стали простими хліборобами, лякаються своєї тіні, тимто й воля і слава минулися, і все лихо тепер в Україні. Щоб у неволі-недолі серце хоч трохи спочило, треба їм згадувати колишню волю і славу України, треба згадувати дідів, щоб ожило між ними наново дідівське завзяття, щоб і вони добували славу й волю й запанували на Україні.

Отак обидві частини поеми логічно дуже тісно вяжуться і становлять чудову цілість.

Тілько всього каже нам поема сама за себе[6]).

Чи це еskізний образ „вільного товариства“?

— Ні.

Чи це „яскравий колоритний малюнок історичний із сумовитим жалем за славним минулим України?“

— Теж ні!

Чи це „найблискучіший епізод у військовій історії козаччини?“

— Ні!

Чи це романтика?

Може, декому сама згадка про запорожців і їх діла, згадка про могили і про те, що „колись було добре жити в нашій Україні“, видасться романтикою. Але хто зверне свою увагу на с а́ м е і с т о т н е в поемі, а саме, що про волю, або хоч про славу козацьку хиба́ тільки могили, і то тільки нишком, з вітрами говорять, щоб „Орел Чорний“ (російський жандарм) цього не почув, а инакше про це говорити не вільно, і внуки тим не журяться, той погодиться зо мною, що це не романтика, а — щирий реалізм Таксамо, коли в *„Тарасовій ночі“* кажеться, що „над дітьми козацькими поганці панують“, а ті діти с и д я т ь с о б і „у з а п і ч к у“; таксамо, коли в поемі *„До Основяненка“* сказано

[6]) Дійшовши філологічним і логічним розбором поеми до такого її розуміння, треба і при читанні або виголошуванні її всіма способами, особливо ж голосом, дати вираз такому розумінню.

що Україна „обідрана, сиротою понад Дніпром плаче, тяжко, важко сиротині, а ніхто не бачить“; таксамо коли в поемі *„Думи мої“* поет каже, що в нього „тільки сльози за Украйну“, бо „Орел Чорний сторожем літає“...

Отакий то Шевченко романтик уже від самого початку своєї поетичної творчости, такий химерний, як його *„Перебендя“*, що „заспіває весільної, а на журбу зверне“...

У нас усе ще не добачають, що навіть у таких поемах, як ось *„Тарасова ніч“*, у Шевченка вихідна точка є теперішність, а минуле служить тільки на те, щоб показати, що й теперішність могла б, може, і повинна б бути инакша (пор. ст. 43—51).

Кажуть, що поема *„Іван Підкова“* історична поема. Думаю, що сама згадка про те, що

Було колись в Україні ревіли гармати,
Було колись запорожці вміли панувати,
Панували, добували і славу і волю —

ще не — історія.

І образ запорожців серед бурі на синьому морі ще не є ніяка історична подія, навіть коли взяти на увагу наказ отамана: „у Царград до султана поїдемо в гості“. Аж сама „гостина“ запорожців у султана була б історична подія.

І заголовок поеми *„Іван Підкова“* — сам іще не є ніяка історія. Поет, очивидячки, мав на умі якось назвати змальованого собою отамана, що попереду „веде, куди знає“, й тимто дати й заголовок своїй поемі. І тут виринуло в його свідомости симпатичне йому імя „Підкова“, симпатичне тому, бо Підкова, нехай і инший, Павло, а не Іван, зважився на найвище — здобути собі аж престол молдавський. І Шевченків отаман рішається на найвище й найбільше — поїхати до самого султана в гості, тож нехай і він собі називається Іван Підкова, тим більше, що це прізвище отамана само собою могло неначе пальцем указувати на зміст поеми й ідеал Шевченка — не лякаючись нічого, не лякаючись і самої смерти, добувати славу й волю, достати найвищого добра, панувати в ріднім краю. Отже це не сліпий випадок і не помилка. Тай заголовок поеми не така маловажна річ. Назва поеми має свій глибокий змисл.

Одне, що в поемі справді історичне, це той кількома словами по-мистецьки змальований дух цілого Запорожжя, і настільки ця поема історична.

А де ж польська літературна традиція?

Для неї, як бачимо й переконуємося, тут жадного місця нема. Бо щоб бурю на морі змалювати, на те не потребував Шевченко ніякої літературної традиції. А все инше в поемі рішуче промовляє проти всякої чужої літературної традиції.

З усього виходить такий висновок:

Поема *„Іван Підкова“* і в задумі і в переведенні наскрізь оригінальна й виявляє все поетичне мистецтво Шевченка. Майже

в кожному слові поетичний малюнок, що такий багатий своїм змістом; незрівняні порівняння, найтонше й найкраще повирізьблювані фрази, а співучість вірша така, що були спроби, хоч не зовсім удатні (бо композитори не добре зрозуміли поему)—обробити поему музикально.

Одне слово, поема „*Іван Підкова*“ — це перла поетичного мистецтва.

1931.

ТАРАСОВА НІЧ.

Принявся в нас загально погляд, що Шевченкова „*Тарасова ніч*“ це поема історична або, як каже *Єфремов*, „яскравий колоритний малюнок історичний“, „принадний малюнок минулого, в якім виражається сумовитий жаль за славним минулим України“.

Таксамо всі повірили Єфремову, що „в тужливу мелодію (за минулим) вривається д у ж и й п о к л и к цілком сучасного вже п р о т е с т у п р о т и т о г о, що над дітьми козацькими поганці панують“.

Аксіомою стало в нас, що „молодий поет Шевченко в перших своїх поезіях платить велику подать художньому романтизму та оспівуванню минулого України під впливом загального напряму в тодішньому письменстві“[1]).

Читаємо ще також в Єфремова про „н е я с н і р о м а н т и ч н і с и м п а т і ї д о н а р о д н о с т и“, про „неясне почуття, інстинкт“ у перших поезіях Шевченка, цебто в „Кобзарі“, далі про те, що „думка поетова блукала ще в первісній невинности, не здужаючи зв'язати окремі факти в цілу систему і знайти загальні причини цікавих тоді подій“, та що аж пізніше Шевченко „прозрівати став потроху“, цебто „дізнався, що поодинокі прояви лиха мають своє коріння в загальних установах, у цілому складі людського життя“[2]).

Можна б іще багато дечого такого навести, що в нас про Шевченкові поезії загально прийнялося, що в нас один за одним повторяє, а що не має найменшої підстави. Неодин такий глибоко закорінений бурян у загально поширеному погляді на Шевченкову творчість старався я вже виполоти. Моє наукове пізнання й сумління наказує мені тепер вирвати з корінням фальшиві тези закорінені в нас про поему „*Тарасова ніч*“. Треба нам уже раз таки навчитися правильно розуміти поезію Шевченка.

Перше питання: Чи поема „*Тарасова ніч*“ справді „малюнок історичний“?

Історичною можна вважати тільки таку поему, що в своїй цілости, від початку до кінця, дає нам суцільний малюнок якоїсь історичної події або доби. Такою є власне поема „*Гайдамаки*“, „*Гамалія*“, „*Іван Гус*“, „*Неофіти*“. Такою можна ще вважати поеми „*Заступила чорна хмара*“, „*Ой, не пється горілочка*“. Зате поеми „*У неділеньку у святую*“, „*Чернецъ*“ я назвав би тільки

---

1) Історія українського письменства, II., вид. четверте, Київ—Ляйпціг, 1919, ст. 11—12.

2) Там-таки, ст. 14—15.

історично - побутовими образками. Що поема *„Іван Підкова“* не є історична, як загально прийнято, мав я нагоду вже показати (стор. 41.). Те, що в ній є історичного, можна б також вважати хибá тільки історично-побутовим споминoм.

Приглянььмося тепер з того становища поемі *„Тарасова ніч“*. Ми бачимо передусім зовсім сучасний, хочби й сьогоднішній мотив.

На розпутті кобзар сидить та на кобзі грає,
Кругом хлопці та дівчата як мак процвітає.
Грає кобзар, виспівує, вимовля словами,
Як Москалі, Орда, Ляхи бились з козаками;
Як зібралась громадонька в неділеньку вранці, (очивидячки,
Як ховали козаченька в зеленім байраці... на пораду)

Далі згадує кобзар Гетьманщину, що „була колись, та вже не вернеться“, згадує, що ми „колись панували та більше не будем“. Оце виринають у кобзаря-поета такі рефлексії при згадці колишньої слави козацької на тлі найщирішої любови до неньки України, так що кобзар-поет, зворушений до глибини своєї душі такими рефлексіями („та вже не вернеться“, „та більше не будем“), навязує до них такі зовсім сучасні, конкретні питання:

Де поділось козачество, червоні жупани?
Де поділась доля-воля, бунчуки, гетьмани?

А ставить їх Шевченко устами кобзаря перший на Україні, в тій ясній формі, своїм землякам, дітям козацьким, щоб вони дали собі також зовсім ясну, конкретну відповідь, де це все поділось, та чому тепер „над дітьми козацькими поганці панують“, бо всього того якимось елементарним нещастям („Ізгоріло? А чи затопило синє море...“?), або самою нещасливою долею („така ваша доля“) пояснити годі.

Такі питання, як ось, чому „нема Січі“, чому „пропав і той, хто всім верховодив“, „де то наші діти ділись, де наші панують“, займають, як бачимо, душу поета і в його поемі *„До Основяненка“*. Ставить їх Шевченко „козацьким дітям“, бо він добре знає, що вони зовсім несвідомі правдивої причини своєї недолі-неволі („мовчать гори“), він знає, що ніхто з них ані не бачить, що Україна „обідрана, сиротою понад Дніпром плаче, тяжко-важко сиротині“ („а ніхто не бачить“), що вони так збайдужніли, що цим і не журяться. А журитися треба. Без цього поліпшити свою долю ніяк не можна. Сам плач, само нарікання на таку долю нічого не поможуть. Нехай же діти козацькії дадуть собі відповідь, нехай же своєю недолею зажуряться так, як бувало „Україна зажурилась“, коли „встала хмара зза Лиману, а другая з поля“, коли „козачество гинуло, гинула слава, батьківщина“, коли як „та галич поле вкрили ляхи, уніяти“, коли взагалі найшлася Україна в такому стані, як тепер. Бо хто зажуриться такою недолею України, той знайде спосіб, як Україну „рятувати“ („ніхто її не рятує“!).

І ось кобзар-поет нагадує дітям козацьким Наливайка й Павлюгу, що вони зірвали бунт на рятунок України („Обізвався Наливайко... обізвавсь козак Павлюга“), живі в народній памяті і знані імена, бо їх народ оспівує ще й тепер у своїх піснях, хоч і скінчилися ті бунти нещасливо, і обох ватажків покарали на смерть. Поет згадує їх із пієтизмом і пошаною саме за те, що вони, хоч і даремна була їх праця, все ж мали відвагу обізватися за кривди народу, за волю України. Словами „не стало кравчини“... „за нею полинув“ поет показує сучасним дітям козацьким, що тоді були на Україні люди, готові й на смерть за зажурену, стоптану Україну, і це їх велика заслуга перед народом, за що він їх і оспівав. Правда, ці повстання скінчилися погромом. Цього ані народ, ані поет не вважає нещастям. Нещастя — коли ніхто не обізветься, коли ніхто не рятує, коли всі мовчать так, як тепер („мовчать гори“). І виводить поет дітям козацьким перед очі ще третього ватажка, що обізвавсь („обізвавсь Тарас Трясило“), ватажка цим разом щасливого повстання. Гіркі слова Тараса Трясила: „Бідна моя Україно, стоптана ляхами...! — А годі журиться, а ходім лиш, пани-брати, з поляками биться“ — повинні сучасним Шевченкові, також стоптаним дітям козацьким іще виразніще вказати на бій як на спосіб на те, щоб поганці над ними не панували, щоб вони в неволі не плакали. Один, другий раз може бій не вдатися, але иншим разом, як показує коротенький, епізодичний малюнок такого кривавого бою Тарасової ночі, може він закінчитися так, що

Заспівали козаченьки пісню тії ночі,
Тії ночі крівавої, що славою стала
Тарасові, козачеству...

Від згадки того кривавого, але славного бою Тараса Трясила, що нею, як і згадками про Наливайка й Павлюгу, послугується поет тільки для арґументації своєї власної поеми, переносить нас поет одним махом знову в безславну теперішність, у сумну сучасність, щоб сучасне покоління під свіжим враженням цих згадок минулого добре порозуміло, що й йому треба обізватися й Україну рятувати. Бо й тепер „над дітьми козацькими поганці панують, плачуть діти козацькії“, їх „воленьку спіткала недоля“, Україна „обідрана понад Дніпром плаче“, а „над нею Орел Чорний сторожем літає“

Над річкою в чистім полі могила чорніє,
Де кров текла козацькая, трава зеленіє.
Сидить ворон на могилі та з голоду кряче,
Згада козак Гетьманщину, згада тай заплаче.
Була колись козацькая і слава і воля —
Слава ссяє, а воленьку спіткала недоля.
Було колись — панували, та більше не будем,
Тії ж слави козацької повік не забудем.

Безпосередньо й лоґічно навязуються ці міркування поета

до малюнку Тарасової ночі. Але це більш ніж поетичні рефлексії, коли поет каже:

Де кров текла козацькая, трава зеленіє!

коли каже:

Сидить ворон на могилі та з голоду кряче...

Тепер з голоду ворон кряче, бо немає ворожих трупів, щоб їх очима поживитися; в чистім полі трава зеленіє — не скроплює її козацька кров за волю України; тепер не козаки, а буйний вітер гуляє полем... Поет немов „вимовля словами": не досить згадувати славу козацьку та плакати, не досить згадувати, що „було колись — панували", треба й самим журитися та дбати про ту славу, дбати, щоб і ми панували та нову славу добували. Але цим кобзар-поет досягає тільки, що „кругом хлопці та дівчата слізоньки втирають". Може бути, що аж два рази повторюваний поклик поета „тії слави козацької повік не забудем" приняли вони до свого серця, але на більше їм тепер спромогтися не сила. А добувати славу слізоньками не можна.

Тому „умовк кобзар, сумуючи, щось руки не грають". Журба давить його серце. Але він кобзар химерний. „Хоть сам світом нудить", хоч сам сумує, журиться, він „людям тугу розганяє, заспіває про »Чалого«, на »Горлицю« зверне"... Так і тут:

Пішов кобзар по улиці, з журби як заграє!
Кругом хлопці навприсядки...

Тим бажав кобзар, очивидячки, досягнути ефекту иншого, ніж такого, щоб хлопці пішли навприсядки, ті хлопці, що ще перед хвилиною „слізоньки втирали", бо ті слізоньки подавали кобзареві надію на те, що хлопці, „зажурившися", стануть до „рятунку" рватися... „Навприсядками" хлопців як ефектом своєї гри кобзар невдоволений, бо це ефект чисто зовнішній. Він же з журби заграв, і його журбу повинні б хлопці після всього того, що кобзар їм „виспівував, вимовляв словами", инакше, правильно розуміти. Тому „вимовля" він важкі слова:

Нехай буде отакечки,
Сидіть, діти, у запічку!

Що ж йому, робити, коли не помагає те, що „грає кобзар, виспівує, вимовля словами..., виспівує, аж лихо сміється", виспівує про славу козацьку, про колишню волю, про панування та про те, що за волю треба битися? Хлопці лише на хвилину очаровуються („слізоньки втирають"), а заграй їм козачка, то вони (на все забувши) — навприсядки... Що инше може кобзар на те сказати, як

Нехай буде отакечки,
Сидіть, діти, у запічку?!

Це не сама тільки іронія, не „яскраво глумливий іграшковий тон", не „глузування з парубоцтва", а далі не „кепкування з себе, бо матиме відвагу жартувати з ворогів при жінці (!)", а з жур-

би за долю України гіркий, їдкий докір сучасному поколінню, що знає тільки власні вигоди, деколи заплаче, але зовсім не журиться, як Україну „рятувати". Йому все це байдуже.

Нагадується тут знаменита характеристика вдачі українського хлібороба (а такими стали „діти козацькії", вони тепер „носять косу в росу"), яку дає Основяненко в *„Салдатськім патреті"*: „Та чого тут вередувать? Коли вродив Бог хлібця та дав його зібрати, то й дожидай, поки прийде нужда, що як десятські у волость потягнуть за подушне і за общественне, а тут жінка забажа льону, щоб на сорочки прясти, та нового очіпка, та дочкам плахіт або свит, та і усяка напасть постигне, що притьмом треба грошей, тогді вже нігде дітись: вези хоч верстов за двадцять та чи стала ціна, чи нестала, а ти первого торгу не кидайся, за що продав, аби б довго не стояти, тай уривай додому тай рощитуй собі, щоб і сюди і туди стало. А як удоволив усіх, от тогді вже справний козак! Лежи собі на печі, у просі, поки до нової нужди: тогді ж будемо її думати, де що узяти".

Так, так! Сидіть, діти, у запічку, лежіть собі на печі у просі — тоді, коли треба обізватися, коли треба Україну рятувати.

Від того кобзар-поет іще більше журиться, свою журбу іде втопити в шинку — так і в поемі *„Іван Підкова"*: „журба в шинку мед-горілку поставцем кружала" — там найде він свою жінку-долю (не справжню жінку!), її почастує та „з вороженьків покепкує", хоч покепкує, коли не вдалося йому своїм ревним співом-словом підняти громаду до чину, як він того щиро бажав.

Розпочав він свою пісню гимном на Гетьманщину, на козачество, на козацьку славу й волю України, а закінчив тільки кепкуванням з вороженьків! Як Наливайко, як Павлюга, так обізвався тут Тарас Шевченко до сучасників „гіркими словами", обізвався, як він думає, цим разом іще даремно. Але кобзар-поет вірить, що він обізвався тут також й як Тарас Трясило, та що його пісня, як не зараз, то колись, матиме таку саму силу й такі наслідки, як „гіркі слова" Тараса Трясила, хоч тимчасом він з вороженьків може собі тільки покепкувати.

Це хід думок Шевченкової поеми *„Тарасова ніч"*. Від початку до кінця мотив, як бачимо, наскрізь сучасний, як хочете, то навіть і сьогоднішній. Згадка про те,

Як Москалі, Орда, Ляхи бились з козаками,
Як збіралась громадонька в неділеньку вранці,
Як ховали козаченька в зеленім байраці,

згадка, що „була колись Гетьманщина", „було колись панували", згадка про славу козацьку, про Наливайка, Павлюту — тільки по-імени! — маленький епізодичний малюночок *„Тарасової ночі"* — це все ще не є історія, це все ще не підстава, щоб поему *„Тарасова ніч"* назвати малюнком історичним, малюнком минулого. І в поемі *„Перебендя"* сказано, що він співає про „Чалого", „або

щоб те знали, тяжко-важко заспіває, як Січ руйнували". Ніхто на цій підставі не назве цієї поеми історичною. Згадані історичні факти або тільки імена — а не події! — не є темою поеми, хоч вона й називається *„Тарасова ніч"*. Це все тільки арґументи та сильні рефлектори, що кидають яскраве світло на безславну, сумну, сторожем Орлом Чорним стоптану, мовчаливу, заплакану сучасність України, дітий козацьких і їх недолю, освідомлення з причинами якої й є власне її темою.

Чому ми так рішуче мусимо противитися поглядові, що ця поема історична?

Бо при нашій аналізі поеми ми переконалися, що такий погляд пересуває те становище, з якого зовсім обєктивно треба приступати до правильного розуміння поеми, на фальшиво освітлене, чи затемнене місце. Тут лежить причина фальшивого розуміння поеми. Суґестія історичности не дає порозуміти або навіть прямо фальшує провідну думку, якій поет бажав дати поетичний вираз у своїй поемі, а що найменше — закриває головний її мотив сучасности.

Відси то, н. пр., походить, що майже всі інтерпрети таку величезну вагу прикладають „анахронізмові", який ніби-то лежить у тім, що Шевченко повстання Павлюги згадує перед повстанням Тараса Трясила. Вони зовсім не добачають, що Шевченко ні одним словом ніде не висловлюється про хронолоґічний порядок згаданих ним повстань, ані про час кожного з них зокрема. Шевченкові зовсім безперечно була добре знана ця хронолоґія з тих самих джерел, з яких і інтерпрети черпають, на їх думку, незвичайно важкі докази „анахронізму" в Шевченковій поемі. На цей факт вони, опановані ідеєю історичности, не звертають ніякої уваги. Їм і на думку не спаде застановитися, чи Шевченко не мав, може, якої спеціяльної причини згадати про ці повстання саме в такім, а не в иншім порядку. Для мене ясно, що тут про „анахронізм" не може бути й мови, бо Шевченкові, відповідно до його провідної поетичної думки, виринуло в душі инше катеґоризування, инше ґрупування згаданих повстань, а са́ме на такі, що скінчилися погромом, і на таке, що вдалося, „що славою стало Тарасові, козачеству". Хронолоґія тут ні при чому. Це щасливе повстання Тараса Трясила згадує поет після невдатних, бо тільки з його приводу може він лоґічно снувати свої дальші сучасні міркування й викликати ними бажане зворушення в душі слухачів. Шевченко бажав, щоб „козацькі діти" сучасною своєю недолею зажурилися й обізвалися, бо вона не менша, ніж була за часів Тараса Трясила. Тільки ідея історичности може цю правду викривити так, як *Єфремов* своєю тезою, що „в тужливу мелодію (за минулим) в цій поемі вривається дужий поклик цілком сучасного вже протесту проти того, що над дітьми козацькими поганці панують". Аж смішно говорити про „дужий поклик сучасного протесту" супроти слів „Нехай буде отакечки, сидіть, діти, у запічку".

„з вороженьків покепкую“! Констатування самого факту, що „над дітьми козацькими поганці панують“ це ще не „дужий поклик сучасного протесту“. Протест проти панування поганців, на думку поета, мали б підняти діти козацькі („зажуритись, обізватись, рятувати“!), але вони знають тільки „навприсядки“ або „сидіти у запічку“, хиба що ще також „слізоньки втирати“. І сам поет мусить удоволятися тільки тим, що „з вороженьків покепкує“, хоч безперечно своїми „словами“ бажав він збудити байдуже сучасне покоління земляків, щоб воно „зажурилось, обізвалось, рятувало“. Прибільшувати цього не потрібно, воно й так велике, бо ніхто на Україні тоді того так не вимовив. Прибільшуванням псується тільки прегарна перспектива, яку поет у своїм образі знаменито перевів: колишні покоління журилися, обзивалися, протестували, рятували — сучасні не журяться, не обзиваються, не протестують, не рятують, а сидять собі у запічку. З тої причини й сам поет може хиба тільки з вороженьків покепкувати, а це ще не „дужий поклик сучасного протесту“.

Таксамо дивно воно якось виходить, коли *Єфремов* говорить про „дужий поклик протесту“, а з другого боку про „перші неясні романтичні симпатії до народности“, про „неясні почуття, інстинкт“ у Шевченка, які думки *Лепкий*[3]) формулює так: „Суцільного, певного й повного світогляду, ясна річ, Шевченко ще тоді не мав“. І тут правда зовсім викривлена, як показує докладна аналіза не тільки поеми *„Тарасова ніч“*, але й поем *„Іван Підкова“*, *„До Основяненка“*, *„Думи мої“* й *„На вічну память Котляревському“*. Яка з того буде користь для пізнання поетичної творчости Шевченка, коли ми, очивидячки, хоч може й несвідомо, фальшуватимемо ту правду, що Шевченко **вже в своїм „Кобзарі“ перший і тоді ще зовсім єдиний на Україні як-найясніше сформулював національно-політичні ідеали України** й мав відвагу не тільки з вороженьків покепкувати, але й їм прямо сказати: Смійся, **лютий враже**, та не дуже! — що мав відвагу співати про панування України на Україні, про панування запорожців на Україні, а не поганців; що мав відвагу пригадати зовсім байдужим дітям козацьким їх обовязки супроти обідраної неньки України, щоб вони не сиділи у запічку, а дбали, щоб ненька Україна сиротою понад Дніпром не плакала, щоб над дітьми козацькими поганці не панували? Така ясна мова „Кобзаря“ нікому не дає найменшої підстави казати, що вона поплила з неясних романтичних симпатій до народности, або що думка поетова блукала ще в первісній невинности, не здужаючи звязати окремі факти в цілу систему і знайти загальну причину цікавих йому тоді подій, та що аж пізніше він „прозрівати став потроху“.

Річ ясна, передусім „гіркії“ слова Шевченка звертаються до земляків, щоб їх збудити, щоб „козачество“ згуртувати так,

---

[3]) Повне видання творів Тараса Шевчнка, І, Київ—Ляйпціг, ст. 37.

як це було колись на Україні, коли запорожці вміли панувати, вміли добувати і славу і волю. І Шевченко посилає їм свої думи на Україну в надії, що там вони найдуть „щире серце і слово ласкаве". І вірить він, що десь там хоч на самому дні в серці земляків таки тліє искорка любови до України, яка в нього вогнем палала, та що він її своїм вогнем розпалить у вогонь великий.

Захоплення ідеєю вольної України вже від самого початку Шевченкової творчости все більше в нього росте й могутніє, він рад би бачити її як-найшвидше здійсненою, за це робить він відповідальними передусім земляків, він нетерпеливиться, сердиться, лає земляків, що вони не люди, а змиї (це, а не що инше означають слова „прозрівати став потроху"), терпить за неї страшні муки, але не покидає її до самої смерти. Як супроти цих фактів можна ще й сучасні покоління навчати, що це все тільки „подать художньому романтизму та оспівуванню минулого України", це мені зовсім незрозуміле, це страшна іронія долі Шевченкової. Його ідея вольної України перелякала найбільше самих таки українців так, що вони ще й тепер виправдовують її тільки романтизмом.

З цього приводу мусимо зазначити, що й сам романтизм це таке поняття, з правильним розумінням якого дуже рідко зустрінетесь у наших літературознавців. Безперечно світогляд Шевченка пересяк романтичними елементами. Сюди належить особливо ідеалізація історичного минулого, та не так того, як більше ідеалізація козацтва, запорожців та таких козарлюг як Іван Підкова, Тарас Трясило, Гамалія, Залізняк, Гонта, Ярема й инші[4]), ідеалізація народнього й козацького життя, всяка містика, символіка. Але багато дечого, що часто вважають романтичним елементом, як чутливість, ліризм, індивідуалізм, нестримний розгін до волі, лежить уже в українськім народнім характері і світогляді та не занесене до світогляду Шевченка аж із романтизму. В цій справі можу покликатися на *Чижевського*[5]). Звернім іще увагу на те, що й минуле цікавить Шевченка настільки, наскільки в ньому є якісь відгуки на щось сучасне, актуальне. Вихідна точка в Шевченка, навіть у його справжніх історичних поемах, все-таки є теперішність. Романтичне в Шевченка ніколи не є чимось нереальним, казковим, уроєним, фантастичним. І Шевченкова ідея вольної України була для нього самого зовсім реальна, навіть актуальна; вона тільки його землякам, козацьким дітям, та ще літературознавцям видалася як „подать художньому романтизму і оспівуванню минулого", скажім іще виразніше,

[4]) Цікавий приклад ідеалізації бачимо в поемі „Юродивий", де Шевченко „прояву", „юродивого" величає „козаком", „святим лицарем" за те тільки, що він „один із мільйона свинопасів", цебто українців („полян, дулібів і древлян"), здобувся на відвагу „за правду пресвятую стать і за свободу" та запротестувати проти київського генерал-губернатора Бібікова тим, що „сатрапа в морду затопив", „та ще й у церкві".

[5]) Нариси з історії філософії на Україні, Прага, 1931, ст. 129—130.

як — фантастична утопія. А таки вона помалу приймалася і прийнялася в народі як своя зовсім реальна ідея, так що тепер хиба тільки деякі недовірки все ще покивують на неї головою.

Тій своїй ідеї дав Шевченко прегарний поетичний вираз також в поемі „*Тарасова ніч*". Чому того люди не добачають? Чому в них, очивидячки. не має ніякого значіння таке. як „ніхто її не рятує", „нехай буде о т а к е ч к и! Сидіть. діти, у з а п і ч к у"', або „з в о р о ж е н ь к і в п о к е п к у ю"? На що воно тут сказане? Чому беруть усе так поверха, що ця поема в них тільки „яскравий колоритний малюнок минулого"? Чому далі повторяють один за одним непровірені нісенітниці?

На все те тільки одна відповідь: уміти читати таки велика штука. Ще більша — вміти читати поезії Шевченка, де кожне слово повне поетичної символіки, багатозначне й не надаремно сказане.

В композиції поеми виявив Шевченко велике мистецтво. Уявіть собі зовсім ж и в и й сучасний малюнок (Шевченко маляр!). Центральна особа в ньому типічна, народня, загально шанована постать: кобзар. Кобзареві, примістивши його „на розпутті" серед хлопців та дівчат, поет вкладає в уста свою пісню, щоб ті думки, які він висловлює, мали кобзарську повагу. Кобзар співає могутню пісню про колишню славу України, про колишні бої „козачества" з ворогами за волю України, про сучасну недолю-неволю. Він „співає, виспівує, вимовля словами", аж лихо сміється. Хлопці та дівчата слізоньки втирають. Умовк кобзар. Він великий мистець, дожидає, щоб його пісня врилася глибоко в серце слухачів. Тай журба давить його серце, він сумує. Рішився. З журби знову заграв — очивидячки, вже до бою з ворогами. Але хлопці — навприсядки. Розчарований своєю невдачею. кобзар іде до шинку, щоб свою журбу втопити та все-таки з вороженьків хоч покепкувати, коли ще не в силі був підняти хлопців до бою з ними.

Чудовий малюнок, живий, свіжий, реальний. До того яка колористість порівнань, яка музикальна, сріблиста дзвінкість мови, яка ляпідарність дикції! Тут маємо перед собою живу поезію й чудуємося, не можемо начудуватися, з яким мистецтвом поет свою ідею вмів провести.

1932.

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ.

В пемі *„Великий Льох"* виступають насамперед у виді білих пташечок **т р и д у ш і**, які тяжко караються, бо їх у рай не впускають. Шевченко приміщує їх умисно „на похиленому хресті на старій церкві" Богдановій у Суботові, щоб їм „видніше було, як розкопуватимуть льох", бо з тою церквою і з тим льохом звязана їх нещасна доля. Поет в уста вкладає їм єдине бажання: „коли б вже **ш в и д ч е р о з к о п а л и**, тоді б у рай нас повпускали". Ясне значіння того бажання виявляється з дальшої їх розмови.

Хто уважно розбере кожне слово, той мусить у **п е р ш і й д у ш і** пізнати **у о с о б л е н у Б о г д а н о в у У к р а ї н у**. Вона родилась і як квіточка виростала під опікою й доглядом самого Богдана Хмельницького, її гетьман „на руках носив і цілував". гетьманша „всього було їй понадає", „всі її любили й кохали". всі „до неї залицялись і сватати стали"... Аж ось лихо її зустріло: залицялись і сватати стали всякі женихи, але їй „уродила рута — рута, волі нашої отрута" (*Чигирин*). Бо вона вповні шлях перейшла гетьманові з старшиною, як він їхав у Переяслав. і „тою **к л я т о ю** водою батька, матір, себе, брата, собак отруїла" тай за це карається, за це її в рай не пускають, хоч вона й виправдовується, що „того й не знала, що він їхав в Переяслав **М о с к в і п р и с я г а т и**". Значить: вона при сватанні виявила назагал **н а х и л, о р і є н т а ц і ю** на Московщину в тому розумінні. як це сказано в поемі *„Суботів"*, написаній того самого дня і в звязку з *„Великим Льохом"* — 21-го жовтня 1845. р., про церкву Богданову. що „там то він молився, щоб москаль **д о б р о м і л и х о м з к о з а к о м д і л и в с я**". Коли взяти на увагу, що Шевченко зараз-таки каже: „Мир душі твоїй. Богдане", то можна б думати, що на таку згоду, щоб москаль добром і лихом з козаком **д і л и в с я**, на таке подружжя й Шевченко пристав би. А що „не так воно сталось". то ця церква Богданова стала „домовиною України" Шевченко виразно ставиться проти того, щоб „Москві присягати" Таку згоду, таку злуку України з Московщиною. таке подружжя вважає Шевченко „волі нашої отрутою". Присяга Москві це та проклята вода, якою Богданова Україна все на Україні отруїла: батька, матір — цебто самого Богдана й гетьманшу, себе, брата — Юрася гетьманенка, собак — цебто геть усе на Україні, одне слово — всю Україну. Не забудьмо: і самого Богдана отруїла!

Погляд Шевченка на цю історичну подію, Переяславську

умову, найшов тут у чудових поетичних образах свій повний і ясний вираз. Гріх Богданової України, за який тяжко карається й за який у рай її не пускають, був той, що вона віддалася Москві, приняла з резиґнацією присягу Москві, чим отруїла все живе на Україні. Гріх той, це — не гріх простонароддя або темного народу, як думає *Лепкий*[1]), і не самого гетьмана з старшиною, які виконували тільки волю Богданової України, виявлену тим, що „вповні шлях їм перейшла", це гріх у с і х тих, що рішали тоді долю, подружжя України. Вони не повинні були пристати на „волі нашої отруту", на присягу Москві. Несвідомість („а того й не знала, що він їхав в Переяслав М о с к в і п р и с я г а т и") змісту, наслідків і ваги такої події, як Переяславська умова, не може виправдати нікого з відповідальности за такий чин. Так думає Шевченко, так „сказав Петрові Бог"...

Д р у г а д у ш а це — не бідна дівчина, як думає *Лепкий*[2]), ані не простонароддя взагалі — „я між трупами валялась у с а м и х п а л а т а х М а з е п и н и х"! — ані не український народ, як думає *Цісик*[3]). Це персоніфікація тої України, яка в боротьбі Мазепи проти Петра поставилася по боці Петра проти Мазепи — що „цареві московському коня напоїла". Шевченко характеризує її ще так: її цар „з в е л і в коня напоїти, вона й напоїла", а тим „т я ж к о - т я ж к о согрішила, ледви дійшла до хати, на порозі впала, а на завтра, як цар вийшов, її поховала т а б а б у с я, що осталась на тій пожарині (Батурина), та, що її п р и в і т а л а в б е з в е р х і й х а т и н і". І вона також виправдовується тим, що „й сама не знає", за що її карають, а тільки догадується:

> Мабуть, за те, що в с я к о м у с л у ж и л а, г о д и л а,
> Що ц а р е в і м о с к о в с ь к о м у к о н я н а п о ї л а.

Цареві московському, а не Мазепі! Вона ще характеризується недолітком — у розумінні, що так, як вона, поступати могли тільки дітваки-недолітки, а не люди за долю України відповідальні. Шевченкова характеристика цеї душі така ясна, така прозора, що не може бути найменшого сумніву, що вона уявляє собою ту частину України, яка зрадила Мазепу, зрадила ту святу (Батурин с л а в н и й !) українську справу, що її заступав Мазепа. Гріх зради народньої — нехай і з наказу царя („звелів"), і несвідомість того, що такий учинок був власне зрадою, тай те, що вона всякому служила, годила, навіть і такому, як був цар московський, це гріх дуже тяжкий, як показується зі слів: „Уже й хату розкидали, і сволок з словами попалили, а я над ярами і степами к о з а ц ь к и м и і досі літаю", бо народ уважав її, очивидячки, за таку людину, що записала свою душу чортові.

Наслідки цеї зради були страшні.

1. Сестра, мати — зарізані. Сестра — це персоніфікація вір-

---

[1]) Повне видання творів Т. Шевченка, т. I, ст. 83, 84.

[2]) Там-таки, ст. 79.

[3]) Політичні теми Т. Шевченка, Коломия, 1925, ст. 163.

ної Мазепі України. Мати — це персоніфікація гетьманщини в цілости, матері обох сестер. Вони зарізані!

2. „Що вже я просила московського копитана, щоб і мене вбили. Ні, не вбили, а пустили москалям на грище". Це значить: Гетьманщина після невдачі Мазепи стала грищем москалів. Не помогли і просьби тої України, що помогла Петрові Мазепу побороти.

3. А „бабуся, що осталась на тій пожарині (Батурина), та, що й мене привітала в безверхій хатині", що її поховала й сама вмерла і зотліла в хаті? Що це таке? — В Шевченка жадне слово не сказане на-вітер, і тому я не помиляюсь, що поет у цій бабусі, коли він уважав за потрібне її в образі вмістити, бачив образ бабусі обох сестер, а матері їх матері, цебто образ цілої, нерозділеної ще — ми тепер сказали б: соборної — України, яку почав будувати Богдан Хмельницький, яка була ще до Переяславської умови. Вона — звісно, бабуся — привітала і зрадницю в безверхій хатині й поховала її, й „сама вмерла, і зотліла в хаті, бо нікому в Батурині було поховати". Сумна її доля. Згинула в безверхій хатині, хатині, з якої цар Петро зірвав верх, і навіть поховати її не було кому... Що за мистецький образ! Тільки придивіться йому уважно і зблизька!...

Третя душа — це образ нової, так сказати б „малоросійської" України, знов таки не самого простонароддя, як думає *Лепкий,* образ України, яка родилась після скасування гетьманщини, після зруйнування Січі запорозької, України цариці Катерини, України „сповитої", що не сміла і слова промовити („що й не говорила"!), а тільки плакала. Мати її на руках носила, забавляла і, щоб забавити, її горе злекшити, ґалеру золотую їй показала, „а в ґалері князі, і всі сили, воєводи, а між ними цариця сиділа". Вона „глянула, усміхнулась, тай духу не стало, й мати вмерла". І тепер карається її душа, й досі її на митарства не пускають. Такий гріх тяжкий поповнила вона своїм усміхом, знов таки не знаючи — сповита, що „тая цариця лютий ворог України, голодна вовчиця". Мати Україна від того вмерла. Не треба було сповитої так забавляти, не треба було усміхатись до лютого ворога України. І знов несвідомість ваги історичних подій на Україні за цариці Катерини, наслідком яких Україна — мати й дитина — згинула, не виправдовує ані Шевченко, ані Бог („бо так сказав Петрові Бог").

Деяке освітлення світогляду Шевченка, який ліг у основу розуміння гріху, поповненого душами, дає нам козак, що в думці *„За байраком байрак"* встає з могили й так сумно співає:

Наносили землі
Тай до дому пішли,
І ніхто не згадає.
Нас тут триста як скло
Товариства лягло,
І земля не приймає.

Як запродав гетьман
У ярмо християн,
Нас послав поганяти:
По своїй по землі
Свою кров розлили
І зарізали брата;
Крови брата впились
І отут полягли
У могилі заклятій.

Таке вірування є в народа, що земля не приймає тих, що „по своїй по землі свою кров розлили і зарізали брата, крови брата впились“, і ніхто таких не згадає... Така етика українського народу.

Гріхів таких у історії українського народу повно. Шевченко вибрав три найважніші фази з історії українського народу й будівництва державности України й показав у яскраво освітлених образах, від сили й виразистости яких аж мороз проймає душу, увесь політичний нерозум („недоуми, занапастили божий рай“), усі тяжкі гріхи відповідальних провідників народніх, що не вміли оцінити ваги історичних подій, не мали ясної провідної мети перед очима.

*

Але на цьому не конець. Гріхи українського народу ще тяжчі. Пташки-душі відлітають, а на сцену поет виводить три ворони: українську, польську й московську; приміщує їх „на маяку, що на горі посеред лісу“, зазначуючи цим заразом у згоді зі значінням маяків у давній історії України добру політичну орієнтованість ворон. У кожного народу є свої ворони.

Польська спричинила упадок Польщі, розлила річку крови в польському повстанні 1831. р., в Сибір загнала свою шляхту та в Парижі пе-бенкетує з еміґрантами.

Московська „с Татарами помутила, с мучителем (цебто з Іваном Грозним) покутила, с Петрухою попила да немцам запродала“, а тепер укази каркає на згубу народу.

Українська ворона куди рухливіша. Вона „шинкувала та кров проливала“ вже тоді, як обидві перші ще й не родились; вона спалила Польщу з королями; наймала, запродувала козаків усім, хто тільки не захотів; думала з Богданом їх от-от поховати, не вдалося, встали погані із шведською приблудою; Батурин спалила, Сулу в Ромні загатила тільки старшинами козацькими, а такими просто-козаками Фінляндію засіяла, насипала бурти на Орелі, на Лагоду так гурти за гуртом виганяла та цареві болота гатила і славного Полуботка в тюрмі задушила; і в кріпость завдала просто-козаків, і дворянства страшну силу у мундірах розплодила... А тепер ворон закликала, бо начитала, що на Україні „щось компонують на катів та на все »добре« кайдани готують. Сю ніч будуть в Україні родитись близнята: один буде, як той Гонта, катів катувати, другий буде (оце вже наш!) катам помагати. Що як виро-

сте той Гонта, все наше пропало, усе »добре« поплюндрує, й брата не покине, і розпустить правду-волю по всій Україні".

І ну ж усі три ворони раду радити, що тут їм робити.

„Я золотом розтопленим заллю йому очі, я царевими чинами скручу йому руки" — каже московська ворона, зазначуючи цим методи московської політики супроти українців.

„А я зберу з всього світа всі зла і всі муки" — це польська ворона, зазначуючи тим знову методи польської політики супроти українців.

„Поки сліпі люди, треба його поховати" — радить українська.

І всі три ворони полетіли, щоб того українського нового Івана Гонту чи втопити, чи отруїти, чи хоч би в саме пекло запроторити.

Так характеризує Шевченко свої ворони, а по цьому можемо собі міркувати, що вони собою уявляють. Це злі духи, темні сили народу. Це перевертні, що „помагають москалеві господарювати та з матері полатану сорочку здіймати" *(Розрита могила)*, це зрадники як „Галагани, і Кисілі, і Кочубеї-Ногаї", це „раби, підніжки грязь Москви, варшавське сміття", це донощики, „недолюдки, що правдою торгують", це „нові кати, лихі людоїди", „нові ляхи", це ті пявки, що „сміються та лають батьків своїх, що змалечку цвенькать не навчили по-німецьки", це ті „подлії раби, підніжки царської, лакеї капрала пяного", це ті, що „їх безчестіє і зрада і криводушіє огнем кровавим, пламенним мечем нарізані на людських душах", це ті „няньки, дядьки отечества чужого", що „називають преподобним лютого Нерона", що в погоні за власними користями не знають жадного етичного стриму, це — одне слово „не люди, а змиї", це найбільші шкідники України, її здорового політичного й культурного розвитку. У кожного народу є такі змиї, але в українського було й є їх таки найбільше. Инші ворони не такі дуже діяльні, не можуть також повеличатися занадто великими успіхами в себе. Зате українська ворона дуже активна й коїть найбільше лиха. І Шевченко їх тут, як і в инших своїх „псальмах суворих про беззаконія людей", як: *Чого мені тяжко, Розрита могила, За думою дума, Сон, Кавказ, Посланіє, Холодний Яр, Три літа, Юродивий, Осії глава XIV, Бували войни* і т. д. і т. д. — не милує, а вогненними словами мов розжареними залізними прутами бичує.

Таким чином ворони це — не „реакція, упрямий консерватизм, охота здавити всяку нову думку, новий розгін в країну правди й волі", вони не кракають в імени „верховодячих сфер, польського можновладства, українських старшин та московського бояринства й чиновництва", як думає *Лепкий*[4]). Це велика помилка. Шевченко докладно відріжняє від ворон — катів. Кати України це — царі, це московський уряд, це „москалі". Ворони ж катам тільки помагають. Сила катів не була б така велика, якби не такі українські

[4]) Op. cit., ст. 85.

ворони, що „для роскоші турецької, для лакімства нещасного“ і для всяких инших із етичного погляду поганих мотивів, як дворянство в мундірах, як золото розтоплене, цареві чини... їм не помагали.

Всі ворони з національного боку безхарактерні й кооперують навіть, як бачимо, між собою, одна одній помагають посполу в свому ділі, удержують між собою тісні звязки, отже це інтернаціональні каналії. От і в цім конкретнім випадку заходяться всі ворони разом усіма силами, щоб ніхто не розпустив правди, волі по всій Україні, бо тоді »все наше«, цебто вороняче, „пропало б“.

А на руку їм іде: 1. сліпота, т. зн. національно-політична темнота людий на Україні (там же на те гайворони з півночі „клюють очі козацькії“); 2. навіженість, безумність, глупота матері навісної, яка регочеться, що її близнят „Йванами обох будуть звати“; на думку Шевченка, українська мати повинна б того Йвана, що катам буде помагати, „у колисці придушити, під серцем приспати“ — такі колись були українські матері *(Розрита могила)* — та так теперішня українська мати вже не зробить, вона регочеться навісна; 3. і вся Україна сміється й ридає. Коли взяти на увагу, що близнята родяться серед незвичайних обставин, подібних як при різдві Месії: „над Чигрином (як над Вифлеємом) мітла простяглася і над Дніпром і Тясмином земля затряслася, застогнала гора над Чигрином“, то треба б сподіватися, що Україна, вся Україна повинна б витати свого месію, а не сміятися й ридати, як яка юродива, або в найліпшому разі роздвоєна у своїх почуваннях...

Дуже річ цікава, на яку треба звернути особлившу увагу, це повне й ясне розуміння історичних подій, ваги, значіння й ролі України в її взаїмовідносинах до Польщі й Московщини в минулому і в теперішности саме в української ворони, коли тимчасом душі все виправдовують свої гріхи незнанням. Українська ворона все знає. Вона зводить навіть бій із Карамзином за те, що державна орґанізація України старша, ніж Московщини й Польщі („ви ще й не родились, як я отут шинкувала та кров проливала“ — „в колодочки ще не вбились, безпері каліки“!).

Отак Шевченко, коли тимчасом наші історики мовчали, боровся тут і в *„Посланії“* („німець“, цебто Карамзин, скаже: „ви моголи“) і в *„Субтові“* („кажуть, бачиш, що все то те таки її було наше, а що ми тілько наймали татарам на пашу та полякам“), боровся завзято з урядовою націоналістичною історичною ідеолоґією й виявив притім незвичайно вірне розуміння історичних і національних відносин на Сході Европи. „Все забрали любісінько“ (цебто москалі на Україні), „от-от указ надрукують: По милости божій і ви наші і все наше“, — так каже українська ворона — і дійсно, москалі забрали їй її історію, літературу, культуру, всі надбання, памятки, землю, маєтки так, що Україна, як це вже 1840. р. бачив поет у поемі *„До Основяненка“*, поміщеній у першім „Кобзарі“, „обідрана сиротою понад Дніпром плаче“, знав він тоді вже й те, що „ніхто цього не бачить. тілько во-

рог, що сміється". А вкладає Шевченко свою історичну ідеологію, свою синтезу української історії в уста української ворони, бо тільки ворони це добре знали й тільки серед ворон можна було перевести розправу на цю тему. Урядово „гайворони з півночі клювали очі козацькії", удержували людий у сліпоті-темноті, ворони ж усе знали.

Не можу поминути мовчки й того, що українська ворона чваниться: „*я* спалила Польщу з королями, а про тебе щебетухо (цеб-то про польську ворону) і досі стояла б"..., бо це также освітлює історичну ідеологію Шевченка. Освітлення цеї ідеології доповняють іще і слова „*Посланія*": „А чванитесь, що ми Польщу колись завалили... Правда ваша. Польща впала тай вас роздавила". Значить: упадком Польщі Шевченко зовсім не тішився й не захоплювався, уважав його шкідливим зі становища України; його могли спричинити хиба тільки українські ворони, і тим ані чести, ані користи українському народові не принесли.

*

Ворони відлітають зі сцени, щоб поховати українського Гонту, а на сцену виступають инші гріхи України, виступає живе українське духове каліцтво під видом трьох лірників, сліпого, кривого і горбатого. Вони сліпі на все, що на Україні кругом них діється, із викривленими поглядами на історичні й сучасні події, а при тім здеґенеровані на умі, що їх уже, як то кажуть, і могила не виправить. Поет показує це на безглуздій їх суперечці саме про маяки. Бо як у історії України маяки мали велике значіння сторожинців перед небезпекою, так у новітнім житті України духові її провідники повинні би сповняти ролю колишніх маяків. Їм це й на думку не лізе, вони плетуть нісенітниці, що це москалі якесь сідало зробили — для ворон, москалів або німців, щоб лічити зорі, або там „нестись та москаля плодити, бо чутка є, що цар хоче весь світ полонити"; або що „пани туди повилазять та дивитись будуть, як мужики тонутимуть", коли потоп буде; або що ті хвигури на те, щоб „люди не крали води з річки та щоб нишком піску не орали, що скрізь отам за Тясмином", так що аж нарешті один зміж них і сам каже: „Чорт зна, що провадиш! Нема хисту, то й не бреши!"

Одне виходить ясно з їх розмови: якась містична віра в силу москалів і царського імперіялізму та панської самоволі і страх перед ними. Характеризує їх і те, що їм тільки хлібець та пожива на умі. І пісні їх, яких самі не склали, а яких тільки навчились, безідейні, не мають на меті славну бувальщину воскресити, а щоб поживитись... Отакі то йдуть „у Суботів про Богдана мирянам співати".

Знову сцена зміняється. Люди копають льох під караулом. Ісправник, начальство мордате. Находять „черепок, гниле корито й костяки в кайданах". Ісправник казиться „мов несамовитий, Яременка в пику пише, по-московськи лає увесь народ і на старців налітає" та наказує — „завалить їм. Взяли й завалили,

випарили у московській бані-прохолоді“. — Д и к а с ц е н а м о с к о в с ь к о ї б р у т а л ь н о ї у р я д о в о ї с а м о в о л і н а У к р а ї н і, яка не знає навіть пошанування для костяків того, кому „єдіная-неделімая“ поставила памятник у Києві. І він у них — „м о ш е н н і к“!

*

А тепер киньмо жмут найяскравішого світла на всі ці малюнки давнього недоумства, з одного боку, підлоти й нікчемности ворон, сліпоти людий, навіжености матерів, юродивости України, духового каліцтва її безідейности лірників України та брутальної самоволі московського уряду на Україні, з другого боку, з великого рефлєктора, уміщеного на самому чолі поеми у словах, узятих із 43. псальму Давидового: **„Положилъ єси насъ сосѣдомъ нашимъ подражаніє и поруганіє сущимъ окрестъ насъ. Положилъ єси насъ въ притчу во языцѣхъ, покиванію главъ въ людєхъ“.** — Ясніше стане нам це мотто в перекладі самого Шевченка, зробленому в тому самому 1845. р.:

> Покинув нас н а с м і х л ю д я м, в н а р у г у с у с і д а м,
> Покинув нас яко притчу нерозумним людям.
> І к и в а ю т ь с м і ю ч и с я н а н а с г о л о в а м и.

Ось що намалював нам поет. Можемо додати тут іще й дальші слова перекладу цього псальму:

> І всякий день перед нами с т и д н а ш п е р е д н а м и.
> О к р а д е н і, з а м у ч е н і в п у т а х у м и р а є м.

Ось яке враження бажав збудити в душі своїх земляків Шевченко своїм *„Великим Льохом“*. Це правдиве значіння і правильне розуміння поеми. В ній, як у дзеркалі, повинна була побачити себе вся Україна, почути наруги сусідів, сміх сторонніх людий, брутальну самоволю уряду, то знов побачити незвичайне зявище мітли над Чигирином, почути трус землі, стогін гори над Чигрином, і сміх, і регіт, і ридання...

Малюнок по-мистецьки задуманий, по-мистецьки виконаний і викінчений, влитий у форму народнього вертепу, яку заразом Шевченко чудово стилізував. Ні сліду тут якогонебудь впливу Міцкевичевих „Dziad“-ів [5]). Просто смішно про це говорити. Це наскрізь Ш е в ч е н к о в а м і с т е р і я, де він у повній свідомости змальованих великих хиб верхів громадянства України, з кріпкою вірою в живучість („тай живущі проклятущі“!) козацької ідеї братерства, волі і правди в містичний спосіб зазначує різдво спасителя України, нового Гонти, що „ізбавить Україну вражої наруги“ і „розпустить правду, волю по всій Україні“ — в містичний спосіб тому, бо за переконаннями глибоко релігійного Шевченка сам Бог посилає на землю людям пророків-спасителів. Шевченкове серце чує, що це „од Бога і голос і ті слова ідуть між

---

5) Пор. О. Колесса, Шевченко і Міцкевич, Львів, 1894, ст. 100—102.

люди, коли серце бється, ожива, як їх почує“. Він же бажав, щоб і його слово мало таку силу, щоб від нього серце билося, оживало в усіх земляків. Воно і справді треба надприродної сили, щоб Україну вивести з неволі, зробити, щоб вона ожила. Тут біблійний образ різдва Христового мав Шевченко перед очима тим більше, що відродження України, на його думку, мусить брати свій початок від етичного відродження українців. Відступає ж Шевченко від цього образу настільки, що каже родитися близнятам, очивидячки, щоб тим іще яскравіше зазначити труднощі відродження України, де від одної матері родяться й такі, що катам помагають, і де навісна мати не вміє навіть розпізнати доброго Йвана від злого.

Другий містичний момент — це розкопування льоху і звязана з ним віра, що тоді три душі дістануться до раю, коли „москаль розкопа великий льох“. Коли взяти на увагу якісь тривожні слова української ворони: „та лихий їх знає, чого вони (цебто москалі) з тим *поганим* льохом поспішають. Трошки б, трошки підождали, і церква б упала: тоді б собі дві руїни разом розкопали“—то цей льох звязаний із Богдановою церквою, що стала широкою, глибокою домовиною України, бо відсіля (по молитві) поїхав Богдан „в Переяслав Москві присягати“. Отже великий льох це та широка, глибока домовина України. Коли б церква впала, то не тільки з церкви, але і з тої домовини України, цебто з самої України, яка в ній спочиває, стала б руїна, і можна б було дві руїни разом розкопати, не лякаючись лиха, що Україна, розтрощена і в домовині, встала б. Коли ж церква стоятиме, а розкопуватимуть тільки домовину України, яка ще не стала руїною, то з домовини — і цього саме страх побоюється українська ворона, тому то льох той поганий! — встане похована там Богданова Україна, і тоді „все наше пропало“; тоді й душі дістануться до раю, а ненаситність москалів найшла б тоді також свою справедливу заплату.

Такий, думаю, чисто лоґічний причиновий звязок між цими фактами. Для ще ліпшого зрозуміння мусимо вказати на специфічну Шевченкову ідеолоґію щодо могил. При самому кінці „*Розритої могили*“ каже Шевченко: „Ех, якби то, якби то знайти те, що там поховали, — не плакали б діти, мати б не ридала“. В „*Івані Підкові*“ могили про „волю нишком з вітрами говорять“. А в „*Буває в неволі*“ таки виразно козак у розвернутій могилі Шевченкові показує: „Дивися, дитино, оце козаки... оце воля спить“. У „*Сні*“ могили називаються „наша слава“, а в „*Івані Підкові*“ це — „свідки слави дідівщини“. — Отже в цім освітленні сміло можемо сказати, що в великому льоху *спить* воля України, спить Україна, тільки спить, і розкопати цей льох значить — збудити Україну й випустити її на волю. Таке розуміння підпирає ще й те, що Шевченко в „*Суботові*“ виразно висловлює переконання: „церква-домовина розвалиться, а з-під неї встане Україна, і розвіє тьму неволі, світ правди засвітить, і помо-

ляться на волі невольничі діти". Встане Україна, як домовина розвалиться, а вона розвалиться, коли розвалиться те, наслідком чого дісталась Україна в цю могилу, коли розвалиться Переяславська умова, цебто злука України з Московщиною на основі присяги Москві, якою „занапастив (Богдан) вбогу сироту Україну" *(Суботів)*, якою Україна дісталася в домовину.

Це зовсім ясне і ще й сьогодні актуальне, це правдива думка Шевченка, а не те, що розкоп москалями малого льоху, як думає *Лепкий*, значить тільки, що „здеморалізування нашого панства а почасти й інтеліґенції", та що великий льох значить тільки, що „свідомість своєї окремішности, бажання волі й незалежности в широких кругах народу осталися неткнутими"[6]). Свідомість окремішности народньої була й є — скрізь і геть у всіх, у душ, ворон, лірників і мирян. Нема тільки хисту, щоб Переяславську умову розвалити, нема хисту власного державного будівництва, нема нового непідкупного. невстрашимого, як Шевченко, Гонти: на перепоні стоять недоуми, ворони, сліпота-темнота людий і духове каліцтво. Стоять іще тепер. Пізнав це Шевченко і свому глибокому пізнанню правди, своїй найтоншій аналізі дійсности дав поетичний вираз у своїй безсмертній поемі *„Великий Льох"*.

Цим хоче поет також розбудити живе почуття людської гідности у своїх земляків і показати зовсім певну дорогу до визволення України.

Прага, дня 8. березня, 1927.

* * *

Небавом після надруковання цеї моєї інтерпретації в ЛН-Вістнику за червень 1927. р. дістав я харківське видання Кобзаря з р. 1927., яке зредаґували *І. Айзеншток* та *М. Плевако*. Тут на стр. 175 надруковано:

„Душі — це люди, що через свою несвідомість чинили Україні в її минулому великі політичні кривди".

„Ворони — лихі історичні обставини, злі духи української, російської й польської історії".

„Лірники — гнучка на всі боки інтелігенція, що співала й танцювала під сопілку вищих кол шляхетської Польщі й царсько-дворянської Москви".

„Під »Великим Льохом« треба, мабуть, розуміти природню свідомість і силу українських працюючих мас".

---

[6]) Op. cit., ст. 88.

„Що-ж до народження двох близнят — Іванів, то під цим можна розуміти виникнення на Вкраїні соціяльної свідомости: два Івани — два класи: працюючий та пануючий, експлоатуючий“.

Такі погляди, таке розуміння символів „три душі“, „три ворони“ й „три лірники“ та й самої поеми *„Великий Льох“* можуть хибá, як показують підкреслені мною слова, тільки служити доказом, що в нас іще й досі не перевелися такі лірники — сліпі, криві і горбаті, як їх тут Шевченко змалював. Чести нам такі новітні лірники не приносять. Таким своїм „співом“ про Шевченка не запопадуть ласки навіть у „правительства“, таксамо, як їх попередники не запопали своїми піснями про Богдана.

„ЧОГО СЕРЦЕ ПЛАЧЕ, РИДАЄ КРИЧИТЬ...“

У Шевченка серце розболілося. Вже в „*Гайдамаках*“ (1841) каже він: „Болить серце, як згадаєш: старих славян діти впились кровю!“. Але це треба з огляду на форму „згадаєш“ розуміти більш загально: кожного чоловіка болить серце, хто згадає... Та в роках від 1843—1845 Шевченко нарікає разураз, що в нього серце „розбите“, та що воно „розривається“...

Рад би я поставити діяґнозу цього болю серця в Шевченка.

Перші симптоми надмірного зворушення серця в Шевченка бачимо в „*Тризні*“; поемі написаній восени (14. листопаду) 1843., де він нарікає на „серця рани“, та що „серце плакало и ныло и замирало в пустоте“.

В поемі „*Чигирин*“, написаній 19. лютого 1844. „думи проклятi рвуться душу запалити, серце розірвати“.

Дня 13. листопаду 1844. р., отже саме рік після написання „*Тризни*“, його серце „плаче, ридає, кричить мов дитя голодне“. Сам поет відзивається до нього: „Серце моє трудне... невкрите, розбите, що в тебе болить?“

Дня 13. грудня 1844. р. *(Пустка)* прирівнює поет своє серце з „погорілою, некритою пусткою“.

Дня 16. жовтня 1845 *(Невольник)* його „поточене, старе серце плаче“.

Дня 22. грудня 1845 *(Три літа)* каже поет, що „тепер я розбитеє серце ядом гою“.

*

Аналіза належних сюди поем покаже нам причину того стану.

В поемі „*Чигирин*“ поет указує прямо на думи прокляті, що вони „рвуться серце його розірвати“.

В інтерпретації цеї поеми (пор. ст. 18—32) я показав, що ці думи обертаються головно коло того, якби то Україну, що „заснула“, і Чигирин, що „спить“, із поганого сну збудити, з мерведького сну, що рівняється моральній смерти. Ті думи відносяться тут до морального занепаду України, який падав поетові в очі скрізь на Україні, на кожному кроці. Україна „в ка-

люжі, в болоті серце прогноїла“. Її „погане, гниле серце трудне[1]), серце з сукроватою кровю сталося „дуплом холодним“, у яке вона „гадюк напустила“. Вона „дітям надію в степу оддала“, цебто виховувала свої діти в повній безнадійности на волю..., і всюди вже навіть сама **а к т и в н о** в цьому моральному болоті немов роскошує, а про „святу славу“ Чигрина, про колишнє славне минуле, про „святу правду“ ..ніхто й слова не промовить і на сміх не скаже“. Отакі то думи „рвуться серце розірвати“, т. зн. з такою силою вони поета захопили, так його мучать, що аж серце розривають — тим більше, що користи він жадної не помічає зі свого поетичного плачу, „марно сльози тратить“.

Ілюстрацією до цього можуть нам послужити слова в поемі „*Сон*“ (1844. 8. липня):

> За щож **к а р а**? За що мені **м у к и**?
> Кому я що заподіяв? Чиї тяжкі руки
> В тілі душу закували, **с е р ц е   з а п а л и л и**
> І галичі силу — думи розпустили?
> За що, не знаю, а **к а р а ю с ь**,
> **І   т я ж к о   к а р а ю с ь !**
> А коли я спокутую? Коли дiжду краю?
> Не бачу й не знаю.

Тут поет констатує велику кількість (силу) своїх **ч о р н и х** як галич дум, уважає їх за тяжку, незаслужену **к а р у**, **м у к и** для себе, міркує, що це чиїсь тяжкі (немилосерні, незичливі, нещасні) руки їх розпустили й ними серце його запалили на те тільки, щоб він тяжко мучився, карався. Ось чому ті думи **п р о к л я т і**!

Велику кількість таких своїх дум і таку саму їх силу зазначує поет іще і в поемі „*Н. В. Гоголю*“ (30. XII. 1844):

> За думою дума **р о є м** вилітає:
> Одна **д а в и т ь** серце, друга **р о з д и р а є**,
> А третяя тихо, тихесенько **п л а ч е**
> У самому серці....

Тут поета болить найбільше те, що він ті свої думи, „великеє слово“, не має навіть кому розказати, бо земляки „всі оглухли, похилились в кайданах, байдуже“, служать „престолові, отечеству“, і нема нікого, що хотів би поборотися „за честь, славу, за братер-

[1]) Грінченко перекладає це слово по-російськи „удрученный“. Це, очивидячки, фальшиво. І переклад „тяжело больной“ дуже загальний. У такому оточенні, як тут, погане, гниле, в болоті, в калюжі, прогноїла, сукровату — слово „трудний“ мусить мати значіння, яке нагадує нам значіння цркслов. слова трѫдъ (із* t r ǫ d ъ), уживану там про водяну пухлину й инші хороби, нагадує нам значіння польського trąd („lepra“), trędowaty. Отже „серце трудне“ значить тілько, що — трудовате, натрудоватіле, набрякле, струповате, болячкувате, чирякувате, гнійке. Про етимологію цього слова порів. етимологічні словарі Міклошіча та Брікнера.

ство, за волю країни“ так, як колись Тарас Бульба або Гонта в „*Гайдамаках*“ або старий козак у „*Буває в неволі иноді*“...

Щоб свої муки злегчити, поет на поганому гнилому серці трудному України як лікар переводить смілу дуже тяжку операцію. Він ножами обоюдними, що виростають із його щирих сліз, із його поетичного слова, розпанахує це серце, вициджує з нього сукровату й наливає туди „живої, козацької крови, чистої, святої“!

Як можемо всі засвідчити, ця операція Шевченкові вдалася. Своїм словом він уздоровив серце України, і вона, хоч звільна, дуже звільна, а все ж почала приходити до сил.

Але Шевченко цього зараз іще не помічав. Він нетерпеливився. Знов чуємо від нього нарікання на „розбите, трудне серце“:

Чого мені тяжко? Чого мені нудно?
Чого с е р ц е п л а ч е, р и д а є, к р и ч и т ь
Мов дитя голодне? Серце моє трудне!
Чого ти бажаєш? Що в тебе болить?
Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни, моє серце! На віки засни,
Невкрите, розбите... А люд навісний
Нехай скаженіє... Закрий, серце, очі!...

Серце поета, як бачимо, і далі плаче, ридає, кричить... Чудове порівняння з голодним дитям показує нам щ и р і с т ь і н е п о г а м о в а н і с т ь його плачу, ридання, крику.

Не фізичні болі, фізичні потреби тому причина. Пити, їсти є що. Спати также поет не хоче. Серце його „трудне“ (тут утомлене!) — розбите тим, що має о ч і в и д ю щ і, о д к р и т і (тут серце персоніфікується!), й бачить, що „люд навісний скаженіє“. А як той люд скаженіє, це бачимо дуже добре з поеми „*І виріс я на чужині*“, звязаної безпосередньо з вражіннями поета на його подорожах по Україні.

Чорніше чорної землі
Блукають люди, повсихали
Сади зелені, погнили
Біленькі хати, повалялись,
Стави буряном поросли,
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли, —
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть...
— — — — — — — —
А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві. Гинуть, гинуть
У ярмах лицарські сини,
А препоганії пани
Жидам, братам своїм хорошим,
Остатні продають штани...

Ще різкіше показав це Шевченко в поемі „*Сон*“:

Хибá ти не бачиш,
Хибá ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися!...
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають. — бо нічим обуть
Панят недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію в військо оддають,
Бо його, бач, трохи!... А онде під тином
Опухла дитина толодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне!
А он — бачиш?... Очі, очі! На що ви здалися?
Чом ви змалку не висохли, слізьми не злилися?
То покритка попідтинню з байстрям шкандибає:
Батько, мати одцурались, й чужі не приймають,
Старці навіть цураються... А панич не знає,
З двацятою, недолюдок, душі пропиває!...

А в „*Невольнику*“ каже поет:

Ні дівчини молодої й малої дитини
Я не бачу щасливої: все плаче, все гине...
Скрізь неправда, де не гляну, скрізь Господа лають!

Тому то й тут (16. X. 1845) поет говорить уже про своє „поточене старе серце“, що воно вяне, засихає...

І в *повістях* поета є багато місць, що вказують на те, як тоді „люд навісний“ скаженів.

Наведені приклади ясно показують, що під словом „люд“, хоч воно звичайно вживається у значінні „простий народ“, не можна розуміти нікого иншого, а тільки „препоганих, лукавих панів“ на Україні, що людий у ярма запрягали, а зовсім не тих, що „чорніше чорної землі... німі на панщину ідуть і діточок своїх ведуть“. Стоїть же слово „люд“ тут умисне на те, щоб панів назвати словом, яке в їх мові має зневажливий присмак.

Поки серце поета має одкриті очі і все бачить, що на Україні діється, доти воно не може заспокоїтися тим, щоб пило, їло, спало, хибá що воно „невкрите“[2]), розбите“ на віки заснуло б. Але коли б воно на віки заснуло, то люд навісний і далі скаженів би. Тому поет тимчасом задоволяється тільки порадою для свого серця, щоб воно свої очі „закрило“; таким чином не бачитиме того, як люд навісний скаженіє.

Я знаю, що „закрити очі“ є в нас синонімом до „умерти“, „на віки заснути“. Але тоді вживається ця синтактична сполука

---

[2]) Значіння слова „невкрите“ на цьому місці можна правильно зрозуміти, коли возьмемо на увагу дальші слова „закрий, серце, очі“. Отже є це синонім до „незакрите, ненакрите“.

тільки в певних формах. Вже ж не в наказовому способі, як отут „закрий, серце, очі". Та не тільки з тих формальних причин я не можу розуміти цього вислову тут у такому переносному значінні, але ще й тому, що тоді речення „а люд навісний нехай скаженіє"? що є осередком і мотивом думки, неначе б повисло в повітрі, і звязок його з цілістю не був би цілком зрозумілий. Тільки при конкретному розумінні „закрий очі" (чи рукою, чи чимось иншим, щоб не дивитися й не бачити) наведене речення стає в самому осередку думки як мотив плачу, ридання і крику серця поета, як причина, чого йому тяжко, чого йому нудно, як вираз, чого він бажає, чи не бажає. Тому я „закрий, серце, очі" уважаю за модифікацію висловленої думки „засни, моє серце, на віки засни". Поет модифікує те своє бажання, може, з огляду на те, що воно (без самогубства) не може бути зараз переведене, на можливе до переведення „закрий, серце, очі!".

Цісик цього не добачає[3]).

Ми знаємо, що йому не вдається хоч би тільки очі закрити.

Але ще одне треба зазначити. В *„Перебендї"* поет у такім разі каже: „А щоб тебе не цурались, потурáй їм, брате! Скачи, враже, як пан каже, на те він багатий". Супроти того тут великий поступ. Він, закриваючи очі, тільки с в о ї власні муки злегчити бажає, ніяк не хоче тим потурáти багатим панам. Його теперішнє становище до панів таке: „Що хочете, то те і робіте: чи голосно зневажайте, чи нишком хваліте мої думи, — однаково... Я серцем до вас не вернуся" *(Три літа).*

*

Але все ж розпука береться Шевченка. Він не знає, що діяти, а не хоче так жити, щоб „серцем замірати і гнилою колодою по світу валятись", щоб „сліду не кинуть ніякого". І думкою лине він до свого великого друга сивоусого М. С. Щ е п к и н а, якому присвятив іще також поеми *„Чигирин"* і *„Неофіти"*, розкриває перед ним щиро ввесь біль свого серця.

ПУСТКА.

(М. С. Щепкину)

Заворожи мені, волхве, друже сивоусий!
Ти вже серце запечатав, а я ще боюся...
Боюся ще погорілу хату руйнувати,
Боюся ще, мій голубе, серце поховати!...
Може, вернеться надія з тією водою
Цілющою, живущою, дрібною сльозою;
Може, вернеться в некриту пустку зімувати,
І укриє і нагріє погорілу хату,
І вимете і вимиє і світло засвітить;
Може, ще раз прокинуться мої думи-діти,

[3]) Т. Шевченко, Політичні поеми, Коломия, 1926, ст. 148.

Може, ще раз пожурюся, з дітками заплачу,
Може, ще раз сонце правди хоч крізь сон побачу!
Встань же, брате, хоч одури, скажи, що робити,
Чи молитись, чи журитись, чи тімя розбити?

Серце своє порівнює поет із погорілою хатою, з некритою пусткою, але все ще таки боїться (не хоче) його руйнувати, його як завмерле поховати, боїться його запечатати. І тому просить він свого друга-брата Щепкина, великого чародія (волхве!), щоб йому заворожив, або хоч одурив його — ці слова дуже добре достосовуються до великого артиста мімічного мистецтва! — та щоб сказав, що йому робити: чи молитись (т. зн., чи вірити ще в правду як у яке чудо), чи журитись (т. зн., чи роздумувати і дбати, щоб прокинулись знов у нього його думи-діти, з якими він міг би далі плакати і хоч крізь сон сонце правди побачити), чи тімя розбити (т. зн., покінчити все самогубством). Бо Щепкин своїм мистецтвом умів усіх геть чисто зачарувати, в нього був великий життєвий досвід (сивоусий), а крім того його щире, дружнє, братерське слово мало в Шевченка завжди найбільшу вагу й силу.

В словах „Ти вже серце запечатав" криється чисто особиста нотка чуттєва. В звязку з „боюся ще, мій голубе, серце поховати" і з усім иншим розумію я їх так: досягнувши найвищого вершка свого мистецтва, ставши волхвом-чародієм для всіх, коли, отже, таким чином сповнилися всі Твої надії, всі бажання Твого серця, Ти спокійно можеш своє серце поховати (запечатати), можеш не мати вже більше ніяких бажань, мистецьких амбіцій, бо ще вищого ідеалу в мистецтві чоловікові досягнути годі; я вважаю ці слова виразом найвищого захоплення, найвищої пошани для мистецтва Щепкина[4]).

Такого сповнення і своїх ідеалів, як це Шевченко міг сказати про Щепкина, рад би й він сам досягнути, рад би стати для України також волхвом-чародієм, заворожити її так, щоб збудити її зі сну, здобути їй волю... Але на шляху до своїх ідеалів зустрівся він із превеликими труднощами, зустрівся з оглухлими, байдужими земляками, й тому нераз думав, що „марно сльози тратить". А все ж не хочеться йому тратити надії і своє серце поховати, не хочеться йому його запечатати, не досягнувши свого найвищого ідеалу. І в такому стані, з розбитим серцем, потребував він щирого слова заохоти, поради. Такого ж слова не міг він у нікого більш почути, як у свого сивоусого друга-брата, а до того ще великого волхва-чародія Щепкина. І тому просить він Щепкина, щоб заворожив або хоч одурив, створив ілюзію (він мистець на те!), і тим розворушив наново його порожнє серце до сліз — що в Шев-

[4]) В Цісика (ibidem, ст. 149) „серце запечатати значить тільки, що кинути надію на сповнення якихсь молодечих задумів, ідеалів та погодитися з тим, що життє приносить. Шевченко думає, що Щепкин уже погодився з тим і не сподівається більш нічого від життя". Таке пояснення зовсім неможливе, воно навіть у прозі було б дуже несмачне.

ченка буває ідентичне з поезією — вернув йому н а д і ю, щоб від тої надії серце його, ця його некрита пустка, погоріла хата, загрілюсь укрите дружньою теплотою, щоб у ньому чисті думи зародились (і вимете — немов сміття, і вимиє — ввесь бруд), щоб у ньому світло стало, і прокинулися ще раз його думи, бо поет рад би ще раз сонце правди хоч крізь сон побачити. Кілько тут, у цій невеличкій думці, чудових образів, які вони в розмалюванні детайлів викінчені, кілько щирого, безпосереднього чуття, й яка його могутня сила, яка глибока пошана для мистецтва! А ідеал — побачити сонце правди, який він високий!

*

Дружня розмова з Щепкином мала дуже гарні наслідки. Шевченко рішився „журитися" далі. І він пише потім, крім дрібніших, великі поеми *„Іван Гус"*, *„Невольник"* (Сліпий), *„Великий Льох"*, *„Суботів"*, *„Наймичку"*, *„Кавказ"*, *„Посланіє"*, *„Холодний Яр"*, *„Псальми Давидові"*, *„Заповіт"*, лагодить друге видання „Кобзаря" до друку (передмова до нього *„Три літа"* незвичайно важна!). Але біль серця не перестає. Йому поет знов дає вираз от як у поемі:

ТРИ ЛІТА.

І день — не день, і йде — не йде, а літа стрілою
Пролітають, забирають все добро з собою,
Окрадають добрі думи, о холодний камінь
Р о з б и в а ю т ь с е р ц е н а ш е і співають амінь, —
Амінь всьому веселому од нині до віка,
І кидають на розпутті сліпого каліку.
Невеликії три літа марно пролетіли,
А багато в моїй хаті лиха наробили:
О п у с т о ш и л и у б о г е м о є с е р ц е т и х е,
П о г а с и л и у с е д о б р е, з а п а л и л и л и х о,
Висушили чадом-димом тії добрі сльози,
Що лилися з Катрусею в московській дорозі,
Що молились з козаками в турецькій неволі,
І Оксану, мою зорю, мою добру долю
Що день божий умивали... поки не підкрались
Злії літа та все теє заразом украли.
Жаль і батька, жаль і матір, і вірну дружину
Молодую, веселую класти в домовину, —
Жаль великий, брати мої! Тяжко годувати
Малих діток неумитих в нетопленій хаті —
Тяжке лихо, та не таке, як тому дурному,
Що полюбить, побереться, а вона другому
За три шаги продається та з його сміється.
От де лихо!.. О т д е с е р ц е р а з о м р о з і р в е т ь с я!...
Отаке то злеє лихо й зо мною спіткалось...
Серце люди полюбило і в людях кохалось,
І вони його вітали, гралися, хвалили...

А літа тихенько крались і сльози сушили,
Сльози щирої любови... Доглядаюсь, — бодай не казати!
Кругом мене, де не гляну, не люди, а змиї...
І засохли мої сльози, сльози молодії.
І тепер я розбитеє серце ядом гою —
І не плачу й не співаю, а вию совою...

Серце поета розривається від того, що кругом його, де не глянув, не люди, а змиї. О холодне серце земляків до України як о холодний камінь розбивалось серце поета. Поета це боліло тим більше, що його „серце люди полюбило і в людях кохалось, і вони його вітали, гралися, хвалили"... Але це була тільки забавка в земляків, це були тільки фрази, бо вони одночасно — за три шаги „другому" продавались та з нього сміялись. Продавались москалеві, сміялися з його українського патріотизму. Цього зазнав поет у своїх безпосередніх зносинах із земляками на Україні протягом трьох літ на своїх подорожах по Україні, так що ті три літа марно для його „великого слова", для його ідеї. пролетіли, хиба що опустошили його серце од веселих дум, погасили в нім усе добре, а запалили лихо, так що поет тепер розбитеє своє серце ядом мусить гоїти, мусить складати „псальми сурові про беззаконія людей".

Вже в „*Тризні*", поемі присвяченій кн. Варварі Репніній і написаній по-російськи восени (14. листопаду) 1843. р., зн. після першої безпосередньої стрічі з земляками влітку 1843. р., поет висловив такі самі думки:

Зачем я тут?
И что мне делать между ними?
Они все пляшут и поют,
Они родня между родными,
Они все ровны меж собой —
А я?....

— — — — — — —

Здесь нету мне пары, я нищий меж ними,
Я бедный поденьщик, работник простой...

Бо поетові, в якого „любимая мечта — полезным быть родному краю", який землякам „говорил, что обще благо должно любовію купить, и с благородною отвагой стать за народ и зло казнить", йому „приязни братской было мало", його „не грела теплота друзей; небесных, солнечных лучей душа парящая алкала"![5])

Після трьох літ він іще ясніше бачив, як він це вже і 1843. р.

---

[5]) Поема „Тризна" має взагалі велике автобіографічне значіння, в ній дуже тонко переводить поет на собі самому психоаналізу. Тут характеристичні для поета ще ці уступи:

Понять на деле жизнь людей,
Прочесть все черныя страницы,
Все беззаконныя дела,
И сохранить полет орла
И сердце чистой голубицы, —

вірно спостеріг, що йому на Україні „было некого любить, сочетаваться не с кем было“. І „жизни пустота пред ним могилой раскрывалась“.

*

Щоб на основі цеї аналізи установити правилну діяґнозу болю серця в Шевченка, треба б іще докладно розслідити всі поеми написані ним у трьох роках від 1843—1845. Цього в повній мірі в нас усе ще не зроблено, хоч маємо поважні праці про поодинокі поеми (*Огоновсъкого, Кокорудза, Копача, Сімовича, Брика, Білецъкого)*, а також більш синтетичні праці про цю добу *(Партицького, Сірка, Драгоманова, Ол. Колесси, Франка, Николишина, Гординсъкого, Щурата, Єфремова, Цісика...)*. Про свої власні праці я тут не буду згадувати. Одне тільки зазначу, що дослідники досі якось не добачали того факту, що всі ті поеми Шевченка стоять із собою в найтіснішому звязку, становлять немов один цикль, у якім одне й те саме питання на всі боки розробляється. Другий важний і також якось неспостережений досі факт той, що в Шевченка від самого початку його поетичної творчости на першому місці й передусім стоїть Україна як ц і л і с т ь, доля-воля рідного краю, рідного народу, державно-політичне становище України в теперішньому відповідно до того, як було в минулому; що в його думках усе зосереджується не коло його особистого горя, коло його особи, а завсіди коло України, коло її в о л і, коло її в и з в о л е н н я, як я це показую в інтерпретації *„Посланія“* (ст. 74—111). Шевченко бачив своїми власними очима польське повстання, революційний дух віяв тоді скрізь у Европі, він знав і про революційний рух між Петрашівцями в самій Росії: тим більше оправданою уявлялася йому воля й незалежність України.

З виразними й ясними революційними думками, з готовим революційним пляном, промостивши собі дорогу до серця земляків тим, що вже в *„Кобзарі“*, в Гребінчиній *„Ластівці“* і в *„Гайдамаках“* виспівував „діла незабуті дідів наших, тяжкі діла“, поет їде 1843. р. на Україну, щоб із нащадками оспіваних ним „славних прадідів великих“ особисто про в о л ю У к р а ї н и, про її визволення, щиро розмовитись і спільно порадитись, як ту ідею здійснити, як завернути те, що було колись...

Але земляки, яких здалека уявляв собі поет так, що хоч вони „носять косу в росу“, замісць „а нуте, хлопята на байдаки: Не-

---

Се человек!
Убогим, нищим
Из-за куска насущной пищи
Глупцу могучему годить,
И мыслить, чувствовать и жить —
Вот драма страшная, святая!...
И он прошел ее рыдая,
Ее он строго разыграл
Без слова...

хай ворог гине!"; хоч вони „сидять собі у запічку" або „панам жито сіють", замісць „з ворогами битъся", — то все ж його „великеє слово" найде в них „щире серце і слово ласкаве", і вони „тую мову привітають, угадають великеє слово", бо як йому, так і всім їм „тяжко жити з ворогами", — ті земляки зблизька показалися йому „правнуками поганими славних прадідів великих", з якими про ідейні річі навіть годі говорити.

Це зараз підчас першого побуту на Україні (1843) стало поетові зовсім ясно, як бачимо з „*Тризни*" і з листів його до Кухаренка. Він переконався, що земляків „безуміє обуяло отим богопротивним панством", що внаслідок того вони на вид живої руїни славної бувальщини України, на вид страшної сучасности, в якій „окрім плачу нічого не почуєш", на вид усього горя й пекла, що все виводив поет їм перед очі, нічогісінько не реагують, що кожне його „тихе, сумне, богобоязливе слово" розбивається о їх холодне й байдуже серце як о камінь, та що вони взагалі приймають його сльози-слова як слова юродивого, дурноватого...

Саме від того страшний біль почув поет у свойому серці. біль і жаль до земляків. від того серце в нього прямо роздиралося. Воно його так боліло за Україну. Вся його безмежна любов була даремна. І тоді почав він своє серце „ядом гоїти". а слово його „пламенем взялось" і „ніби тим огнем пекло холодні душі"... Він почав землякам казати всю правду в очі так, як він усе бачив на Україні. почав писати „псальми сурові про беззаконія людей". Гадав, що таким чином озветься голос сумління в земляків, і вони стануть л ю д ь м и. І почули „перевертні, що помагають москалеві господарювати та з матері полатану сорочку здіймати"; почули „недолюдки і змиї". що „помагали матір катувати"; почули всі „з серцем трудним, прогноєним в калюжі, в болоті, з дуплом холодним намісць серця, в якім гадюки загніздилися"; почули всі на плач матері і людий глухі і байдужі, усі „голодні ворони", що тільки й промишляли над тим, як би то того Йвана, що родиться, щоб „катів катувати і розпустити правду й волю по всій Україні". поки сліпі люди, зо світа зігнали; почули всі зарозумілі іґноранти, „людоїди лихі, розбійники неситі, що торгують землею в с і м даною і сердешним людом", що „дурять дітей своїх і брата сліпого, що вони на світі на те тільки, щоб панувать" — почули геть усі грізні слова пророка.

Земляки пророка таки не послухали. Серце його, що про нього ще 22. листопаду 1858 (*„Я не нездужаю"*) поет каже, що воно „жде чогось... болить, болить і плаче і не спить, мов негодована дитина", а все „жде сподіваної волі", це зболіле серце з того болю розірвалося. Але марно він сліз своїх таки не тратив. Пророцтво поета:

> Розкуються незабаром заковані люди,
> Настане суд, заговорить і Дніпро і гори,
> І потече сто ріками кров у синє море
> Дітей ваших, і не буде кому помагати;
> Одцурається брат брата і дитини мати.

І дим хмарою заступить сонце перед вами,
І на віки прокленетесь своїми синами! —

оце страшне для земляків пророцтво сповнилося до слова так таки, як пророк віщував, — **н а д с и н а м и** земляків.

Так сповниться ще геть до-чиста і друге пророцтво ґенія України:

Встане правда, встане воля!
— — — — — — — — —
І забудеться срамотня давняя година,
І оживе добра слава, слава України!
І світ ясний, невечерній тихо засіяє!

Сповниться воно. Поет своїм віщим духом це передбачає. Але він був свідомий і того, що не саме від себе, не якоюсь надлюдською, чужою силою воно сповниться. В такі чуда поет не вірив.

Щоб збудить
Химерну волю, треба **м и р о м**,
Г р о м а д о ю обух сталить
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить.
А то проспить собі небога
До суду божого страшного!

Правда і воля не самі встануть. Їх треба збудити. І не збудить їх одна людина, ані гурток людий. Не збудять і партії, що себе ворожо на ножі поборюють. Треба миром, громадою, треба всім синам України в щирости й єдности до того як-найліпше підготовитися, щоб увесь **н а р о д у с в о ї й ц і л о с т и** був твердий і неподатливий як сталь, а гострий як добре вигострена сокира, і аж тоді знов таки спільно, миром, громадою одностайне, односердне стати і заходитися волю будити. А то воля, „небога, проспить собі до суду божого страшного!“

Це каже наш ґеній не тільки сучасним собі землякам, але й нам сьогодні, хоч серце його вже давно розірвалося з великого болю, що не могло діждатися сподіваної волі.

1928.

ШЕВЧЕНКОВЕ „ПОСЛАНІЄ“.

Від самого початку поетичної творчости стоїть у Шевченка на першому місці і перед усім иншим Україна як цілість, доля рідного краю, рідного народу, державно - політичне становище України в теперішньому відповідно до того, як було в минулому.

Така була його поезія вже від самого початку — відмінна, зовсім відмінна від знаної йому своєї й чужої поезії і свідома цього свого завдання. Шевченко сам характеризує напрям свого поетичного духа трохи пізніше (у „*Тризні*“, поемі з кінця 1843. р.), але зовсім влучно вже для перших початків своєї поетичної творчости так:

...он не толковал
Своих вседневных приключений,
Как назидательный роман;
Не раскрывал сердечных ран,
И тьму различных сновидений
И Байронический туман
Он не пускал...

І в 1848. р. висловлює Шевченко такі самі думки:

А про журбу та про печаль
Остило... і паперу жаль.
Чи є поганше що на світі
Як та дрюкована нудьга?
Про марно страчені літа
Та про чорнявого врага
З очима ясними як небо,
Голубчики, пишіть для себе,
Та не дрюкуйте!

Не змінився погляд поета на поезію й під сам конець його життя (1861), як показують ці іронічні слова:

Поки б химерив мудрий дід (Ескулап),
Творили б, лежа, епопею,
Парили б скрізь понад землею
Та все б гексаметри плели
Та на горище б однесли
Мишам на снідання...
А потім

Співали б прозу — та по нотах
А не якнебудь...

Отже від початку аж до кінця все в думках Шевченка концентрується не коло його особистого горя, коло його особи, а завсіди коло України, коло ї ї в о л і, ще виразніше — коло ї ї в и з в о л е н н я.

І в перших своїх поезіях молодий поет не „платить велику подать художньому романтизму та о с п і в у в а н н ю м и н у л о г о У к р а ї н и під впливом загального напрямку в тодішньому письменстві“, як думає *Єфремов* (Історія укр. письменства, 4-то вид. II., 11), як думають загально. І в оспівуванні минулого дух поета звернений завсіди й зовсім до *реальної сучасної йому (й теперішньої) дійсности.*

Коли поет каже: „Було к о л и с ь запорожці вміли панувати...“, то зараз-таки звертає увагу на те, що т е п е р хибá могили „п р о в о л ю н и ш к о м в полі з в і т р а м и говорять“...

„Була колись Гетьманщина... було колись панували, була к о л и с ь козацькая і с л а в а і в о л я...“ — а т е п е р н а д д і т ь м и к о з а ц ь к и м и п о г а н ц і п а н у ю т ь...“

Де „родилась, гарцювала козацькая воля“, — там т е п е р над могилою „О р е л ч о р н и й с т о р о ж е м л і т а є“, з чого в поета „тільки сльози за Вкраїну“...

Т е п е р Україна „обідрана сиротою понад Дніпром плаче, тяжко, важко сиротині, а н і х т о н е б а ч и т ь...“ Т е п е р „од козацтва, од гетьманства високі могили, більш нічого не осталось... а Україна на віки, на віки з а с н у л а...“. Т е п е р „кат панує...“, а „онуки панам жито сіють...“, т е п е р поет тільки „н е д о л ю с п і в а є к о з а ц ь к о г о к р а ю“, теперішню недолю!

Т е п е р хибá ще-тільки „у його хатині“ (в його уяві) пишними рядами виступають отамани, сотники з панами і гетьмани — всі в золоті... і про Україну розмовляють...“. т е п е р тільки ще „у його хатині як в степу безкраїм козацтво гуляє...“, т е п е р хибá тільки він о д и н - о д н і с і н ь к и й в і р и т ь, кріпко вірить, що „к о з а к о ж и в е! Оживуть гетьмани в золотім жупані, прокинеться доля...“!

На це зовсім правильне в Шевченка к о н т р а с т у в а н н я теперішнього з минулим уже в перших його поемах не звертали досі жадної уваги, а воно скрізь бє в очі. За чужими формулами, за чужими окулярами в нас цього зовсім не добачали. Романтизм, мовляв, тай годі. А воно так сильно бє в очі й надає „романтизмові“ Шевченка зовсім инший характер. Романтизм у нього сходить на низький щабель, а на найвищому щаблі стоїть в о л я — можемо сміло сказати — д е р ж а в н о - п о л і т и ч н а в о л я У к р а ї н и в т е п е р і ш н о с т и, не в минулому! І зовсім свідома цього ідеалу поетична творчість Шевченка вже від найперших поетичних його виступів.

*

Відки взявся в поета цей ідеал, відки береться ця віра в його здійснення, віра в визволення України?

Хоч як дивно, а ми таке питання мусимо ставити з огляду на те, що в нас назагал заперечують такий ідеал у Шевченка і в українському громадянстві. Супроти цього ми найшлись у положенні, що річ ясну треба ще доказами підпирати.

Отже передусім із пізнання історії України, хочби тільки з „Історії Русов“, може, також із „Краткой лѣтописи Малыя Росіи“ Рубана (1777), із „Исторіи Малой Россіи“ Д. Бантиш-Каменського, що появилася 1822 і в другім виданні 1930, а далі з живої історичної й літературної традиції (дід[1]), Котляревський — як Шевченко його зараз умів оцінити! — і инші) — виринають у поета передусім такі питання: Що сталося з давнім козацтвом? Де воно поділось? Де поділась доля-воля?... Ізгоріло?.. І такі питання займають так сильно поетову душу, вимагають так завзято ясної відповіді, що в ній твориться й чистий логічний висновок із цього пізнання: коли було — то й може бути!

Ми згадали про історичну традицію. Яка вона на Наддніпрянщині, а власне, в колишній Гетьманщині, була тоді ще жива, того не уявляють собі докладно навіть наддніпрянці, а не то що наддністрянці, так що всі повинні би з цим історичним фактом добре освідомитися, заки говоритимуть про Шевченка й його віднощення до »славного« минулого України.

На це маємо докази в *повістях* Шевченка, а також в дуже цікавій праці Д. Дорошенка в „Записках Укр. Інституту в Берліні“, І. 1927, „Die Ukraine im Lichte der westeuropäischen Literatur“. Між иншими Дорошенко наводить книжку „Reisen im Inneren von Russland“, видану 1841. р., де Johann Georg Kohl, що влітку 1833. р. обїхав цілу Україну з півночі через Харків, Полтаву аж до Одеси, подає свої враження про все, що на Україні бачив і чув. Нас займає тут, що Коль на Україні, а власне, в Полтавщині, спостеріг вияви українського патріотизму й почування відрубности від москалів. „Нехіть малорусів супроти великорусів, їх володарів, така велика, що можна її назвати ненавистю... Ця ненависть... радше змагалася, ніж меншала, чим більше признані їм раніше привілеї перед обединительною бюрократією Росії зникали... Малоруси дуже погані російські патріоти. Незнані їм любов і идолопоклонство перед царем, якими відзначаються великоруси. Якщо не хочете малоруса розсердити, то ніяк не говоріть йому про завоювання його батьківщини Росією: „Злука, злука“ — перебє він, ми злучилися з Росією. Росія нас кривдить, уважаючи нас завойованими. Патріотизм для „Малоросії“ на Україні завсіди ще

[1]) Поpів. ще також з „Передмови“ до другого видання „Кобзаря“ такий уступ: „Прочитайте ви думи, пісні, послухайте, як вони (мужики) співають, як вони говорять між собою, шапок не скидаючи (як перед панами), або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину, і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайданами волочать“...

майже такий великий, як у Польщі для Польонії. Російські історики Карамзин і Полевой (з якими Коль познайомився в Москві) трактують історію України як звичайної російської провінції Самі ж малоруси не сміють про свою історію й рота роззявити, та все ж є кілька хронік і літописів Малої Росії, написаних малоруськими дворянами, деякі з них тільки рукописні, инші навіть надруковані" — і Коль наводить Д. Бантиш-Каменського „Исторію Малой Россіи" і „Історію Русов". Про історію Бантиш-Каменського каже, що в її ідеї лежало приготування України до повстання проти царів. В ній славні часи Гетьманщини змальовується в найкращому світлі. Коль звертає увагу на живі усні традиції, на велике багатство українських історичних пісень. „Незнатні люди з народу сходяться часом у святки, беруть кобзу й розказують співаючи історію цілого народу, розказують про славу Києва, Чернигова й инших городів краю, про колишніх великих князів, гетьманів, про братання з поляками та про спільно з поляками ведені війни проти москалів, татарів і т. д., потім про віру батьків, про утиски віри поляками, про повстання проти гнобителів і про злуку з москалями для рятування віри. Нарешті кобзар співає про те збратання, й як брати одурили українців. А як дійде до того, то кінчає пісню звичайно тяжко зітхаючи і плачучи, тай слухачі важко сумують. Ці сльози, яких майже ніколи не забракне, це очивидний доказ, яке сильне ще національне почуття й патріотизм в українців". І про будуччину України висловлюється Коль так: „Нема жадного питання, що як колись велетенське тіло російської держави розпадеться, то Україна буде певно тою його частиною, яка відчахнеться від нього в самостійну державу. Шви, де воно розірветься, зазначені вже дуже виразно... Каміння на таку будову лежить готове. Може найдеться протягом часу ще раз героїчний будівничий, що його злучить докупи".

Коли цей німець, який майже не вмів по-російськи, а тим менше по-українськи, міг 1838. р. на Україні у своїх зносинах із українськими панами (як Кочубей), інтеліґенцією й народом це все спостерегти, то не дивуймося, що це в далеко більшій, ба в повній мірі було знане Шевченкові. Д. Дорошенко додає ще, що зовсім подібні спостереження зробив на Україні Михайлов-Данилевський, як це бачимо з його „Изъ воспоминаній Михайлова Данилевскаго 1824 год.", надрукованих у „Вѣстнику Европы" 1900 (див. Записки, стр. 54—60).

Крім того, маємо ще й инші докази на те, яка жива була тоді ще історична традиція на Україні. В російській літературі 20. і 30. років XIX. в. є досить багато творів, поем і історичних оповідань з історії славного минулого України. Згадаймо тільки поеми Рилеєва (Войнаровський, Богдан Хмельницький, Гайдамак), Пушкіна „Полтаву", повість Гоголя „Тарас Бульба", далі повісти Гребінки (як „Чайковський") і ин. Безперечно, Гребінка, духовий учитель Шевченка, не занехав познайомити свого учня з усіма творами російської літератури, які відносилися до України, так що минуле

України в літературнім обробленні оживало в Шевченка й наводило його на нові думки[2]).

Згадуємо тут іще зокрема поезію Падури, про яку Шевченко в *„Прогульці“* сам каже, що вона йому „відома, та ще й як відома“.

Це знання усної традиції й дійсних настроїв на Україні лучилося в Шевченка ще з дуже багатим, аж занадто багатим на його молодий вік життєвим страшним досвідом, із пізнанням на власній шкурі нестерпного стану неволі. При палкій вдачі Шевченка протест і прямо революційні думки в нього річ зовсім зрозуміла.

Крім того, жива, глибока релігійність поета, вимоги християнської етики лягають у основу його думок, дають їм вище, святе оправдання.

А й тодішні визвольні й революційні рухи мали безперечно також свій вплив на сформулування таких думок. З *„Денника“*

---

[2]) У своїх студіях над поетичною творчістю Шевченка завсіди гірко відчував я брак докладніших відомостей про буденну російську літературу, наскільки в ній відбилося життя України, й наскільки такі твори російської літератури могли вплинути на розвиток поглядів Шевченка й його творчість. Я щасливий, що тепер можу вказати на знаменитий твір проф. Василя Сиповського: Україна в російському письменстві, частина І. (1801 — 1850 рр.), Київ, 1928, який не тільки може заповнити велику прогалину в нашому знанні цеї доби, але безперечно дає можність наново пізнати й освітлити ріжні явища в Шевченковому світогляді й у його поетичній творчости. Ми переконуємося, що Україна в російському „масовому“ письменстві цеї доби займала досить поважне місце, що були це переважно самі українці, які в російському письменстві розвели мову про Україну, її історію й побут, що давні традиції українські були ще дуже живі, та що ті письменники своїми російськими творами в великій мірі причинилися до удержання, зросту й поширення національної української думки й серед самих українців. Тому проф. Сиповському ми щиро вдячні за його велику працю, а не менше й за дуже цікаві синтетичні розвідки в передньому слові й на початку кожного з пятьох розділів зокрема, які кидають багато нового світла на всякі явища й течії не тільки російської, але й української літератури. Проф. Сиповський не помиляється, що він у своїй праці подав „досить матеріялу для дальшої розробки не тільки основного завдання (Україна в розповідному письменстві), ба й багатьох інших не тільки з історії письменства, а й з теорії письменства (розвиток жанрів, сюжетів, типів, стилю) і з порівняної історії письменства (вплив західнього письменства, взаємодія українського та російського письменства, вплив усної поезії на письменство, то-що)“, він не помиляється, що справді дуже цінні з кожного огляду можуть бути ті майбутні розвідки, що можуть ґрунтуватися на призбираному в нього матеріялі. В тім матеріялі находимо теж багато свідоцтв на те, що наш погляд про живу українську традицію як на джерело Шевченкового державно-політичного українського світогляду зовсім правильний.

(порів. акад. видання, Київ, 1927, ст. 10) довідуємося, що поет — правда, далеко пізніше — від поляка Мостовського „много слышилъ чрезвычайно интересныхъ подробностей о революціи 1830. года“. Але багато міг він чути вже далеко раніше, бо ж він і сам унаслідок тої революції мусів іти „по етапу“ з Варшави аж у Петербург, так що ця польська революція його самого безпосередньо діткнулася, він бачив і бійку поляків з москалями. Міг він також чути і про французьку революцію.

Добра праця Василя *Щурата* „Основи Шевченкових звязків з Поляками“ (ЗНТШ т. 119—129, 1917) зазнайомлює нас докладно з польською революційною пропаґандою. Масові арештування у звязку з прилюдним страченням Конарського в Вильні в лютім 1839 дали розголос пропаґанді в Росії, скрізь про це говорилося, а передусім у Петербурзі. Так і Шевченко міг багато дечого довідатися і про революційно-демократичну польську літературу. Він мав між поляками знайомих і приятелів. Були й російські революційні гуртки.

Усе це дуже цікаве й кидає світло на те середовище, в якім формувалася ідеолоґія Шевченка. Але все ж я не уважаю за доказане, що Шевченко „оставав під впливом революційно-демократичних орґанізацій польської еміґрації“, що „вплив Polsk-и Chrystusow-ої на Шевченкові поезії був не лиш сильний, але її виїмковий“, що „найсильнійше вплив Polsk-и Chrystusow-ої означив ся на Шевченковім Посланії“, та що „Шевченко ще більше мусів улягти Północ-и, орґану Молодої Польщі“. Не можна гадати, що Шевченко належав до конспіративно-революційних польських гуртків, та що він цілком з тою літературою познайомився. Навіть коли Шевченко і „Polska Chrystusowa“ або „Północ“ висловлюють у засаді однакові ідеї, то все ж хто не поверховно й без упередження все порівняє, мусить признати величезну ріжницю в усім: там усе те теорія, розумові дедукції — в Шевченка бурхає нестримно живе чуття наболілої душі, живий біль, що накипів на його душі, виливається безпосередньо в поетичний плач і зойк. Тому більш правильніша думка, висловлена Щуратом у тій самій праці, що „Шевченко впливам польської літератури улягав не все, навіть не все тоді, коли подібно, як вона, озвав ся, бо частіш усього було воно тільки результатом спільного уляганя впливови революційно-демократичної пропаґанди польської еміґрації, було наслідком ставаня Шевченка й польських поетів на революційно-демократичній основі, якою передовсім належить пояснювати не лиш поетичні, але взагалі ідейні та особисті звязки Шевченка з Поляками“.

Отже замісць добачувати всюди поетичні впливи, треба би звернути більшу увагу на більш-менш однакові впливи самого життя на поетів. Я ніяк не можу собі уявити Шевченка в його творчости так, щоб він — може, навіть у поті чола — нишпорив у своїй памяті, або може таки і в книжках за всім, де, що, як і по якому висловлена в инших поетів якась гадка, й так „творив“ свої поеми, як це нехотячи виходить особливо з праці *Ярослава Гор-*

динського „Т. Шевченко і Ж. Красінський“ у тім самім томі ЗНТШ (порів. його дедукції на стор. 176—215).

В усякому разі в Шевченка сформувався вже загоді свій ідеал, він сам був його творцем і його мистецьким виконавцем. і ніяким чином не був він челядником майстрів Круліковського або Красінського...

Крім такої праці, як Щурата про звязки Шевченка з польською революційно-демократичною пропаґандою, дуже була б потрібна ще праця і про те, який відгомін усяких революційних пропаґанд і рухів находився в тодішніх петербурзьких ґазетах і журналах. Аж тоді можна б було мати безсторонній образ середовища, в якому зростав дух Шевченка.

Але були ще і свої, спеціяльно українські причини, що спонукували Шевченка до того, щоб ясно поставити справу України.

Занадто велика лояльність на Слобожанщині (Артемовського Гулака, Квітки, Метлинського, Корсуна й ин.) викликала певно в Шевченка реакцію і причинилася до ясного сформулування національно-політичних українських ідеалів, до ясного вирішення питання про відносини України до Московщини й до Росії.

В усякому разі Шевченко виступає в „*Кобзарі*“, у Гребінчиній „Ластівці“ і в „*Гайдамаках*“ із готовою вже розвязкою цих питань. Він зараз-таки з початку малює світлі образи минулого, щоб показати, як теперішнє повинно б виглядати, й як воно виглядало б, коли б була вольна Україна. До того треба тільки людий таких, як колись бували на Україні, що коли другим серце мліє, вони не лякаються, і замісць „носити косу в росу“. — ідуть „в гості“ — „нехай ворог гине!“; таких, що замісць сидячи у запічку — журитися, — йдуть „з ворогами биться“.... Тому серед сучасного собі покоління хоче він такими малюнками збудити передусім тугу за волею.

З такими думками, виспівавши їх у „*Кобзарі*“, в „Ластівці“ і в „*Гайдамаках*“ і промостивши собі цим дорогу до серця земляків, їде він 1843. р. на Україну, щоб із нащадками оспіваних ним козаків особисто про волю України щиро розмовитись і подумати, як ту ідею здійснити, як завернути те, що було колись...

Сірко каже, що „Шевченко приїхав з Петербургу до Києва уже настоящим революціонером і до того більше в національному напрямку, революціонером, хотівшим зостатися українцем і ні за що — москалем“[3]). Це вірно.

Але на Україні зараз-таки переконується Шевченко, що там ще гірше, ніж він собі уявляв.

[3]) Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя, „Громада“ ч. 4, Женева, 1879, ст. 44.

Но он, бедняк, он всем не свой
И тут и там...
— — — — — — — — — — — —
... меж гостей,
Когда при тысяче огней
Мелькали мраморныя плечи,
О чем-то тяжко он вздыхал...
— — — — — — — — — — — —
Зачем я тут?
И что мне делать между ними?
Они все пляшут и поют,
Они родня между родными,
Они все равны меж собой —
А я?
— — — — — — — — — — — —
Везде один... тоска, томленье...
— — — — — — — — — — — —
Здесь нету мне пары, я нищий меж ними,
Я бедный поденьщик, работник простой...
— — — — — — — — — — — —
Его любимая мечта —
Полезным быть родному краю —
Как цвет с ним вместе увядает...
— — — — — — — — — — — —
Но — было некого любить,
Сочетаваться не с кем было...

Отак сповідається поет, як мога, у „*Тризні*“ княжній Варварі Репніній. Поет уже й давніше висловив такі самі думки Н. Маркевичеві:

Я й тут чужий, одинокий, і на Україні
Я сирота, мій голубе, як і на чужині...
Я там одинокий...

Але у „*Тризні*“ під безпосереднім враженням вони виразніші, живіші...

Від Мосіївки почавши, витали поета геть усі, на руках його носили, шанували — а він — одинокий!... Не було з ким про свої ідеали говорити...

І тут поетові стає ясно, ще ясніше, ніж передтим, що всьому тому занепадові України винна нещасна злука України з Московщиною, доверщена Богданом Хмельницьким у Переяславі.

„Панувала і я колись на широкім світі, панувала“ — каже мати Україна, а від тої пори не то що „степи мої запродані..., сини мої на чужині на чужій роботі“..., але і „перевертні підростають та помагають москалеві господарювати та з матері полатану сорочку здіймати..., помагають недолюдки матір катувати“... І поет розгортає це питання в цілу ширину в поемах „*Розрита могила*“, „*Сон*“, „*Гоголю*“, „*Чигрин*“, „*Великий Льох*“, „*Суботів*“, „*Гус*“, „*Невольник*“... Від цеї злуки з Московщиною звелася Україна морально на нінащо, „заснула Вкраїна,

буряном укрилась, цвіллю зацвіла і в дупло холодне гадюк напустила, а дітям надію в степу оддала"... Петро її розпинав, а Катерина доконала, і тепер „кати знущаються над нами, а правда наша пяна спить"...

На це була б рада — „на ворога стати, катів катувати!" Колись Україна так робила, як це показував поет у поемах *„Іван Підкова"*, *„Тарасова ніч"*, *„Гайдамаки"*, *„Гамалія"*... Колись також бувала скрута, але „обізвався Наливайко", а як „не стало кравчини, обізвавсь козак Павлюга", а як і той „за нею полинув", „обізвавсь Тарас Трясило... Боже! Нехай пропадає голова Тараса, дай то тільки, щоб та шляхта кровю упилася!" — і конець був славний!

Але тепер? Хто обізветься, хто стане на ворога, коли „землячки з цинковими ґудзиками, чорнилом политі, московською блекотою в німецьких петлицях замучені" — Росії служать, а Україна — „бездітна вдовиця"?!

Хто стане, — коли вони „всі оглухли, похилились в кайданах"...? Ба, тепер „люд навісний (цебто, пани!!) скаженіє", „латану свитину з каліки здіймають, з шкурою здіймають, бо нічим обуть панят недорослих, а онде опухла дитина голодная мре, а мати пшеницю на панщині жне"..., „ні дівчини молодої й малої дитини я не бачу щасливої: все плаче, все гине...".

І в листі до Кухаренка з р. 1844[4]) Шевченко пише: „На Україну я не надіюсь" — це тичиться власне тільки видання „Живописної України", але можна сміло розуміти це й зовсім загально, бо так і чути, що бренить тут біль і загальний. „Там чорт-ма людей, німці прокляті, більш нічого... Я в марті місяці їду за гряницю, а в Малоросію не поїду: цур їй, бо там окрім плачу нічого не почую".

Таке було враження з першої поїздки на Україну — України на Україні поет не найшов, там уже тільки Малоросія. Це не припадково й не дармо сказано.

*

Крім поем, де це в поетичній, синтетичній формі показано, що поет на Україні найшов, є ще багато матеріялу до пізнання тодішнього стану України і в *оповіданнях* Шевченка, які хоч написані пізніше, все ж віддають враження з часів його поїздок на Україну. На жаль, ці оповідання мало хто читає, і дуже мало або таки зовсім вони не використані для пізнання правдивого стану річий, для пізнання панів українських, для пізнання хоч частини того, що поет справді бачив...

Хочу тут кількома словами пригадати, що в цих оповіданнях цікавого про них.

І так у повісти *„Музика"* бачимо одного з нащадків славетного прилуцького полковника, Мазепиного сучасника. У нього „не-

---

[4]) В акад. виданні листів до Шевченка лист до Кухаренка зазначений 1843. р. (пор. Твори Тараса Шевченка III, Листування, 1929, ст. 14—15), але це не змінює ні в чому зроблених угорі висновків із цього листа.

обсяжний обшир під житами та під пшеницями“, а „селяни обшарпані“, „на цілому величезному селі не надибав я ні коняки, ні воза“, „оголіле село“. У пана на іменини баль, який „завершено найроскішнішою вечерею, і не покропили її, не запили, а справді залили шампанським усіх назвищ“. „Мене аж ужахнула така пиха“. „Мені здавався бенкет якимись нелюдськими веселощами“ — каже Шевченко. Таких балів багато. „Пани бенкетують, а мужики голодують і пропивають останню нитку“. Крім того, пані треба й до Петербургу поїхати, „а то між цими хахлами зовсім зачерствієш“. Діти свої, дві дівчині, Наталю й Лізу, дала пані з дому, бо „вона, мати, великосвітська пані, красуня; а красуня соромиться, коли її запитати про здоровля її дітий“. Потім гадала віддати доньки до Смольного Інституту: „В полтавському, каже, переробляться хахлачками“. У панів славна орхестра — з кріпаків, між ними й той ґеніяльний музика — в одній особі й лакей, з яким склалася відома з біоґрафій пригода Шевченка, що за оплески йому „волові очі самого господаря примусили Шевченка схаменутися“. „Пан сплюндрував і проциндрив свій маєток“. Другий тип це Кленівський пан, падлюка. Оженився зі старшою багатою дідичкою, що передала йому притім увесь свій маєток. Він „крім ріжних поліпшень у господарстві, з яких мужики аж кректали, завів у себе орхестру з кріпаків, з актрис гарем на зразок турецького султана“. Крім того, для доповнення гарему завів у себе благородний пансіон для пятьох сиріток-дівчат. Одна з них, Марія Тарасевичівна, зведена ним, згинула під назвищем його кріпачки в Петербурзі у шпиталі. З найбільшим цинізмом поставлено хреста, призначеного для неї, на сільському гробовищі, на могилі покоївки, що її сестра пана, розсердившись, убила праскою: „дивіться лишень, мовляв, як то ми ховаєм наших годованок“!

І в „*Варнаку*“ малює Шевченко „огидливі злидні в краю, що тече медом і молоком“. Пізнаємо тут ґрафиню, що любила тільки бенкети, читала французькі та італійські повісти й більш нічого не робила. Для себе мала ще компаніонку Магдалину, добре виховану доньку одного пана, що проциндрив своє добро. Магдалина заразом була ґувернанткою для сина ґрафині, який добре тямив, що він ґраф та ще й пребагатий, та що йому не треба жадного знання та чесности. „Своїми ґрубіянськими вчинками він доводив до сліз Магдалину, жорстоко її ображав“. У поєдинку в Фльоренції вбив він свого рідного батька. Цьому розпусному ласунові пішла нарешті на жертву й Марися, наречена управителя маєтку ґрафині (який з лакея-кріпака, вихований і вивчений Магдалиною, став аж управителем). Наслідки цього відомі з поеми *Варнак*. Ґрафиня не хотіла дати жадної запомоги злиденній матері свого внука. „На нашій бідній країні такі речі занадто звичайні“.

У „*Близнятах*“ згадується про дідича, пяницю непросипущого, та про його велике село, таке вбоге, що жаль живий і дивитись; далі про білоцерківську паню, страшенно багатющу, що не дала людям рятувати від вогню своєї комори з усяким хатнім добром: „розкрадуть, каже, нехай краще згорить“! — Ми бачимо далі на

сумній долі Зосима Сокири, куди веде наука в військовій школі. „Людина військова не купить жадної розумної книжки“. — Спеціяльно ж з огляду на „*Посланіе*“ зазначім тут таку в „*Близнятах*“ висловлену думку: „Що з нами буде, як ми через якийсь там сріблляник почнемо глумитися над святими звичаями старовини. Вийде з нас якийнебудь француз або, крий Боже, куций німець, а вже про тип або, так мовити, про фізіономію національну — тоді й спомину не буде. А, на мою думку, коли в нації нема риси власної, що самій тільки їй належить і її характеризує, то вона скидається тоді на кисіль, та ще на кисіль найнесмачніший“. З другого боку „*Близнята*“ вказують на козацькі хутори як на живе джерело пізнання того щиро українського життя й побуту, світогляду й української традиції, як вони тут у цілій повноті як святощі національні зберігалися. Тут повно відомостей і про літопис Кониського, і про Сковороду, і про Бортнянського, і про Котляревського, і про славного пасішника Прокоповича, і про „Украинскій Вѣстникъ“ з „ґеніяльними пародіями Горацієвих од“ Гулака-Артемовського і про все, геть про все своє рідне. Ця повість немов якась історично-культурна енциклопедія українська, яка показує нам незвичайно живе й велике знання в Шевченка всього того, що таке рідне, а чого відцуралися пани українські.

Не менш цікава з того боку „*Прогулька*“. Тут і про Лисянку, і про батьківщину Хмеля, і Скоропадського, і про Падуру, і про Скальковського, про дім о. Сави. Найбільш підкреслити треба захоплення поета для історичних дум, для мальовничих руїн стародавніх замків на Волині й Поділлі, для могил на вольнолюбивій Україні. З другого боку, про пана сказано, що книги боявся як чуми, а про паню, що книжки вона просто ненавиділа, зате озолотила б того, хто вигадав карти. Загальна пристрасть до карт випливає „з болота неробства і тванюки моральної порожнечі“. „В білий день грабують, блазнують“ — „ненажирливі, ненаситні брати“. Пані — „бездушні матері“. Свій обовязок, свою святу повинність передають наймичці ґувернантці або сільській темній бабі. „Ні одної риси, нічого, за що можна було б ухопитися й дійти хоч до найординарнішої самобутности“. „Усе в його величезне, починаючи від бича, острогів і до голубятні“. „Кричить, розпинається за нові ідеї, за цивілізацію, за людство, а сам „мужичков под пресс кладет вместе с свекловицей“. Балачка у панів — про коні, про собаки й нарешті про сусідів та сусідок. Такі розмови стають що далі жвавіші, недоладніші й кінчаться на тому, що господар велить подати стіл і карти. В карти програють і коні, й коляску, й візника... Є в панів і „вертеп розпусти“. „Та велика академія, що виховує в Росії таких бездушних автоматів — ніде більш, як у кавалерії..“. Дуже характеристичне для ідеолоґії Шевченка, яка найшла вираз у „*Посланії*“, це те, що того так описаного ротмістра Курнатовського оточення зовсім змінило, відколи оженився з випущеною на волю кріпачкою. „Ротмістра Курнатовського ви зовсім не пізнáєте — сущий баранчик, прегарний чоловічина, по-

кинув грати в карти та пити, й вашого колишнього слугу Трохима вчить на свій кошт у білоцерківській ґімназії"!..

У „*Наймичці*" теж повно згадок про українську старосвітщину, великий чумацький шлях Ромодан, чумацтво, орельські вали і знов могили, маяки, давні старосвітські звичаї в школі. Тут молодому корнетові горілка, а може й виховання не дали бути чесним чоловіком.

З „*Мистця*" довідуємося, що Брюлов дідичів-панів називав февдалами-собачниками, яких він боявся. В українського вельможі не подобається йому протекційний тон, а з другого боку низька влесливість його простацьких гостий.

У „*Княгині*" маємо страшний малюнок нелюдськости, некультурности, безсоромности та дикости князя — звіра, не людини. І це оповідання „повітало мене на моїй любій, рідній країні..." — каже Шевченко.

Малюнок нелюдської панської матері дає нам оповідання „*Безщасний*".

Повість „*Капитанша*" повна історичних споминів про Глухів, Скоропадського, Малоросійську Колеґію і т. и. Тут і про Основяненка. На тлі військового, офіцирського життя виринає неґативний звірський тип Давидова, позитивний тип Віктора Олександровича, чоловіка-християнина, та його батька її „найвеличніша, найблагороднїша душа Омеляна Тумана". В особі Віктора Олександровича подає нам поет немов розвязку найтяжчого питання доброго співжиття панів із кріпаками, як його собі уявляв поет так, щоб „не було ні кріпака, ні пана", щоб „до своїх підданих пан був наче той батько в семї". Віктор Олександрович це в Шевченка єдиний позитивний тип пана-українця. Що між козаками бувають такі люди як сотник Сокира *(Близнята)*, Яким Гирло *(Наймичка)*, то це річ звичайна. Крім того, ще тільки німці, Антон Карлович *(Музика)* і Прехтель *(Прогулька)*, їх жінки, а далі Карло Йосипович Гірт *(Близнята)* — люди високо культурні, що зжилися з українськими людьми на своїх хуторах як із рідними братами, тішаться найбільшою симпатією Шевченка. „Окрім щироблагородного Антона Карловича, не найдеться ні одного між панами, що посадив би попліч себе кріпака (хоч би той кріпак був найбільший ґеній на світі) до столу. Чудова, благородна рівність. От як би треба жити поміж собою". Цю великою культурністю оправдану симпатію Шевченка до німців — не забуваймо, що він своєму щирому приятелеві Штернберґові присвятив поему „*Іван Підкова*" — треба мати добре на умі при інтерпретації „*Посланія*".

А так характеристична для панів у їх зносинах із людьми така дика засада: „До нікчемного, ледачого урядовця ми на вулиці шапкуємо приязно, найприятніше витаємо в себе в хаті..., садовимо на першому місці на по́куті, за столом, і не боїмось, що ця отруйлива тварюка своїм диханням заразить дітий наших; а зустрінеться з нами на вулиці людина проста, нечиновна, що може нам таки ж своєю прямістю та безкорисністю робити послуги, то ми на

його й очий не зведемо, а коли й зведемо, то так прихильно, що краще й не зводили б були. Оце, бач, зветься в нас пристойність. Погань тай годі. Ми гірш брагмінів". Характеристичні для панів були також їх дуже грубіянські думки про малярство й узагалі про мистецтво. „Чи тож дворянське діло фарбами мазатись? До Академії? У гурт із мужиками?" — Ще сумніший погляд народу на „рускаго" письменного чоловіка. „Мужики не дурно кажуть: Не буде добра й правди на землі, поки письменним очі не повилазять... Нічого більш неморального, нічого гидного за сільського писаря я не знаю: він перший здирник із злидаря-мужика, ледацю, пяниця, зміст усякої пакости й перший спокусник простосердих мужиків".

І в „*Деннику*" находимо багато заміток на цю тему.

Взагалі ж і повісти і Денник — це невичерпане джерело пізнання середовища, в якому обертався Шевченко на Україні, для пізнання внуків тих, що колись для України „добували і славу і волю", для пізнання їх світогляду і світогляду та історично-культурної й етичної ідеології поета, для правильного зрозуміння його поем.

*

Хоч не гадав Шевченко більше їхати на Україну, то все ж уліті 1844. р. бачимо його знову тут, і знову поміж українськими панами, а восени в Суботові, де змальовує руїни Богданового будинку й церкву, а також і в Густинському манастирі.

І знов його огорнули з тих самих причин, що й тогід, тяжкі скорботи, так що він, як довідуємося з листу кн. Варвари Рєпніної, „згорнув крила й упав на землю всею своєю вагою". Княжну Варвару смутило те, що поет занадто приставав собі з „мочимордами", і що вона „не раз, а часто, бачила його таким, яким не бажала б бачити ніколи..." Вона його щиро, приязно піддержувала. Але кн. Варвара правдивої причини цього й того не розуміла. Ми її тепер краще бачимо із самих творів поета. Між мочимордами були ще найідейніші люди, за якими Шевченко так дуже на Україні пошукував. А на душі був він тяжко прибитий, серце його „плакало, ридало, кричало мов дитя голодне, що люд навісний скаженіє"... Всі його надії захиталися *(Пустка)*, важкі думи давили, роздирали його серце внаслідок повної байдужности громадянства *(Гоголю)*... Аж у Петербурзі оживає душею серед щирого товариства молоді, яка заходилася коло влаштовування театральних аматорських вистав українських, так що йому зараз-таки вже й здається, як бачимо з листу до Кухаренка, що „козацтво ожило!" Мусимо це вважати за відгомін настроїв петербурзького гуртка українського, в якім ожили традиції гетьманської вільної України. Нехай же тямлять усі, що балакають про критично-неґативне відношення Шевченка до »славного« минулого України, що так писав Шевченко в р. 1844.!!

І в 1845. році вже як „свободный художник" їде Шевченко знов на Україну — по короткому побуті в Києві — особливо

на Полтавщину, щоб там оглянути могили, давні руїни і взагалі останки життя й подій історичних, є в Густинському манастирі, в Галагана *(Музика)*, в Переяславі, в Андрушах (у Козачковського), у Вюнищі....

Всякі спостереження, живі враження, розмови з людьми, власні праці й заняття поета-маляра мусять нам завжди живо стояти перед очима, коли хочемо добре й докладно порозуміти Шевченкові поеми, написані в р. 1844—1845, а особливо його *„Посланіє“*, провідну думку й поодинокі місця якого досі, на жаль, саме з невваги до того досить невірно пояснюють.

*

Про *„Посланіє“* назбиралася в нас досить багата література: спеціяльна студія *Огоновського* ще з р. 1873. в „Правді“. *Кокорудза* 1885 в „Зорі“, крім того у *Драгоманова* (Шевченко, українофіли і соціялізм). *Сірка, О. Колесси* є принагідні замітки. В цій літературі скристалізувався, якраз на підставі деяких думок *„Посланія“*, більше-менше такий погляд, що Шевченко втратив віру в козацькі ідеали, що ціла українська історія уявляється йому простою різнею та вбиванням, що він додумався до инших думок про історичне минуле України, що осудив народні традиції, що він аж тоді (1845) почав виявляти правдивий патріотизм, бо позбувся старокозацького його забарвлення, що він не одушевлявся вже більше старою бувальщиною, не одобряв і не обожав козаччини, що кривавими епізодами з боротьби українського козацтва та гайдамацтва з польським панством любується як поетичним матеріялом і бачить у них одну велику помилку, що він тих панів ясновельможних гетьманів, котрих колись із такою любовю оспівував, як вони на вороних конях блискали булавою, котрих колись величав героями, тепер назвав рабами, підніжками, гряззю Москви та варшавським сміттям, що „козацька давнина зблідла в очах поета, що ідеал козаччини почав у нього меркнути“, що ціла поема *„Посланіє“* „приклад розтріпаности“, що основна думка її — щоб „усі українці, пани і чорнороби, просвічені і темні обнялися разом і підносили добробут спільний і правдиву просвіту“, щоб „менші брати вчилися і твердими руками а вольними устами поцілували своїх вольних дітей“, що Шевченко, „ставши речником Кирило-Методіївського братства, розвинув у цій поемі його програму“ і т. д. і т. д. Непорозуміння показується ще більшим, коли взяти ще й пояснення поодиноких місць поеми, які були тоді в ході.

Проти таких поглядів виступив я не тільки в університетськім семинарі, але й публично з нагоди Шевченкового свята в Чернівцях (1902), а потім у столітні роковини вродин поета в друкованих викладах „Ідеї Шевченкової творчости“ (див. ст. 166) і „Діди, батьки і внуки у Шевченка“, далі в наукових викладах на тему „Три літа“ на курсі черновецького людового університету, а за війни в таборах полонених українців Австрії й Німеччини.

Потім появилися ще замітки або інтерпретації Шевченкового

„*Посланія*“ *Ярослава Гординського* (Шевченко і Красінський. ЗНТШ, т. 119—120), що вчить таке: „Зворот почав ся в нашого поета, як сам він каже (в думці „Три літа“), три літа раньше, десь в 1843. р. В тім часї наступила в сьвітоглядї Шевченка зміна, в якій він сам себе ясно осьвідомив, добачаючи в нїй критицизм у відношеню до всего того, що раньше ворушило його серце“ (стр. 170, 171[5]). Гординський думає, крім того (ст. 191), що поеми *Посланіе*, *Великий Льох* і *Сон* „стоять у безсумнївному звязку в драмою Красїнського („Nieboska komedja“).

Василь Щурат переконаний, що „найсильніше вплив „Polsk-и Chrystusow-ої“ зазначився на Шевченковім „*Посланії*“ (стр. 333).

Далі йдуть ще замітки *Лепкого*, *Єфремова*, *Сімовича*, *Цісика*, *Айзенштока*.

З усього бачу, що мій згаданий виступ назагал не може досі похвалитися великим успіхом. *Лепкий* усе ще думає, що з *Посланія* (і *Гуса)* найкраще видно, „що провідні думки братства промовляли йому (Шевченкові) до серця“. Взагалі він поему *Посланіе* не високо цінить: „Менше сили, менше у нього краси“.

Єфремов зачисляє *Посланіе* до „добірних з громадського боку“ творів поета і приводить його також в звязок з „розмовами щиро-дружніми, на які потай миру сходились у Києві братчики“...

Зате *Сімович* виразно й зовсім справедливо заявляє, що тут „і сліду нема програми Кирило-Методіївського товариства“, поему уважає „наскрізь політичною“, а головну думку добачає в моттові, яке він розуміє так: „якщо ви, українські пани, кажете, що любите Україну, а ненавидите українського мужика-кріпака, то це брехня“.

Цісик (Політичні поеми) передає (як мій ученик) головно мої думки. Назагал це найліпша праця на цю тему, і я тішуся нею[5*].

Айзеншток у звязку з цею поемою балакає про »критичнонеґативне відношення поета до »славного« минулого України, надто до гетьманщини, що заступило уже в цей час у його колишнє безкритично-романтичне захоплення тією старовиною. Ще одна характерна риса »Посланія« (Шевченкового тодішнього світогляду) — це також критичне відношення до Заходу (»німців«), що пояснюється його тодішнім слав'янолюбивим настроєм«. — Яке

[5]) Такий висновок із названої думки поверхований. Головна річ у думці: „Не люди, а змиї!“. Узагальнювати це до критицизму „у відношеню до всего того, що раньше ворушило його серце“, не можна, бо вийде з того велике непорозуміння.

[5*]) Вона нічого не втратила б зі своєї вартости, коли б Цісик, згадуючи про „обовязок інтерпретаторів, яких, на жаль, у нас мало“, і про те, що „перший, що дав нам систематично й гарно поясненого Кобзаря, се др. В. Сімович“, не забув був згадати й того, в кого вчився інтерпретувати поезії Шевченка, згадати в інтересі наукової методи бодай те, що було вже надруковане. Цю хибу можна хиба пояснити так, що в нас чужих праць не читають. От і про Гординського і Щурата в нього згадки нема.

страшне тут непорозуміння! Не менше воно і в такім погляді Айзенштока, що поема »наскрізь перейнята гнівним протестом проти панської байдужности до життя українського працюючого люду. Він, „мужицький“ поет, не міг не обурюватись, коли бачив, як усі от Марковичі, Лукашевичі, Капністи та інші нащадки колишньої козацької старшини, що за „вірноподданство“ російським царям поробилися дворянами, дістали чини, землю й селянські кріпацькі душі — без сорому продовжують г а н е б н е д і л о д і д і в своїх, цебто лижуть халяви посіпакам. Вони тинялися скрізь по закордонах і, нахватавшись там гуманних слів про „волю й братерство“, при кожній нагоді любили вихвалюватися ними, в дійсності ж дивилися на кріпаків як на бидло і чинили їм різні утиски, як і всі інші кріпосники«.

По тім усім ніхто не здивується, що я ще раз забираю слово в цій справі і ще раз розбиратиму „*Посланіє*“, щоб розкрити всю щиру правду.

* * *

Посланіє написане під кінець 1845-го р. (14. грудня). Своєю провідною думкою не стоїть воно відокремлено, а немов завершує цілий цикль поем, написаних у 1844—1845 р. Бо хто докладно все розбере, то переконається, що в с і т і п о е м и, не виймаючи ані *Івана Гуса*, ані *Кавказу*, ані *Невольника*, ані навіть *Псальмів Давидових* і *Наймички*, с т а н о в л я т ь немов о д н у ц і л і с т ь, о д и н ц и к л ь, щ о в н и х о д н а й т а с а м а т е м а. Тільки о б р о б л ю є ї ї п о е т і з у с і х б о к і в, так що і зрозуміння й пояснення кожної поеми зокрема треба шукати в цілости, в усіх инших поемах.

Я згадав і *Наймичку*. Мене тут завсіди боліло, що Марко не пізнає матері, аж вона, умираючи, мусить це йому сказати: „Я, я твоя мати“! Це не без значіння. Так наймичка мати Україна мусить своїм дітям аж казати, що вона їм правдива мати...

Подаймо текст поеми.

І МЕРТВИМ І ЖИВИМ І НЕНАРОЖДЕННИМ ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ, В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ МОЄ ДРУЖНОЄ ПОСЛАНІЄ.

Аще кто речетъ, яко люблю Бога, а брата своего ненавидитъ, ложь єсть.

(Соборн. посланіє апостола Іоанна, гл. IV, ст. 20

І смеркає і світає, день божий минає,
І знову люд потомлений, і все спочиває.
Тілько я мов окаянний і день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних, і ніхто не бачить,
І не бачить і не знає. Оглухли, не чують,
Кайданами міняються, правдою торгують

І Господа зневажають. Людей запрягають
В тяжкі ярма, орють лихо, лихом засівають...
А що вродить? Побачите, які будуть жнива!

Схаменіться, недолюдки, діти юродиві!
Подивіться на рай тихий, на свою країну,
Полюбіте щирим серцем велику руїну!
Розкуйтеся, братайтеся! У чужому краю
Не шукайте, не питайте того, що немає
І на небі, а не тілько на чужому полі...
В своїй хаті — своя й правда і сила і воля!

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра!
А ви претеся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого волі, волі,
Братерства братнього... Найшли!
Несли, несли з чужого поля,
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Та більш нічого!... Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді покланялись,
А хилитесь, як і хилялись,
І знову шкуру дерете
З братів, незрячих гречкосіїв, —
І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, у чужії,
Претеся знову. Як би взять
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тоді б зостався сиротою
З святими горами Дніпро!
Ох, як би то сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у Бога вашої хули.
І сонце б не гріло смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі;
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою....

Схаменіться! Будьте люди, бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром заковані люди,
Настане суд, заговорять і Дніпро і гори!
І потече сто ріками кров у синє море
Дітей ваших.... І не буде кому помагати!

Одцурається брат брата і дитини мати,
І дим хмарою заступить сонце перед вами,
І на вікн прокленетесь своїми синами.
Умийтеся! Образ божий багном не скверніте!
Не дуріте дітей ваших, що вони на світі
На те тілько, щоб панувать! Бо невчене око
Загляне їм в саму душу глибоко-глибоко...
Дознаються небожата, чия на вас шкура,
Тай засудять... І премудрих немудрі одурять!

Як би ви вчились так, як треба,
То й мудрость би була своя.
А то залізете на небо:
„І ми — не ми, і я — не я,
І все те бачив і все знаю,
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й Бога, тільки я.
Та куций німець узловатий,
А більш нікого..."
— Добре, брате!
Що ж ти такеє?
„Я не знаю —
Нехай скаже німець".
Отак то ви навчаетесь у чужому краю!
Німець скаже: „Ви моголи". — Моголи, моголи! —
Золотого Тамерлана онучата голі!
Німець скаже: „Ви славяни". — Славяни, славяни! —
Славних прадідів великих правнуки погані!
І Колляра читаєте з усієї сили,
І Шафарика, і Ганку, і в славянофіли
Так і претесь: і всі мови славянського люду
Всі знаєте, а своєї дасть-біг... — „Колись будем
І по свойому глаголать, як німець покаже,
А до того й історію нашу нам розкаже.
Отоді ми заходимось"!
Добре заходились
По німецькому показу, і заговорили
Так, що й німець не второпа, учитель великий,
А не то, щоб прості люди. А ґвалту! А крику!
„І гармонія, і сила, музика тай годі!
А історія? — Поема вольного народу!
Що ті римляни убогі? Чорт-зна що, не Брути?!
У нас Брути і Коклеси славні, незабуті!
У нас воля виростала, Дніпром умивалась,
У голови гори слала, степом укривалась!" —
Кровю вона умивалась, а спала на купах,
На козацьких вольних трупах, окрадених трупах!..

Подивіться лишень добре, прочитайте знову
Тую главу, та читайте од слова до слова,
Не минайте ані титли, ніже тії коми,
Все розберіть, тай спитайте тоді себе: Щó ми?
Чиї сини? Яких батьків? Ким, за що закуті?
Тай побачите, що ось що ваші славні Брути:

Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття ваші пани
Ясновельможнії гетьмани!
Чого ж ви чванитеся, ви,
Сини сердешної Украйни?
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучше, ніж батьки ходили?
Не чваньтесь! З вас деруть ремінь,
А з їх бувало й лій топили!

Може чванитесь, що братство віру заступило?
Що Синопом, Трапезонтом галушки варило?
Правда, правда: наїдались, а вам тепер вадить,
І на Січі мудрий німець картопельку садить;
А ви її купуєте, їсте на здоровя,
Та славите Запорожжя! А чиєю кровю
Ота земля напоєна, що картоплю родить —
Вам байдуже, аби добра була для городу!
А чванитесь, що ми Польщу колись завалили! —
Правда ваша! Польща впала, тай вас роздавила!

Так от як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І нам, синам, передали
Свої кайдани — свою славу!

Доборолась Україна до самого краю! —
Гірше ляха свої діти її розпинають,
Замість пива праведную кров із ребер точать!
Просвітити, кажуть, хочуть, материні очі
Современними огнями, повести за віком,
За німцями недоріку, сліпую каліку!
Добре! Ведіть, показуйте! Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих нових доглядати!
Показуйте! За науку — не турбуйтесь — буде
Материна добра плата! Розпадеться луда
На очах ваших неситих, побачите славу,
Живу славу дідів своїх і батьків лукавих!...
Учітеся, брати мої, думайте, чнтайте,
І чужому научайтесь, — свого не цурайтесь!
Бо хто матір забуває, того Бог карає,
Того діти цураються, в хату ие пускають,
Чужі люди прогаияють, і немає злому
На всій землі безконечній веселого дому.

Я ридаю, як згадаю діла незабуті
Дідів наших: тяжкі діла! Як би їх забути,
Я оддав би веселого віку половину:
Отака то наша слава, слава України!..
Отак і ви прочитайте, щоб не сонним снились
Всі неправди, щоб розкрились високі могили
Перед вашими очима, щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли, за що розпинали?...

Обніміте ж, брати мої, найменшого брата, —
Нехай мати усміхнеться, заплакана мати,
Благословить дітей своїх твердими руками
І діточок поцілує вольними устами!
І забудеться срамотня давняя година,
І оживе добра слава, слава України,
І світ ясний, невечерній тихо засіяє....
Обніміться ж, брати мої, молю вас, благаю.

1845. 14./XII. Вюнища.

* *

У вступі *„Посланія“* висказана така думка: Днина за дниною (знову!) минає, люди працюють аж до втоми, але находять по праці спочинок. Тільки поет не лише день, але й н і ч плаче-співає, а мов окаянний мучиться. Бо хоч плаче-співає він на розпуттях велелюдних, де певно повинні б усі це бачити і знати, то таки н і х т о н е б а ч и т ь і н е з н а є. А від того, що плач його, змістом якого є, як сказано зараз: — щоб люди кайданами не мінялися, правдою не торгували, Господа не зневажали, людий не запрягали в тяжкі ярма, лиха не орали й лихом не засівали — з о в с і м д а р е м н и й, поет спокою, спочинку не має, а мов окаянний, мов засуджений на вічні пекельні муки вже за життя карається.

Р о з п у т т я м и в е л е л ю д н и м и вважає поет безперечно друковані видання своїх творів, усім приступні, але також може й читання недрукованих іще поем — на зборах людий із ріжних сторін (розпуття!). З того можна б думати, що Шевченко написані поеми прочитував, виголошував у гурті людий, як про це маємо відомости, правда, з пізнішого часу в *„Деннику“*.

Гординський (стр. 207, 208) в цьому вступі, в цьому зовсім природному, прямо з реального життя Шевченка взятому образі, чує відгомін із Красінського, вказуючи чисто поверхово на подібність або однаковість слів, як na bitych drogach świata — на розпуттях велелюдних, ucisk, niewola — кайданами міняються, umarli tylko śpią na cmentarzu — оглухли, не чують і т. п., хоч підклад річі в обох разах зовсім инший. У Красінського характеристика дипломатії: Za murami przybytku wszechprzytomnego Boga już niema — umarli tylko śpią na cmentarzu — a dalej na bitych drogach świata stoją żywi — wojskowi, ministrowie, kupcy, pod nimi zaś — ucisk i niewola — albo bunt i zwierzęcy szał.

У Шевченка: І знову люд потомлений, і все спочиває... Ба, „І смеркає, і світає, день божий минає"..... це в Гординського той сам образ часу перед розпукою, як у Красінського:

Lecz dnie płynęły, upłynęły lata:
Darmo brzask walczył z ślępą nocy siłą,
Nie weszło słońce nad Świętych mogiłą
I coraz podlej na tej ziemi było!

Таке механічне порівняння нічогісінько не пояснює, і висновків, з того, що в Шевченка і Красінського подибуються однакові слова, на якийсь тісніший звязок між ними й залежність Шевченка від Красінського з ідейного боку робити не можна.

*

Чому ж того ніхто не бачить і не знає, не бачить його с л ь о з, не знає його г о р я? — Чи може не читають, не чують? — Ні, чують його плач, але на них він не робить враження, бо це ж навкруги нього не люди, а або н е д о л ю д к и (в поемі *„Три літа"* — з м и ї!), в яких сумління так притупилося, такий брак усяких етичних почувань, що вони на п л а ч людський глухі (оглухли, не чують!), або що це діти юродиві, дурнуваті, дурники навісні, яким у с е б а й д у ж е (в поемі *„Гоголю"* — оглухли, байдуже...), і вони далі все ж таки „кайданами міняються, правдою торгують і Господа зневажають, людей запрягають в тяжкі ярма, орють лихо, лихом засівають..."

К а й д а н а м и м і н я ю т ь с я, або як це сказано в *„Подражанії XI-го псальму"*, „один на другого кують кайдани", значить — самі носять кайдани і на других накладають, як це, може, найбільш наглядно показано в поемі *„Сон"*, де також є: „А ви в ярмі падаєте" в такім малюнку: „Цар підходить до найстаршого..... та в пику його як затопить! Облизався неборака та меншого в пузо, аж загуло... А той собі ще меншого туза межи плечі, той меншого, а менший малого, а той дрібних...". Отак люди кайданами міняються!

Словами „п р а в д о ю т о р г у ю т ь і Г о с п о д а з н е в а ж а ю т ь", або, як сказано в *„Невольнику"*: „Скрізь неправда, де не гляну, скрізь Господа лають!.." констатується загальний глибокий занепад моральний, панування брехні, облуди, несправедливости, зневаги всякої етики.

Словами „л ю д е й з а п р я г а ю т ь в т я ж к і я р м а" малює нам поет страшне положення кріпаків, їх нестерпучі т я ж к і м у к и.

Само собою насувається в поета питання: що з того вийде? А це питання тим більше непокоїть поета, бо він добре знає, він глибоко переконаний, що л и х и й буде тому конець, бо такий несправедливий суспільний лад, така етична гниль, така основа суспільного ладу, як тяжкі ярма кріпацтва, не можуть довго вдержатися. Із засіяного лиха мусить уродитися лихо, і жнива будуть страшні...

Увесь цей вступ, як і настрій цілої поеми, як-найліпше пояснює нам думка *„Гоголю“*, написана, очивидячки, під враженням другої подорожі на Україну, рік перед *„Посланієм“* 1844. 30/12 в Петербурзі:

За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга роздирає,
А третяя тихо-тихесенько плаче
У самому серці, може, й Бог не бачить.

Кому ж її покажу я, і хто тую мову
Привітає, угадає велике слово?
Всі оглухли, похилились в кайданах, байдуже...
Ти смієшся, а я плачу, великий мій друже!
А що вродить з того плачу? — Нічого, мій брате!
Не заревуть в Україні вольнії гармати,
Не заріже батько сина, своєї дитини
За честь, славу, за братерство, за волю країни,
Не заріже! — Викохає тай продасть в різниці
Москалеві!... Себто, бачиш, лепта удовиці
Престолові, „отечеству“ та німоті плата...
Нехай, брате! А ми будем сміятись та плакать.

Ця думка показує, як довго, як інтензивно займали поета все одні думки, що зводилися до волі, до визволення України (вольнії гармати — за честь, славу, за братерство, за волю країни!).

Тепер розуміємо також, що значать слова Шевченка в листі до Кухаренка, що він всюди плакав, що, мовляв, „чорт-ма людей (самі недолюдки!), німці прокляті, більш нічого“, всі чужі для України.

*

На цьому тлі розмальовує поет дальші свої думки. Передусім із жахом перед страшними наслідками того отупіння сумління в земляків, того браку всяких етичних почувань кличе він до цих недолюдків: „Схаменіться“ — вказуючи їм на Україну, на той, з одного боку, тихий рай, яким поет Україну нераз малює (Андруші! *„Сон“)*, і на ту, з другого боку, велику руїну, образи котрої скрізь порозкидувані в поемах Шевченка (*Розрита могила, Чигирин, Великий Льох, Суботів, Невольник);* ними рад би поет збудити жаль. Як бачимо, передусім виринає на цьому тлі Україна як цілість — природна її краса й великий її занепад, велика руїна. Цей образ України повинен збудити не тільки жаль, а й любов до неї. Тому поет зараз-таки жадає, щоб земляки щирим серцем полюбили цей тихий рай, цю велику руїну. Любов же та до України нехай виявиться не фразами, не словами, а такими вчинками земляків: „Розкуйтеся!“ — скиньте з себе кайдани! Безперечно поет міг мати перед очима й політичні кайдани, але це як остаточну ціль. Та передусім треба думати про духові

кайдани („І вільних р о з у м о к у в а в кайданами лихої ночі" — *Гус)*, далі про кайдани, якими міняються між собою і з людьми, які один на другого кують. Що таке розуміння правильне, бачимо з дальшого „Б р а т а й т е с я!", яким учинком виявили б земляки вищий ступінь любови до України, братаючися з тими, яких досі запрягали в тяжкі ярма. Найвищий ступінь любови до України виявили б земляки аж таким чином, коли б шукали в с ь о г о, а власне правди, сили, волі і братерства для себе в своїй хаті, в своїй країні, в рідному, а не „у ч у ж о м у краю", не поза межами України. Тут поет уже виразно виводить перед очі земляків противенство між „своєю країною" й „чужим краєм", між Україною й Московщиною й Росією, щоб із тим більшим притиском землякам сказати, що на чужині, „у чужому краю", від Московщини чи Росії для них не може бути ні правди, ні сили, ні волі, ні братерства братнього, а тим більше не може бути там того, чого „немає і на небі, а не тільки на чужому полі...", чого немає ніде. Чого ж го й на небі й ніде немає? — України!! Це ясно зараз із дуже рішучого тону: „Нема на світі України, немає другого Дніпра!"

І справді, на цьому світі другої України, другого Дніпра нема. Таксамо й це відвічна правда, що тільки зі своєю країною, зі своєю хатою сполучена нерозлучно її сила, і воля, і правда земляків. Тому найпершим завданням земляків уважає поет д б а л і с т ь п р о с в о ю х а т у, п р о У к р а ї н у, про те, щоб у цій своїй хаті була і своя — не чужа! — правда і сила і воля, т. зн. д б а л і с т ь п р о д е р ж а в н о - п о л і т и ч н у н е з а л е ж н і с т ь У к р а ї н и в і д ч у ж и н и. Тому поет уважає злочином земляків проти України, коли вони пруться на чужину — шукати там України, шукати там того добра, добра святого, волі, - волі, братерства братнього. Там того не можуть найти. Із чужого поля в Україну вони нічого не можуть принести, хіба́ тільки „великих слів велику силу, тай більш нічого". Там, на чужині, „суєслови, лицеміри, що люблять на братові шкуру, а не душу" *(Кавказ)*, там „кричять, чом ми по-московськи не пишемо", там „натовкмачять якихсь індивідуалізмів то-що, так що аж язик отерпне, поки вимовиш: кричять о братерстві і гризуться мов скажені собаки, кричять о єдиной славянськой літературі, а не хотять і заглянуть, що робиться у славян!..." Таке виясненння фрази „великих слів велика сила" дає сам Шевченко в *„Передмові"* до другого видання „Кобзаря". Крім того, до таких самих великих, а порожніх слів належить і крик земляків, принесений із чужого поля, що „Бог создав їх не на те, щоб вони неправді покланялись" — належить доти, доки вони хилитимуться, як і хилялись (перед неправдою), доки в чужім ярмі падатимуть та для уроєного братерства з чужими — не знатимуть братерства зі своїми справжніми братами, з незрячими гречкосіями, — доки з них, замісць із ними брататися, по-братерськи жити, шкуру́ дертимуть. Від цих великих слів, принесених на Україну з чужого поля, ані Україні, ані землякам самим ніякого добра, ніякої користи не буде, а вийде тільки ще більша шкода. Бо

нібн-то в погоні за святим добром, „щоб сонця правди дозрівать“, земляки, обдерши шкуру з братів, знов-таки не дбають про Україну, а пруться знову на чужину, так що Дніпро з святими — святими для поета — горами, так що Україна лишилася б круглою сиротою (обідрана понад Дніпром плаче — *До Основяненка!),* „якби взять і всю мізерію з собою, дідами крадене добро“, якби її того небагато (мізерію), що колись діди немов крадьки понадбали, земляки могли также взяти з собою.

Сонця правди дозрівать — це не значить, як ***Грінченко*** гадає, „видеть, узревать. „Дозрівати“ в нас є нормально дієслово неперехідне=достигати, але тут „дозрівать“, очивидячки, з їдкою іронією у зросійщеній формі (як „узревать“) ужите у значінні „дорешти побачити“ як наворотове до „дозріти“ (замісць укр. дозирати). У Словнику Грінченка мусіло б стояти „высматривать, глядеть, ожидая кого“. *Цісикове* розуміння „поширювати й поглиблювати те, що вже набули“ нічим не оправдане. Предметом до „дозрівать“ є — сонця, а не — правди. Усе нагадує фразу з *„Кавказу“:* „сонце правди показали сліпим, бачиш, дітям“. Московщина, як бачимо, мала в себе те „сонце правди“ для сліпих дітий, тільки там могли вони його побачити дорешти, „дозрівать“.

Гординський (ст. 189) в цих словах Шевченка добачає подібність до слів Красінського: „A ty czemu przepędziłeś wiek młody na kartach i podróżach daleko od Ojczyzny?“. Від таких порівнювань нічогісінько не скористає пізнання Шевченкової творчости.

З огляду на те, що тут мова про Україну як цілість, про її правду і силу й волю, — „дідами крадене добро“ можна розуміти тільки як історичні національно-культурні (коли вже не політичні) надбання дідів, діячів часів Хмельниччини („Крав Богдан крам“ — *Великий Льох)* для України як цілости. Уважаю прямо за виключене, щоб розуміти ці слова як землю, яку діди земляків від народу накрали — так розуміє це *Сірко,* („Громада“, № 4, 1879, ст. 89), а за ним і *Щурат,* бо в такім разі не годилося б з цим слово „мізерія“. В руках панів була не — мізерія, а дуже багато землі.

Треба ще виразно зазначити, що „німецькі землі“ рішуче не значить нічого иншого, як саме тільки: чужі. Сам поет немов таки зараз переклав це слово, кажучи „в німецькі землі, у чужії“. Так слова „німецький, німець“ звичайно в Шевченка вживаються у значінні: чужий, чужинець. А тут специяльно значить слово „німецькі“ тілько, що — московські[6]), бо тільки до Мо-

[6]) Порів. з поеми „Сон“ це місце: „А між ними і землячки де-де поглядають, по-московськи так і чешуть, сміються та лають батьків своїх, що змалечку цвенькать не навчили по-німецьки, а то тепер і кисни в чорнилі! Пявки, пявки! Може, батько остатню корову жидам продав, поки вивчив московської мови!...“ — Тут зовсім ясно, що „по-німецьки“ значить у Шевченка тілько, що — по-московськи. Таксамо

сковщини (до Москви та Петербургу) перлися земляки сонця правди дозрівать, відти побирали вони всі науки, всю свою культуру, там шукали доброго добра..., шукали свого щастя (порів. *Гоголю:* „викохає тай продасть в різниці мооскалеві...“). Відносити ці слова до заходу Европи, як це робить *Сімович,* не можна, бо тому противляться ще також і знані факти, що туди — на захід Европи, поза кордони Росії, не дуже так загально перлися земляки за своєю освітою, за вищою культурою.

Отже злочин земляків лежить не тільки в тім, що вони пруться на чужину шукати там доброго добра; він збільшується ще й тим, що вони з о в с і м не дбають про національно-культурний розвиток України, бодай про ту мізерію, те „дідами крадене добро“, хоч здирають „шкуру з братів незрячих гречкосіїв“. Це вже такий злочин, що в поета вириваються з наболілих трудий гіркі слова: „Ох, як би то сталось, щоб ви не вертались, щоб там і здихали, де ви поросли...“.

Де ви поросли, — де ви на таких виховалися (отже — на чужині).

Не плакали б діти, мати б не ридала — такі самі слова в кінці „*Розритої могили*“, але там значать вони тільки, що перестали б плакати-ридати, як би знайшлася воля; тут значать тільки, що Україна: мати й її діти, не мали б найменшої причини за такими земляками плакати-ридати, якщо вони геть виздихали б там на чужині. Від того була б для України й її дітий навіть велика користь, як би таких земляків зовсім не було, — тим більша, що вони (діти й мати) „не чули б у Бога вашої хули, і сонце б не гріло смердячого гною на чистій, широкій, на вольній землі, і люди б не знали, що ви за орли і не покивали б на вас головою“...

Таким чином та велика користь мотивується тим, що такі земляки

а) Бога зневажають; чим? — Україна (мати й діти) чують їх хулу в Бога (перед Богом), бо вони називають преподобним лютого Нерона...., величають катів України... і тим є богохульниками, богозневажниками,

б) що вони є тільки смердячим гноєм на Україні, бо від них шириться гнилизна, зараза підлоти (за два шаги продається — „*Три літа*“), зради, байдужности...,

в) що люди не знали б таких шкідливих ворон (орли), як їх поет змалював у поемі „*Великий Льох*“, для яких мають тільки погорду (пор. ст. 55—58).

добре пізнати правдиве значіння цього слова з мотта, яке поклав Шевченко перед своєю „Передмовою“ до другого видання „Кобзаря“ (8. III. 1847):

„Воскреснем ли когда от чужевластья мод,
Чтоб умный, добрый наш народ
Хотя по языку нас не считал за немцев?
А. Грибоедов“.

Цісикова інтерпретація, що „це не звичайні пташки, а вибранці народу, пани“ — не має змислу.

Отак Україна — супроти земляків.

*

Тепер на малюнку виступають люди, щоб з такими земляками по-свойому розправитися, якщо вони не схаменуться й не стануть людьми. І поет дає живий образ революції й віщує її вже в другому поколінні. Бачимо, як закoвані люди розковуються, роблять суд, Дніпро і гори, цебто Україна їх обвинувачує („заговорить“), не є тільки свідком, як *Сімович* думає; бачимо, що кров дітий таких земляків „сто ріками тече в синє море“. Бачимо, як брат брата цурається і дитини мати, бачимо такі пожари, що дим хмарою заступає сонце перед такими земляками, чуємо, як сини проклинають таких своїх батьків за те, що батьки дурили їх, що „вони на світі на те тілько, щоб панувать“... Незвичайно живий, мистецький образ народньої (не тільки соціяльної!) революції, народнього суду над земляками недолюдками, лихими людоїдами, над панами, який виводить поет землякам-панам перед очі, коли вони не схаменуться, поки ще час, і не стануть людьми по образу й подобію божому, т. зн. правдивими людьми. Чи до зображення цього суду потрібний аж пророк Ісаія (як думає *Щурат* і *Сімович)*, або Красінський у образі страшного суду, в якім не можу знайти ніякої подібности до цього образу, як думає *Гординський?* — Та ж кожний чує, як ці слова поета є прямим, безпосереднім виразом його душі, його святого обурення, викликаного живим, усім відомим сумним станом України й рідного народу, так що ніколи поетові аж нагадувати собі, де це так або подібно инші поети сказали.

*

Але поет у своїй безмежній любови до людий рад відвернути від земляків це лихо своїм „дружнім посланієм“ і тому кличе: „Умийтеся! Образ божий багном не скверніте!“ — Тут поет має на умі багно „мерзенного і богопротивного панства“, від якого „безуміє їх обуяло“. Що це так, доказ на те, що зараз-таки поет каже: „Не дуріть дітей ваших, що вони на світі на те тілько, щоб панувать!“.

Не дуріте — перестаньте, поки ще час, дурити, фальшиво навчати, правду закривати, баламутити, бо це

а) неправда — ніхто на світі не є на те, щоб панувать; „усі на сім світі — і царята і старчата — Адамові діти! *(Сон);* а в *„Холодному Ярі“* сказано: „Дуріть дітей і брата сліпого, дуріть себе, чужих людей, та не дуріть Бога!“ — це у звязку: „По якому правдивому святому закону і землею всім даною і сердешним людом торгуєте?“ — такого правдивого, святого закону нема! Бо

б) від того буде їм лихо; бо невчене око незрячих гречкосіїв („сліпих братів“) „загляне їм в саму душу, глибоко-глибоко...

дізнаються небожата“, що на вас панська, ворожа незрячим гречкосіям шкура, і небожата вас засудять.

На думку *Цісика*, „Шевченко виступає проти погляду, голошеного панами, що такі соціяльні відносини (пани — кріпаки) освячені державою, церквою і самим Богом, то ж їх не можна змінювати“. Наведені слова з *„Холодного Яру“* дають цілком докладне пояснення.

Чия на вас шкура пояснює *Сімович* так: „що ви панами поробилися, а були такі ж самі, як і ті мужики, яких ви в ярма впрягаєте“, покликуючись на *„Великий Льох“:* „І дворянства страшну силу у мундірах розплодила“. Але дворянство не з мужиків, а з козацької старшини. Тай не в тім річ, як і коли вони поробилися панами, а що пани — недолюдки, людоїди...

Премудрих немудрі одурять — таким способом одурять, що не повірять вам, „дознаються небожата, чия на вас шкура“, розкриють усю фальшивість вашої душі й вас премудрих, вас мудрагелів засудять!

*

Бо ваша премудрість — це мудрагельство, а не правдива мудрість. Правдивої мудрости, своєї мудрости у вас нема, бо ви не вчитеся так, як треба. *Цісик* конструує таку сполуку: „Ви дуже мудрі і вам тому здається, що ви маєте панувати над тими немудрими, але у вас мудрість чужа...“. — Не з титулу премудрости виводять земляки своє панування, і їм зовсім не здається, що мають панувати. Вони таки панують у переконанні, що вони „на світі на те тілько, щоб панувать“, бо вони пани — і не потребують на те ніякого иншого виправдування. Аж поет їм каже, що в них образ божий осквернений багном „мерзенного і богопротивного панства“. Премудрість земляків відноситься до тої великої сили великих слів і до того, що вони кричать, що „Бог создав їх не на те, щоб вони неправді покланялись“. Але ця їх премудрість з огляду на те, що вони хиляться, як і хилялись (перед неправдою) і знову шкуру деруть з братів незрячих гречкосіїв, виявляється як лукаве мудрагельство, як просте одурювання себе, дітий і всіх. Це все хиба тої науки й навчання в чужому краю. І поет показує

а) її абстрактність („Залізете на небо — і ми не ми, і я не я“) — і це нібито з Красіньского, як думає *Гординський*, стр. 206. А далі: „Натовкмачать якихсь індивідуалізмів то-що, так що аж язик отерпне, поки вимовиш...“, а це веде

б) до зарозумілости („І все те бачив, все те знаю“),

в) до затрати основ християнскої етики („нема ні пекла, ані раю, немає й Бога“),

г) до затрати самостійности думання („тільки я, та куций німець узловатий, тай більш нічого“),

д) до незнання найпримітивніших таких річий, як ось: „що ж ти таке? (порів. „І забули у неволі, щó вони на світі“, *„Гус“)*, веде

е) до повної залежности від „німця". Яка це знаменита аналіза прикмет науки в чужому краю!

У *Цісика* добре розібрано (за *Сімовичем*) філософічні питання. Тільки не треба уявляти собі так, буцім то земляки прямо студіювали ці філософічні системи. Можемо бути певні, що вони, здебільшого, лише начитувалися дечого про це з російських журналів...

Узловатий — це не такий, „що всякий вузел розвяже, отже розумний", як думає *Сімович*, а також й *Айзенштоκ*, а такий, що все так замотає, заплутає, тільки вузлів наробить, що тяжко розмотати, тяжко порозуміти (порів. „кнути узловаті" — багаті на вузли!). *Цісик* безпідставно вважає це слово за синонім до „куций".

А той німець куций, узловатий — це з огляду на поставлені ним питання й дальші відповіді і з огляду на виразні слова поета „отак то ви навчаєтесь у чужому краю", яким, як уже показано, не може бути захід Европи взагалі або Німеччина зокрема, тільки Московщина, — це ніхто инший, як Карамзин (порів. *„Великий Льох":* „Карамзина, бачиш, прочитали, тай думають, що ось то ми", а також і слова *„Посланія":* „а до того й історію нам нашу розкаже"). Бо це Карамзинова така наука, що козаки це зрущені потомки чорних клобуків, торків і берендеїв, що инакше звались черкасами й козаками, що вони задержалися на неприступних островах Дніпра, а розмножені припливом утікачів-тубильців приняли їх віру й мову, стали обороняти ті краї від татарів і турків і т. д. (пор. *Грушевського* „Історію України" VII, 69). І на цім бачимо, яка це наука узловата! Того навчаються земляки від Карамзина, бо самі не зберегли навіть імя своїх славних предків. І тому поет із дуже їдкою іронією називає їх онучатами голими — золотого Тамерлана, або правнуками поганими — славних прадідів великих.

Із замітки *Сімовича:* „тай при тому ще й переборщують, понижують себе, думаючи, що „німцям буде це під смак "— виходило б, що такі відповіді вкладає поет в уста земляків. Але відповіді земляків обмежуються тільки на слова: „Моголи, моголи" — „Славяни, славяни" — а додатки: „золотого Тамерлана онучата голі" — „славних прадідів великих правнуки погані" — це їдке іронічне сконстатування самого поета, що земляки в обох разах, чи сяк, чи так — негідні потомки своїх славних предків. Іронія стає їдкіша ще й тим, що земляки тільки наслiпо потакують на чужі вигадки: моголи, моголи, славяни, славяни! Такі прості і сліпі потакування характеризують дуже різко брак усякої власної думки в земляків і байдужність їх у таких справах, які кожному культурному чоловікові святі.

Так і славянофільство земляків („і в славянофіли так і претесь") перейняте з Московщини й зовсім пуста мода без найменшого змісту („кричять о єдиной славянской літературі, а не хотять і заглянуть, що робиться у славян!..."), бо воно повинно почина-

тися від знання своєї власної народности, своєї рідної мови. Але вони в чужій школі так відчужилися від свого народу, що навіть своєї мови, своєї історії не знають, і виробилися в них „по німецькому показу“ такі баламутні про все погляди, що їх уже ніхто не розуміє, ані навіть сам учитель великий, цебто москаль, а не то, щоб прості люди[7]).

Заговорили (по німецькому показу) — це не значить по-українськи. Вони ж аж „колись будуть і по свойому глаголать“! Це значить тілько, що почали викладати про все, про ті філософічні системи, про славянофільство, про історію і т. д. — розуміється все по-російськи! — такі баламутні, недорічні погляди, що їх уже й сам „німець“ не второпа, учитель великий, що їх уже й москалі не розуміють, а не то, щоб прості люди.

Та ще й підняли про все те великий ґвалт, великий крик („А ґвалту! А крику!“). „І гармонія, і сила, музика тай годі“ — це може відноситися тільки до геґеліянської філософічної системи й поглядів Геґеля на історію й державу, що „кожне повстання історичного життя містить у собі момент божої истини і є правомірним щаблем її розвитку“... Це теж знані тези московських славянофілів про те, що до Петра була в житті державнім, соціяльнім і взагалі народнім (націюнальнім) повна гармонія і сила (прямо цими словами вони послугувалися) якби в найкращому музикальному творі, та що треба до такого стану повернутись (гл. у *Пипіна)*. Ніяк не може це відноситися до української мови, як думає *Сімович*, а за ним *Цісик*, якої земляки навіть не знали так, як треба („колись будем і по свойому глаголать!“).

Так теж і на свою власну історію, історію України, склалися в земляків зовсім фальшиві погляди на підставі того, що їм „німець“ про це нарозказував. Вони вважають її поемою вольного народу — в дійсности Україна стогне в московському ярмі, в кайданах... Славними, незабутими Брутами і Коклесами (т. зн. героями, які свій край визволили від панування королів, або від таких, що хотіли ними стати, або такими героями, що самі одні боронили рідний край перед ворогами) ставлять земляки таких людий в українській історії, що „кров свою лили за Москву і Варшаву“, а не за рідний край! Земляки думають, що нібито „у нас воля виростала, Дніпром умивалась, у голови гори слала, степом укривалась“ — а дійсно воля наша не Дніпром, а кровью умивалась, заснула не на горах, а на купах вольних козацьких трупів, що їх аж як трупів окрадено з волі.

Отже ріжниця між поглядом земляків і поета на волю така, що земляки уявляють собі, буцім то козаки отак собі над Дніпром та в степах гуляли (як Карамзин розказує), в Дніпрі вмивалися, на горах Дніпрових спали — така наче б то була„ козацькая тая

[7]) Про названих поетом славянських учених і письменників добрі пояснення в Цісика, пор., op. cit. політ. поеми Шевченка ст. 214—215, пом.

воля“. Поет навчає їх, що козаки за волю України кров свою проливали, кровю умивались, та що та воля заснула, аж як козаків не стало,не стало більше оборонців козацької волі, як козаки за волю згинули, цілими купами як горами голови свої за волю України поклали. Чудовий поетичний малюнок, що аж трупи козацькі можна було обікрасти з волі, бо поки козак живий, — він вольний і вольний за волю паде!

*

Показавши отак безпідставність поглядів земляків на українську історію й козацьку волю, поет радить їм добре приглянутися, докладно прочитати знов і знов ту главу української історії, читати її од слова до слова, нічого не минаючи — „ані титли ніже тії коми“, все розібрати, а аж тоді найдуть вони правдиву відповідь на питання: „що ми, чиї сини, яких батьків, ким за що закуті“, тоді то й переконаються самі, що ті їх славні Брути і Коклеси не були нічим иншим, як — „раби, подножки (умисно в змосковщеній формі!), грязь Москви, варшавське сміття“, та що ними не можна чванитися синам сердешної України, бо вони не вміли оборонити волі України, вислуговувалися Москві та Варшаві, кров свою лили не за Україну й її волю, а за її ката, та що нам, синам, передали свої кайдани. Ось яка їх слава, слава батьків![8]).

Не порозумівши цього уступу, як треба, сконструували на ньому знану вже теорію, що Шевченко вирікся своїх давніх козацьких ідеалів і т. д., яка на час трохи притихла, але знов іще гостріше підняла голову в *Айзенштока*, якому тут „ясно видно критично-неґативне відношення поета до »славного« минулого України, надто до гетьманщини, що заступило уже в цей час у його колишнє безкритично-романтичне захоплення тією старовиною“, який ще також заговорив про критичне відношення поета до Заходу („німців“). І це все в 1927. році! Не знаю, як довго ще потребуватиме українська наука, щоб правильно порозуміти слова Шевченка. Та ж уже в цій-таки поемі все проти такого погляду не то промовляє, а прямо кричить! Тут тільки одне ясне: дуже критичне відношення поета — до Московщини й до її рабів зміж українців!

Але ж бо й на досить обережний погляд *Сімовича* й *Цісика* годі пристати. „Давніще (1840—1841) Шевченко краще дивився на всіх гетьманів“ (Сімович, „Кобзарь“, ст. 192, пом. 5). „Шевченко тільки вглянув глибше в історію гетьманщини, яка йому давніше (1839—1843) видавалася прекрасною (романтика!), та ставиться до неї критично“... *(Цісик,* op. cit., стор. 218). Бо відки ми знаємо, що Шевченко краще дивився на всіх гетьманів, або що історія гетьманщини давніше видавалася йому прекрасною? Ні Іван Підкова, ні Наливайко, Павлюк, Тарас Трясило, ні Гамалія, ні Залізняк і Гонта

---

[8]) Навіть тут Гординський (стр. 212, 213) чує відгомін поезії Красінського....

не були гетьманами... В *„Гайдамаках“* „старий Головатий щось дуже коверзує“, і поет тільки праведних гетьманів згадує. Автім і пізніше ми бачимо в Шевченка дуже гарячі згадки про „праведних“ гетьманів і про славу козацьку. Ми вже показали, що Шевченко, почипаючи писати, знав історію України, знав особливо добре, що „було колись в Україні лихо танцювало“, але знав іще ліпше, що хоч тоді „журба в шинку мед-горілку поставцем кружала“, все ж „було колись добре жити на тій Україні“, хоч би й як критично поставитися до давньої історії України, — все ж так добре, що супроти теперішнього пекла це був рай, бо це була своя хата, а на основі розуміння Шевченка це завжди річ найперша. Знав Шевченко історію України інтуіцією так добре, що великий наш історик *Антонович* про його історичні поеми висловився зі становища історії з великим признанням. Але, крім того всього, з самої цеї поеми бє в очі безпідставність такого погляду.

Поет каже синам, землякам, що вони вже таки зовсім не мають чим чванитися, бо вони ще ліпше ходять у ярмі, ніж батьки ходили. У батьків, значить, все ж бувало обзивався дух вольности, і треба було з них аж лій топити, щоб їх приборкати, а з синів, деруть ремінь уже таки без найменшого протесту.

Сімович гадає, що „це та сама думка, що в *„Невольнику“*, бо, мовляв, польська неволя, польське ярмо, було легче від московського, бо під дідами треба розуміти тих наших прадідів, що від Польщі відбивались“ („Кобзарь“, ст. 192, пом. 6). Але ж бо звичайно й зовсім правильно, як із контексту виходить, у виданнях Франка, в харківськім із р. 1927, і т. д. стоїть не „діди“, тільки — батьки. Так мусить бути также з огляду на дальше місце „кров свою лили батьки за Москву і Варшаву і нам, синам, передали свої кайдани“. Відки це „дідів“ замісць „батьків“ тут узялося, яке з огляду на повну протирічність до инших місць поеми й до цілого світогляду поета взагалі зовсім неможливе, цього з критичного апарату Лепкого не видко. Це, здається, невдала конектура Доманицького. В такім разі не може тут бути мови про польське, а тільки про московське ярмо.

Питання сформульовані поетом так знаменито, так ясно, що не може бути жадного викруту у відповіді на них. А як гарно відтінюється ріжниця: чиї сини? яких батьків? — щоб вимогти відразу вірну дефініцію і кваліфікацію одних і других. А питання: ким, за що закуті? — мусить кожного навести на сам корінь недолі-неволі України, її синів, — на злуку з Московщиною, на Петра й Катерину й на Миколу та його уряд і т. д. „Подивіться лишень добре, прочитайте знову тую главу... все розберіть“, то буде у вас — **мудрість своя.**

Отже не тільки що нема чим чванитися, але власне кожний із земляків повинен би соромитися. Бо коли ви чванитеся, „що братерство (запорозьке) віру заступило, що Синопом, Трапезонтом галушки варило“, коли ви „славите Запорожжя“ за його справді

славну боротьбу з турками, то це вам тільки вадить, це якраз проти вас свідчить, свідчить про вашу нікчемність. Запорожці справді „наїдались". мали Січ, а тепер ви купуєте картопельку, яку там, на Січі, мудрий німець садить, зовсім байдужі до того, „чиєю кровю ота земля напоєна, що картоплю родить". ба, не лишень байдужі, але ви її самолюби, вам тільки те в голові, „аби добра була для городу".

Таксамо зраджує й це велике й баламутне незрозуміння історичного факту, коли ви чванитесь, що, мовляв, ми „колись Польщу завалили". Це правда, але ніхто не заперечить, що упадок Польщі („Польща впала" — а не те, що ви „чванитесь..."!) причинився до того, що і нас роздавили[9]).

Отже коли все добре розберете, то її самі побачите її переконаєтесь, що „кров свою лили батьки за Москву і Варшаву", та що нам, синам, придбали вони своєю пролитою кровю тільки кайдани, які й досі носимо.

*

[9]) Донцов у примітці до моєї інтерпретації поеми „Великий Льох" у ЛНВ, 1927, стр. 143., очивидячки, тільки якимсь дивним непорозумінням, добачає в моїх словах „Значить: упадком Польщі Шевченко зовсім не тішився і не захоплювався, уважав його шкідливим зі становища України" — зовсім несправедливо „неґативний осуд героїчних зусиль минулих поколінь", „неґативну оцінку Хмельниччини" і супроти того формулує свою думку позитивно так: „Шевченко ніде не картав українського Самсона за те, що він змагався, ані ніде не висловлювався за филистимлянами". Це безперечна правда, яку й я завсіди визнавав. Але це ніяк не стоїть у суперечности з обєктивною правдою, якій дав вираз Шевченко словами: „Польща впала тай вас роздавила", цебто, що упадок Польщі причинився до того, що й Україну Московщина потім тим легче роздавила. У сконстатуванні цеї не менш безперечної правди Шевченком я ніколи не добачав „неґативного осуду героїчих зусиль минулих поколінь" українських у їх визвольній боротьбі, ані „неґативної оцінки Хмельниччини". Таких думок Шевченкові я ніколи не підсував, бо я добре знаю, що це противилося б цілій ідеолоґії Шевченка. Тому такого розуміння Шевченка з наведених моїх слів і мені ніхто підсувати не може. У сконстатуванні цього історичного факту Шевченком я бачу тільки його ясний політичний ум, незаморочений ніякою низькою ненавистю, ніякою злорадною втіхою з чужого нещастя, який знаменито оцінює історичні події в їх причиновому звязку, чого всього у „премудрих" земляків він даремно шукав. Факт завсіди залишиться фактом, що упадок Польщі („Польща впала" — а не те, що ви „чванитесь..."!) причинився до роздавлення України. Це є правдива думка Шевченка. Пояснення Донцова цього факту якоюсь „трівогою доконаного", „трівогою за безнаслідні героїчні зусилля", якимись „гераклітівськими контрастами життя, що відбирають відвагу й найдужчій волі", я не розумію. Із наведених на це прикладів я того ніяк додуматися не можу тай не бачу найменшої потреби пояснювати це якимись абстрактними катеґоріями, »яких „ні дурень, ні мудрий" збагнути не в стані«, коли конкретний змисл слів і цілої думки зовсім ясний.

Якраз через те дійшла Україна на сам край пропасти(доборолась Україна до самого краю). Доборолась цею боротьбою за Москву і Варшаву до своєї руїни.

І не винні тому самі тільки вороги. Вина за це спадає на дітий України! Свої діти її розпинають гірше ляха. Лях на цьому місці не має значіння — лях, поляк. Тому противиться — розпинають, тепер розпинають. Очивидячки, є це слово тут синонімом ворога, спеціяльно ж тут таки москаля, чого з цензурних причин годі було прямо сказати. Розпинають — мучать на смерть... Праведную кров із ребер точать замість пива — праведную — нічим нікому невинну, замість пива = так як пиво, чим поет хоче виразити велику кількість крови. Усе ж означає на цьому місці те, що на инших місцях поет називає пявками, які висисають із України всі соки життєві, всі сили — фізичні, матеріяльні й духові, потрібні для відродження України. таким чином, що відчужуються від неї, віддаючи синів у різниці москалеві, цураючися її, стаючи перевертнями, віддаючися москалеві „за два шаги"..., здираючи шкуру з братів незрячих гречкосіїв, пристаючи до московської культури, працюючи для чужого „отечества", — не дбають про рідний край і його культуру, його правду, волю, славу й силу, та ще й як на глум кажучи, що „просвітити хочуть материні очі современними огнями, повести за віком... за німцями", цебто за москалями, бо вона, мовляв, сліпа (темна) каліка.

Современними огнями просвітити сказано іронічно про ту чужу (на це вказує чуже слово „современними") науку, яка в очах поета не є правдивою наукою, а тільки фаєрверком („огнями"!), що на хвилину блисне, засліплює очі й зараз-таки розпадається в ніщо.

Така сама пуста фраза й тільки фраза є „повести за віком", ніби-то відповідно до духу часу, бо вона не означає в дійсности нічого иншого. як повести за німцями, цебто за москалями.

Повести сказано тут не тому, що вона сама не вміє ходити, бо каліка, як думає *Цісик* (op. cit., ст. 221), а вжито в зовсім звичайному значінні: давати напрям, новий напрям, вести.

Каліка, бо сліпа („сліпую каліку"), а не така, що сама не вміє ходити.

Недоріку, що не вміє нічого як-слід сказати, своїх думок висловити, недотепну, дурну, некультурну...

Усі ж ті просвітні заходи земляків це — чиста іронія, це — глум на правдиву освіту, і поет дає їй тут знаменитий вислів, вказуючи зараз, яка повинна бути правдива освіта.

*

Хочете просвітити — добре! Ведіть, показуйте! Що? Показуйте дорогу, показуйте спосіб, показуйте таке, щоб з того „стара мати навчалася, як дітей тих нових доглядати..." „щоб з того не стали такими. як ви! Навчайте стару (досвідчену) ма-

тір, як вас, недолюдків, людоїдів, змиїв, зробити людьми, як тому запобігти, щоб ті нові діти не стали такими недолюдками, як ви. Вона, стара мати. знала на це колись добрий спосіб: „молилася, турбувалась, день і ніч не спала, своїх діток доглядала, звичаю навчала“. І „виростали її діти, її добрі квіти“, так що панувала й вона колись на широкім світі. Панувала! Покажіть же їй той спосіб, як дітий тих нових, що „замість пива праведную кров із ребер точать“, як їх доглядати! Як цього її навчите, то не турбуйтесь — буде материна добра плата. За науку! За правдиву науку взагалі, не тільки ту для матері, якої вона не потребує, а передусім за науку, яку ви самі собі придбаєте. Такого розуміння слова „наука“ на цьому місці вимагають дальші слова: „розпадеться луда (полуда, більмо) на очах ваших неситих“... і „учітеся!“ Значить: не дуже так то турбуйтеся, щоб стара мати від вас навчалася, а більше самі таки учітеся, учітеся так, як треба, щоб у вас була мудрість своя. Наслідки такої науки будуть передусім, що луда на очах ваших неситих розпадеться — і ви побачите правду.

Неситих — ненаситних, самолюбних, звернених тільки на власну користь (як у батьків лукавих).

Коли ж розпадеться луда на очах, то очі навчаться дивитися правильно й бачити правду, бачити спільні народні справи, бачити загальне добро рідного краю, стануть узагалі видющі, так вони теж і побачать живу славу дідів, їх щиру працю для загального добра України й їх заслуги для України, побачать і неславу батьків лукавих, які, лукаві, для себе тільки дбали. Ото ж тільки учітеся, думайте, читайте! Научайтесь і чужому, — це потрібно, але не цурайтесь свого, бо своє річ найважніша. „Я нічого не хочу, тільки щоб люди свого не цурались“ — так говорив Шевченко у братстві (порів. *Щурат*, ст. 292).

Цуратися свого значить — забувати матір, значить — стати перевертнем, зрадником, а такого Бог карає, такого діти цураються, в хату не пускають, такого чужі люди проганяють (таке вас чекає!), і не має йому, злому, на всій землі безконечній веселого дому, нема йому втіхи.

Тай цуратися свого, забувати матір свою Україну, — нема найменшої причини, бо „наша слава, слава України — отака, що я ридаю, як згадаю діла незабуті дідів наших, тяжкі діла“.

Ридаю — з жалю аж заходжуся, що те все так і минулося.... Незабуті діла! Як же можна їх забути? Та ж якби їх забути, то тим самим „я оддав би веселого віку половину“, я втратив би половину втіхи в житті, бо ще тільки й утіхи маю в житті, що їх памятаю, що їх згадую.

Сімович („Кобзарь“, ст. 194, пом. 1), а за ним і *Цісик* (op.cit.ст. 222) розуміють це инакше: „Діла дідів незабуті, тяжкі, себто: великі! Та краще б їх не знати, бо що тепер із них лишилося? (Поет віддав би половину свойого життя, щоб їх не знати, адже не даром кажуть, що незнання — не нещастя, а то знати, що діди

довершили в е л и к и х (тяжких) діл, і з них нічого не лишилося — то краще віддати половину свого життя!)“.

Гординський добачає в цім уступі „гостру критику минувшини“, нібито точнісінько так у Красінського.

Таксамо і *Щурат* говорить тут про вираз „сильно розвиненого критицизму Шевченка в відношеню до української минувшини, до „слави України“. Але „діла незабуті, тяжкі діла“ дідів рішуче противляться такому поглядові.

Уся хиба в розумінні цього уступу вийшла з того, що скорочене речення „як би їх забути“ уважають усі реченням бажальним, а я — умовним. Це в повній згоді з ідеологією Шевченка. Уся поетична творчість Шевченка показує, що він згадкою незабутих, тяжких діл дідів наших тільки й живе та завсіди має з неї дійсно єдину щиру втіху, він тими згадками любується, ними все величається. Він справді оддав би веселого віку половину, якби їх забув. Крім того, таке пояснення не має змислу ще і з огляду на те, що далі поет каже: „О т а к а т о н а ш а с л а в а, с л а в а У к р а ї н и!“ — в яких словах чути н а й в и щ е з а х о п л е н н я поета тою славою. Це захоплення поета славою України й попередня згадка про ж и в у славу дідів та про діла н е з а б у т і дідів наших, тяжкі діла — цілком вистарчають, щоб переконати кожного, що наведені вище погляди про критично-неґативне відношення поета до »славного« минулого України і т. д. чисто з пальця виссані. Тому на підставі цеї аналізи мусимо їх рішуче відкинути таксамо, як і такі безпідставні твердження, що поет т и х гетьманів, котрих колись оспівував, величав героями, — тепер назвав рабами Москви, варшавським сміттям. Цього ніхто не в силі доказати. Рабами, сміттям назвав поет не тих, а инших, не „праведних гетьманів“, а „батьків лукавих“!

Так, і тільки так річ зрозуміла, що поет далі каже: „Отак і ви (так, як я) прочитайте про ц і н е з а б у т і д і л а, нехай розкриються перед вашими очима високі могили, нехай скажуть вам мученики: кого, коли й за що розпинали, — а тоді певно стануть также ясно вам перед очима — ясно, а не як крізь сон („щоб не сонним снились“!), усі неправди, які витерпіла мати Україна.

Великі, тяжкі н е п р а в д и, кривди, муки перетерпіла м а т и Україна, і вона тепер з а п л а к а н а, але як ви з любовю обнімете й найменшого брата, то вона усміхнеться, п о б л а г о с л о в и т ь дітий своїх твердими (спрацьованими, рішучими, певними) руками н а б о р о т ь б у з а в о л ю, і діточок поцілує в о л ь н и м и устами, поцілує діточок, аж к о л и д о б у д у т ь в о л ю.

Так, тільки так забудеться „срамотня, давняя година і о ж и в е д о б р а с л а в а — коли б її не було, то не могла б ожити! — слава України. і світ ясний, невечерній тихо засіяє... Обніміться ж , брати мої, молю вас, благаю!“.

*

* *

Для цієї інтепретації я вмисно, здебільшого, вибрав форму парафрази, щоб, з одного боку, як-мога найвірніше, і то з Шевченкової поеми в звязку з иншими його поемами, розкрити всю ідеолоґію поета в справах України, а з другого боку — тим також як-найліпше показати, як думки поетав „*Посланії*" зовсім правильно й лоґічно одна з другої випливають, розвиваються й розливаються, як той Дніпро широкий серед великої повені таким багатством, що ось-ось готові береги прорвати. Як хвилі розбурханого Дніпра, вони одна одну переганяють, то знову здоганяються, шумлять, киплять, гудуть, щоб нарешті поплисти тихим, лагідним, спокійним плесом. Може, поет у „*Пророці*" справді мав на умі своє „*Посланіє*", коли писав „неначе наш Дніпро широкий слова його лились, текли і в серце падали глибоко і ніби тим огнем пекли холодні душі".

Із нашої філолоґічної[10]) аналізи виходить така велика лоґічність будови поеми, така її прозорість, що ніяк не розуміємо, як міг Драгоманів висловитися про неї як про зразок розтріпаности (Шевченко, українофіли й соціялізм, „Громада" IV. 1876, ст. 130).

Поема „*Посланіє*" завсіди робила й робить могутнє враження. Вона немов завершує великий цикль названих уже поем, є синтезою Шевченкових думок про визволення України, є живою програмою для мертвих, живих і ненарожденних земляків в Україні і не Україні, програмою національно-культурною, соціяльною й політичною, в якій зовсім виразно визначена мета, політичний ідеал, означені зовсім певні завдання й подані засоби для здійснення ідеалу. Це правдивий національний заповіт Шевченка.

Крім того, із мотта „**Аще кто речетъ, яко люблю Бога, а брата своего ненавидитъ, ложь есть**", бачимо, що поет на етику, на взаїмну любов кладе як-найбільший натиск, щоб тим поставити свою будову на твердих засадах моралі[11]). Тимто це мотто треба розуміти зовсім загально, так як воно є, а не звужувати його змислу так, як це робить *Сімович*, що заміною Бога на Україну, а брата на мужика дістає таку його формулу: „Якщо ви, українські пани, кажете, що любите Україну, а ненавидите українського мужика-кріпака, то це брехня" („Кобзарь, ст. 187). Тим тільки викривили б ми думку поета. Тай із самої поеми зовсім не виходить, що українські пани люблять Україну або таке кажуть. До тої любови хоче поет їх що-йно приєднати.

Кого розумів поет під земляками? Усе вказує на те, що нікого иншого, як лиш панів українських, ту єдину верству

---

[10]) Маланюк легковажить собі філолоґічний розбір поеми, хоч це безперечний факт, що досі тільки тому не розуміли поем Шевченка так, як треба, бо не розбирали їх філолоґічною методою. Найліпше показує це — нерозуміння Шевченкового „Послання".

[11]) Гординський і Щурат добачають і в моттах узятих із Письма Святого вплив польської революційної літератури!

українського народу, яка тоді все-таки мала якусь волю думки й діяння. Зовсім виключений тут закріпощений люд.

І звертається поема передусім до мертвих земляків, т. зн. не до тих, що вже померли, а до морально і для України мертвих. На етику треба також покласти натиск, бо сама національна свідомість, брак якої робить, як думає *Цісик* (op. cit., ст. 204), земляка мертвим, не зробить його ще живим у Шевченковому розумінні. Звертається й до живих, до сучасного покоління земляків, а може й до тих, що більш свідомі своїх національних обовязків. Звертається й до ненарожденних, т. зн. до грядучих поколінь земляків, тимто й до нас, і до тих, що по нас прийдуть. Розуміння *Цісика* „у яких національна свідомість ще не розбудилася" (op. cit. ст. 204.) без потреби звужує змисл до сучасників поета. Звертається поет геть до всіх земляків на Україні й не Україні, цебто також й до тих, що живуть на чужині, в цім разі передусім — у Московщині.

Своїй поемі надав поет форму „посланія", давню літературну форму, вживану і в нашій літературі, яка, зрештою, відома українському народові добре з церкви, де він завсіди чує — посланія апостольські. Цею спеціяльною формою пояснюється і спеціяльний стиль поеми, її дикція (порів. у *Цісика*, ст. 204).

Деякі видавці поробили в „*Посланії*" зовсім непотрібно розділи, розриваючи нераз зовсім природний звязок. І в тексті поробили зміни, як це бачимо з критичного апарату в *Лепкого*. І текст харківського видання з р. 1927. не можна ще вважати критичним.

*

Своїм „*Посланієм*" поет бажає приєднати для України, для народньої справи українських земляків-панів, бо вони найбільше, більше навіть ніж вороги України, стоять на перепоні до відродження України, до її волі. З бистроумної арґументації поеми бачимо докладно всі думки тої суспільної верстви української, бачимо її моральні й духові хиби. В безмежній любови поета до України й до самих панів-земляків родиться на цьому тлі в душі його це сміле, рішуче, а притім дружнє поетичне слово, щоб неложними устами не тільки сказати землякам усю правду в очі й тим повернути їх на праву дорогу, але і збудити в них хотіння правди й почуття безумовної її потреби, збудити в них самосвідомість і соціяльну свідомість, показати їм, що вони з незрячими гречкосіями становлять одну народню цілість, та що в спільности й єдности народній лежить і їх добро, й їх сила, а не в виключности партикулярних їх інтересів. Звертається поет цим дружнім посланієм до земляків зовсім правильно і в повній свідомости свого завдання як пророка України також й тому, бо й найкращі національно-політичні ідеали залишаться тільки ідеалами, як не буде людий, що їх переводять у життя. Для здійснення ідеалів потрібно людий.

Довго-довго, цілими роками за думою думи вилітали в поета, давили, роздирали його серце, аж найшли в „*Посланії*" свій ви-

кінчений, мистецький вираз, образовість і дикція якого, навіть без огляду на його пророчу ідейність, кажуть нам цю поему залічити до найкращих поетичних творів. Ідейністю своєю це такий великий твір, що він повсякчас актуальний, і тепер актуальний, актуальність якого не скінчиться навіть із самим здійсненням ідеалу. Нехай що нема вже кріпацтва, яке безперечно займає в „*Посланії*" дуже важне місце, то є ще инші, не менш тяжкі кайдани, кайдани духові, кайдани зледащілости, облуди, лукавства й инших зі становища етики негідних прикмет, які стоять на перепоні до здійснення великого Шевченкового ідеалу.

Ця поема просто невмируща.

***

У „Дзвонах" ч. 3. за 1933 *А. М. Андрієвський* у статті „До інтерпретації поеми Т. Г. Шевченка: До мертвих і живих і ненароджених земляків моїх... моє дружноє посланіє" висловлює думку, що „інтерпретатори, свідомо чи несвідомо, не підкреслюють, що поема написана під церковним впливом. Якраз, всі образи-ідеї взяті як не зі Св. Письма, то з церковних пісень".

Андрієвський силується доказати це паралелями. Але паралелі до „і день і ніч плачу", „оглухли, не чують", „які будуть жнива", „сонце правди", „хула", „умийтеся", „премудрих немудрі одурять", „пиво", „снилось", „наїдались, а вам тепер вадить" — можна найти скрізь, де захочете, не тільки в Єремії, Ісаії і т. п., так що вони нічогісінько не можуть доказати. Андрієвський зовсім не помічає, що наводить паралелі слів, а не образів-ідей.

Така невинна забавка нічого б нікому не шкодила, але біда починається, коли Андрієвський, на основі самих тільки словних паралель, рад одкрити Америку. Отак найшов „пиво" в Шевченка („замість пива праведную кров із ребер точать") і „пиво" в церковному великодному каноні („прийдіте, пиво піем новоє"[12]). Хоч нічого иншого спільного обидва місця з собою не мають, все ж Андрієвський між такими ж иншими і на тій підставі заговорив, як ми бачимо, і про те, що поема „*Посланіє*" написана під церковним впливом, і що Шевченко на цьому місці „*Посланія*" „кличе своїх земляків, щоб вони... напились цього нового християнського пива", цебто любови та „докоряє тим із них, котрі замість любови з нового пива кров точать з ребер многострадальної України". Але бо таке розуміння цього ясного, а не „сумнівного місця поеми" зовсім неможливе, воно не має найменшої підстави. З того „пива" ніяк не дасться зробити „любови". З паралельного віршу в поемі „*Сон*" „та так з його сердешного (цебто „отечества", як і тут з України) кров як воду точить" виходить ясно, що Шевченко ту саму думку мав і в „*Посланії*" на умі, так що вирази „як воду" і „замість пива" нічим власне не ріжняться. Очивидячки, слово „пиво" значить тут тільки що „пиття", „те, що пється", „те, чого

---

[12]) **Ми виспівували замісць „пиво" — „питіє", в наших церковних книгах був такий текст!**

люди до пиття вживають“. Поет ужив того слова поетично в тому більш первісному його значінні. Звичайний людський напиток, „пиво от камене нетлінна чудодіємое“, є вода. Крови нормально люди, з вийнятком людоїдів, як напитку не вживають. „Кров не водиця, розливати не годиться“ — каже народня приповідка. Але ж бо на Україні бачив поет земляків, що їх мусів назвати „пявками“, знав людий, що їх мусів назвати „людоїдами“, бачив земляків, що пили людську кров („я свою пю, а не кров людськую“) замісць нормального людського напитку — води. Цей факт констатує поет наведеним поетичним образом на цьому місці *„Посланія“*, більш нічого. Як би Андрієвський, шукаючи за впливами церкви, покликався був на те, що поетові на цьому місці Україна уявлялася в образі розпятого на Голготі Спасителя з проколеними ребрами, що з них кров тече, то це була б правда, але „пивом“ цього доказати не можна, навіть коли б у цьому слові крилася „любов“, бо до любови зовсім не стосується слово „точити“.

І инші місця *„Посланія“* недобре порозумів Андрієвський. Так „кайданами міняються“ це не значить — „міняються кріпаками“, „правдою торгують“ не значить — „за гроші в судах добувати виправдання або обвинувачення“. Значіння цих поетичних образів куди ширше.

Не порозумів Андрієвський уступів „а ви претеся на чужину шукати доброго добра...“, „то й мудрость би була своя“ і т. д., помотав усе так одне з одним та добалакався до такого, що на все те треба тільки одне сказати: таких думок, які Шевченкові підсуває Андрієвський, у нього рішуче ніколи не було. Це неправда, що ідеї волі, рівности і братерства, на думку поета, це та мудрість, що „веде до безбожжя“, „родить нігілізм“. Шевченко завсіди ті ідеї („за честь, славу, за братерство, за волю Вкраїни“ — „братерськая наша воля без холопа і без пана, сама собі у жупані, розвернулася весела“) ставить як-найвище, це в нього „добреє добро, добро святеє“. Шевченко виступає тільки проти тої чужої, фальшивої мудрости, яку поширює серед земляків зарозуміла Московщина, а власне — „куций німець узловатий“, цебто Карамзин, проти тої мудрости, що земляки не знають, що вони таке, чи моголи, чи славяни, не знають, чиї вони діти, яких батьків, ким, за що закуті, що не знають ні своєї історії, ні мови, що зневажають Гонту, гайдамаків, що несуть і душу і шкуру „за отечество“... Андрієвський фальшиво порозумів „мати б не ридала (бо може б панщини не було або була б легчою)“ — аж смішно! — бо мати тут у Шевченка це — Україна.

Ніяк не міститься мені в голові, як то „самим фактом свого існування“ можуть „небожата осудити“ земляків, а ще менше, що цей „образ взятий з Св. Письма“ ніби-то відгомін слів ап. Павла „немудре світу вибрав Бог, щоб осоромити премудрих“. Чи може также тільки „самим фактом свого існування“?

„Українська держава — це політичний ідеал поета“. „Він відчував страшну тугу за цим ідеалом“. Гаразд! Але все в Шев-

ченка рішуче противиться твердженню Андрієвського, що, мовляв, поет „знав, що тужать за (цим) ідеалом, хоч і не в такій мірі. і його земляки“. Навпаки. Поет дуже добре знав та як-найбільш болюче це відчував, що н і к о м у з його земляків ні не снилося, ні на думку не приходив такий ідеал, та що, як вони почули за такий ідеал від нього, то аж перелякалися. Та ж багато із славетних земляків Шевченкових ще й досі відпекується як сатани того ідеалу та присягає ще й тепер на Московщину!

Дивним дивом. і „чванство земляків“ Андрієвський пояснює як „лік проти цеї туги“, коли тимчасом Шевченко представляє „чванство“ як наслідок фальшивої мудрости земляків. які самі не знають, чим чванитися, бо фальшиво розуміють історію України. І Андрієвський її фальшиво розуміє (не так, як Шевченко!). і тому фальшиво інтерпретує належні сюди місця поеми: говорить про „гріхи дідів“, коли Шевченко виразно згадує „діла незабуті дідів наших, тяжкі діла“, мішає дідів і батьків докупи („предки“), коли тимчасом Шевченко дуже гостро відріжняє „славних прадідів великих“. „живу славу дідів своїх“ — „і батьків лукавих“ та „правнуків поганих“. Тимто Андрієвський не розуміє так. як треба, ні виразу „тяжкі діла“. ні чому поет „ридає, як згадає діла незабуті дідів наших“, бо, мовляв, „коли б спомин про діла дідів був справді втіхою для поета, то пощо він, згадуючи, ридає“. Ну. що ж? Така вже була Шевченкова вдача, що в нього „т і л ь к о с л ь о з и з а У к р а й н у“, як було згадає „козацьку громаду з булавами, бунчуками“, як згадає „широкую, веселую козацькую волю“. як вона „родилась, гарцювала, шляхтою, татарами поле засівала“. і те, що вона минулась... *(Думи мої).* Він і Основяненка просив: „Утни, батьку. орле сизий. нехай я з а п л а ч у, нехай свою Україну я ще раз побачу“ — таку. як вона колись була, „те диво, що було, минуло“, „за що слава козацькая на всім світі стала“. Він і в поемі *„На вічну память Котляревському“* так обзивається: „Праведная д у ш е!... Прилини до мене хоч на одно слово та про Україну мені заспівай! Нехай у с м і х н е т ь с я душа на чужині, хоч раз усміхнеться. дивлючись, як ти в с ю с л а в у к о з а ц ь к у... переніс в убогу хату сироти“. „Згадаю Енея,... згадаю — з а п л а ч у, я к т а я д и т и н а“... „Прилини до мене хоч на одно слово. та про Україну мені заспівай!“ — Така згадка для Шевченка була завсіди найбільшою втіхою, бо в нього („бо я одинокий сирота на світі“ — *Котл.)* тоді було почуття: „Я не одинокий. є з ким в світі жить!“ (як це в *„Гайдамаках“* сказано: „Дивлюся, с м і ю с я, д р і б н і у т и р а ю: я н е о д и н о к и й є з к и м в с в і т і ж и т ь ! У моїй хатині, як в степу безкраїм. козацтво гуляє...“), і він тоді „сміявся сльозами. дрібні утирав“. Такий він уже вдався. що, згадуючи добре. з утіхи ридав, чому не осталось („Згадай добре — серце вяне. чому не осталось“ — *На вічну память Котляревському).* І тому ясно, що „оддав би веселого віку половину“. коли б „забув діла незабуті дідів наших“.

Андрієвський цього не розуміє. Не диво. що своєю інтерпрецією він н і ч и м не причинився до зрозуміння поеми *„Посланіе“*.

Прага, в жовтні 1933.

„ОЙ, ЧОГО ТИ ПОЧОРНІЛО“

„БУВАЛИ ВОЙНИ Й ВІЙСЬКОВІЇ СВАРИ“.

Поясненням думки *„Ой, чого ти почорніло“* займався я вже 1914. р. в розвідці „Як читати твори Шевченка“ (Наша Школа. Львів). А що я тепер дещо з даного там пояснення — на жаль, не маю його навіть під рукою — вважаю не зовсім влучним, а крім того й *Сімовича* пояснення („Кобзарь“, народне видання, 1921, стр. 302—303) мене не вдоволяють, то треба ще раз до неї вернутися.

При інтерпретації всякого твору я виходжу з засади, що звичайний змисл слів повинен бути основою вилущення ядра самої гадки. Докладніше освітлення її може дати тільки загальний світогляд поета, зложений у його творах. Ніяким чином ми не повинні підсувати йому своїх, чужих йому думок.

Наведім текст:

Ой, чого ти почорніло, зеленее поле?
— Почорніло я од крови за вольную волю.
Круг містечка Берестечка на чотири милі
Мене славні Запорожці своїм трупом вкрили.
Та ще мене гайворони укрили з півночі —
Клюють очі козацькії, а трупу не хочуть....
Почорніло я, зелене, та за вашу волю!...
Я знов буду зеленіти, а ви вже ніколи
Не вернетеся на волю! — Будете орати
Мене стиха, та, орючи, долю проклинати....

На далекому Кос-Аралі 1848. р., сам у неволі, Шевченко продумує, як ціле своє життя, свою думку, продумує передусім і найбільше над недолею-неволею України, згадує все, що за „три літа“ на Україні пережив, згадує свої розмови з людьми, згадує особливо звичайні погляди людий на цю тему. І все те знов наново згущується в нього в думку: *„Ой, чого ти почорніло, зеленее поле“?*

Бо він бачить, що тут, на берестецькому полі, яке він сам колись оглядав, — саме тут наступив важкий зворот історії України в той бік, відки вийшло для неї все лихо. Там „славні запорожці своїм трупом“ вкрили побоєвище, а це мало такі наслідки, що Богдан Хмельницький мусів шукати захисту для України в московського царя, котрий то крок Хмельницького ні-

коли ненаходив у Шевченка помилування, котрого поступу Шевченко Хмельницькому ніколи не дарував (пор. *„Розрита могила“*, *„Великий Льох“*, *„Суботів“*, *„Як би то ти, Богдане, пяний“)*, хоч завсіди признавав великі заслуги Хмельницького для України.

І ось такі міркування вилилися в Шевченка в коротеньку думку *„Ой, чого ти почорніло, зеленее поле?“* Знов із иншого боку підходить він тут до розвязки тих своїх „проклятих дум“, що так страшно і завсіди »давили, роздирали« його серце, і тих очивидних безглуздих поглядів „братії“, що на всі злочинства »мовчить собі, витріщивши очі, мов ягнята: нехай — каже — може, так і треба«...

Простий змисл наведеної думки — це розмова між почорнілим зеленим полем і тими — їх більше, бо поле говорить до них: ви, вашу —, що раді знати причину, чого воно почорніло. Поле подає причини цього зявища, а заразом висказує зовсім рішуче, що воно знов буде зеленіти, але ті, що питаються, будуть його орати і свою долю проклинати, бо вони вже ніколи не вернуться на волю.

Річ ясна, що це поетичний образ. Пригляньмося йому зблизька.

*

Що „зеленее поле“, до якого звернене запитання, це не саме тільки конкретне „Берестецьке поле“ („круг містечка Берестечка на чотири милі“), а що під образом зеленого поля треба розуміти Україну в її цілости, на це доказ те, що воно „почорніло од крови за вольную волю“ — очивидячки, не самого того берестецького поля, а „за вольную волю“ України взагалі. А, крім того, воно почорніло і „за вашу волю“, т. зн. за волю тих, що питаються. А ними можуть бути тільки ті, які бачать або відчувають сумний (чорний) стан України, а не можуть собі докладно зясувати причин того стану, сумного особливо від того, що його, цебто поле, під образом „гайворонів з півночі“ укрили москалі, а ця історична подія не може відноситися до самого тільки берестецького поля. Навпаки. Якраз із цього ясно, що під образом зеленого поля обнята Україна не тільки у своїй цілости як край, як земля, але й її історія.

Отже тут уявляється Шевченкові Україна під образом зеленого поля в самому розцвіті її фізичних і моральних сил, у весні її самостійного вольного життя, що чарує поета своєю свіжістю й будить надії на найкращу долю. *Сімович* у зелености добачає мотив веселости й більш нічого, але веселість хиба́ дуже, дуже здалека дала б вивестися із зелености, і тим виходить образ скривлений, скривлений ще й тому, що з Сімовичевого пояснення виходило б, начеб-то Україна почорніла тільки „од крови“ — „так багато її пролито за волю“. З огляду на це таке пояснення й надпис думки „Берестецьке поле“, перенятий Сімовичем із рукопису Богданенка, нічим не оправданий.

*

Але ж бо цей образ розкішної „зелености“ України мигнув тільки на хвилинку перед душевним оком поета, бо в дійсности перед його очима лежить інший образ, який заслонив собою цей перший образ. В дійсности він бачить Україну в страшному занепаді всіх її сил і малює цей стан чорними барвами в образі „почорнілого“ поля (порів. „чорніше чорної землі блукають люди“ — *„І виріс я на чужині“*). Такий зі звичайним. природним розвитком країни суперечний образ (контраст) вражає глибоко душу поета й викликує в нього важку задуму над причинами такого явища (що зелене поле почорніло), а в відповіді на це питання домальовує він цей занепад. Україна занепала („почорніла) —

а) „од крови“, т. зн. фізично знемоглася в визвольній боротьбі з Польщею „за вольную волю“;

б) від того, що її „славні запорожці своїм трупом вкрили“. т. зн. від того, що не стало тих, що „за честь, славу, за братерство, за волю країни“ завсіди готові булі і „свою рідну дитину зарізати“... *(За думою дума)*, або „всю мізерію оддати своїй Україні небозі і трьох синів своїх“... *(Буває в неволі)*, а настало звироднїле покоління, що свої діти оддає „в різниці москалеві“.... а тим Україна не тільки фізично, але й морально впала; і врешті

в) від того, що ще в додатку („та ще“) — і в цьому лежить сам корінь недолі України — її „гайворони укрили з півночі“, т. зн. по злуці з Московщиною москалі як гайворони (порівн. „як та галич поле криє“ — *(„Тарасова ніч“)* обсіли Україну та „клюють очі козацькії“...

Тут мусимо застановитися, бо треба вияснити новий образ „клюють очі козацькії, а трупу не хочуть“ *Сімович* каже: „Загалом ці два місця треба розуміти куди ширше. Чого Польща не добила (бо берестецька поразка була дуже велика), те доклювує Москва. забіраючи, що ясне (очі козацькії), що ще добре, а на Україні лишаються труни“. Непорозуміння лежить прямо на долоні. Бо

а) антитеза: „чого Польща не добила, те доклювує Москва — нічим найменшим у тексті думки не оправдана. Нехай і історично „берестецька поразка була дуже велика“, але в уяві Шевченка, в його ідеолоґії, в його розумінні історії України взагалі це не так. А навпаки. В *„Посланії“* Шевченко признає виразно правду тим, що чваняться, „що ми Польщу колись завалили“ — словами: „Правда ваша! — „*Я* спалила Польщу з королями“ — чваниться українська ворона в поемі *„Великий Льох“*. Додаймо до того: „Крав Богдан крам...“. Крім того, і в нашій думці сказано: „почорніло я од крови за вольную волю“, „та за вашу волю“, т. зн. що битвою під Берестечком Україна все ж добула собі волю. й такий погляд Шевченка на цю історичну подію до певної міри згоджується з історичною правдою. Та ж повстала Гетьманщина, якою Шевченко от хоч би у *„Сні“* (Гори мої високії) або в *„Невольнику“* (І) так любується, повстав „божий рай“.... який, „недоумки гетьмани занапастили“, за що він їм дуже дорікає. Отже

ніяким чином не можна казати, „чого Польща не добила“, бо властиво Шевченко, як показано, стоїть на тому, що „ми Польщу колись завалили“, а це „колись“ може відноситися тільки до Богдана, а навіть і до битви під Берестечком. Україна, за розумінням Шевченка, в визвольній боротьбі з Польщею пролила багато крови, багато славних запорожців пало трупом, але все ж добула „вольную волю“, добула й „вашу волю“. Зате Шевченко ніяк простити не може навіть »славному« Богданові злуки з Московщиною. а до того відносяться і в цій думці слова „та ще мене гайворони укрили з півночі, клюють очі козацькії, а трупу не хочуть“, бо він цю злуку вважає за джерело всього лиха України, як про це свідчить *„Розрита Могила“*, *„Чигирин“*, *„Невольник“*, *„Сон“*, *„Великий Льох“*, *„Суботів“* і т. д. Отже чорний стан України — це властиво стан її під пануванням Московщини.

б) Про „гайворонів з півночі“ сказано, що вони „клюють“, а не „доклььовують“, тай сказано також, що „клюють очі козацькії“, а не що инше, бо раз це відповідає натурі гайворонів, а подруге це дає добрий змисл — роблять живих видющих козаків, роблять українців із козацькими очима — невидющими, сліпими, щоб вони того дійсного сумного, „чорного“ стану України не добачали (порів. зовсім подібні гадки в поемах *„Розрита Могила“*, *„За думою дума“*, *„Посланіє“*, *„Великий Льох“* і т. д.). „Клюють очі козацькії“ не може ніяким чином означати — „забірають, що ясне, що ще добре“.

А що значить у звязку з тим „а трупу не хочуть“? Насамперед треба зазначити, що це не може відноситися до трупів славних запорожців, що вкрили зеленеє поле круг містечка Берестечка на чотири милі, бо там гайворонів з півночі зовсім ще не було. Отже до инших трупів. Яких же саме? Кого вважав Шевченко трупом на Україні? На це дістанемо відповідь од самого Шевченка, коли порівняємо ці місця з *„Посланія Шафарикові“:*

Виростали у кайданах славянськії діти
І з а б у л и, н е в о л ь н и к и, щ о в о н и н а с в і т і..

І славян семю велику во тьмі і неволі
Перелічив до одного, перелічив т р у п и,
А не славян...

Т р у п и встали і о ч і р о з к р и л и,
І брат з братом обнялися...

Отже трупами називає тут Шевченко тих, що „забули, невольники, щ о в о н и н а с в і т і“. Це незвичайно добре стосується до українців, яким Шевченко мусів аж нагадувати: „що ми? чиї діти? яких батьків? ким, за що закуті?“!

А в *„Посланії“* сказано:

Ох, як би то сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і з д и х а л и, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,

Не чули б у Бога вашої хули,
І сонце б не гріло с м е р д я ч о г о г н о ю
На чистій, широкій, на вольній землі...

Тут „смердячий гній“ у звязку зі „здихали“ показує, що Шевченко уважав здохлим смердячим гноєм, цебто трупами, тих українців, що „пруться на чужину...., в Україну приносять великих слів велику силу тай більш нічого..., що хиляться, як і хилялись і шкуру деруть з братів незрячих гречкосіїв і сонця правди дозрівать в німецькі (цебто чужі, м о с к о в с ь к і) землі, у чужії пруться знову“...

Трупами називаються ще в Шевченка *(Бували войни)* „няньки, дядьки отечества чужого“.

Мені здається, що по тім усім кожному ясно стане, якого то трупу гайворони з півночі клювати н е х о ч у т ь...

Цим зясовані наслідки панування Московщини на Україні і виправданий образ її як почорнілого поля. В поясненні *Сімовича* цей образ викривлений.

*

До слів „а ви вже ніколи не вернетеся на волю“ дає *Сімович* таке пояснення: „Це найбільш чорний із цілого Кобзаря погляд про те, що волі нам уже не мати. По инчих місцях (Тарасова ніч, До Основяненка, Гайдамаки) поет каже, що „не вернеться козаччина“, що „минулося“ й т. д. — але скрізь прочувається надія, а в „Ченці“ то й виразно поет надію висловлює (а я таки буду сподіватись) — тут наче каменем припечатав!“. Чи це не за *Єнсеном?* Але з таким пояснення ми ніяким чином погодитися не можемо. Бо що ж значить у такім разі, коли „волі нам уже не мати“, — „я знов буду зеленіти“? — Якраз навпаки. Рідко коли Шевченко висказав своє повне переконання ще виразніше, як саме тут, що Україна знову буде зеленіти, отже буде пишатися найкращим розвитком усіх своїх фізичних, духових і моральних сил. Це була завсіди його непохитна віра, його вся надія. Цій ідеї посвятив він працю всього життя, посвятив себе самого. І ніколи їй не спроневірився. Так і тут дає він навіть дуже рішучий вислів цьому свому глибокому переконанню. І з цим не стоїть у жадній суперечности висказ: „а ви вже ніколи не вернетеся на волю, будете орати мене зтиха та орючи долю проклинати“. Бо цей висказ не можна брати загально, тільки конкретно. Він звернений не до всіх, а тільки до деякої катеґорії українців. Отже треба тільки докладно означити цю катеґорію українців, вияснити, хто це таке „ви“.

Ми вже раніше зазначили, що „вашу“ й таксамо й „ви“ в цій думці може відноситися тільки до тих, що питаються зеленого поля, чого воно почорніло, отже до тих, що хоч бачать саме зявище, сам факт, що хоч відчувають сумний стан України, то настільки невидющі, настільки сліпі, ще не освідомлені з його причинами, що потребують аж вияснення, де є корінь усеї недолі

України, та що він лежить якраз у пануванні Московщини, гайворонів з півночі, катів України. Тепер і ми ще докладніше можемо цю катеґорію означити. Це ті, що до них поле каже: „Почорніло я, зелене, т а за в а ш у волю“, т. зн. почорніло я од крови славних запорожців, щоб також й ви („та“!) мали волю! Така безперечно була ідея визвольної боротьби з Польщею. Та не тільки ідея. Україна дійсно добула собі тоді волю. А де ж вона? Що сталося з цею волею? Чому зеленеє поле почорніло? Отже це ті, що не вміли волі зберегти та ще й дивуються, що її нема. Це ті, що „в калюжі в болоті серце протноїли і в дупло холодне, — т. зн. „в своє серце (а не в — спорохнявіле дерево, як думає *Сімович*, пор. „Кобзарь“, ст. 108, пом. 6), в якому то серці зникла щира любов до України, і яке з тої причини порівнюється тут із дуплом холодним,—гадюк напустила“ *(Чигрин)*. Це ті, що в їх серці перестала плисти „жива козацька кров, чистая, святая“ *(Чигрин)*. Це ті, що до них звертає поет — не згадуючи про все инше — особливо своє *„Посланіє“*, *„Холодний Яр“*. Це ті, що їм гайворони з півночі повикльовували вже к о з а ц ь к і очі, так що вони зовсім не добачають правдивої причини лиха — це ті трупи з виклюваними к о з а ц ь к и м и очима, яких гайворони клювати н е   х о ч у т ь і т. д. Розуміється само собою, що такі „сліпці“ вже ніколи не вернуться на волю... Бо на волю вернуться тільки ті, що з   к о з а ц ь к и м и очима, кому гайворони з півночі очий не виклювали, котрі бачать корінь лиха — вернуться тільки к о з а к и.

І відси береться в Шевченка те переконання, що Україна знову буде зеленіти. Очивидячки, вона знову буде зеленіти від тих к о з а ц ь к и х   о ч и й, яких гайворони з півночі не в силі виклювати, які я с н о б а ч а т ь п р и ч и н у всеї недолі України. Вона буде зеленіти від тих „зелених паростів старого діда“ *(Бували войни)*, що „ростуть і виростуть. І без сокири, аж зареве та загуде, к о з а к безверхий упаде, розтрощить трон, порве порфиру, роздавить вашого кумира, людськії шашелі, няньки, дядьки отечества чужого!“—від тих, що в п о в н і й с в і д о м о с т и п р и ч и н недолі України п о - к о з а ц ь к и дбають про її визволення зпід панування Московщини. Маймо добре на увазі, що тут виразно сказано „клюють“, а це ще не значить, що гайворони вже повикльовували геть усі очі козацькі; вони тільки клюють, де можуть. Тай треба підкреслити, що слово „козацькії“ даремно тут не стоїть, не є це тут ніякий звичайний epitheton ornans, а має зовсім конкретне значіння зі своїм багатим змістом, який лежить у тих к о з а ц ь к и х   і д е а л а х, як їх розуміє Шевченко.

Запорожців малює нам Шевченко завсіди як найідейніших представників лицарського духа України, як найзавзятіших борців за волю, честь і славу України, як борців за правду взагалі, суспільним ідеалом яких була рівність і братерство братнє. Одне слово — в Шевченкових запорожцях і козаках узагалі воплотилося все те найвище, найгарніше, що витворив дух українського народу, воплотилися всі козацькі ідеали, для здійснення яких кож-

ний українець повинен оддати все своє життя. Запорожці — це слава України. Найславніще ж їх діло — це визвольна боротьба України з Польщею. — останній акт якої відбувся під Берестечком.

Ми знаємо, що історично це не зовсім вірно, але не в тім річ. Не історія нам тут важна, а і д е о л о ґ і я Ш е в ч е н к о в а, й тільки зі становища тої ідеолоґії можемо його поезію добре розуміти.

Ба, але як тоді вияснити „не вернетеся", бо ж вернутися на волю може тільки той, хто вже був на волі. Так, дійсно так! Якраз це дуже стосується до тих українців, що розмовляють із полем. Україна мала волю й матиме волю, але вернуться на волю тільки українці з к о з а ц ь к и м и о ч и м а, а хто з виклюваними очима або труп, той уже не вернеться на волю н і к о л и!

* *
*

Коли я тут спімнув про Ш е в ч е н к о в і к о з а ц ь к і ідеали, то мушу на цьому спинитися ще з тої причини, що наші історики літератури, почавши від *Огоновського* аж ген до *Єфремова*, покликуючися на слова Шевченкового „*Посланія*" про грязь Москви, варшавське сміття і т. п., пустили у світ таку науку, що Шевченко, мовляв, у часах, коли писав своє „*Посланіє*" і пізніше, зовсім змінив свої погляди на козаччину, на запорожців та на гетьманщину, так що „насміявсь над славою української козаччини", що буцім то „козацька давнина зовсім зблідла в очах поета", що „ідеал козаччини зачав у нього меркнути, і він утратив віру в козацькі ідеали", що він „кровавими епізодами боротьби українського козацтва з польським панством любується як поетичним матеріялом, а бачить у них о д н у в е л и к у і с т о р и ч н у п о м и л к у". І так уже Огоновський учить, що Шевченко тоді „збувся старокозацького патріотизму" (порів. *Лепкий*, „Кобзар", І, стр. 64). Ба й Єфремов говорить, що „поет переглянув свої попередні погляди й багато дечого поодміняв у них. Тепер він переконався, що наша давня слава, наша історія, яку за »поему вольного народу« вважали, поруч зразків високих діл і чимало темного та ганебного показує" (Іст. укр. письменства, IV. вид., ст. 15). І в харківському виданні Шевченкових поезій із 1927 говориться, що „в Посланії ясно видно критично-неґативне відношення до »славного« минулого України, надто до гетьманщини, що заступило в цей час у його колишнє безкритично-романтичне захоплення тією старовиною" (ст. 197).

Це все що-найменше повне непорозуміння й очивидна неправда. Так робити не можна, щоб із поодиноких слів і фраз Шевченка вилущувати такі сензації, бо це значить — за деревами не бачити ліса. Щоб видати якийсь суд, щоб до якоїсь думки критично поставитися, передусім треба старатися п і з н а т и її з усіх боків. Кожне слово, кожну думку Шевченка мусимо старатися

порозуміти у звязку з висловлюваними ним думками про якусь річ не тільки в часах написання його поеми, але й раніше, й пізніше. Сам Шевченко вчить нас, як це маємо робити:

> Подивіться лишень добре, прочитайте знову
> Тую главу, та читайте од слова до слова,
> Не тримайте ані титли, ніже тії коми,
> Все розберіть...

При такім як-найдокладнішім порівнюванні ми переконаємося, що ідеали козаччини стоять у Шевченка твердо від самого початку його поетичної творчости аж до кінця його життя, і то стоять як-найвище, стоять, так сказати, на першому місці. Козацькі ідеали, як Шевченко собі їх уявляє, це, як ми вже сказали, те найвище, найгарніше, що витворив дух українського народу, це зміст і змисл історії, це змисл життя українського народу взагалі, це етичні підвалини його існування, його буття, це та правда, яку козак повинен завести на Україні, це синтеза української думки, це філософія історії України. Про це свідчить не тільки *„Чигрин“*, написаний майже одночасно з *„Посланієм“*, в котрім Шевченко всю свою надію покладає на посіяні на пустому перелозі свої щирі сльози, на своє тихе слово, з яких

> Може, зійдуть і виростуть ножі обоюдні,
> Розпанахають погане, гниле серце, трудне,
> І вицідять сукровату і наллють живої
> Козацької тої крови, чистої, святої!

Т. зн. кров козацьку уважає Шевченко живою, чистою, святою, кров сучасного йому покоління — сукроватою, а від того зробилось у нього і серце — погане, гниле, трудне[1]), отже Шевченко бажає собі, щоб ми всі мали знов у своїх жилах козацьку кров, стали козаками. Зважмо, що Шевченко, крім того, висказує тут надію навіть на гетьманів! Спи (Чигрине, т. зн. Україно), поки тії підростуть гетьмани!

Свідчить про це далі не тільки його чудова думка *„Буває в неволі иноді згадаю“* з р. 1850., де він представляє сивоусого козака, що встав із могили і так промовляє:

> Дивися, дитино, оце козаки!...
>   На всій Україні
> Високі могили... усі отакі:
> Начинені нашим благородним трупом,
> Начинені туго. Оце воля спить!
> Лягла вона славно, лягла вона вкупі
> З нами козаками. Бачиш, як лежить!
> Неначе сповита!... Тут пана немає:
> Усі ми однако на волі жили,
> Усі ми однако за волю лягли,
> Усі ми і встанем!

[1]) Пор. „Чигирин“, ст. 28—29.

т. зн., Шевченко виразно каже, що доти воля України спить, доки козаки знову не встануть, не збудять її із сну й не заведуть на Україні знов козацького ладу, основаного на однаковости, на рівности й без панів.

Але ще й 1860. р., отже під сам конець свого життя, в думці „*Бували войни й військовії свари*“ неначе пророчим своїм духом Шевченко віщує, що „і без сокири, аж зареве та загуде, козак безверхий упаде, розтрощить трон, порве порфиру...“.

Але подаймо повний текст думки:

Бували войни й військовії свари:
Галагани, і Кисілі, і Кочубеї-Ногаї, —
Було добра того чимало!
Минуло все, та не пропало —
Остались шашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого діда.
А од коріння тихо, любо
Зелені парости ростуть
І виростуть; і без сокири,
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира,
Людськії шашелі! Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане идола святого,
І вас не стане! Будяки
Та кропива, а більш нічого
Не виросте над вашим трупом!
І стане купою на купі
Смердячий гній, — і все те, все
Потроху вітер рознесе.
А ми помолимося Богу,
І небагатії, й невбогі.

1860. 26./XI. Петербург

Передусім мусимо спинитися на словах „козак безверхий упаде“. Як маємо їх розуміти? Що не так, як *Сімович* у своїм виданні „Кобзаря“ їх розуміє, це річ певна. Він до цих слів робить таку замітку: „Старий козак безверхий (що верха над собою не має) упаде — то впаде та Україна, що не має своєї власної стріхи над головою, впаде поневолена Україна, а падучи, розтрощить трон... (і встане вольна зі своєю стріхою, а ми помолимось „і небагатії й невбогі“)“. („Кобзарь“, ст. 424, пом. 7). Таке пояснення не має найменшого змислу. Бо як поневолена Україна, падучи, цеб-то своїм упадком, може розтрощити трон.... отечества Росії? Як вона, падучи, може встати вольна? А крім того, відки взявся в Сімовича „старий козак безверхий“, коли в Шевченка сказано прямо тільки козак?!

Як бачимо, хиба того пояснення лежить особливо в непорозумінні значіння слова „безверхий“ і „упаде“. Що „упаде“ тут ніяким чином не може значити тілько, що „впасти до землі“, „звалитися“, це ясно з того, що у спільному присудку „упаде, розтрощить, порве, роздавить“ до підмету — козак — і „упаде“ мусить виявляти якусь подібну а к т и в н у чинність, як і ці другі присудки, а не якийсь пасивний стан падання, отже в такім оточенні мусить означати тілько, що влетить, вбіжить — очивидячки — з найбільшою силою, „аж з а р е в е та з а г у д е!“ Таке значіння слова „упасти“ нішцо незвичайне, як про це з *Грінченка* можемо переконатися (н. пр.: „тоді вдовиченки в чужий двір впадали“, або: „до світлиці хутко впала“, IV, ст. 852).

А „козак безверхий“ це в зовсім звичайному, не — в натягненому розумінні—такий козак, який „не має“, як то кажуть, „свого власного кута, своєї власної хати“, а з огляду на політичний змисл думки (порів. особливо: „Няньки, дядьки отечества ч у ж о г о“, „Галагани, і Кисілі, і Кочубеї-Ногаї“) — це „зелений парост старого діда“, який таксамо хоче мати свою власну хату, свій власний верх над головою, свою вольну Україну, своє власне, а не чуже, отечество, як той старий дід його мав, а не бути нянькою, дядьком чужого отечества, як усі названі Шевченком зрадники України, й ті нові зрадники-пашелі, що „гризуть, жеруть і тлять старого діда“. Отже козак безверхий це — той ідейний потомок, зелений парост с т а р о г о д і д а, що таксамо, як і той його старий дід, чужого отечества не визнає за своє отечество, й тому він упаде розтрощити його, щоб, таким чином, добути собі своє власне отечество, здійснити ідеал старого діда, добути волю Україні, де буде инший лад, ніж у тім чужім отечестві, де не буде ні трону, ні порфири, ні кумирів, де зникне ріжниця між багатими і вботими, а люди стануть „і небагатії й невбогі“, і всі помоляться Богу, т. зн. житимуть п р а в е д н и м е т и ч н и м ж и т т я м.

Отже це велике завдання виконають знов тільки к о з а к и, зелені парости старого діда, що тихо, любо ростуть од коріння, це значить — це сповнять ті, що проймуться наскрізь високими ідеями старого козацтва, ідеями славних прадідів великих.

Таке значіння має слово „козак“ скрізь у Шевченка. В поемі „*Чернець*“, написаній 1847. р. в Орській кріпости, є просто апотеоза старого і сподіваного Шевченком нового козацтва, а Семен Палій у пропущенім кінці поеми називається батьком к о з а ч и м.

Отак то сталося, Батьку к о з а ч и й,
Все занехаяли діти ледачі
І свою волю...

Ба навіть і „*Юродивий*“, — написаний 1857. р. в Нижнім Новгороді, — це в Шевченка к о з а к за те, що „сатрапа в морду затопив“:

Найшовсь таки один к о з а к
Із міліона свинопасів...

Отак нічим не оправдана і з пальця виссана думка, що Шевченко, мовляв, колинебудь „насміявся над славою української козаччини“, що буцім-то „козацька давнина зовсім зблідла в очах поета“, та що він „утратив віру в козацькі ідеали“. Ні! Навпаки! Ще й під сам конець свого життя Шевченко нічого не бажав собі гарячіше — як здійснення цих великих ідеалів. Це показує докладне зрозуміння всіх цих місць, у яких якимнебудь способом згадує Шевченко про козаків. Докладна аналіза й самого *„Посланія“*[2]) показує нам також, що Шевченко з а в с і д и добре відріжняє „живу славу дідів“, із захопленням згадує „славних прадідів великих“, ридає, як згадує „діла незабуті дідів наших, тяжкі діла“ — і ці діла незабуті, ці ідеї, яким служили, для яких працювали й за які боролися і голови свої клали діди і прадіди великі — це Ш е в ч е н к о в і к о з а ц ь к і і д е а л и.

Зате зовсім не вважає Шевченко козацькими ідеалами того, що робили, чому служили „батьки л у к а в і“, ті „ясновельможнії пани гетьмани“, що поступали всупереч тим козацьким ідеалам, і тому були в його очах нічим иншим, як тільки „раби, подножки, грязь Москви, варшавське сміття“, і ті „гетьмани-усобники, недоуми, що занапастили божий рай“ (*„Сон“* — Гори мої високії), що, всупереч козацьким засадам, уже „добре ходили в ярмі“, а „кров свою лили за Москву і Варшаву, і нам, синам, передали с в о ї к а й д а н и, с в о ю с л а в у“. Отже по батьках лукавих лишилася також слава, але ця слава — це недобра слава, це їх ганьба, це кайдани, які вони нам передали. А вже ж синів тих батьків, цебто сучасне Шевченкові покоління, і нас поет називає не инакше як правнуками поганими, які ще ліпше „вміють ходити в ярмі, ніж батьки ходили“, і в яких уже нема инших ідеалів як тільки — служити чужому „отечеству“, синів своїх „продавати в різницю москалеві“, „колихати химерну волю“,

Храми, палати мурувать,
Любить царя свого дурного,
Та византійство прославлять,
А більше, бачиться, нічого!...
Не вам в мережаній ліврей,
Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую стать,
І за свободу! Розпинать,
А не любить в и в ч и л и с ь брата!

— дорікає їм, тим пашелям, у святім обуренні Шевченко, доповняючи заразом козацькі ідеали двома гаслами: „за правду пресвятую стать і брата милувать“. Ці правнуки погані — це вже не українські, а царські козаки, ідеалом яких є не катів України катувати, а „катам помагати — з матери полатану сорочку здіймати“. Це „род суєтний, проклятий“, який повинен би як-найшвидче на Україні видохнути. На них Шевченко не покладає ніякої надії, щоб

[2]) Пор. ст. 104, 107.

вони здійснили козацькі ідеали, бо вони вже вийшли з російської школи, де навчились не братерства братнього (як бувало на Січі — *„Невольник“*), не любови братів, а — правдою торгувати, людий запрягати в тяжкі ярма, братів розпинати!

Не можна казати, що в Шевченка такий погляд на „правнуків поганих“ витворився аж тоді, коли він знов побував на Україні в рр. 1843—1846. Бо вже від самого початку своєї поетичної творчости дивиться він зовсім тверезо на сучасне собі покоління як на звироднілих нащадків „славних прадідів великих“. що над ними, „над дітьми козацькими, поганці панують“ і „орел чорний (російський державний орел, російський жандарм) сторожем літає“, хоч „було колись — панували...“ і хоч „запорожці вміли панувати“.

Таксамо не можна казати, що Шевченко до тої пори в минулому України не добачав колишніх хиб. Та ж він уже в поемах *„Тарасова ніч“*, *„Іван Підкова“*, *„До Основяненка“*, *„Думи мої“*, *„Гайдамаки“* каже, що було тоді й таке, що Україна „зажурилась, заплакала як мала дитина — ніхто її не рятує...“, „що було колись в Україні лихо танцювало“, що „од Конашевича і досі (цебто до гайдамаччини) пожар не гасне... розкувать козак сестру свою не хоче, сам не соромиться конать в ярмі у ляха...“ Та все ж — яка велика ріжниця між тим колишнім і теперішнім! Тоді на журбу, сльози України „обізвався Наливайко..., обізвавсь козак Павлюга.... обізвавсь Тарас Трясило тай дав ляхам знати“. То знов був і Залізняк і Гонта... А тепер — „сидить ворон на могилі та з голоду кряче“, а діти козацькії „сидять собі у запічку“, і навіть ніхто з них не знає, „чия правда, чия кривда і чиї ми діти“. І всім цим унукам усе це „байдуже“ — вони „жито панам сіють“ і навіть не згадають мучеників праведних, яким „нема хреста, ні могили“, за якими „і нікому помолитись, нікому заплакать“. „Свідок слави дідівщини (цебто — „високії ті могили, де лягло спочити козацькеє біле тіло в китайку повите“) — з вітром розмовляє“. Нема з ким і про славу дідів поговорити, бо „внук косу несе в росу“, внук тих, що „вміли панувати“!

Усі свої надії Шевченко покладає на ті „зелені пароcти, що любо, тихо виростають од коріння старого діда“, на того Івана, що в таємну ніч родиться й „буде, як той Гонта, катів катувати... і розпустить правду й волю по всій Україні“, який не дасть собі ані золотом розтопленим залити очий, ані царевими чинами скрутити рук, ані не злякається всіх лих і всіх мук зі всього світа (*„Великий Льох“*). Такі зелені пароcти, таких Іванів уже навіть бачив Шевченко серед молодих земляків у Петербурзі, бо в листі до Кухаренка 1844. р. він пише: „Отамане, як би ти знав, що тут робиться!... Козаство ожило!

Оживуть гетьмани в золотім жупані,
Прокинеться доля, козак заспіва:
Нема в краю нашім ні німця..."[3])

Слова „німці" вживає Шевченко у значінні чужинців узагалі. Треба взяти добре на увагу, що цей лист писаний рік перед написанням *„Посланія"*, отже, коли Шевченко тут каже: „козацтво ожило"..., то це незбитий доказ, що він не зневірився в козацтво, не зневірився в козацькі ідеали. Таким Іваном був передусім сам Шевченко. Він дбає, щоб „забулась срамотня давняя година і ожила добра слава, слава України", він твердо вірить, що „розвернеться братерськая наша воля без холопа і без пана", без царя і без катів, без князів і без темних рабів, а „з новим і праведним законом!" Розвернеться „сама собі у жупані"

Всі ми маємо обовязок над словами, думками, ідеями нашого найбільшого ґенія народнього добре застановитися, їх передумати тай таки їх здійснити.

„Прочитайте знову тую главу, та читайте од слова до слова... все розберіть!"

А може зродиться туга й бажання удосконалення й там, де їх іще нема. Безмежна любов Шевченка до України, до її слави козацької така, що загріє й камяне серце й побудить до чину. Бо правдива любов це не мрії й надії на якесь чудо, на чиюсь поміч, а енерґія, праця й єдина надія на власні сили. Такою працею козак безверхий і без сокири добуде волю України, здійснить козацькі ідеали.

Слова „без сокири" — ту саму думку висловлює Шевченко і в *„Неофітах"*: „і без огня і без меча стратеги божії воспрянуть, і тьми і тисячі поганих перед святими побіжать" — треба розуміти так, що сама незломна сила внутрішнього переконання, непохитна віра в пізнану правду, внутрішня вартість визнаваних засад, вселюдське їх значіння, й мужність та відвага їх усенароднього визнавання — вистарчать, щоб добути перевагу над противником. Дуже яскраво освітлюють таку життєву засаду Шевченка також його слова: *„Ой, вигострю товарища,* засуну в халяву, та піду шукати правди і тієї слави..." Здавалося б, що коли вигострив товарища, то на те, щоб різати, а тимчасом він „людей повчає, щоб брат брата не різали та не окрадали, та в москалі вдовиченка щоб не оддавали" т. зн. удовам кривди не робили! І справді. Передумовою політичної й державної самостійности народу й запорукою її — а це мав Шевченко на умі — може бути не так „вигострений товариш", як духова й етична самостійність народу в цілости. Підняти народ до такого стану, розпалити в його душі вогонь великих ідей і насталити сили його духа — це найперше завдання, яке клав собі сам Шевченко, завдання його козаків; це завдання й усіх тих, що хочуть сповнити геть до чиста заповіт Тараса Шевченка.

---

[3]) „Листування" ст. 21.

Це не треба вважати ніякою утопією Шевченка. Так ширилося й так перемогло християнство, відки черпав Шевченко і свою віру. Так, зрештою, зростають усякі рухи, які родяться з ідей усенароднього і вселюдського значіння і без страху і без боязни, з найглибшою вірою у внутрішню їх правду і оправедливість невпинно ширяться і здобувають собі терен, пориваючи саме своєю правдою й етичною її вартістю маси за собою. Цього зазнав неодин у свойому житті. Але одна передумова успіху — це не тільки висока ідейність гасел і всенародньо визнаваних переконань, але й висока етичність тих, що їх проповідують і визнають. Усі мусять почувати в собі покликання до довершення великого діла, всі мусять кожної хвилини бути готові за свою ідею, в даному разі за Україну — як співається в народньому гимні, душу й тіло положити. Перед такою моральною силою жадна сила не устоїться.

Так розумію я Шевченкові ідеали, прочитуючи знову і знову од слова до слова його поеми й усе як-найсумлінніше розбираючи.

1929

ШЕВЧЕНКОВА ЕТИКА

(Варнак, Марина, Між скалами неначе злодій, Якби тобі довелося, Якби ви знали паничі).

У Києві вийшов 1921. р. збірник „Тарас Шевченко“, а в цьому збірнику є стаття *Е. Григорука:* „Великий бунтар“ (стр. 9—23). Там Е. Григорук пише (стр. 15):

„Такий же перелом у Шевченка видно і в відношенні до панства... Тепер в і н... береться за п о м с т у, стає до боротьби проти їх. І характерно, що він, по своїй бунтарській натурі, не бачить іншого виходу в боротьбі проти панів, окрім старих засобів гайдамаччини: н о ж і в і в о г н ю... Тепер же Варнак-селянин з Волині такими ж або лютішими засобами розправляється зі своїми на цей раз панами, і Ш е в ч е н к о й о м у с и м п а т и з у є, в и п р а в д у є й о г о в ч и н к и, н а к и д а є н а н и х ш а т и с п р а в е д л и в о с т и. Його варнак, що спочатку зарізав пана-ляха за власної кривди, ріже потім без розбору всіх панів, ріже й мордує без жалю:

Я різав все, що паном звалось,
Без милосердія і зла. —
А різав так...
. . . .
Було, мов жабу ту, на списі
Спряжеш дитину на огні,
Або панянку білолицю
Розіпнеш голу на коні,
Тай пустиш в степ...

І, головно, це робиться спокійно, „без милосердія і зла“, робиться як щось необхідне... Необхідність знищення панів і царів, взагалі, пануючих над трудящими, все більш вкорінюється в свідомості Шевченка. Коли він раніш закликав до бога, то тепер закликає до бунту, коли раніш у нього були сльози, тепер за злочинства о д н а к а р а: с м е р т ь, з н и щ е н н я“.

Як бачимо, *Григорук* зробив із Шевченка простого розбишаку, приписуючи йому чисто розбишацькі інстинкти різні й морду без жалю. Обговорюючи цей збірник свого часу в „Slavi“-ї (I, ст. 162—169), я кількома загальними словами спротивився такому поглядові Григорука на Шевченкову етику. А так не доводилось мені денебудь почути хоч найменшого протесту проти такого розуміння Шевченкової поеми „*Варнак*“ і Шевченкової

стики. Тим більший обовязок спадає на нас чим-скорше показати всю несумлінність таких доказів і всю неправду такого погляду.

Шевченко аж два рази обробив тему, яка виринула в його душі на основі оповідання варнака про своє минуле, раз у поетичній формі 1848. р., а другий раз у прозовім оповіданні. З цього бачимо, як дуже захопила душу поета ця тема. В подробицях є деякі різниці між обома представленнями подій, але в головній, провідній ідеї обидва твори однакові й тільки себе доповняють.

В поемі відбувається все над Иквою, в оповіданні — над Случем.

У поемі беруть варнака як хлопця-сироту до двора до паничів-одноліткїв на витрашку, де й він, „як учити почали письму панят", разом із ними вчився; — в оповіданні вчився він найперше в попа з його сином Ясем, від якого втікав, зазнавши всякої несправедливости (*Лепкий* V, 88), а аж потім дістається до двора, де ним дуже щиро опікувалася панна Магдалина, про яку в поемі зовсім не згадується.

У звязку з цією наукою письма треба зазначити, що і в поемі і в оповіданні висловлена однакова неґативна думка про користь науки для кріпаків. „На безголовя я учуся. Слізьми, кровю письмо те полилося! — Нас, дешевших панської собаки, письму учить? — Молитись Богу та за ралом спотикатись, а більше нічого не повинен знать невольник — така його доля!..." — „Коли б я нічого не читав, та коли б був не манувся ні до чого, не тим би я був! Був би з мене простий хлібороб, д о б р и й ч о л о в і к, а тепереньки що я?"

Таку гадку висловлює поет і в *„Тризні"* і в думці *„Чи то недоля чи неволя"*. В ній чути відгомін того, чого вчив Руссо, який „просив свого бога, щоб обдарував його н е з н а н н я м, н е в и н н і с т ю й б і д н і с т ю, єдиними дарами, які д а ю т ь щ а с т я й д і й с н і ц і н н о с т и". Все ж таки Руссо каже, що „правдивого почуття щастя зазнає чоловік, котрий власною працею збирає багатства духа й далі їх роздаровує своїм ближнім". У всякому разі „наука робить чоловіка щасливим — збільшує життєву відвагу, дає творчу втіху". У своїй творчости на користь України і своїх земляків Шевченко находив єдину відраду. Любов до них у найбільшім горі гріє його душу, піддержує надію. Тимто і в поемі *„Варнак"* він каже:

Поки живе надія в хаті, —
Нехай живе, не виганяй!

Нехай пустку нетоплену иноді нагріє,
І потечуть з очей старих сльози молодії;
І, умитеє сльозами, серце одпочине,
І полине із чужини на свою країну!

Дальші різниці такі: в поемі варнак „пішов до рала", а потім „пішов у писарі в громаду", в оповіданні — „засадили його

писати в панській конторі“, а далі він стає конторщиком і управителем.

У поемі виводяться „паничі“, в оповіданні — тільки один ґраф Болеслав.

У поемі дівчина варнака „у сусіда в наймах виростала“, — в оповіданні — свою Марисю, дочку своєї приятельки з дитячих літ Домахи, він сам враз із Магдалиною виховує, віддавши їм свою обновлену хату.

В поемі „старої пані бахур сивий“ пустив Марисю покриткою, в оповіданні — варнак як управитель, вернувшися з далекої дороги, застає свою Марисю вже в дворі покоївкою й бачить, що вона молодому ґрафові Болеславові „пішла на жертву“.

В поемі він довго (три роки) приготовляє відплату-помсту, „добирає добрих хлопців“ і на весіллі „всіх, княжат, панят і молодих, всіх“ перерізавши, стає потім розбишакою й „ріже все, що, паном звалось, без милосердія і зла“; в оповіданні — він зараз кинувся на ґрафа, та його звязаного кидають до льоху. Аж як ґраф поїхав, і його випустили з льоху, він находить у корчмі за селом уже зорґанізоване товариство людий „покривджених, пограбованих“, що „промишляли розбишацтвом“, між ними й батька Марисі, й за їх намовою пристає до них, стає справдішнім розбишакою й їх ватажком. Сам він нікого не вбивав, зате без милосердія грабував жидів-багатирів та шляхту й роздавав злидарям.

У поемі „все надокучило йому“, хотів себе зарізати та, побачивши „святий Київ наш великий“, „храми божі“, почувши дзвони в Києві, він від того „мов переродився“. „І, перехрестившись, пішов собі тихо в Київ святим помолитись, та суда, суда людського у людей просити“. В оповіданні — почуваючи себе „наймізернішою, найбезталаннішою людиною“, він стає на тому, щоб „кинути своє кляте ремесло“, він навіть берлин із ґрафом Болеславом, пограбований товаришами, звелів пустити далі так, щоб „ні на волосинку“ ніхто не потерпів, але виконати свій замір зараз не міг, бо занедужав. Через зраду жида влетів ґраф до корчми, тоді він застрелив ґрафа. „ Я не бажав його смерти. Був у мене в руках, і я відпустив його. Я зробився н е в і л ь н и м душогубом. Це було перше й останнє душогубство з моїх рук“. Звязаного кинули його до льоху. Але товариші палять двір, ріжуть, бють, у вогонь кидають гостий, „немовляткам навіть не дали варвари пощадку“, й так його визволяють із льоху. Та „остогидло йому розбишацьке життя, життя подібне до звірячого“. Недужий, іде він у село до титаря, кличе попа. Після сповіди й причастя почуває, що йому лішше стає. Бачиться з Магдалиною й Марисею, іде в Житомір до ґубернатора, щоб признатися, а на дорогу дістає від Магдалини біблію.

Такі ріжниці в подробицях нічого не мають до річі. Вони хибá тільки вказують на те, як поети зовсім свобідно собі їх розмальовують, зовсім свобідно ними орудують відповідно до мистецької потреби як-найкращого вирізьблення, оживлення сюжету й нат-

хнення його живою ідеєю (порів. поему й оповідання *„Наймичка"*, обидві редакції поеми *„Москалева криниця"* і т. п.).

Сам сюжет дуже простий: молодий чоловік за дівчину вбиває свого противника й сам ставиться перед суд. У цій своїй простоті він навіть нецікавий, бо буденний. Але коли з молодого чоловіка життя, а за ним і поет зробить б е з п р а в н о г о, о с в і ч е н о г о кріпака, з його противника, навіть може менше освіченого пана та ще до того ляха, який із кріпаками робить, що сам хоче, то цим сюжет ставиться в середовище повного безправства й набирає всяких можливостий дальшого свого розвитку (порів. поеми *„Марина"*, *„Між скалами неначе злодій"*, *„Якби тобі довелося"*). Для безправного кріпака нема ніде права, нема оборони, отже покривджені кріпаки роблять самі собі суд, самі карають безправство. Так із безправного стану кріпаків родиться й виростає розбишацтво як постійна установа, як конечність лихого правопорядку, в котрому маса безправна, як конечність етична, щоб безправство найшло таки свою кару. Коли до того долучується ще момент однакової освіти між противниками, то етична вимога о д н а к о в и х п р а в ще тим більше стає ясна.

Але ж бо й самосуд покривджених та пограбованих це таке саме безправство, яке також мусить бути спокутуване. Йому противиться сумління, сумління вимагає „суда л ю д с ь к о г о". Так саме життя, й за ним і поет не тільки розкриває великі рани на суспільнім орґанізмі, розкриває того рака, що точить і розїдає безпощадно гнилий орґанізм і веде його до повного розкладу, до загибелі, але й формує проблєми, які вимагають вирішення, проблєму соціяльну, проблєму етичну і проблєму правопорядку. Тимто Шевченка так дуже захопило минуле життя варнака, бо воно багате на проблєми, які конечне вимагають вирішення, бо, як сам Шевченко в оповіданні (*Лепкий* V, 83) каже, він у нім найшов щось таке, „що має вагу про м о р а л ь н е напучування".

І Шевченко вирішує ці проблєми в обох своїх творах однаково. Він передусім вимагає для к р і п а к і в в о л і („Гірке, к л я т е слово — кріпак! І клятий той день, коли я його вперше почув!" — *Лепкий* V, 95. — „Прошу собі в о л і" — „Ходи з нами, ми живемо на в о л і" — *Лепкий* V, 102). — Далі він з а с у д ж у є з одного боку п а н с ь к у с а м о в о л ю, в с і п а н с ь к і б е з п р а в с т в а, що кличуть до неба за пімсту-кару, панську пиху, панську грубу зневажливість до людини, панську розпусту; з другого боку, таксамо р і ш у ч е з а с у д ж у є й р о з б и ш а ц ь к е ж и т т я, „життя повне гріха та беззаконія" („Сам себе я давно вже осудив!" — *Лепкий* V, 86), з а с у д ж у є „к л я т е р о з б и ш а ц ь к е р е м е с л о" („Це не виправдує мене: чи сяк, чи так, а я був розбишакою і грабіжником чужого добра" — *Лепкий* V, 109), і вимагає, щоб у житті панували безмежно з а с а д и х р и с т і я н с ь к о ї е т и к и, щоб у нім не виростали одні „дешевші панської собаки" собі і другим на погибель, а другі — пани, що як щенята кусають, инших із найдорожчого окрадають, покритками

людські дівчата пускають та тільки гуляють; вимагає життя, де всім можна б було „і веселитися і жить, людей і Господа хвалить“.

Суддею в етичних справах є власне і громадське сумління. Воно стоїть на сторожі етичного ладу на світі. Сила сумління велика. Брудне сумління годі затопити в дорогому вині. Чоловік радше готов зробитися каторжним, аби тільки обмити бруд із свого сумління. Воно чоловіка страшно мордує, гірш карає, ніж людський суд, людська кара *(Лепкий* V, 106). Сповідь приносить полекшу. Тимто „свята, велика річ релігія для чоловіка“ *(Лепкий* V, 113), а біблія — це у варнака (Шевченка) „свята, божественна книга, єдине пристановище, покрова й уповані́є“!

Велику силу релігії для життя навіть недолюдка-розбишаки, який, „щоб не нудить світом“, — „вийшов з ножем в халяві з Броварського лісу, щоб зарізать“, змальовує поет іще такими словами:

Дивлюся, — мов на небі висить
Святий Київ наш великий! Святим дивом сяють
Храми божі, ніби з самим Богом розмовляють.
Дивлюся я, а сам млію... Тихо заздвонили
У Києві, мов на небі... О, Боже мій милий!
Який дивний Ти!... Я плакав, до полудня плакав...
Та так мені любо стало! І малого знаку
Нудьги тії не осталось, — мов п е р е р о д и в с я...
Подивився кругом себе і, перехристившись,
Пішов собі тихо в Київ святим помолитись
Та суда, с у д а л ю д с ь к о г о у л ю д е й п р о с и т и.

Отже л ю д с ь к и й с у д — це о с н о в а п р а в о п о р я д к у, але суд справедливий і для всіх однаковий, суд, у якого сумлінно розбереться все, „в чому я спровинився, а в чому люди“ *(Лепкий* V, 86).

З усього переконуємося, що Шевченко не тільки поставив тут дуже докладну діяґнозу тяжкої недуги суспільного орґанізму, яка неминуче веде його до загибелі, але й як добрий лікар подає зовсім певні ліки на його уздоровлення.

Це є вислід дуже сумлінного розбору обох творів Шевченка, з нього бачимо, що й тут Шевченко, як скрізь, є речником високих гуманних засад, р е ч н и к о м п р а в о п о р я д к у, о с н о в а н о г о н а в о л і, с п р а в е д л и в о с т и і п р а в д і, х р и с т і я н с ь к і й е т и ц і, та що *Григорук* завдав велику зневагу нашому народньому ґенієві, підсуваючи йому без найменшої підстави зовсім чужі йому й дикі суспільні й етичні засади.

Як у всіх инших (національних, політичних), так і в соціяльних справах і питаннях найвищим принципом у Шевченковому думанні є етика, власне — християнська етика. Усі проблеми в їх психічнім корені зводяться в нього на етичні проблеми, й розвязка їх, як і їх найвища форма, має в нього етичний характер. Етичні катеґорії це властиві й основні катеґорії його думання.

Тимто й релігійність є в Шевченка найвищою, найстислішою формою людського життя. „Все од Бога, од Бога все! А сам нічого дурний не вдіє чоловік". Шевченко чоловік глибоко релігійний. Це треба виразно зазначити, бо в нас сліпа поверховність і повне нерозуміння Шевченкових думок розбуялися так, що роблять із Шевченка безбожника, не добачаючи того, що в нього Бог є синонімом правди-истини і правди-справедливости[1]), та що Шевченко радо вживає для викликання більшого враження слова „Бог" замісць слова „правда", бо це слово в данім разі було б за слабе, щоб виразити найвищий ідеальний ступінь живої правди. Так, зрештою, вживає слова „Бог" увесь український нарід. Тільки той, хто відстав від народу, цього не знає.

Та у звязку з цим мусимо звернути увагу на те, що глибока релігійність Шевченка це не є звичайна церковна релігійність з її формалістикою, з її спекуляцією-доґмами про особистість, смерть і воскресення Ісуса Христа. Не так це, а могутні етичні ідеї науки Ісуса Христа стали Шевченковою релігією. Він часто навіть воює з урядовою церквою, з „доґмами просвіщенними", „настоящими християнами" (найбільше в поемах *„Іван Гус", „Кавказ", „Неофіти")*, бо ця християнська церква стала радше поліційним департаментом політичної влади. Вулканічна сила могутніх етичних ідей науки Ісуса Христа термосить душу Шевченка, і ми від цього чуємо в його поезії неначе громіт землетрусу, що все наново виривається наверхи, щоб усім „суєсловам, лицемірам", усім тим, що „прославляють византійство", пригадати „слово истини", пригадати правдивий закон Ісуса Христа про любов брата, щоб поставити їх — і „слово истини" і закон братньої любови — понад усі норми й доґми, і для цього первісного, ідейного християнства натхнути душу християнської громади новим, як-найбільшим запалом. Бо Шевченко кріпко вірив, що тільки перемога християнських етичних ідей у житті людському, в його практиці, спасе людство, знищить пекло на цьому світі, принесе „і мир і радість на землю людям",

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син і буде мати
І будуть люди на землі.

Бо для Шевченка „слово истини" і „любов брата" не були порожніми фразами. Він усею душею відчував, що любов брата, яку проповідував Христос, це — не пасивність, не байдужість, а чинність, мужність і боротьба, не насила, але боротьба за ті

---

[1]) Це видко особливо з цих слів поета (з „Неофітів"):

Молітесь Богові одному,
Молітесь правді на землі.
А більше на землі нікому
Не поклонітесь! Все брехня:
Попи, царі!...

живі ідеї, боротьба проти всього, що їм противилося в людському житті. І ціле своє життя він за них боровся своїм натхненним словом.

*

* *

Доказом на це є особливо поема *„Марина“*, написана також 1848. р., що її сюжет у засаді однаковий із сюжетом поеми *„Варнак“*. Бо й тут, як бачимо, панське безправство, панська самоволя спричинює душевний бунт із протилежного боку і траґічну розвязку для о б о х сторін.

Лях-управитель, жонатий, батько двох „діточок як янголяточок“, який багато „бідних покриток пустив по світу з байстрюками“, зустрів сільське весілля й кинув оком на молоду. Молодого віддав у москалі, а молоду бере до двора на покоївку. Не помагають просьби матері: „її проганяли й собаками цькували‘. Але з Мариною пан „все таки не вдіє нічого, хоч заріж її тай годі“. Вона все плаче, „їсти не хоче, вяне, сохне у білих палатах“ і в божевіллі запалила двір і зарізала пана, „пани до одного спеклись“, а вона враз із матірю гине в полі.

Для нас важне те, що становище поета до таких сюжетів із їх проблемами тут у вступі до поеми ще виразніше зазначене. Поет „не сердитиї на панів, що все такеє пише про їх собачії звичаї“, він не лає їх за те, що „сам кріпак, неодукований сіряк“, йому зовсім не жаль, що він не пан, він також н е ч и н и т ь р о з б о ї в н а ш л я х а х, як дехто думає або й каже. Але оця Марина неначе цвяшок вбилася йому в серце і збудила в ньому „великий ж а л ь н а п р о с і щ е н н и х х р и с т і я н“, що бють поклони, в добрий час у Київ їздять що-року та сповідаються у схимника, а з братами діють таке, що і звір того не зробить дикий. А все те тому, що „к а т а м и п и с а н і з а к о н и с т о я т ь з а н и х, т о ї м і б а й д у ж е“. Це корінь лиха. Тому поет розказує та плаче „про байстрят отих ледачих, хоч і нікому їх не жаль“. Йому їх жаль.. І розказує він і плаче, щоб своїми словами

Людськії сльози проливать,
Щоб милость душу осінила,
Щоб спала тихая печаль
На очі їх, щоб стало жаль
Моїх дівчаток, щоб навчились
Путями добрими ходить,
Святого Господа любить
І брата милувать!

Тут із усею щирістю поет виявляє ті самі думки, які ми найшли. аналізуючи поему й оповідання *„Варнак“*. Отже все лихо ле-

жить у катами писаних законах за панів[1]), значить, у лихому правопорядку. Відси, з одного боку, „собачії звичаї“, дика мораль „просвіщенних християн“, де пани з братами таке діють, чого і звір не зробить дикий. Відси, з другого боку — страшна трагічна розвязка конфліктів: божевілля і смерть Марини й матері, пожар двора, різня, смерть усіх панів.

І знов „дума пречистая“ поета підказує йому як єдиний лік на все — закони правдивої християнської етики для людського серця, для суспільности, такі закони, щоб люди навчились, „путями добрими ходить, святого Господа любить і брата милувать“. Іншого виходу поет не знає, як тільки всіма силами дбати про те, щоб етичні засади науки Ісуса Христа геть чисто всі і скрізь шанували людське життя. Таке висловлює він на иншому місці (*„Юродивий“*) словами: „Коли ми діждемося Вашинґтона з новим і праведним законом? — А діждемось таки колись!“ Як бачимо, Шевченко твердо вірить, що діждемось таки колись, „і буде правда на землі!“ І це одна з великих ідей нашого народнього ґенія, яку лишив він Україні й її дітям у своїх творах як свій великий заповіт: боротьба за моральне відродження України, за моральний правопорядок.

*
*   *

Поет добре свідомий людської немочі — жити в повній згоді з християнською етикою. „Де ж нам грішним добра того взяти?“ Але ж бо він так глибоко переконаний, що це єдиний шлях здорового розвитку людської суспільности для досягнення щасливого життя на землі, що немов на доказ цеї своєї думки виводить нам перед очі такого праведника в поемі *„Між скалами, неначе злодій“* у особі сироти-шарпака, що „змалку з матірю старою ходив з торбами“, служив у наймах, одружився, узяв хорошу, та вбогу наймичку, став хазяїном, а „жіночку свою любив, як те паня, як ту дитину у намистах водив“. Та пан „натлєдів, клятий: панські очі! — Тай ну гостинці засилать“. Коли ж гостинців брати не хотіла, тоді пан узявся до чоловіка, щоб йому віку вкоротити. „Усе на панщині проклятій“. „Отак його отой пан проклятий допік добре“, що сердега покинув усе, жінку, матір і, взявши торбину, пішов у Бесарабію шукати долі. І тут „всього надбав роботяга“, та затужив за своїм милим краєм, за жінкою її вернувся. Жінка дала знати панові, „прийшли, взяли сіромаху тай повезли з дому

[1]) Порів. у поемі „Саул“:

Аж ось — лихий царя несе
З законами, з мечем, з катами,
З князями, темними рабами.
Вночі підкрались, зайняли
Отари з поля, і пасущих
І шатра їх, убогі кущі,
І все добро, дітей малих,
Сестру, жену, і все взяли,
І все розтлили, осквернили,
І осквернениих, худосилих,
Убогих серцем — завдали
В роботу-каторгу.

Це атрибути царської влади.

пройдисвіта, волоцюгу прямо до прийому". У війську „дослуживсь до чину" тай вернувся в своє село. А тут „уже й матір поховали", і пан умер, „а жіночка московкою всюди хиляється — і по жидах і по панах, боса". „Найшов її, подивився і, сивоволосий, підняв руки калічені до святого Бога, заридав, як та дитина, і — простив небогу".

У сюжеті бачимо багато спільного з попередніми. Тільки одна важна ріжниця: покривджений не мститься сам, а прощає ворогам, і поет закінчує поему знакомитими словами:

> Отак, люди, научайтесь ворогам прощати,
> Як сей неук!... Де ж нам грішним
> Добра сього взяти?...

Прощає неук, піднявши руки калічені до святого Бога, прощає чоловік пройнятий вірою в Бога, пройнятий наукою Ісуса Христа, прощає, бо має правдиву любов у серці до своєї жінки („А жіночку свою любив, і — Господи єдиний!"). І поет хоче, щоб люди навчилися ворогам прощати, хоч він знає, яка то трудна річ. Це Шевченкова етика.

Трудна це річ доти, доки серед суспільности панує лихий. незгідний із християнською етикою правопорядок. „Поки села, поки пани в селах, будуть собі тинятися покритки веселі по шиночках з москалями" — і не поможе ніяка наука, щоб дівчата шанувались паничів поганих. „Шкода й праці". Отже — річ конечна змінити суспільний лад так, щоб не було панів у селах, щоб люди в правах своїх зрівнялися.

*

До цього висліду доходить поет у думці *„Якби тобі довелося"*, написаній 1849. р., де ще і ще раз обробляє подібну до попередніх тему.

„Панич несамовитий, недолюдок" у балці, куди пішла „найкращая з всього села" дівчина з глечиком по воду, напав її, щоб її знасилувати. Вона почала кричати. Прибігли парубки. „Не рятують: бояться пана". А один що-наймолодший просадив вилами пана, що він „застогнав поганий тай опрігся". Наїхав суд; „подивились, попились завзято судовики. Закували хлопця молодого та в тюрму захвасували". Коли арештантів у путах вели в Сибір, саме тоді коло корчми, де вони відпочивали, їхало весілля. Молода встала, щоб горілкою почастувати невольників, а тут „між невольниками в путах той самий єдиний її мєстник безталанний несе з України аж у Сибір ланцюг, пута..." Вночі „на хуторі танці та музики", „а молода вийшла мовчки з хати" та „помандрувала за невольником убогим у Сибір".

І тут є зневага дівчини-кріпачки паном, є пімста, є кара, є й відплата. Та всі такі траґічні події були б неможливі, якби не було панів у селах, „якби не осталось сліду панського в Україні", як каже поет у поемі *„І виріс я на чужині"* (1848), де показав яскравими образами, чим для села були „препоганії пани лукаві",

що „людей у ярма запрягли“, а самі „жидам, братам своїм хорошим останні продають штани“...

*

Це показує поет іще і в поемі *„Якби ви знали, паничі“* (1850): „Там (на селі) неволя,

Робота тяжкая, — ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою,
Ще молодую, у могилу
Нужда та праця положила;
Там батько, плачучи з дітьми,
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині... а ми
Розлізлися межи людьми
Мов мишенята... і т. д.

Цю поему мусимо згадати тут у звязку з попередніми з тої причини, що в ній виразніше, ніж денебудь инде, поет висказує думку, що „праведна“ земля була б раєм для людий, але ж бо люди такі діла творять на ній, що „в раї пекло розвели, а в Бога другого благають“; а далі — що зовсім поверховне розуміння саркастичних слів поета про те, як звичайно нормально уявляють собі люди Бога й його силу:

... Ні, не знаю,
А так здається, — сам єси...
(Бо без твоєї, Боже, волі,
Ми б не нудились в раї голі!),
А може й сам на небеси
Смієшся, батечку, над нами,
Та може радишся з панами,
Як править миром?!

— могло б викликати враження, що Шевченко глузує зі свого Бога і став безбожником. Але-ж бо такому розумінню противляться слова:

... Ні! Ні! Нічого
Нема святого на землі!
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли...

Люди, не поет, котрий усім своїм серцем тяжко над тим уболіває, що тепер „у тім раї хвали — нікому, а кров та сльози, та хула — хула всьому!“ А все те тому, бо ми, люди, і з Бога зробили собі пана, що „радиться з панами, як править миром“; тому, що пани й Бога використовують для виправдання, для узаконення своїх поганих діл, а що поет уважає хулою „Йому единому святому“!

Таким чином, і ця поема, коли її правильно розуміти, є новим

доказом великої релігійности Шевченка й тої його глибокої віри, що на праведній землі божій може бути правдивий рай, коли **правдивий** Бог запанує в серцях людських, а в релігії головна річ буде не догматика, а — етика.

Щоб іще ліпше порозуміти істоту Шевченкового Бога, істоту його релігійности, мусимо навести ще отсі слова з поеми „*Ликері*" (1860):

Мій ти друже,
І не кленись, і не молись,
Моя ти любо! Не хрестись
Нікому в світі! Збрешуть люди,
І византійський Саваоф
Одурить. **Не одурить Бог**, —
Карать і милувать не буде:
Ми не раби його, — ми люди!

Усі формальности в релігійних справах це людська брехня. І урядова церква („византійський Саваоф"), що всю вагу кладе на форму релігії, кладе на те, щоб хреститися, клястися (присягати), молитися, а не так на етичний бік людських діл — це в данім разі відноситься до формального церковного вінчання, — дурить людий, бо самим додержанням форми не робиться якийсь людський учинок моральним, і неморальному вчинкові сама церковна форма не може дати печатки моральности. Про згідність, чи незгідність людських учинків із етичними ідеями науки Ісуса Христа **не одурить нас тільки один правдивий Бог**. Він без кари й милування скаже нам, що добре, а що зле. Він „карать і милувать не буде", бо „ми не раби його, — ми люди"! Значить: тільки „раби, невольники недужі", що „заснули, мов свиня в калюжі, в своїй неволі", не в силі инакше розпізнати, що добре, а що зле, як тільки по тім, чи буде їх пан за щось карати, чи буде їх милувати; тільки раби можуть боятися кари, можуть очікувати милування. Для людий, не рабів, єдиним мірилом етичности їх діл є їх згода чи незгода з етичними ідеями науки Ісуса Христа. Не з боязни перед карою, не в очікуванні милування поступає правдивий чоловік, що є сам своїм паном, паном своєї волі у своїм діянні морально чи неморально, він оглядається тільки на те, щоб його діла були у згоді з християнськими етичними ідеями.

Ми можемо врешті розуміти, що за такі думки урядова церква могла б поставити деякі поеми Шевченка на індекс, але й це ніяк не могло би змінити самого ясного факту, що Шевченко був наскрізь глибоко релігійний чоловік, і рішуче не був безбожником, та що висловлені в його поемах **ідеї божого ладу в житті людий і суспільности**, основаному на чинній, не тільки словами, але й добрими ділами засвідченій любови брата, залишаються завсіди живі й актуальні.

1930

КОНЦЕПЦІЯ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕМИ „СОН" І ЇЇ МИСТЕЦЬКЕ ПЕРЕВЕДЕННЯ.

В поемі „*Сон*" прощається поет (у сні) зі світом, землею, з ненькою Україною цими словами:

Прощай, світе! Прощай земле, неприязний краю!
Мої муки, мої люті в хмарі заховаю.
А ти, моя Україно, безталанна вдово,
Я до тебе літатиму з хмари на розмову,
На розмову тиху, сумну, на раду з тобою.
Опівночі падатиму з чистою росою...
Порадимось, посумуєм, поки сонце встане,
Поки твої малі діти на ворога стануть.
Прощай же ти, моя нене, удово небого!
Годуй діток! Жива правда у Господа Бога.

Ці слова займають безперечно центральне становище в поемі „*Сон*", з якого ми можем найкраще порозуміти всю поему.

Душа поета сумує, плаче, терпить муки в Україні, неприязнім краю, такі люті муки, що рада б десь одпочинути, де не було б „чути людського плачу, де людей не чуть, не знать і сліду людської страшної ноги", одпочинути чи за хмарами, чи в снігу, чи в кризі, чи десь у якійсь країні, що не полита слізьми, кровю, вона рада хоч на край світа десь далеко від неприязного краю пошукати раю-спокою, бо не в силі вже далі видержати лютих мук — тим лютіших, що в земляків нема ніякого зрозуміння для таких душевних мук поета, нема зрозуміння навіть для свого власного душевного стану. Їм нудно, вони жалуються, кричать, лаються, якогось раю на цім світі бажають, але в чім саме лежить той рай і їх лихо, як вони свою долю могли б, не покладаючи всеї своєї надії на царя або на Бога, самі поліпшити, того вони не знають, не чують і не добачають. Коли навіть, очивидячки, хтось із сердешного „отечества" кров як воду точить, то „братія мовчить собі, витріщивши очі як ягнята. Нехай, каже, може так і треба"... То так із „отечеством", якому тепер „чорнилом политі, московською блекотою в німецьких петлицях замучені" землячки вірно служать. Вони „киснуть в чорнилі". „по-московськи так і чешуть, сміються та лають батьків своїх, що змалечку цвенькать не навчили по-німецьки". служать тим, що Україну катували і катують, розпинали і розпинають. — А з Україною? — Ніхто з них ані думки не має про свою без-

таланну неньку, удову небогу. Вони її покинули, відцурались, і вона осталася бездітною вдовицею.

Поет усе те бачить, усе те знає вже здавна. Але тоді, як 1840. р. складав він свого *„Перебендю“*, він із своїми думками ще ховається в степу на могилі. Там він їх виспівує одинокий на самоті, щоб люди не чули, що його „серце з Богом розмовля“. Там, у степу на могилі, думка його „край світа на хмарі гуля“...

Бо на землі горе,
Бо на їй широкій куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує...

Зовсім та сама думка, як бачимо, і в поемі *„Сон“*. Поет уже тоді добре свідомий того, що на землі

Один він між ними як сонце високе,
Його знають люди, бо носить земля.
А як би почули, що він одинокий
Співа на могилі...
На божеє слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе б прогнали...

Тому, щоб його люди не цурались, він їм тоді ще потурає...

Тепер поет ночами літає на розмову тиху, сумну, на раду — до неньки України, щоб з нею посумувати, порадитись...

І тут концепується ідея, щоб на Україні сонце встало, мусять діти України на ворога стати. Тому треба діток годувати, треба їх до того виховувати, звичаю козацького навчати *(„Розрита могила“, „Невольник“)*, навчати живої правди Господньої, навчати Богу молитися *(„Розрита могила“)* т. зн. по-правді жити, треба землякам не потурати, а сказати їм усю правду в очі. Бо в Письмі Святому сказано: І порозумієте правду, і правда визволить вас.

Але духа правди світ не може приймати, коли не бачить його, ні не знає його. Цю психологічну правду знає поет із Письма Святого. Тому треба його якось сконкретизувати, для змислового пізнання й розуміння зробити приступним, треба найти найбільш відповідний спосіб, як перевести всю концепцію так, щоб і ідея вийшла ясна й чиста, і щоб подана була в такій формі, щоб світ міг її приняти.

І Шевченко написав 1844. р. поему *„Сон“*.

*

На самому чолі поеми кладе поет як мотто наведені вже вище слова з євангелії, щоб євангельським словом підняти свій голос до земляків: Прийміть у себе духа правди та пригляньтеся добре, що навкруги вас діється, а тоді побачите та пізнаєте — бо воно паде скрізь усім нам у очі, що в нашім індивідуальнім, соціяльнім та публично-правнім житті панують дуже погані, нелюдські, нехристіянські етичні засади, панує неправда, так як би не було Господа на небі, так як би всі ми на цім світі — і той і той, і царята і старчата не були Адамові діти. А доки не буде правди-справедливости

для всіх однакової, доти не може бути бажаного раю на землі. Схаменіться!

Це в с т у п. Самі нібито щоденні, типічні, індивідуальні гріхи проти християнської етики, такі звичайні, яким ніхто вже навіть не дивується, а які мають свій корінь у браку свідомости для кардинальної правди, що всі на цім світі, і царята і старчата Адамові діти, та що ніхто нічогісінько не може взяти з собою в домовину.

Цими загально зрозумілими міркуваннями викликав поет пригожий настрій та збудив цікавість для дальших своїх ревеляцій, тим більшу, що вбирає їх у „напричуд дивний сон", що „найтверезіший би упився, скупий жидюга дав би гривню, щоб позирнуть на ті дива", і на ті ревеляції він їх своєю головною тезою вступу „і царята і старчата Адамові діти" вже приготовив.

Поет уважає за потрібне убрати їх у форму сну, бо вони такі наскрізь єретичні супроти загального розуміння тодішнього ладу, що можуть приснитися хиба тільки юродивому. В иншій формі земляки зовсім не приняли б того духа правди, не зрозуміли б самої ідеї його концепції, що їх поет рішився їм обявити, щоб вони їх таки раз пізнали.

Але в цих загальних міркуваннях є вже і зародень усеї тої єретичної правди, яку поет, прикинувшись юродивим, у формі свого сну як духа всесвітньої правди бажає землякам обявити. Треба тільки докладніше приглянутися, а такий тісний звязок вступу з темою цілої поеми покажеться як на долоні.

Поет каже у вступі: Всякому немов на роду написаний якийсь загальний зміст і напрям, широкий шлях його життя. Відси то т и п і ч н і явища в напрямі діяльности л ю д и н и: той будує, той руйнує... Чи це віра в призначення, якесь телеолоґічне розуміння світа в поета? З дальшого видко, що це тільки пересічний погляд людини та „братії", яка „мовчить собі, витріщивши очі як ягнята", приглядаючись до всіх таких індивідуальних, антисоціяльних чинів людини. І поет показує, що такий фальшивий пересічний погляд має свій корінь у тім, що ні в людини, ні у братії „немає Господа на небі", т. зн. нема почуття правди, справедливости, нема тої свідомости, що „жива правда у Господа Бога", що в приватнім і публичнім житті не панують християнські етичні засади любови, правди й волі, не закорінилася глибоко в свідомости та „истина", що „усі на цім світі, і царята і старчата, Адамові діти". А відси то не тільки ті типічні антисоціяльні вчинки людини, які доходять аж до того, що люди в ярмі падають, то знову впиваються кровю людською, але й повна неможливість, щоб на цім світі настав рай. Серед такого богопротивного, нелюдського ладу раю на цім світі бути не може. Аж як буде скрізь правда, справедливість для всіх однакова, аж як люди станут усі собі рівні як Адамові діти, як перестануть пити людську кров, аж як „сонце встане", тоді настане новий лад, настане якийсь рай на

цім світі. Инакше — „шкода й праці“, і крик не поможе. На все одна тільки рада: Люди, схаменіться!

Це ще ясніше стане, куди саме летять думки поета, коли розкриємо поетичне мистецтво Шевченка, виявлене в цьому вступі поеми.

У Шевченка кожне слово має так багато найріжніших реляцій, повязане з иншими так багатьома невидимими нитками, що аж коли розкрити всі ті нитки, усі ті реляції, повний змисл його слів стає ясний. Буває, що не завжди на перший погляд ці реляції. видко. Треба добре всьому приглянутися, звести нитки до клубка, аж тоді виявиться не тільки велике мистецтво поета в оруДуванні словом, але й таке саме велике його мистецтво в композиції.

Так „м у р у є“, „р у й н у є“ безперечно означає індивідуальну чинність людини назагал. Але була б велика хиба, коли б ми тут не думали ще спеціяльно і про тих синів України, що її д е р ж а в н і с т ь будували, яку руїнники між ними руйнували, а також і про царів московських („Це той Первий, що р о з п и н а в нашу Україну, а Вторая д о к о н а л а вдову-сиротину. К а т и, к а т и. людоїди! Наїлись обоє. накралися...“).

При „т о й н е с и т и м о к о м з а к р а й с в і т а з а з и р а є, ч и н е м а к р а ї н и, щ о б з а г а р б а т ь“ треба думати не тільки про катеґорію захланних людий, але — особливо зі становища України — і про політику царів московських, почавши від Івана III., а власне про Петра („А він руку простягає, мов с в і т у в е с ь х о ч е з а г а р б а т и“ — „щоб пельку залити н е с и т о м у“). Цікаво, що при згадці Петра і Катерини повторяються слова вступу „а що взяли на той світ з собою“.

Безперечно і при инших типічних злочинах були в Шевченка конкретні людці на умі, що їх сучасники поета може й відгадували, а що їх ми тільки тому розгадати не можемо, бо не знаємо або замало знаємо тодішню суспільність, т. зн. українських панів. „Братія“ цебто пани українські (а не „прості люди“!) їх певно розпізнавали, але, лякаючись їх пімсти, падаючи в ярмі, або мовчали або ще й похваляли („так і треба“).

Так теж „Т а я к о г о с ь р а ю н а ц і м с в і т і б а ж а є т е... Н е м а є! Н е м а є! (ряд. 34)“. Тому відповідає „Боже мій єдиний! Т а к о т д е р а й!“ (ряд. 308) — в царських палатах! Така думка загалу. А який це рай, поет знаменито показує.

Таксамо: „Я г у л я ю, б е н к е т у ю в н е д і л ю і в б у д е н ь“, хоч це поет нібито про себе самого (іронічно!) каже, відноситься до життя-буття панів українських. Ви, мовляв, гуляєте та бенкетуєте в неділю і в будень, і я з вами, але одна ріжниця: поет на тих бенкетах пє кров свою, а вони людськую. З цим порівняймо: „В гості не приїду. Упивайтесь, бенкетуйте, я вже не почую“ (ряд. 191).

„Я с в о ю п ю, а н е к р о в л ю д с ь к у ю“. — Світ, земля для поета, що все те лихо всею душею тяжко та глибоко відчуває, —

неприязний край. Поет терпить люті муки душевні. Найбільше ж йому жаль неньки України, безталанної вдови. Така велика, що „нема тому почину і краю немає; ніхто його не додбає, ані розруйнує“, така гарна та роскішна країна, а така нещасна, така руїна, тільки людський плач та сміх, здирства, кривди, самоволя, панщина, насильства, покритки, байстрята... одне слово — таке на Україні твориться, як колись у Содомі й Гоморі. А все те від того, що на Україні кати панують. Їх тяжкії руки і йому — хоч він нічого нікому не заподіяв, і в серці його і в хаті божа благодать, — в тілі душу закували, серце запалили і силу чорних як та галич дум розпустили, так що він тяжко карається. Отак то поет пє свою кров, а вони людськую („Що ще єсть країна неполита слізьми, кровю“ — „От тут крови полито людської і без ножа“ — „Оті гори предковічні, що политі кровію людською“ — „Пявки, пявки!“).

Такий то вступ, такий його звязок із поемою, таке мистецтво поета в переведенні своєї концепції.

*

Сам с о н починається тим, що поет летить за совою (символ мудрости!) і прощається з землею, неприязним краєм, знаними вже словами. Хоч як йому тажко матір покидати у безверхій хаті, прощається він із ненькою Україною, летить пошукати на край світа раю. Але куди б він не повернувся, усіма своїми думками, усею своєю душею, він завсіди і всюди лишається коло своєї неньки України, він із нею завсіди сумує, має з нею що-ночі тиху, сумну розмову та раду, що робити на всі свої та неньки України люті муки, спричинені тим, що скрізь чути тільки людський плач та людський сміх, що скрізь видко тільки повне заперечення живої правди Господньої, скрізь горе та пекло внаслідок найпоганішого у світі суспільно-політичного, деспотично-кріпацького ладу, внаслідок того, що к а т и н а ц і м с в і т і п а н у ю т ь. Що робити, щоб на Україні сонце встало? В усіх цих розмовах та порадах згущуються їх думки до того одного, що нема чого сподіватися якогось чуда, бо сама надія на Бога, що „може й бачить ізза хмари наші сльози, горе“, тут нічого помогти не може; що діти України мусять самі на ворога стати, що мати Україна мусить сама „діток годувати“, т. зн. їх так виховувати, щоб вони на ворога стали, та щоб жива правда Господня на Україні запанувала. Цю концепцію має перевести д у м а поета.

І поет зараз-таки посилає свою думу аж до Бога „його розпитати, чи довго ще на цім світі катам панувати“, посилає аж на небо, щоб вона „по всьому небу орду розпустила“, зчинила ґвалт і крик,

> Нехай чорніє, червоніє, полумям повіє,
> Нехай знову рига змиї, трупом землю криє,

як колись над Содомою й Гоморою. Т. зн. д у м о ю своєю поет знищив би все те гріховне н а з е м л і, й передусім усіх катів, власть, кари („Немає там власти, немає там кари“).

У страшному душевному розворушенні поет покидає землю, покидає неньку Украіу в б е з в е р х і й хаті, бо не може дивитися на її сльози та лати, та летить туди, де „кругом бори та болота, туман, туман та пустота, людей не чуть, не знать і сліду людської страшної ноги“, летить у Сибір, щоб, може, там найти відпочинок від своїх душевних мук. Але тут іще страшніше побачила, ще страшніше почула його душа. Тут „загули кайдани п і д з е м л е ю“. Поет відчуває це як найтяжчу кару, найлютішу муку для себе самого, немов то йому самому, хоч він нікому нічого злого не заподіяв, чиїсь тяжкі руки душу закували в тілі як у кайдани, що вона так глибоко мусить усе те відчувати, так дуже терпіти, що серце його страшним вогнем у нього горить та палає („серце запалили“), що таку силу найчорніших дум розпустили... Бо це не мерці, а живі люди в кайданах забиті із нор золото виносять, щоб пельку залити несситому — то каторжні! А між ними, запеклими злочинцями, в кайдани убраний „ц а р в с е с в і т н і й, ц а р в о л і! Цар штемпом увінчаний!“

Хто це той „цар всесвітній, цар волі“, що його поет далі апострофує словами „друже“, „брате“, та молить, щоб він свої думи, „доглядані, смілі“ не ховав у серці, а розсипав, розкидав, щоб вони „зійшли, росли, і вийшли з них люди“? Хто це?

Трохи не всі інтерпрети догадуються, що Шевченко мав тут на умі політичного борця-засланця, може, когось із декабристів або Петрашівців. Але чи не стоїть тому на заваді епітет цар в с е с в і т н і й, ц а р в о л і? — Ніхто з засланих декабристів чи Петрашівців не досягнув, думаю, всесвітнього значіння, до нікого з них не можна прикласти аж такого прикметника. Крім того, поет бажав, очивидячки, досягнути тут цим своїм „цар всесвітній“, „цар волі“, що й його в кайдани убрали, в муку, в каторгу віддали, найвищого ступнювання своєї ідеї. Вона 1850. р. найшла ще такий вислів у поемі *„Якби ви знали паничі“*:

... Хвали нікому,
А кров та сльози та хула,
Хула всьому! Ні, ні! Нічого
Нема святого на землі!
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли...

Коли ж іще возьмемо на увагу ці слова з *„Неофітів“*:

Що він зробив їм, той святий,
Той Назорей, той син єдиний
Богом ізбранної Марії,
Що він зробив їм? І за що
Його святого мордували, во узи кували,
І главу його чесную терном увінчали,
І вивели з злодіями на Голгофу-гору
І повісили між ними? Защо?...
Чи не за те, що й ми тепер — сам себе питаю —

Отакими злодіями тюрми начиняєм,
Як і син оцей Марії? —

та ще і те:

Тоді вже сходила зоря
Над Вифлеємом: правди слово,
Святої правди і любови
Зоря всесвітняя зійшла...

та ще знаємо поетову тезу:

Бо де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи —

коли ще до того прирівняємо слова з поеми *„Марія“:*

І научає неповинне:
Як в світі жить, людей любить,
За правду стать, за правду згинуть,
Без правди горе.
Божії глаголи,
Святую правду на землі
І пророкали й розпялись
За воленьку, святую волю! —

то приходимо до переконання, що „цар всесвітній, цар волі“ мусить означати як не самого Христа, що й його кати вже немов наново в кайдани закували та на Сибір у каторгу заслали, то персоніфікацію самої всесвітньої ідеї правди й волі або самого духа „истини“ або — це, може найбільш правдоподібне — персоніфікацію духа України з його найвищим ідеалом і непогамованою жадобою волі, за яку він усе боровся (Полуботок!), яких у Сибірі в кайдани забили. Не когось там незнаного чи менше знаного, а самого царя всесвітнього, царя волі кати в кайдани убрали, в Сибір на каторгу заслали, штемпом увінчали! Страшний образ, у якім кульмінує панування катів на цім світі. Такий страшний, що люті муки поета досягають самого вершка, і мороз і без того холодний розум будить — до якогось чину. Що так, а не инакше поет це собі уявляв, ясно з того, що він цей образ, очивидячки, протиставить образові царя Росії, що він його зараз-таки виводить нам перед очі як ката всесвітнього царя волі. До такого розуміння стосуються дуже добре і слова „в муці, в каторзі — не просить, не плаче, не стогне.... Раз добром налите серце ввік не прохолоне“.

Хоч тепер „цар всесвітній, цар волі“ катами забитий у кайданах у Сибірі, то поет вірить у його перемогу, в перемогу викоханих ним дітий, його дум догляданих, смілих. Поет, що також є вірним і смілим апостолом правди й волі, молить його як друга, як брата не заховати їх у серці, а розсипати та розкидати, щоб зійшли, росли, й вийшли з них люди — власне люди в Шевченковому розумінні як контраст, з одного боку, до рабів, з другого боку, до змиїв, що він їх кругом себе бачить. Поет кріпко вірить

у перемогу духа правди й волі, і тим „зійдуть і ростимуть, і вийдуть з них люди“ хоче він дати ясний вираз тій своїй вірі. Ті люди виростуть. Бо від того, що поет тут бачить, аж мороз по тілі йде, і вже не душу, не серце, а холодний розум будить, щоб розум не дрімав, а думав та дав цьому раду.

*

З таким образом у душі поет летить далі, бачить гóрод із стома церквами та муштру москалів у Москві, а далі на багнищі знов гóрод, цебто Петербург, що над ним хмарою чорніє туман тяжкий. Це гóрод без краю, але не має він виразного характеру: „чи то турецький, чи то німецький, а може те, що й московський“. Тут саме смеркалося, і нараз „огонь — огнем кругом запалало“. Усі закричали „ура, ура, урааа! Це „парад. Сам изволит севодня гуляти“. Поет наткнувся зараз-таки на землячка з цинковими ґудзиками та має з ним таку характеристичну розмову:

— „Де ти здєсь узялся?“ —
— З України! — „Так як же ти й говоріть не вмєеш
По здєшнему?“ — Ба ні, кажу, говорить я вмію,
Та не хочу! — „Екой чудак! Я всі входи знаю;
Я тут служу: колі хочеш, в дворец попитаюсь
Ввесті тебе. Только, знаєш, ми, брат, просвіщенни,
Нє поскупісь полтінкою“. — Цур тобі, мерзенний
Каламарю!

Так при першій стрічі з земляками-перевертнями поет таврує їх підлість та нікчемність. Притім зазначує виразно своє національне „я“ („Говорить я вмію та не хочу!“) і окремішність України від Московщини („З України!“).

Поет протхався таки в царські палати й показує той „рай“, який він там бачить: »золотом облиті блюдолизи, цар сердитий, цариця небога мов опеньок засушений..., за панами панства, панства у сріблі та златі мов кабани годовані, аж потіють та товпляться, щоб то ближче стати коло „самих“, може, вдарять або дулю дати благоволять, хоч маненьку, хоч півдулі, аби тільки під самую пику. І всі у ряд поставали ніби безязикі, ані телень... Цар і цариця довгенько вдвох похожали мов сичі надуті та щось нишком розмовляли „об отечестві“, здається, та нових петлицях та об муштрах ще новіших. А потім цариця сіла мовчки на дзиглику. Тоді цар підходить до найстаршого та в пику його як затопить! Облизався неборака та меншого в пузо, аж загуло. А той собі ще меншого, а менший малого, а той дрібних. А дрібнота уже за порогом як кинеться по улицях тай давай місити недобитків православних, а ті голосити та верещать, та як ревнуть: Гуля наш батюшка, гуля! Ура, ура, урааа!«

Так поет домальовує з їдким сарказмом, у дуже драстичний, дуже яскравий спосіб образ того нелюдського, неморального, нікчемного соціяльного та правного деспотично-кріпацького ладу в Росії та показує самоволю та деспотизм царів як джерело всього лиха.

Бо деспотизм царів родить самоволю, брутальність панів супроти нижчих від себе, а підлість, нікчемність та лакейство супроти вищих від себе. А недобитки православні до всього того ще й голосять, верещать та ревуть „ура, ура, урааа“ та, стогнучи, за батюшку Господа благають! От вам цей рай!

Драстичність малюнку потрібна, дуже потрібна, щоб як-найбільш наглядно обявити духа правди про самі основи того ладу та про сам корінь усього лиха, показати у правдивім, не штучнім освітленні той рай, якого доступити кожний із братії так дуже собі бажає. Це ж, приглядаючися з етичного становища, дійсне пекло, а не „бажаний рай“!

При оглядинах города вказує знов поет іще спеціяльно в формі співу та голосіння духа самого Полуботка та самих козаків, щоб іще глибше враження викликати, на сам корінь недолі України, на її катів, розпинателів та людоїдів Петра й Катерину, згадує з історії України, що цей цар проклятий, неситий, гаспид лукавий тут болота засипав благородними кістками козаків, поставив столицю на їх трупах катованих і в темній темниці Полуботка, вольного гетьмана, голодом замучив у кайданах, що цей змий, людоїд, лютий кат проклятий загнав козаків голих і голодних у сніг на чужину та порізав із шкур їх собі багряницю, пошив жилами твердими й заклав цю столицю. Від того аж страшно постові стало.

Щоб іще немов доповнити образ усеї гнилої моралі того „раю“, згадує ще поет убогих працю, муштру москалів та заспані дівчата, що їх „посилала мати на цілу ніч працювати, на хліб заробляти“, згадує і братію, що „сипнула у сенат писати та підписувать та драти і з батька і з брата“, та викінчує цей образ ще такими словами про землячків:

> А між ними ї землячки де-де поглядають,
> По-московськи так і чешуть, сміються та лають
> Батьків своїх, що змалечку цвенькати не вчили
> По-німецьки, а то тепер і кисни в чорнилі.
> Пявки, пявки! Може, батько останню корову
> Жидам продав, поки вивчив московської мови!...
> Україно, Україно! Оце твої діти,
> Твої квіти молодії — чорнилом политі,
> Московською блекотою в німецьких петлицях
> Замучені!... Плач, Вкраїно, бездітна вдовице!

Ці слова доповняють прощання поета з землею та безталанною вдовицею Україною, поставлене на початку сну. Вони з ним вяжуться як початок і конець у одну цілість і немов рями обіймають, обхоплюють змальований поетом образ катування України московськими царями.

Щоб свою концепцію геть до-чиста виконати, поет уважає за потрібне освідомити нас іще тільки з одною правдою, якої ми досі не могли приняти до своєї душі, бо не бачили її ані не знали,

і тому уявляли собі її зовсім фальшиво. Що це по своїй істоті цар-деспот, сама та найвища істота, що кермує цим світом? І поет заходить іще раз у царські палати, бачить там старшину пузату, що понадувалась як индики і на двері косо поглядає. Двері одчинились, і з них неначе з берлоги ведмідь виліз, ледви-ледви переносить ноги, одутий, аж посинів, похмілля його мучило. „Як крикне на самих пузатих — всі пузаті до одного в землю провалились: він вилупив баньки з лоба — і всі затрусились, що остались. Мов скажений на менших гукає — і ті в землю. Він до дрібних — і ті пропадають. Він до челяді сунеться — і челядь пропала, до москалів — і москалі тілько застогнали, пішли в землю...“.

Так виглядає цар, такий він, коли урядує: одутий, аж посинілий з похмілля, кричить, лупає очима, гукає мов скажений. Отак урядує, так удержує він державний апарат у руху — тільки лютим страхом, тільки своєю лютою ведмежою натурою. А всі від найвищих урядовців аж до найнижчих трусяться зо страху, ніби безязикі, ані телень, у землю провалюються, зникають зперед лютих очий та тільки стогнуть, уважаючи за велике щастя, коли нічого гіршого їм не сталося. На самоті ж цар голову понурив, десь ділася його ведмежа натура, і він такий чудний мов кошеня. Своєю істотою і цар така сама Адамова дитина, як і кожний инший чоловік, зовсім не такий страшний, як ведмідь, і бояться його та в ярмі його падають тільки люди з рабською душею.

От і увесь сон, от і той дух правди, що його поет бажав розкрити так, щоб земляки немов на власні очі його побачили, пізнали й до свого серця приняли.

З цілого циклю політичних поем, що їх Тарас Шевченко написав з приводу своїх поїздок на Україну в р. 1843—1846[4]), до поет із усіх боків розбирає питання теперішньої недолі-неволі України, хто її завинив, як Україна може з неї визволитися, як я це, аналізуючи поодинокі поеми, вже нераз мав нагоду показати, поема „*Сон*“ безперечно найбільш політична, бо в ній поет змалював не тільки тодішній суспільно-політичний та державно-правний лад на Україні та посередньо і в Росії взагалі, але головно й державно-правне становище України супроти Росії.

Устами козаків, що їх благородними кістками засипані болота над Невою, що з їх шкур та твердих жил пошита царська багряниця; устами вольного гетьмана козацького, замученого голодом у кайданах, та своїми власними устами поет проклинає лютих катів, людоїдів неситих, змиїв, розпинателів і мучителів України, царів московських.

---

[4]) Добру назагал студію про ці поеми видав Ом. Цісик, Коломия 1925; про саму ж поему „Сон“ маєм окрему студію Івана Копача, „Зоря“, 1895.

Щоб повалити той лад, повалити царизм і деспотизм, діти України мусять на ворога стати.

Тепер Україна ще безталанна вдовиця. Земляки-пявки її відцурались, так що вона бездітна. Але треба смілі думи визвольні скрізь розкидати, треба молоде покоління виховувати так, щоб вийшли з нього люди, готові на ворога стати та визволити свою неньку Україну з московських кайданів.

Московський ведмідь не такий страшний, як загально здається.

Поет кріпко вірить, що не довго вже на цім світі катам панувати.

*

Концепція поеми „*Сон*", як бачимо, чисто політична, у своїй цілости та подробицях проста, аж надто твереза, лоґічно зовсім ясна. Убрати цю концепцію в такі поетичні образи, щоб вони своєю живою правдою, своєю щирістю діткнули кожного до живого, схопили кожного за серце, потрясли та потермосили сумління, збудили розум із дрімоти, казали йому думати, міг тільки такий мистець поетичного слова, як Шевченко. Він її провів знаменито, убрав її в чудову поетичну форму, велике мистецтво якої виявляється власне также ще в ритмічній будові поеми, високопатетичній кольористій дикції, підбитій, де треба, їдкою іронією та сарказмом.

Диспозиція поеми така:

1. міркування нібито на загальні, більш індивідуальні етичні теми,

2. нелюдські наслідки панування катів та вибрики деспотично-кріпацького ладу на Україні,

3. закування катами-царями духа волі в кайдани й заслання його в Сибір на каторгу, .

4. лютий царизм як корінь усього лиха,

5. проклін України своїм розпинателям,

6. не лякатися ведмедя, а на ворога стати, бо ,,якби не похилилися раби, то не стояло б над Невою оцих осквернених палат, була б сестра і був би брат" — так пояснює поет цю свою думку трохи пізніше.

Ця диспозиція наскрізь ясна і прозора. У всім поет слідить за духом правди, він його бачить неначе живого, він його пізнає до глибини та розкриває наяві, щоб і земляки його побачили, пізнали та приняли до свого серця.

Вихідна точка для всього — це надмірна любов до неньки України й люті муки душевні поета за її брутальне поневолення як наслідок панування катів на Україні, це щира порада з ненькою Україною, як годувати діток, щоб на ворога стали. Коли ж поет у найбільш рішучий спосіб поборює царизм із його мілітаризмом, бюрократизмом, поневоленою казьонною церквою, потоптанням усіх засад живої правди Господньої, з каторгою для всесвітнього духа волі, то й це діється зі становища України. Не якоїсь там етно-

ґрафічної України, а України як самостійної державно-правної одиниці. Для поета Україна як окрема державно-правна індивідуальність завжди була, є й мусить бути. Україна тут виступає як безталанна вдова-небога, цебто така, що не має свого власного господаря, бо її вольного гетьмана цар голодом замучив у кайданах, але вона знов матиме свого господаря, як сонце встане, і України малі діти на ворога стануть. Поет вірить у їх перемогу.

*

Така ідея, й таке її переведення зародились і виросли в душі поета на тлі самого життя України в сучасности і в минулому. Поема „*Сон*" це наскрізь дитина українського ґенія. Таке розуміння поеми — це вислід найдокладнішої аналізи. Розбираючи її слово до слова, досліджуючи правдиве їх значіння й лоґічний звязок висловлених ними думок між собою, беручи на увагу всю ідеолоґію Шевченка, що найшла вислів власне в його політичних поемах, дійшли ми до такого, а не иншого її розуміння, дійшли ми до переконання, що це є очивидне фальшування правди, коли хто ще в 1927. р. вчить, що „козацька давнина України, що малював її поет в романтичному захопленні, зблідла в очах його", та що „на цій поемі Шевченковій із повною силою позначився вплив уславленої тоді й добре відомої нашому поетові поеми Міцкевича „Dziady" (харківське вид., 1927, ст. 138). Ніяк не може мені поміститися в голові, щоб така наскрізь національна поема, як „*Сон*", така її концепція, таке переведення тої концепції не зародились самі зі себе в душі найбільшого українського патріота Тараса Шевченка, а мусіли йому бути подиктовані або хочби підказані аж Міцкевичем. Таку думку я вважаю за зовсім виключену, й її рішуче відкидаю, бо вона не має найменшої підстави. Для неї в найліпшому разі маю лише одне пояснення: зовсім легковажне трактування поеми та непогамоване бажання блиснути якоюсь сензаційною ракетою свого власного духа. Вже *Богдан Лепкий*, добрий знавець не тільки Шевченка, але й Міцкевича, поставився рішуче проти такої думки[1]) (повне видання творів Т. Шевченка, I, ст. 65). Українській науці, коли вона має заслуговувати на таке імя, треба було погляд Лепкого хоч перевірити, а не іґнорувати та безпідставні здогади далі торочити.

З того самого джерела пливуть і инші більші або менші непорозуміння поеми „*Сон*" нашими інтерпретами, за які вина зовсім не спадає на Шевченка. Нехай же вони перевірять свої погляди з викладеним тут моїм поглядом, головно ж таки зі словами, думками й цілим світоглядом самого Шевченка. В усіх нас повинно бути одне щире бажання — розкрити нарешті правдивий змисл поетичного мистецтва великого українського ґенія Тараса Шевченка, щоб не було сорому перед собою й перед світом, коли доведеться нам святкувати вже дуже близький столітній ювілей появи його „Кобзаря".

---

[1]) Таку думку проводять: О. Колесса, Шевченко і Міцкевич, Львів, 1894, ст. 64—92; Франко, „Зоря", 1891, ст. 89.

Ще деякі подробиці.

Навязуючи до останніх слів, я вважаю за потрібне спинитися ще на деяких подробицях. Числа в заголовках означають рядки поеми.

125

„А я полечу високо-високо за синії хмари“.— Поет захопився так дуже природною красою України, що немов не розуміє, „чого душа його убогая сумує та плаче“. Тут поет неначе роздвоюється на дві окремі істоти: фізичну й душевну, які далі ведуть навіть діялоґ між собою, щоб цим немов конкретніше домалювати контраст між природною (фізичною) красою України та її препоганим душевно-стичним станом. Д у ш а поета в тій країні, повитій красою, у тім „раю“, чує людський плач, людський сміх, бачить сльози і горе, освідомляє поета з наслідками великого морального занепаду за панування катів на Україні й їх деспотично-кріпацького правопорядку. „Глянь, подивися!“ — каже душа поетові й кожному, хто має душу, а сама летить „за синії хмари“, бо „немає там кари, там сміху людського і плачу не чуть“, летить у сфери живої правди Господньої, щоб показати зовсім инший — б о ж и й лад.

135

„Бо його (війська) бач т р о х и“. Цеї думки не треба й не можна докінчувати так, як *Сімович* думає („Кобзар“, ст. 117, пом. 5): „бо його, бач, трохи бояться“. Тут поет підіймає свій голос проти переможного мілітаризму в Росії, послуговуючись їдкою іронією, яка лежить у тім, що „є д и н о г о сина, є д и н у дитину, є д и н у надію — вдови — в військо оддають“, так, якби без того єдиного сина війська було за мало, і воно без того є д и н о г о вдовиного сина ніяк обійтися не могло, хоч усі знають, що від війська в Росії аж кишить, та що від нього ніхто не втече.

156 — 173

„Душе моя убогая, лишенько з тобою“ — вирівається з уст поета, приголомшеного до краю обявленою правдою-отрутою, що пливе „у тім раю, що він його покидає“. „Упємося отрутою, в кризі ляжем спати“ — поет із душею, щоб охолонути від того пекла. А тимчасом „пошлем д у м у аж до Бога, його розпитати, чи довго ще на цім світі катам панувати“, бо все те пекло, вся та отрута є наслідком панування катів. Поет і душа посилають д у м у до Бога тільки з цим запитом, але посилають її й на те, щоб „по всьому небу орду розпустила“. Та дума — це концентрована люта мука поета, бо всі лиха, всі зла своїми тяжкими руками її повивали. Такій своїй думі призначив поет завдання по всьому небу орду розпустити. *Сімович* (op. cit., ст. 118, пом. 3) а за ним *Цісик* (op. cit., ст. 127.), розуміють слова орда так: „Дума Шевченка цілу орду лих занесе перед Бога, розпустить по цілому небі“, цебто як дуже велику скількість, як от, н. пр., у Шев-

ченка „за молодою козаки ордою“. Але ж бо із звязку з наступним „нехай чорніє, червоніє, полумям повіє, нехай знову рига змиї, трупом землю криє“, де небо, а не орда („всі лиха, всі зла“) виступає активно, для мене зовсім ясно, що „розпустити орду“ не може означати розпустити по всьому небу тільки „всі лиха, всі зла“, а мусить мати значіння спонукати небо до зазначеної вже вище активної чинности. Маючи перед очима, що орда при своїх нападах завсіди зчиняла страшний крик (згадаймо образ у поемі *Причинна:* „Г а л а с, з и к, о р д а м о в р і ж е“) думаю, що поет своїй думі з її товариством („всі лиха, всі зла“) тим своїм образовим виразом „орду розпустити“ наказав по всьому небу зчинити крик, зойк, бити на ґвалт, щоб таким чином зворушити небо та викликати бажане знищення гріховного ладу на землі. „Всі лиха, всі зла“, коли б їх дума розпустила по всьому небу, самі собою того б не вдіяли. Крім того, нема в тексті ніякої підстави, щоб слово „орду“ конечно треба доповнити тільки додатком „всіх лих, всіх зол“. Виразу „орду розпустити“ ужив поет тут абсолютно, без ніякого додатку, очивидячки, в поданому мною вище значінні.

31—32, 150—155, 231—233

Наші інтерпрети *(Копач, Сімович, Цісик* і ин.) добачають у словах Шевченка „Бо н е м а є Г о с п о д а н а н е б і“ або „Ч и Б о г б а ч и т ь і з з а х м а р и н а ш і с л ь о з и, г о р е? — М о ж е, й б а ч и т ь, т а п о м а г а, я к і о т і г о р и...“ або „**А м о ж е** щ е й в і н (В с е д е р ж и т е л ь) н е д о б а ч а є“ — „саркастичний закид занедбання обовязку, що його Бог узяв на себе“, „саркастичний докір Богові“, „насмішливу замітку на Бога, що він не стоїть на сторожі правди на землі“, т. зн. трохи не атеїзм поета, бо нібито Шевченко каже „нема правди, то нема й Бога, бо ж він повинен би змінити цей несправедливий суспільний устрій на рай на землі“ і т. п. Не знаю, чим та як вони свою теорію про обовязок Бога „змінити несправедливий суспільний лад на рай на землі“ можуть підперти. Але назагал правильно розуміти такі поетичні місця можна тільки, маючи завжди на оці наскрізь релігійні засади душі Шевченка в цілому його житті, в усій його творчости, як я це показав у моїм викладі про Шевченкові поеми *„Варнак“, „Марина“, „Між скалами неначе злодій“, „Якби тобі довелося“, „Як би ви знали, паничі“* (ст. 128—138). Тут треба ще вказати на працю *Д. Чижевського* „Ševčenko und Dawid Strauss“ (Zeitschrift f. slav. Philologie, VIII, 1931) та його „Нариси з історії філософії на Україні“ (Прага, 1931).

З такої основної думки про найглибшу релігійність Шевченка треба і при інтерпретації всіх тих місць виходити, де взиває поет Бога. Треба завсіди порозуміти добре правдивий змисл дикції поета, а не понад усе радіти, що ось-ось може таки вдасться зробити з Шевченка безбожника. Притім треба тямити й те, що така, а не инша дикція Шевченка в усіх таких разах це відгомін стилю старозавітніх пророків, рішуче не безбожників, коли їх твори

ввійшли в склад Письма Святого. Нагадаймо собі тільки *„Псальми Давидові“*.... Не завадить іще тямити й те, що з щиро релігійної душі українського народу в його недолі нераз вириваються слова подібні до „вскую мя еси оставил?“; але це не може бути доказом його безбожности. Так можуть судити хибá тільки фарисеї. Шевченко ж, як ніхто инший, говорить з душі народу й його мовою.

Так і тут. Цинічна заява братії „Нехай, каже, може так і треба“ викликує в поета таку велику огиду, що він, повторяючи слова „так і треба“ — чи приймати це повторення як їдку іронію, чи як питання, це однаково — кидає братії на голову свою найбільшу зневагу до неї за те, що в н е ї „немає Господа на небі“, що в н е ї нема Бога в серці, що в о н а не має сумління, що вона гірш худоби. Що в реченні „Бо немає Господа на небі“ треба собі конечно доповнити „у в а с“, ясно з того, що воно починається прислівником „б о“, отже навязується до попередущої цинічної заяви братії, та що зараз за цим поет каже „а в и...“. Таким чином „Бо немає Господа на небі“ це зовсім не значить заперечення Шевченком Бога, а навпаки — поет вимагає від усіх, щоб визнавали Бога, мали Бога в серці, мали сумління та жили по-божому.

В діялоґу поета з своєю душею (ряд. 116—157) питається поет, відповідно до звичайного пересічного світогляду народнього („ізза хмари“!), в своїй наївности душі: „Чи Бог бачить ізза хмари наші сльози, горе?“ — Душа відповідає поетові: „Може й бачить“, але душа таке питання, очивидячки, уважає за наївне, бо для душі річ ясна, що Бог не є начальником поліції, щоб, побачивши на землі непорядок, зараз наказав зробити лад. Бог Шевченка це — Господь Бог живої правди, „карать і милувать не буде, ми не раби його, ми люди“. Люди, коли вони не раби, а люди, коли вони всею душею віддані живій Господній правді, повинні й можуть самі собі помогти. — На те поет: „Душе моя убогая, л и ш е н ь к о з т о б о ю!“, бо поет знає, що таких людий на Україні ще нема. Отже вони (поет і його душа) рішаються

1. післати („пошлем“) „д у м у аж до Бого його розпитати, чи довго ще на цім світі катам панувати“,

2. післати д у м у, щоб „по всьому небу орду розпустила“ і тим с п р и ч и н и л а з н и щ е н н я в с ь о г о б о г о п р о т и в н о г о л а д у н а У к р а ї н і.

Це й виконує д у м а поета в усіх його творах. Отже й тут нема зневаги Бога, а навпаки — глибока релігійність.

Те саме треба сказати і про третє місце, де „Вседержитель може не добачає“, „за що“ люди забиті в кайдани в каторзі мучаться. При тім не треба спускати з очий, що поет бажав представити каторгу як акт найбільш дикої царської самоволі (не правди-справедливости!), та щоб цього досягнути, послуговується звичайною в українського народу в таких разах фразою „Бог його знає“ для виразу, що н і х т о того не знає, та, щоб іще ступнювати дикість самоволі, додає, що, може, й він того не добачає. Бо що правда-справедливість у силі вдіяти супроти такої самоволі царя, що са-

мого царя всесвітнього, царя волі в кайдани закував? — У цім лежить сарказм на дикість самоволі, а не саркастичний докір Богові. Міркуймо ще, що тут поет ужив слова „Вседержитель“ не даремно, а з розмислом, бо йому від царської самоволі, очевидячки, мерехтіло перед очима „самодержец“!

Отак, думаю, ми розбили марну втіху всім тим, що раді б понад усе зробити з Шевченка безбожника. З невмілости розумно читати Шевченкові поезії виходить іще й та тяжка помилка, що зовсім не добачають величезної ріжниці, яку робить Шевченко між Богом живої правди й византійським Саваофом, що його царі взяли зовсім у свої руки, поставили на свою службу, зробили помічником „третього отдѣленія“ („сам Бог у нас“ — *„Кавказ“).* Урядовий орґан його, православна церква в Росії з „правительствующим синодом“ не дбає за науку й поширення живої правди Господньої, в ній перед розпятим на хресті Сином Божим бють „неутомимії поклони за кражу, за війну, за кров; щоб братню кров пролити, просять...“ *(„Кавказ“);* вона не добачає знущань, кривд, заподіяних катами(*„Неофіти“*, Пролог, VII, VIII), не добачає лиха в деспотично-кріпацькому правопорядку, не підіймає свого голосу в обороні Господньої правди. Не диво, що наслідком цього викривилися погляди навіть на самого Бога, і православні християни уявляють собі його недобрим сторожем правди божої, та що православний народ зневірився в саму правду, любов і навіть у самого Бога. Це правда, що Шевченко завсіди завзято воює проти дійсного викривлювання науки Христової самою таки православною церквою в Росії („Все брехня: попи, царі!“). Але це не дає ще нікому найменшої підстави вважати Шевченка за безбожника. Ідентифікувати боротьбу з „казьонним богом“ із боротьбою з правдивим Богом ніяк не можна. Бо й це безперечна правда, що Шевченко ціле своє життя як воїн Христа навчав: „молітесь Богові одному, молітесь правді на землі“, „молітесь, братія, молітесь за брата л ю т о г о“, від усіх вимагав „людей любить, за правду стать, за правду згинуть“, та що і сам Христос відзивався до противників своєї науки: „Горе вам, учителі архиєрії“! То тільки царі, щоб їх самих народи вважали всемогучими самодержцями, забили Христа, його науку й церкву християнську в свої кайдани.

302

„Ми, брат, п р о с в е щ е н н и“. Значіння слова „просвещенни“ на тому місці виходить ясно із „не поскупісь полтінкою“, особливо коли порівняти з цим таке місце з поеми *„Кавказ“:*

Ви ще темні,
Святим хрестом н е п р о с в і щ е н н і.
У нас навчіться! В нас дери,
Дери та дай і прямо в рай,
Хоть і рідню всю забери!

От у якому значінні вживали слово „просвещенни“!

309

„Уже на що золотом облиті блюдолизи!“ *Сімович* розуміє „на що“ як „через край, занадто“ (op. cit, ст. 121, пом. 12). *Цісик* як „уже й не казати, як облиті були золотом“ (op. cit., ст. 134., пом.) *Копач* як „не-аби-що“ („Зоря“, 1894. ст. 398). Але із звязку з попередущим „Так от де рай!“ та з усім, що потім сказано, виходить ясно, що „на що“ має тут своє зовсім звичайне значіння: „Уже на що золотом облиті блюдолизи“, як не на те, щоб кожний, хто на таке чудо зглянe, мав враження, що саме тут рай, де навіть блюдолизи золотом облиті, коли ще до того й „сам“ виступає й „богиня“, й „за панами панства, панства у сріблі та златі“...

309—382

Копач, покликуючись на Драгоманова, говорить про „пересадну карикатурність“ сцени в палаті царській, про надмірно карикатурну сатиру та про „тривіяльність, так що читачеви з смаком естетичним се противне“ („Зоря“, ст. 397). *Цісик* обмежує це до карикатури цариці. Воно то так, коли брати річ поверховно. Коли ж ми матимемо перед очима, що в поета в його поемі кількома наворотами повертається мотив „рай“ (ряд. 34: „Та якогось раю на цім світі бажаєте“... Немає! Немає! — 128: „Он глянь, у тім раю, що ти покидаєш, латану свитину з каліки здіймають...“ — 176: „А тимчасом пошукаю на край світа раю“ — 309: „Так от де рай!), і він на останньому місці має саме на умі довести до абсурду загальний погляд „братії“ про якийсь рай на цім світі в царських палатах („Немає! Немає!“), то він мусить сцену „параду“, сцену в царських палатах малюючи на чорному тлі, мусить, бажаючи показати „братії“ духа истини і в царських палатах, представити його так, щоб вони його як-найліпше з усіх боків у освітленні з становища правди й етики правдивому, а не крізь лакейсько-патріотичні окуляри, побачили, пізнали й до свого серця приняли, бо саме про той рай панують між „братією“ найбільш фальшиві погляди. І ми бачимо в тім раю царя сердитого. Передусім терпить від того цариця, його „жіночка небога“, нещасна. Вона від того „мов опеньок засушений“, до всього хибе тільки „хита головою“ та, очивидячки, не по своїй волі „скаче бадьориться“, бо так мусить. Вони походжають мов „сичі надуті“. Цей вигляд царя, а особливо цариці до „раю“ зовсім не стосується, і поет не втерпів, щоб не наtаврувати підлу підлесливість „тупорилих віршомазів“, що ту „жіночку небогу“ представляють за богиню.

Ми бачимо „за панами панство, панство у сріблі та златі“, що „аж потіють та товпляться, щоб то ближче стати коло самих: може, вдарять або дулю дати благоволять, хоч маненьку, хоч півдулі, аби тільки під самую пику“. Усі „ніби безязикі, ані телень“

Бачимо, що „цар підходить до найстаршого та в пику його як затопить! Облизався неборака“. Бачимо, що та лють, самоволя та насила царська передається від щабля до щабля аж до

„недобитків православних“, які за все те батюшку ще й величають та, стогнучи, за батюшку Господа благають. Справедливо кінчить поет цей образ „раю“ в царських палатах і образ „параду“ незвичайно характеристичними словами: „Сміх і сльози“! Чи, може, в цім незвичйню живім образі є яка неправда? — Про царів це аж занадто відомо, які вони. Їх мистецтво панування найшло в мистецтві Шевченка монументальний вираз. Аж надто добре та загально знане „мистецтво“ військової та цивільної бюрократії (панів у сріблі та златі) служити цареві та „отечеству“, щоб хтонебудь міг заперечити, що її образ у Шевченка не вірний, не правдивий. Воно і в инших більш або менш деспотичних монархіях таке бувало. Тому не карикатуру, а знаменитий, вірний, правдивий та зовсім реальний малюнок, виконаний, що правда, яскравими фарбами і з великим розмахом, бачимо тут у Шевченка — і царської дикої самоволі та лютої насили, і підлоти, нікчемних, марних амбіцій, самоволі й насили „панства“, та нарешті безглуздя „недобитків православних“ — щоб і в нас викликати сміх, витиснути з очий сльози.

Вдивляючись уважно в цей малюнок, не можу надивуватися великому вмінню Шевченка кількома рисками цілу деспотичну систему так плястично схопити та так живо помистецьки змоделювати, щоб вона, ця система — а не її малюнок! — і в людий із естетичним смаком нарешті зробилася з етичного боку такою гидючою, якою вона в дійсности є, щоб від неї всі люди з обридою відвернулися і проти неї стали. Це й мав поет на умі, і по тому треба його судити, чи досягнув він того, чи ні.

Думаю, що зовсім досягнув, дав нам справді мистецький малюнок до самого коріння наскрізь гнилої державної системи, безперечно причинився до того, що вона повалилася.

1933

ЧОМУ НАЗИВАЄМО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ҐЕНІЄМ УКРАЇНИ.

Не хочеться вірити, що вже тому незабаром 100 років, як появився „Кобзар“. Цілі покоління минулися, а Тарас Шевченко як до них, так усе ще й до нас немов *живий* промовляє, його слово, як нічиє инше, наше серце запалює й загріває, український народ найпевнішою рукою веде на шляху до його мети, до повного розвитку всіх його фізичних, духових і моральних сил у своїй, визволеній із тяжкої неволі, вольній, від нікого незалежній, самостійній Україні, веде до його щастя на цьому світі.

Жива .
Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речах,
І ми читая оживаєм
І чуєм Бога в небесах!

Так завсіди було, так є й досі. Читаючи поезії Шевченка, ми справді *оживаєм і чуєм Бога в небесах.*

Як бувало, він іще й тепер *єдиний* уміє „серце вбоге хоч тихим словом розважать“.

А душу треба розважать,
Бо їй так хочеться, так просить
Хоч слова тихого...

Як бувало, він усе іще й тепер *єдиний* уміє душею відчути аж до дна гіркий біль народній, *єдиний* уміє висловити все горе наболілої народньої душі, висловити так, що від його щирого слова стає нам легче на серці, що воно стає цілющим ліком на глибокі тілесні й душевні рани й муки народні, до яких народ уже немов звик, і які терпеливо, заціпивши зуби, зносить як щось неминуче.

Як бувало, він іще й тепер духову й етичну культуру народу посуває все далі наперед, він, як ніхто инший, є все ще єдиним непереможним речником правопорядку, основаного на волі, справедливости і правді, на християнській етиці, на людському правосуді; він іще й тепер будить громаду з отупіння й немов силує її, щоб або йому противилася, або визнала його ідеї за правдиві й їх поклала в основу свого думання, свого діяння в щоденному житті.

В тім то лежить і сам корінь ґеніяльности, що ґеній при найліпшій волі зовсім не находить можливости пристосуватися до

буденної ідеології людського загалу, що він не тільки сміло розкриває всі логічні й моральні хиби тої буденної ідеології, але з нечуваною й невиданою силою виступає проти всього того, що загал уважає зовсім нормальним, зрозумілим, ба й конечно потрібним. виступає проти признаного загалом ладу, виступає сам один, не зважаючи на ніщо й радше йдучи на муки і смерть, ніж щоб покинути свій шлях, виступає з такою смілою метою той лад повалити, що цим силує всіх, не тільки провірити поняття, що добре, що зле, що гарне, що погане, що справедливе, що несправедливе, але і старатися завести новий лад, новий правопорядок.

Таким ґенієм українського народу є безперечно Тарас Шевченко. Він ніколи не міг погодитися з кріпацьким ладом і доти з ним воював своїм могутнім словом, доки панщина всім не остогидла і кріпосного права не скасовано. Він завзято боровся проти царизму й підкопав його основи так, що й царизм уже завалився. Він своїм натхненим словом немилосердно громив казьонність, поліційність і византійську облуду православної російської церкви та незгідність її практик із правдивою християнською наукою, і ми є свідками явища, що церква стає виключно тільки на службу божого слова, як він того жадав. Він перший і єдиний проклинає пламенним словом нещасну злуку України з Московщиною й кидає гасло повної державно-політичної волі й самостійности України, і небагато часу минуло, як Україна на світовому пожарищі й собі кинулася в вогонь, щоб виконати його заповіт і вражою злою кровю волю окропити.

Отак із стихійною силою на наших очах родиться той новий світ, що його вимріяв Тарас Шевченко вже тоді, коли ще нікому про нього й не снилося, коли давній лад, повну спорохнявілість і струпішілість якого бачив ясно один тільки Тарас Шевченко, ще всі уважали незмінними, по дідах і батьках одідиченими святощами. Родиться новий світ, правда, у страшних болях і судоргах, і тому навіть не диво, що ще й тепер

> Крутом неправда і неволя,
> Народ замучений мовчить...

що ще раз, нехай уже, може, тільки на короткий час

> Розбійники людоїди правду побороли...

що ще раз

> Кати знущаються над нами...
> А над дітьми козацькими поганці панують...

що

> Що день Пилати розпинають.
> Морозять, шкварять на вогні...

що саме ще тепер

> Нема сімї, немає хати,
> Немає брата, ні сестри,

Щоб не заплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі.....
Мій краю прекрасний, роскішний, богатий,
Хто тебе не нищив!

Безперечно це все лихо, але що ж діяти? —

На те й лихо,
Щоб з тим лихом битись.

Але те, що „поганці діють у нас на Україні“, і ще гірше — воно все минуще, воно не вічне. І Шевченко, коли співав

Ой, Дніпре, мій Дніпре, широкий та дужий,
Богато ти, батьку, у море носив
Козацької крови. Ще понесеш, друже,
Червонив ти синє, та не напоїв... —

він дуже добре, як бачимо, знав, що ще „потече богато, богато, богато“ ворожої крови, доки „козак оживе“, доки „прокинеться доля“, доки „оживуть гетьмани в золотім жупані“, доки „в степах України блисне булава“.... Воля не дається сама нікому. Її треба вражою злою кровю окропити. Не журімся, хто це зробить. І Шевченків Ярема гнувся, бо не знав,

Не знав сіромаха, що виросли крила,
Що неба достане, коли полетить...

Так і багато з нас того ще не знає... А прийде слушний час, і иншим таким сіромахам, як Ярема, виростуть крила, і вони неба достануть, коли полетять.

І виростуть вони колись
Христові воїни святії...
Стратеги божії воспрянуть,
І тьми і тисячі поганих
Перед святими побіжать!

Треба лише такої глибокої віри, такої безмежної любови, такої певної надії, треба такого незломного завзяття, як їх мав Тарас Шевченко.

Багато з нас іще й тепер себе дурить, що й без того може бути добро на цьому світі. Марні надії.

Бе де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи.
На що ж себе таки дурить?

Яке це добро без волі, ми тепер аж надто бачимо. Тому всі наші духові, моральні й фізичні сили повинні ми зеднати на те, щоб добути Україні волю.

А поки те буде,
Любітеся, брати мої, Україну любіте!
І за неї безталанну Господа моліте!

І Тарас Шевченко не тільки любив безталанну Україну, але і щиро за неї молився. Між багатьома його молитвами згадаймо особливо ту його молитву, яку вкладає в уста благочинному. Вона кінчиться многоважними словами:

Не плачте, братія: за нас —
І душі праведних і сила
Архистратига Михаїла!
Не за горами кари час.
Молітесь, братія!

І ми повинні молитися. Як на те Шевченко лишив нам свою молитву, бо він знав, що ми її ще потребуватимемо. Це 43. псалом Давидів, який він переклав:

Боже, нашими ушима чули Твою славу.
І діди нам розказують про давні кріваві
Тії літа, як рукою твердою своєю
Розвязав Ти наші руки і покрив землею
Трупи ворожі. І силу Твою восхвалили
Твої люди і в покої, в добрі одпочили,
Славя Господа. А нині покрив-еси знову
Срамотою свої люди, і вороги нові
Розкрадають як овець нас і жеруть...
Без плати
І без ціни оддав-еси ворогам проклятим;
Покинув нас на сміх людям, в наругу сусідам,
Покинув нас яко в притчу нерозумним людям.
І кивають, сміючися, на нас головами;
І всякий день перед нами стид наш перед нами,
Окрадені, замучені в путах умираєм...
Не молимось чужим богам, а Тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас вражої наруги!
Поборов Ти першу силу, побори і другу,
Ще лютішу. Встань же, Боже, вскую будеш спати,
Од сліз наших одвертатись, скорби забувати?
Смирилася душа наша, тяжко жить в оковах!
Встань же, Боже, поможи нам, встань на ката знову!

Отак молімся, молімся щиро всі, але й рук не закладаймо.

Роботящим рукам,
Роботящим умам —
Перелоги орать,
Думать, сіять, не ждать,
І посіяне жать
Роботящим рукам!

Так ґеній українського народу визначує нам усім наше завдання, коли ми не хочемо бути на сміх людям, в наругу сусідам. Тепер ми знаємо, що нас тяжка жде праця, до якої мусимо всі

запрягтися, та що одна-однісінька може бути мета цеї праці — воля України.

Були й є між нами „премудрі“, що це инакше розуміють. Від них чули ми. що як Україна не буде сяка або така, то волі України їм зовсім не треба. Чи маємо тому дивуватися?

Ні. Чому?

Бо ті наші „премудрі“ навчилися такої премудрости „у чужому краю“, в них „немає пекла, ані раю, немає й Бога“, вони й „не знають, що вони таке“, і мудрость у них несвоя. Знав їх Шевченко за життя, знав добре, що такі премудрі ніколи не вигинуть. Нехай же й між нами немудрими й новітніми „премудрими“ буде також зовсім ясно. Скажім і ми їм словами Шевченка, що нас не одурять.

бо невчене око
Загляне їм в саму душу глибоко, глибоко.
Дознаються небожата, чия на вас шкура,
Тай засудять — і премудрих немудрі одурять!

І ми, визнаючи ідею Шевченкової вольної, від нікого незалежної, державно-політичної самостійної України, повинні відкинути й засудити всяку противну цій ідеї премудрість, від кого вона не виходила б, і всім цим „премудрим“ ще в додатку знов таки Шевченковими словами повинні сказати:

І навіки прокленетесь своїми синами!

Ми цим виконуватимемо заповіт Шевченка, що наказує нам:

Свою Україну любіть,
Любіть її. Во время люте,
В останню тяжкую мінуту
За неї Господа моліть!

ОБОВЯЗКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ СУПРОТИ ШЕВЧЕНКА.

На провесні 1861. р. дня 10. березня Шевченко замкнув очі на віки. Лишив заповіт, написаний іще 25. грудня 1845. р. в Переяславі (цікаво: якраз у Переяславі!).

Як виконали українці цей заповіт? По волі Тараса поховали його — „на могилі серед степу широкого на Вкраїні милій". Поховати вміють українці. А далі? Не згадуймо про виконання політичного заповіту: „Вставайте, кайдани порвіте". А звернімся до того, щоб кількома словами зясувати, що зробили українці зі спадщиною свого великого, свого єдиного ґенія.

І тут показуються страшні, прямо непростимі недостатки. Це найкраще бачимо на тім формальнім, шабльоновім виконанні бажання Тараса: „Не забудьте помянути незлим тихим словом". Поминають українці, хоч не в сімї великій, в сімї вольній, новій, — але поминають. Правда, часом так, що Шевченка нічогісінько нам на таких поминках не нагадує, але поминають звичайно так, що з промов — обовязково „святочних", — із рефератів, із декламацій Шевченкових поезій видко, що промовець, чи референт, чи хоч би декляматор не прочитав навіть усіх поезій, не то всіх творів Шевченка, не розуміє його творчости, підсуває йому думки, яких у поета не було, яких Шевченко навіть цурався б, використовує поодинокі слова, гасла, фрази в якімсь интересі, чи то партійнім, чи якім иншім, і т. п.

Я розумію, що цього годі оминути. Це доля всіх ґеніїв. Але в нас причина цього ще й та, що наука не сповнила досі свого обовязку супроти Шевченка, не дала можности розуміти правильно, розуміти як-слід його поетичних творів, його життя, його думок, його світогляду, його туги, ідей і ідеалів, його значіння для українського народу та для його культури. Сумний це факт, але — факт.

Тому, думаю, крайня пора, щоб українська наука поставила собі за найперше своє завдання зовсім серіозно зайнятися Шевченком, бо тут іще так, як би нічого не зроблено.

Ми не маємо досі ані повного критичного видання творів Шевченка, а без цього з місця рушити не можна. Дотеперішні видавці поступали собі нераз прямо по-варварськи з його творами, змінювали текст до-вподоби. На це можна б навести досить багато прикладів. Це діється ще й тепер. Знані видання *Драгоманова, Огоновсъкого, Франка, Романчука, Доманицького* не можуть нас задоволити. Доманицький найбільше ще напрацювався коло кри-

ічного видання, багато причинився до критики текстів, та все ж не раз поступав проти наукових засад і, на жаль, помер, не докінчивши свого діла. Найбільше досі видання „Повне видання творів Шевченка“ в 5 томах вийшло під редакцією *Богдана Лепкого.* Але й воно може служити зразком, як таке видання не повинно виглядати. Коректа неможлива. Воно й ненаукове в тому змислі, що з даною літературою предмету не старається як-слід розправитися. В біографії не використані навіть автобіографічні дані з самих у виданні наведених творів. Назвати б іще „народне видання“ *Василя Сімовича,* яке не має великих претенсій, але тим замітне, що уявляє собою спробу зробити Шевченкову творчість як-найширшим колам громадянства зрозумілою. Річ ясна, що ця перша спроба з ріжних причин не може нас задоволити. Отже всі чекаємо академічного видання Шевченкових творів, до якого взялась Академія Наук у Києві зараз після свого заснування. Аби тільки Академія виконала це діло собі й Кобзареві на славу!

Вимоги наші до такого видання, очивидячки, великі. Ми хочемо, нарешті, мати з науковою точністю установлений правдивий текст поезій Шевченка з критичним апаратом. Нам треба мати також докладно зібрану його кореспонденцію, всю літературу про Шевченка з сумлінно поданим її змістом, наскільки наводиться там факти з біографії або такі факти, що служать до пояснення творів поета. Одне слово: ми мусимо, нарешті, мати ввесь матеріял, як-найдокладніше зібраний, науково філологічною методою провірений і упорядкований, бо аж тоді можлива буде якась солідна наукова праця над творчістю Шевченка. Може, ми не дуже помиляємося, маючи враження, що харківське видання з 1927. р., яке зредаґували *І. Айзеншток* та *М. Плевако,* стоїть у якімось звязку з працями Академії, бо редактори дивляться на нього „як на першу спробу дати справжній, канонічний текст Шевченка“. Але далеко нам іще до цього, бо й самі редактори гадають, що їх видання тільки „ближче до канонічного, ніж попередні“.

Конечно потребуємо біоґрафії Шевченка. Безперечно великі заслуги поклав *Кониський* своєю біоґрафічною працею. *Лепкий* не подав властиво нічого нового. Але все це ще не біоґрафія, все це може служити тільки матеріялом до такої біоґрафії, як ми собі її уявляємо. Бо в цих біоґрафіях не використано навіть автобіоґрафічного матеріялу з творів Шевченка, в них мало фактів, далеко більше нікому непотрібної балаканини, навіть суперечної зі знаними фактами. Нам потрібна така біоґрафія, щоб із неї плило правильне зрозуміння Шевченкових творів, бо в такого лірика, як Шевченко, поезії є відблиском безпосередніх душевних зворушень, захоплень, і ми їх аж тоді добре, т. зн. правильно розуміємо, коли знаємо сам корінь цих зворушень, цих захоплень, поривів із життя поета. Отже треба відшукати як-найбільше таких фактів із життя поета, які вяжуться

з його творами, звертаючи особливу увагу на те, коли, серед яких обставин, у якому середовищі заклюнулася ця або та думка в поета, що найшла вираз у його поезії. Недостаток такої біоґрафії дуже некорисно відбивається на всяких дотеперішніх студіях над ріжними Шевченковими поемами, на критичних замітках до ріжних поем. Не виймаючи ані *Драгоманова,* ані *Франка,* найбільша хиба цих студій є те, що не вияснено в них, як сам Шевченко розумів цю або ту свою поему, що він сам при тім думав, — бо це властиво повинно бути метою студій. Найчастіше бачимо, що не береться в них на увагу ані внутрішнього звязку одних Шевченкових поем із другими, не береться на увагу цілого напряму Шевченкового думання, його ідеолоґії, його праці. А все це тому, що не маємо доброї біоґрафії Шевченка.

Хоч це річ трудна скласти таку біоґрафію Шевченка, все ж таки ми мусимо як-найшвидше свій обовязок сповнити. Тут найважніша річ — добрий плян роботи, бо найліпше буде, як до цього візьметься більше дослідників, і як усі вони концентрично працюватимуть.

Передусім, думаю, треба ввесь автобіоґрафічний матеріял із усіх Шевченкових творів (і з *„Денника"* і з *„Листування")*, як-найсумлінніше зібрати, впорядкувати і скільки-мога вияснити. Це дасться найлекше зробити, якщо розібєм його на ріжні ґрупи. Напр., в одній ґрупі зберім усі автентичні відомости про загальну освіту Шевченка, його начитаність, його знання історії України, української літератури, культури, означім час і инші обставини таких його освітніх занять, покажім, як це все в його душі відкликалось. У иншій ґрупі стараймося зібрати докупи його життєві засади, його світогляд, напрям його думання. Далі покажім знову в одній ґрупі, де Шевченко бував на Україні, коли, в кого, з ким, що бачив, що там чував, які памятки старовини цікавили й захоплювали його на Україні. То знову зберім усе те докупи, що могло б вияснити його становище до релігії, до Бога, до мистецтва: поезії, малярства, музики, театру. В окремій ґрупі згуртуймо всі дані про середовище його розвитку, його приятелів. Цікава буде ґрупа, де викажемо його погляди на суспільні кляси, на панів, селян-кріпаків, козаків, або на народности: москалів, поляків, жидів, німців, українців. Не менше цікава була б ґрупа, де ми запізналися б із його оцінками людей, творів мистецтва. Визбираймо ще в иншій ґрупі всі ті дані, які освітлюють його становище до держави, війська, державного ладу. Покажім у окремій ґрупі позитивні й неґативні типи в його творах і т. д.

Цей матеріял треба б опісля доповнити знов-таки автентичними відомостями чи то з усяких споминів, чи инших джерел історичних, побутових і т. п.

Окремо треба б іще старатися зясувати собі скільки-мога ясний і повний етичний, культурний і політичний образ доби.

Так повстали б передусім гарні, по-філологічному опрацьовані, на автентичних свідоцтвах (із використанням літератури предмету) оперті наукові монографії, в яких головний натиск покладений був би на ф а к т и, які сяк чи так захоплювали душу Шевченка, й які можуть кинути яскраве світло на його творчість загалом і на поодинокі твори зосібна.

Ця повна збірка ф а к т і в стала б опісля підставою до одностайної, повної такої біографії Шевченка, яка дала б нам ключ до найліпшого розуміння його поезій, його життя, його ідей і змагань.

Так повинні ми, нарешті, розпочати дійсну н а у к о в у працю про Шевченка.

Аж як матимемо повне критичне видання Шевченкових творів і добру його біографію, тоді розкриється широке поле наукової праці: мова, поетична форма, наукова синтеза в усіх ділянках його творчости.

Та ж це факт безперечний, що Шевченко спричинив у нас р е в о л ю ц і ю голов, серця, революцію етичну, політичну, соціяльну, духову. Тим більший тяжить на нас обовязок розлущити ідейний підклад, ідейну основу цеї революції, виказати велич думок, оригінальних ідей Шевченкових. Це дасться досягнути тільки дуже уважною а н а л і з о ю його творчости аж до самого ядра.

Нелегке це завдання. Про Плятона й Канта є вже цілі бібліотеки літератури, яка має за мету розкрити тайни духа цих ґеніїв, а як рідко, каже *Масарик*, можна про когось сказати, що він порозумів їх творчість.

Та ми мусимо докласти всіх сил, щоб таке повне зрозуміння Шевченкової творчости зробити можливим.

ІДЕЇ ШЕВЧЕНКОВОЇ ТВОРЧОСТИ.

Хто з нас чує в собі силу сказати, чим був і чим є та й іще буде для нас Шевченко? Чи значіння його для українського народу може вже вичерпалося?

Ні, ніколи воно не вичерпається, бо в його творах зложені слова вічної правди, неминущої красоти, найглибшої доброти. Вони самі від себе все обновляються, будять усе наново нові думки, будять нове життя. Вони мають таку чарівну силу, що до глибини потрясають, зворушують душу, сумління земляків, що мов вогнем палять-печуть навіть закамяніле серце й таким чином усе наново спричинюють цілковитий переворот у думанні, розумінні й діянні людий. Оцеж то й є та велика сила правдивого мистецтва, що воно розбирає чоловіка геть до шпіку й кости, каже думати, розуміти, почувати біль, терпіння, втіху й радість, плакати, любити, ненавидіти й нарешті діяти. Хто з нас не зазнав цеї чарівної сили поезії Шевченка на собі самім? Хто ж це може словами виразити? — Це дасться хибá серцем відчути!

Оттакого то пророка, мученика за правду, волю і славу України дав нам у XIX. в. хлібороб-кріпак на доказ, які величезні моральні й культурні сили та скарби криються в широких масах українського народу. Цінити ті скарби треба тим більше, коли зважимо, що не в силі було їх знівечити навіть кріпацтво, це „пекло на цім світі“, це глибоке море всякого безправства, всякого зіпсуття, всякої неморальности й дикого звірства, диких і лютих знущань сильнішого над немічним, як усі ці образи розкрив нам перед очима сам таки Шевченко.

Ой, бо справді кріпацтво було найстрашнішою болячкою України, яку їй завдала нова її протекторка Москва. Народ повернено дійсно в невільника в найгіршому того слова значінні, а моральні наслідки неволі маси народу показалися страшні. Бо неволя народу потягає за собою загальну неволю, також неволю й тих, що ніби-то панують над народом. Не лиш у кріпака, але й у його пана зарівно душа раба. Оце ж бо й є страшне прокляття неволі — та гієрархія рабів над рабами, рабів, що панують над закріпощеним народом, самі не хочуть робити, не можуть робити, бо ближнього мають за машину, бо для праці мають тільки відразу, погорду.

Тому то й вольна колись Україна зі своїм вольним козацтвом, вольні ще в XVIII. в. державні орґанізації українського народу, Гетьманщина й Запорозька Січ, попали були в такий стан, який вірно змалював Шевченко в *„Посланії“* і в *„Сні“*, де й пани українські представлені підлими рабами, недолюдками.

На ґрунті неволі і кривди, там, де „людей запрягають в тяжкі ярма, орють лихо, лихом засівають“, там, де продають або у карти програють людей“, де „правдою, де людською кровю торгують“, де „кати знущаються“ над людьми, де „люд навісний — це до панів сказано — скажений є“, нічого доброго вирости не може.

Де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи!

Часи, в котрих хліборобсько-кріпацька дитина Тарас прийшла на світ божий, в котрих Тарас розвивався і працював, були просто страшні. Вже за царя Олександра I. абсолютизм по невдалому поході Наполеона значно скріпився, але по придушеному повстанні декабристів 1825. р. запанувала в Росії, як каже *Герцен*, чума реакційна, брутальність, безглуздість, цинізм і провокаційну нелюдськість якої годі словами схарактеризувати. Досить сказати, що найсвітліша голова тодішньої Росії, *Бєлінський*, правління за царя Николая I. називає пануванням шайки злодіїв і розбишак.

I в таких часах не побоявся Тарас Шевченко виступити з завзятим жаданням для народу волі, економічної, соціяльної й політичної волі. Правда, страшно діткнула його за це тяжка царська рука, та на тлі лютого звірства тим яскравіше заясніло світло його ґенія, і не притьмили ані трошки того світла такі велетні й лицарі духа й мистецтва, як Гоголь, Турґенєв і ин., якими пишається сучасна російська література.

Завдання поета розумів Тарас Шевченко не як забавку, щоб собі чи людям тугу розганяти, не як примху розніжненої або зденервованої душі, що сама не знає, що з нудьги почати, а так поважно, так глибоко, так наскрізь благородно й ідейно, як і між найбільшими поетами світової слави мало хто другий. Шевченко кладе поета нарівні з пророками, яких „Господь, любя своїх дітей“, посилає на землю людям, „свою любов благовістить, святому розуму учить“, учить, „як в світі жить“, „благовістить любов і правду і добро, добро найкращеє на світі то — братолюбіє“. Він хоче бути пророком свому безталанному народові.

Ціле своє життя посвятив Тарас безнастанній боротьбі за правду й волю, скрізь за неї вступався й за неї терпів.

Проти катів, тиранів, розпинателів народніх, проти панів і полупанків пускає він гострі троми-стріли за кривду людську, за кривду-недолю України. Та не з ненависти до них, а з найщирішої любови до людий, і до них таки самих, щоб і вони стали людьми.

Він навчає нас

Путями добрими ходить,
Святого Господа (т. зн. правду) любить
І брата милувать —
І всякому добро творить;

він наказує нам „за правду стать“, а навіть „за правду згинуть“, він лишив нам заповіт порвати кайдани неволі.

Любов, правду й волю поклав він у основу нашого й індивідуального й колективного життя народнього. Це ті етичні сили, що дадуть нам осягнути найвищий щабель досконалости й культури, що принесуть „мир і радість на землю людям“.

Поезія Шевченка натхнена найглибшою, найніжнішою етикою. Вона не лише будить моральні пориви, сталить і гартує душу й волю, вона підіймає душу все вище, все вище, аж ген у найвищу височінь до правди-истини, до Бога. Серед гнилизни страшного морального зіпсуття в Росії, серед біснуватого урядового обскурантизму того часу, тоді, як

заснула Вкраїна,
Буряном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце погноїла
І в дупло холодне гадюк напустила, —

Тарас Шевченко стає апостолом, пророком нового життя й новим, нечуваним досі словом, що мов „ножі обоюдні розпанахують погане, гниле серце трудне й виціджують сукровату“, вливає в серця земляків „живої, козацької тої крови, чистої, святої“, рве „кайдани лихої ночі“, що ними „оковано вільний розум“, будить братів до нового життя.

Етичний напрям поезії Шевченка має свій підклад не лиш у здоровім етичнім почуванні хліборобської душі, — з Шевченком українська література перестає бути забавкою панів-аристократів! — а також в філософії і в поезії всіх европейських народів того часу. По французькій революції, що вибухла внаслідок духового перевороту в XVIII. в. і зрушила підвалини давнього політичного й соціяльного ладу, а відтак по реставрації монархії — всі передові люди кинулись шукати принципів нового ліпшого життя, бажали розпізнати змисл життя і всіх його стосунків, бажали додуматися до такого ладу, який був би добрий і зовсім безпечний. А що політична діяльність була тоді неможлива, то всі думки, вся духова праця повернулася на ділянку внутрішнього життя людини. Чуття набирає особлившої сили, сильний ліризм стає ознакою часу. Людина й її стосунок до людий, до громадських організацій, до світа — це предмет і філософії й поезії, котра, зі свого боку, в тих часах є просто філософією.

Серед моральної калюжі, в якій тоді бродили в Росії, а особливо на Україні, виринають у душі Шевченка, в душі людини, що почувала в собі покликання до великого діла, самі собою

й зовсім зрозуміло, а внаслідок особливих обставин України живіше й яскравіше навіть, ніж у російських письменників, передусім усякі етичні й соціяльні питання життя. Він малює, аналізує, розбирає критично життя на Україні й усякі його стосунки, запускає зонду в суспільні рани як-найглибше, навязує до того всього свої найтонші рефлєксії, дає можність побачити всю погань цього життя мов у дзеркалі, каже людям здригнутися всею душею на вид образу своїх власних поганих діл, своєї власної чорної душі. А вже ж недоля жіноча найшла в нім свого найбільшого речника.

Виринули вони в душі Тараса з найбільшою силою підчас трьох подорожий по Україні в роках від 1843—1845, які, не вважаючи на гучні, величаві приняття в українського панства, зробили на Тараса як-найсумніше враження. В листах до Кухаренка з р. 1843—44. сказано ось що: „Був я уторік на Україні, був у Межигорського Спаса і на Хортиці, скрізь був і все плакав. Сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями — бодай вони переказилися... там чорт ма людей, німці прокляті, більш нічого... там окрім плачу нічого не почую".

Кріпацтво зі всіма своїми звірствами, а окрім того загальна національна й соціяльно-моральна темнота панів, брак усякого зрозуміння для потреб краю й народу, сліпе малпування чужини, брак усякої самостійної, розумної думки і праці, а притім безмежна зарозумілість і великопанське самодурство, чому всьому Тарас по 14 роках, як не був у рідному краю, мав тепер нагоду зблизька придивитися, все те — напувало його душу на балях, забавах і гулянках гіркою отрутою. І він нераз, як каже княжна Варвара Репніна, „згорнув крила і серцем упав на землю всею своєю вагою". Княжну Варвару, цього його „ангела хранителя", його „сестру", його сумління, смутило те, що Тарас занадто приставав собі з „мочимордами", та що вона не раз, а часто бачила його таким, яким не бажала б бачити ніколи. Одначе поезії Тарасові з тих часів показують як-найвиразніше, що причина цьому й тому лежала в тім, що він бачив, і що чув на Україні. А бачив і чув він таке, що

як би розказать
Про якогонебудь одного маґната
Історію правду, то перелякать
Саме б пекло можна, а Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать!

Враження з тих подорожий по Україні доводили Тараса до найбільшої розпуки, вислів якої находимо ми в усіх поемах Шевченка, написаних у роках 1843—1846.

Маючи це перед очима, щойно порозуміємо докладно, що значить його думка:

Чого мені тяжко? Чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить

Мов дитя голодне? Серце моє трудне!
Чого ти бажаєш? Що в тебе болить?
Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни моє серце, на віки засни
Невкрите, розбите! А люд навісний
Нехай скаженіє!... Закрий, серце, очі!

Не неписьменному людові, а панам навісним Тарас це в очі каже, що вони скаженіють!

В такім настрою перейшли три літа, літа найсумніших спостережень, найпоганіших досвідів із людьми,

Що серце збіралось
З ними жити, їх любити,

з людьми, що їх як-найдосадніше характеризують слова Шевченка:

Кругом мене, де не гляну,
Не люди, а змиї.

Не власна недоля є причиною його горювання, а те, що

й малої дитини
Я не бачу щасливої.
Все плаче, все гине!
І рад би я сховатися,
Але де, не знаю.
Скрізь неправда, де не гляну,
Скрізь Господа лають!

Ось правдиве пояснення для того стану, який княжні Варварі так дуже не подобався. Бо не байдужий був Шевченко, так як пани українські, що його самого так радо приймали та гостили, на людське горе. Думи прокляті про це горе, про горе-недолю України ніколи його не покидають.

За думою дума роєм вилітає,
Одна давить серце, друга роздирає,
А третяя тихо-тихесенько плаче
У самому серці, може, й Бог не бачить.
Кому ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились
В кайданах, байдуже...

Оце ж то його найгірше болить, що люди мов оглухли, на все байдужі, хиляться в кайданах, кохають синів, щоб їх продати в різниці москалеві, і службу катові України уважають за патріотизм; а щоб „за честь, славу, за братерство, за волю країни" стати та ще так поступити, як зробив із Андрієм його батько в „Тарасі Бульбі" або Гонта зі своїми синами в „*Гайдамаках*", нема кому. Ось чому Тарас сумує та плаче!

Одначе гаряча любов Тараса до людини й до України не дала йому віддатися розпуці, песимізмові. Вона попихає його до діла. Всю силу душі вкладає він у те, щоб із моральної калюжі підняти людий, щоб визволити Україну з кайданів лихої ночі.

Тому він рішається йти далі за власним голосом із „*Тризни*“:

Не пропою вам песни новой
О славе родины моей,
Сложите вы псалом суровый
Про беззакония людей...

і починає складати псальми суворі про злочинства людий, один суворіший над другий, як „*Сон*“, „*Іван Гус*“, „*Великий Льох*“, „*Суботів*“, „*Кавказ*“, „*Посланіє*“, „*Холодний Яр*“, „*Псальми Давидові*“ і т. д. і т. д. Тут поезія Тарасова доторкається із становища етики найболючіших ран суспільних і політичних на Україні, вона стає політичною, заступає трибуну парляментарну. І це зовсім зрозуміло.

Етичні питання й засади є не лише справою поодинокої людини, а витвором суспільности, громадянства, справою важною для всіх людий, тимто вони є заразом питаннями політики.

У своїх суворих псальмах стає Шевченко обличителем катів, тиранів і людоїдів, підніжків Москви й варшавського сміття, українських панів-перевертнів, недолюдків, пявок і всіх кривдників. У цих його поезіях дзвенить одна струна, струна безмежної скорботи й найжурливішого сумування над недолею України й її причинами. Це заразом люте обвинувачення всіх, що спричинили недолю-неволю України. Кожне слово — це криваві, пекучі сльози за чоловіка, а заокруглена їх цілість — це найгарячіше бажання Україні й її дітям безталанним волі, сили і слави. З непохитною вірю у свій нарід, із кріпкою надією, що „встане правда, встане воля“, лунає голос Шевченка — „борітеся, поборете“! В цих поемах виявився найщиріший український патріотизм Шевченка, палає найгарячіша, але не сліпа любов до рідного краю, палає вогнем любови до людини взагалі, в цих поемах найвища людяність, найблагородніша альтруїстична етика найшла в Тарасові свого Богом натхненого речника.

На самому дні душі цього найбільшого на цілому світі — безперечно пари йому тут нема — обличителя всіх кривдників, „обличителя жестоких людей неситих“, „алмазом добрим, дорогим сіяє“ любов не лиш до покривджених, але й до самих таки кривдників. Він, великий наш біблієць, із Христової науки ясно й недвозначно витягнув такий висновок, щоб „за ката лютого молитися“, і щоб боротися з ним „не огнем і мечем“, а „правдою і любовю“. Це той тон, що ще в молодечих його літах глибоко запав у його душу, коли він учився біблії та „списував Сковороду“, це продовження філософії нашого таки питомого філософа Сково-

роди. Далеко раніше, ніж мудрець із Ясної Поляни, великий Толстой, висказав Тарас і таку думку, що коли б між людьми запанували „любов і святий розум“, і люди поступали б згідно з наукою своїх „кротких пророків“, то не треба б на них ані „кайданів кувати, ані тюрми мурувати, не треба б було і царя“.

Зовсім зрозуміла річ, що аналіза етичних питань і засад веде також просто до р е л і ґ і й н о г о п и т а н н я, бо ж мораль це дуже важний елемент релігії, а становище урядової російської церкви просто провокувало до того Шевченка. Це показує нам велику душу Шевченка знов із иншого боку.

Шевченко наскрізь релігійний, він — деїст. Одначе його релігійність не є догматична, не спутана ніякими путами, не скована ніякими догмами, компромісовими установами, а жива, стихійна, як саме життя. Він ні в чім не йде на компроміси, а знає лише один етичний закон правдивої релігії, який прикладає до всіх людських діл, закон б е з м е ж н о ї л ю б о в и, закон абсолютної, чистої, живої правди-истини і правди-справедливости. Любов і правда це його Бог, якому одному він покланяється, уважаючи все инше — брехнею.

Тимто не диво, що Шевченко нераз тоном старозавітного Мойсея й инших старозавітних пророків із Богом дуже гостро розправляється. Та не з правдивим Богом веде він війну, не проти Христа підіймає Шевченко бунт, а проти сфальшованого, лицемірного християнства, що сталося посміховищем науки Христової, проти урядової російської церкви, проти тої церкви, що „рай у найми оддає“, що наказує бити „поклони за кражу, за війну, за кров“, проти византійства, проти „византійського Саваофа“, проти таких етичних засад, які драстично виразив Шевченко словами „дери, дери та дай і прямо в рай“, проти таких християн, що, „бючи поклони“, з братами діють те, „чого і звір не зробить дикий“, проти таких просвічених християн, що „земні бють поклони, за хрести ховаються од сатани, а просять зтиха християнам то чуми, то лиха, то всякого безголовя“... За таку етику Христос не розпинався на хресті, той Христос, що перед ним Шевченко бє поклони! Ту ж урядову російську церкву поборювали й передові люди Московщини, як великий критик Бєлінський і ин.

Самої натхненої проповіди засад нового життя, основаного на засаді найщирішого демократизму, волі, правди і братерства, без холопа і без пана, тої нової релігії, що, згідно з глибокою вірою Шевченка, має принести „мир і радість на землю людям“, було за мало. Треба було підперти її живими прикладами, щоб тим збудити віру, піддержати надію, що „встане правда, встане воля“, викликати запал до святого діла. А що дійсність таких прикладів не давала, Шевченко сягнув за ними, зовсім у дусі романтики, того незвичайно буйного літературного напрямку його часів, — у давні славні часи України.

І виводить Шевченко перед очі земляків чудові живі о б р а з и з і с т о р і ї У к р а ї н и, з історії козаччини, як то „славні

запорожці вміли панувати“, як козаки на байдаках великим Дніпром до Туркині їхали в гості, „не кишені трусить“, а „із турецької неволі братів визволяти, славу добувати“, як між ними панувала правдива рівність і братерство, як боролись вони за віру й волю з ляхами, різалися з ордами, як скородили списами московські ребра; розкриває високі могили, тих „свідків слави дідівщини“, що всі „начинені нашим благородним трупом, начинені туго“, показує, як бувало „козаки усю мізерію оддавали своїй Україні небозі“, згадує „праведних гетьманів“, і з важкого болю стискається йому серце, що все те минулося, що все те в поганих, нікчемних унуків пішло навіть у непамять, вони ж самі „сидять собі у запічку“, „панам жито сіють“, „носять косу в росу“, „гнуться мовчки“, „а над дітьми козацькими поганці панують....“.

Одначе й темні сторони української історії дуже добре добачав Шевченко, нічого не затаював, нічого не прикрашував, до всього відносився критично, „славних, незабутих Брутів і Коклесів“ показував він також в правдивому світлі землякам.

Оцими порівнюваннями своєї сучасности з давньою бувальщиною Шевченко перший у нас на Україні будить і загострює історичний змисл, той важний добуток нових часів, часів гуманізму й вольнодумства XVIII. в., якого змислу перше зовсім не було, а який стає великою підоймою науки й поступу взагалі.

Із того ж таки кореня ідеї гуманізму виростає буйно ідея націоналізму, що знов-таки першого в нас Шевченка захоплює всею силою й находить у нім свого найшляхотнішого речника, що з найгарячішою любовю до України —

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
За неї душу погублю!

— до українського народу, української мови, звичаїв, обичаїв і всього того, що історично склалося в українську націю, що становить свій, питомий, український світогляд, уміє сполучити не менше гарячу любов до инших націй, навіть і до таких, що з ними Україна цілими віками боролась, і до людства взагалі. Ні крихіточки в ньому того шовінізму, того месіянізму, яким саме визначаються передові тодішні люди між москалями, поляками й ин. Усі народи обіймає Тарас своєю любовю. Його ідеал дуже добре характеризує бажання,

Щоб усі славяни стали
Добрими братами
І синами сонця правди.

Та не тільки всі славяни, а геть усі люди!

А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли! —

молиться Шевченко.

Оттак то, маючи перед очима образ вольної України, уявляє вже собі Шевченко вищі політично-суспільні орґанізації у збратанні всіх словян, а далі у збратанні всього людства.

Своїми історичними поемами запалив Шевченко почуття національне, привів до свідомости земляків те, що було оповите густою мрякою; глибоким своїм чуттям відчув те, що билось у серці міліонів народу, а не находило вислову; схопив змисл історії України й визначив українському народові ясну мету.

Лише правдивий ґеній народу вміє „невченим оком“ заглянути в саму душу народу, заглянути так глибоко-глибоко, що перед ним не укриється ніяка тайна, а висловити все, що там побачить, так ясно, так усім зрозуміло, що кожний пізнає в цім неначе свої власні, найщиріші думки, з якими досі нібито чомусь ховався перед світом; виразити так щиро, так живо, так по-мистецьки, такими чудовими образами, взятими із наскрізь народнього світогляду, а так сильно, різько, часом знову з такою їдкою іронією, що від кожного слова стрепенеться душа й закамяніле людське серце тане, як віск від вогню.

А в яку стрійну, пишну, щиронародню форму вміє Тарас убрати свою мову! Кожний витає в ній своє, рідне, а гарне-гарне — що не надивишся, не наслухаєшся! Музика тай годі, своя рідна музика, своя рідна пісня народня, й коломийка в ріжних своїх ритмах, і козачок, і колядка, й весільна, і обжинкова, і кожна, кожна музикальна форма, яку лише денебудь віками придумав український нарід. Ось тимто Шевченко, як ніхто инший, національний український кобзар.

Та не лише тим самим.

У світових питаннях етики, політики, релігії, філософії, в питаннях про основи нового життя, нового ладу, які займали в його часах найперших людий і цілого світа, Шевченко серед найріжніших філософічних течій і напрямків умів зберегти свою самостійність, не дав себе ніяким великим авторитетом збити зпантелику, не йшов на-сліпо за „современными огнями“, не ніс „з чужого поля великих слів велику силу“. Усе те, що безперечно було йому відоме з надзвичайно живої усної й письменної дискусії в цих справах — він же дуже добре знав Бєлінського, Герцена, Герценового „Колокола“ діставши в руки, цілував, відомі були йому не лише западники й їх науки, але й теорії славянофілів і т. д. — усе те вмів він пропустити крізь призму свого духа, умів він у горнилі своєї душі перетопити рідним, наскрізь українським світоглядом у свою рідну, питому українську систему. „Не копируй. а всматривайся“ — було його гаслом не лише для малярства, але і для всього знання й життя. Чого він навчає, що проповідує, то не „по німецькому показу“, щоб „ніхто не второпав“, а так, щоб „неложними устами сказати правду“, свою правду. Де не глянеш, у Шевченка мудрість своя, бо він учився так, як треба. Свої, українському народові рідні ідеї, свої питомі форми вносить Шевченко у світову скарбницю культури.

У своїх твердих переконаннях він ніколи не захитався, ніколи „перед гординею ката не покланявся“, ніколи з тодішнім ладом не погодився, як, н. пр., Бєлінський, Гоголь і т. п. („та не продамся нікому, в найми не наймуся!“). Як ґранітна скала непохитний, незломний, зовсім у собі гармонійний характер Тараса: наскрізь релігійний вольнодумець, найщиріший демократ, що кожного часу готов „за правду стать, за правду згинуть“, найшляхотніший альтруїст. Він наш апостол правди й науки не лише словами, але і своїм життям!

Сильний, величезний був його вплив.

Мов чародій збудив він із тяжкого сну великий 30-кілька міліоновий нарід, зєднав його докупи — не вважаючи на політичні кордони, приєднав його для великого культурного поступу, приневолив до культурної праці, вказав йому ціль цеї праці, вивів його як націю у світ, між люди.

Згадаймо хочби недавню ще минувшину зі всіма приналежностями кріпацтва, панщини, згадаймо гірку долю українського безталанного народу в тих часах, гірку долю заплаканої матері України, а оглянемося нині навкруги себе, то не лише самі сміло можемо сказати, а й цілий світ добре це знає, й добре вже чує, що

Трупи встали
І очі розкрили.

Український народ устав, устав без гомону, без крику і ґвалту, без гуку гармат рве „кайдани лихої ночі“, якими оковано його розум, і своїми культурними здобутками-придбаннями звертає на себе очі всеї Европи, всього цивілізованого світа, стає між народами Европи важним культурним чинником. Це безперечна заслуга поезії Тараса Шевченка. І в цім лежить уже не лише національне, але і світове значіння його поезії.

Не яканебудь пропаґанда зробила Шевченка в українському народі великим — самі глибокі ідеї творчости поета-пророка витворили широкий, майже релігійний культ Шевченка.

Неначе наш Дніпро широкий
Слова його лились, текли,
І в серце падали глибоко
І ніби тим огнем пекли
Холодні душі. Полюбили
Пророка люди і молились
Йому і сльози, знай, лили.

Молились і будуть молитися. Нема ніякої сили на світі, щоб вирвати з серця любов народу до свого великого ґенія-пророка.

Жива
Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речах,
І ми, читая, оживаєм
І чуєм Бога в небесах.

10. березня, 1914.

ШЕВЧЕНКОВІ „ДУМИ“.

На першому місці Шевченкового „Кобзаря“ з р. 1840. стоїть поема без заголовку, що починається словами *„Думи мої“*, поема, як побачимо, найбільш характеристична не тільки для того збірничка поезій, але і для цілої поетичної творчости поета.

Почнім дослідом, як треба нам розуміти Шевченкове слово „думи, дума“.

Думи в Шевченка роєм вилітають („За думою дума роєм вилітає“ — *„Гоголю“)*, стають на папері сумними рядами („На що ж стали на папері сумними рядами“ — *„Думи мої“)*, думи — це його діти, його квіти („Думи мої, думи мої, квіти мої діти“ — *„Думи мої“)*, він їх кохає, доглядає, виростає („На що вас кохав я, на що доглядав“, „виростав вас, доглядав вас“ — *„Думи мої“)*, він їх сіє, нехай ростуть („А поки що мої думи... сіятиму, нехай ростуть“ — *„Кавказ“)*, він посилає їх на Україну („В Україну ідіть, діти, в нашу Україну“ — *„Думи мої“)*, посилає аж до Бога („Пошлем думу аж до Бого, його розпитати, чи довго ще на сім світі катам панувати“ — *„Сон)*, посилає на небо („Лети ж, моя думо... та по всьому небу орду розпусти“ — *„Сон“)*, він їх перед людьми сповідає („І не знаю... і перед ким мої думи буду сповідати“ — *„Три літа“)*, або сіє, нехай з вітром говорять, щоб вітер поніс їх до його друга („Мої думи сіятиму: нехай ростуть та з вітром говорять... Вітер тихий з України понесе з росою тії думи аж до тебе; братньою сльозою ти їх, друже, привітаєш, тихо прочитаєш, і могили, степи, гори і мене згадаєш“ — *„Кавказ“)*, він має надію, що й ненька Україна їх привітає як свою дитину, („Привітай же, моя ненько, моя Україно, моїх діток нерозумних як свою дитину“ — *„Думи мої“)*, так теж просить Шафарика: „Привітай же в своїй славі і мою убогу лепту-думу немудрую про чеха святого, великого мученика, про славного Гуса“ *(„Гус“)*, просить Щепкина, передаючи йому свою скорбну думу *(„Неофіти“)*: „І думу скорбную мою твоїй душі передаю. Привітай же благодушне мою сиротину“.

Але буває й таке, що поет не знає, де йому свої думи діти („Виростав вас, доглядав вас, де ж мені вас діти?“ — *„Думи мої“)*, кому їх показати („Кому ж її покажу я, і хто тую мову привітає, угадає великеє слово?“ — *„Гоголю“)*, до кого їм прихилитися („Думи мої, літа мої, тяжкії три літа! До кого ви прихилитесь, мої злії діти?“ — *„Три літа“)*. Буває, що він думу тяжкую свою

німим стінам передає („І знову сльози виливаю і думу тяжкую мою німим стінам передаю“ — *„Відьма“).*

З усього виходить, що „думи“ в Шевченка це його поеми: і *„Перебендя“*, і *„Тополя“*, і *„До Основ'яненка“*, і *„Іван Підкова“*, і *„Тарасова ніч“*, і *„Катерина“*, але також *„Іван Гус“*, і *„Кавказ“*, і *„Невольник“* („Оце і вся моя дума“), і *„Відьма“*, і *„Неофіти“*. і геть усе те, що він написав, усе — думи. І *„Гайдамаки“* в Шевченка ніщо инше, як „дума“, бо про Григоровича, якому присвячує ту поему, каже: „Любить її думу правди, козацькую славу“. Менша поема, от як *„На що мені чорні брови“*, це в нього думка.

Шевченко, очевидячки, розумів свої поеми так, що вони є поетичною реалізацією вислідів його глибокого р о з д у м у в а н н я над спостереженими явищами людського життя та над усякими зовнішніми і внутрішніми вражіннями. Тому й назва — д у м и.

Це все треба зазначити передусім тому, що ми звикли розуміти під цим словом тільки історичну думу, в якім значінні й Шевченко цього слова уживає: „Весело подивиться на старого кобзаря... і весело слухать його, як він з а с п і в а є д у м у п р о т е, щ о д а в н о д і я л о с ь“ *(„Гайдамаки“)*, або „І вдвох тихесенько заспівать ту д у м у с у м н у ю, д н е д а в н ю, п р о л и ц а р я т о г о г е т ь м а н а“ *(„Хатина“).*

Крім того, Шевченко, як ми вже бачили, поширив значіння цього слова не тільки на поетичні оповідання про події з сучасного собі життя, але й на всякі поетичні реалізації свого роздумування, на пісню („Наша дума, наша пісня не вмре, не загине! — *„До Основяненка“)*, ба і на акт думання взагалі, на свої спомини, думки, ідеї, ідеали. Це ясно з такого місця в *„Ми восени такі похожі“*:

Благо тобі, як у хаті є з ким розмовляти,
Хоч дитина немовляща, і в о н а в г а д а є
Т в о ї д у м и в е с е л ї ї, с а м Б о г р о з м о в л я є
Н е п о р о ч н и м и у с т а м и,

або з *„Лічу в неволі“*:

Гуляв би я понад Дніпром по веселих селах
Та співав би с в о ї д у м и т и х і, н е в е с е л і,

або з *„Невольника“*:

Д у м и м о ї м о л о д і ї, понурії діти,
І ви мене покинули. Пустку натопити
Нема кому... Остався я, та не сиротою,
А з тобою молодою, раю мій, покою,
Моя зоре досвітняя. є д и н а я д у м о
П р е ч и с т а я...

— — — — — — — —

Згадаєш може, молодая, вилиту сльозами
М о ю д у м у, і тихими, тихими речами
Проговориш: „я любила його на цім світі“...

або із „*Сну*“:

А де ж т в о ї   д у м и, рожевії квіти,
Доглядані, смілі, викохані діти?
Кому ж ти їх, друже, кому передав?
Чи може н а в і к и в с е р ц і з а х о в а в?
Ой, не ховай, брате, розсип їх, розкидай!
Зійдуть, і ростимуть, і вийдуть з них люди.

Ще виразніше виступає таке значіння в „*Минули літа молодії*“:

Сиди один в холодній хаті:
Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись. Нема,
А нікогісінько нема.
Сиди ж один, поки надія
Одурить дурня, осміє,
Морозом очі окує,
А   д у м и   г о р д і ї розвіє
Як ту сніжину по степу...
Сиди ж один собі в кутку,
Не жди весни, святої долі,
Вона не зійде вже ніколи
Садочок твій позеленить,
Твою надію оновить,
І   д у м у   в о л ь н у ю   н а   в о л ю
Н е п р и й д е в и п у с т и т ь...

і в „*Марку Вовчку*“:

Моя ти зоренько святая.
Моя ти сило молодая,
Світи на мене, і огрій
І оживи моє побите,
Убоге серце, неукрите,
Голоднеє! І оживу.
І   д у м у   в о л ь н у ю   н а   в о л ю
Із домовини воззову,
І   д у м у   в о л ь н у ю, о, доле,
— — — — — — —
Т в о є ю   д у м у   н а з о в у.

Таким чином, самою назвою своїх поетичних творів характеризує Шевченко свою поезію, свої думи як продукт глибокого думання, роздумування та передумування всього того, що як-найживіше займало його думки, його душу. Притім звичайно виринали в його душі та гуртувались у мистецьку цілість найживіші поетичні образи, яким давав він вираз своїм незрівняним словом. Роздумування поета відбувалося власне самими образами.

*

Це значіння слова „дума“ в Шевченка мусимо мати перед очима, коли займаємося дослідом його поетичної творчости. Не все те, що він передумував, найшло поетичний образ у його думах. На багато своїх „дум“ він тільки натякає, деколи тільки одним словом, але і з тих натяків ми бачимо ясно зміст і напрям його роздумування. Усе це дає нам ключ до скарбів його душі, розкриває всі її уявління, всі основні почування, всі їх гармонійні сполуки, комплекси. з усього того вилущується його ясна ідеологія.

Щоб до неї дібратися, треба ще лише показати, коло чого оберталися думки Шевченка, над чим він усе своє життя так глибоко думав, роздумував та передумував, щоб так пізнати саме джерело, з якого поплили всі його думи. Це для розуміння й характеристики поетичної творчости Шевченка річ незвичайно важна, це може показати нам у правдивому світлі всю оригінальність не тільки його думання, але й мистецького виразу та оформлення його дум. Розкрити це джерело вважаю конечно потрібним, бо нераз уже в інтерпретаціях поодиноких Шевченкових поем доводилось мені наткнутися на таке, що наші літературознавці, підходячи звичайно до Шевченкової поезії з усякими чужими теоріями поетичної творчости та з чужими ідеолоґіями, своїми „ґенезами“, „впливами“ та чужим освітленням багато зовсім ясних явищ оповили дуже тяжким туманом. У кожному поодинокому випадку я старався доказати неправильність їх погляду. Але тепер я ясно бачу, що всі ті хибні погляди мають один спільний корінь. Уважаю за потрібне це показати.

*

Наші літературознавці зовсім не добачали й не добачають того одного, що сам Шевченко з усею своєю щирістю нам виразно про свої думи каже вже на самому початку свого „Кобзаря“. Мушу на це звернути їх увагу. Не боюся того, що може дехто з них собі подумає: що міг Шевченко про це сказати, не знаючи всіх тих модерних теорій мистецтва, що ними вони вважали за потрібне перед нами почванитися. Бо про Шевченка говорив дехто з них навіть як про неука. Я переконаний, що він їх переконає.

Я не перечу, що для кожного літературознавця добра річ запізнатися з теоріями поетичного мистецтва чи то французького, чи анґлійського або скандинавського, чи московського, щоб і те знати, що де инде думають про поетичне мистецтво, але передусім треба нам дуже уважно прочитати поетичні твори самого таки Шевченка й дати собі відповідь на питання: чи є в якійнебудь тодішній чужій літературі такі поеми як „*Тарасова ніч*“, „*Іван Підкова*“, „*До Основяненка*“, „*Катерина*“ або „*Перебендя*“, що на них міг би був Шевченко взоруватися? Та відповідь мусить бути тільки неґативна. А як так, то це зовсім оригінальні поеми. Навіть баляда „*Тополя*“ тільки й усього має спільного з иншими літературами, що є балядою, але й вона наскрізь оригінальна, щироукраїнська баляда, як це вже *Лепкий* показав (він і про инші поеми „Кобзаря“ сказав багато влучного в І. т. повного видання

творів Т. Шевченка, стр. 26—36). Те саме мусимо сказати і про *„Гайдамаки“* і про *„Гамалію“* і про ввесь поетичний цикль *„Три літа“* та про всі инші його поеми, бо вся поетична творчість Шевченка як-найглибше коріниться тільки в рідній землі України, в українськім народі, в його душі. А „нема на світі України, немає другого Дніпра“! І ми на чужині нічого не найдемо такого, що нам пояснило б зовсім оригінальну Шевченкову поезію. Її повна оригінальність доказана цілком джерелом, із якого його думи поплили, з якого вони зродилися. Бо ось що каже про це сам Шевченко:

Думи мої, думи мої, лихо мені з вами.
На що стали на папері сумними рядами?...
— — — — — — — — — —
Чом вас лихо не приспало як свою дитину?
Бо вас лихо на світ на сміх породило.
Поливали сльози...

Це стоїть на самому чолі первісного „Кобзаря“, але це сказано заразом про всі його думи.

Коли ж його думи є дитиною лиха, коли лихо їх на світ породило, то можемо повірити Шевченкові, що лихо йому з ними. Це показало й усе життя поета.

Ця думка про лихо як джерело його дум висказана ще виразніше в поемі *„Сон“:*

Лети ж, моя думо, моя люта муко,
Забери з собою всі лиха, всі зла,
Своє товариство! Ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; їх тяжкії руки
Тебе повивали...

Ці лиха, ці зла такі великі, що зроджені з них думи плачуть у його серці, давлять, роздирають його („Одна давить серце, друга роздирає, а третяя тихо-тихесенько плаче у самому серці“ — *„Гоголю“*), поет терпить люті муки, уважає їх страшною карою для себе, так що питається:

За що ж кара? За що мені муки?
Кому я що заподіяв? Чиї тяжкі руки
В тілі душу закували, серце запалили
І галичі силу — думи розпустили?
За що, не знаю, а караюсь.
І тяжко караюсь!

Це не є ніякі фрази. Шевченко мав незвичайно чутливу душу, запальне серце, що дуже сильно реаґували на кожне спостережене ним лихо. Він дивився на людий душею, і від того пекло йому на цім світі („А надто той, що дивиться на людей душою, — пекло йому на сім світі“ — *„Думи мої“*). Він знав добре, чиї то саме тяжкі руки його душу закували, серце запалили й таку силу чорних як галич дум розпустили, бо дав у поемі *„Сон“* ясну на це відповідь. Тому то й та могутня сила виразу його дум, бо в них

кипить, клекотить, аж громом вибухає його живе. нічим непогамоване відчування лиха.

Хоч людям із „раціоналістичним“, „реалістичним“, „практичним“ або, скажім, із більш цинічним способом думання таке відчування лиха може видатися сентиментальним, ідеалістичним, наївним. романтичним. непрактичним або аж нереальним, то все ж ніхто не зможе його обєктивної дійсности заперечити. А бажаючи розуміти Шевченкову поезію, кожний мусить добре вдуматися в те, на який голос ціле життя була настроєна душа поета.

Яке ж то лихо так страшно мучить душу Шевченка? — Він сам виразно відріжняє двояке лихо. Одне те, що про нього каже:

> А за л и х о — та цур йому! — х т о й о г о н е з н а є?
> А надто той, що д и в и т ь с я н а л ю д е й д у ш о ю,
> Пекло йому на сім світі...

Це горе, лихо, недоля індивідуальна у к р а ї н с ь к о ї людини що всі його знають і розуміють. але Шевченко його за всіх найбільше відчуває. Тому його добрі сльози „лилися з Катрусею в московській дорозі“. „молилися з козаками в турецькій неволі і Оксану... що день божий умивали“ *(„Три літа“)*. Його сльози-слова лилися над недолею сироти, матері, покритки, байстрят, наймички, кріпачки... За лихо велике відчував він также людський плач, людський сміх, таку людську заздрість, що „чорні бровенята люди заздрі не дають носить“, таку немилосерність. що „люди б сонце заступили, якби мали силу, щоб сироті не світило, сльози не сушило“. таку нелюдськість, що „сина батько одцурався“, відчував він усяку людську кривду, нікчемність. підлість, облуду і всі ті вчинки, що противні християнській етиці. Доказ на це всі його твори. А всі ці лиха, це лиха у к р а ї н с ь к о ї людини.

Він боровся з цим лихом, бо любив добро, бо бажав добра людям. „Добре жить тому, чия душа і д у м а добро навчилася любить“ *(„Буває иноді старий“)*. Цього бажав він у людий досягнути.

*

Друге лихо ще далеко більше, бо воно давить усіх однаково увесь народ, цілу країну, це с п і л ь н е в с і м л и х о н а р о д н є, так що ніхто перед ним не втече. Воно всім уже так вілося аж до кости аж до крови. що нераз люди навіть несвідомі того, від чого саме їм так зле, бо воно загальне. Шевченкова душа сама сдна відразу спостерегла й як-найглибше відчула це лихо, і з того лиха родяться найважчі його думи, які його ніколи ні на хвилину не покидають, навіть уночі „катують його душу“.

> Приходить ніч в смердячу хату,
> О с я д у т ь д у м и, розібють
> Настократ серце і надію
> І те, що вимовить не вмію...
> І все на світі проженуть,
> І спинять ніч: часи літами,

Віками глухо потечуть,
І я крівавими сльозами
Нераз постелю омочу....
— — — — — — — — — —

Благаю Бога, щоб світало:
Мов в о л і, сонця, світу жду.
— — — — — — — — — —

Бо на позорище ведуть
Старого дурня муштрувати,
Щоб знав, як в о л ю ш а н у в а т и,
Щоб знав, що дурня всюди бють...
— — — — — — — — — —

Як перед Богом сповідаюсь:
З а п р а в д у н а с в і т і к а р а ю с ь
І не клену долі, тілько Господа благаю:
Не дай, Боже, в ч у ж і м краю згинуть у н е в о л і...
— — — — — — — — — —

А може, лихо переплáчу,
Води Дніпрової напюсь...
— — — — — — — — — —

Боюся сам себе спитати,
Чи це коли сподіється, чи, може, вже з неба
Подивлюсь н а У к р а ї н у, подивлюсь на тебе.
А иноді так буває, що й сльози не стане, —
І благав би я о смерти, так т а я У к р а й н а
І Д н і п р о к р у т о б е р е г и й і ти, друже, брате,
Н е д а є т е м е н і Б о г а о с м е р т и б л а г а т и.

Хоч у цій поемі *„Козачковсъкому“* бренить і особиста нотка, то поет застерігається проти того словами: „Не малодушіє в неволі вночі сльози точить“. Свої власні злидні він ховає перед людьми („Я їх заховаю, заховаю змию люту коло свого серця, щоб вороги не бачили, як лихо сміється... люди не побачуть, то й не засміються“ — *„Думи мої“).* Перед людьми його „серденько соловейком щебече та плаче“, думка ж „як той ворон літає та кряче“ не про свої злидні, а н а д т я ж к и м г о р е м, н е д о л е ю - н е в о л е ю У к р а ї н и, з а У к р а ї н у й о г о с л ь о з и д е н ь і н і ч т а к л л ю т ь с я, що н е с т а є й о м у н а в і т ь с л і в, ц е г о р е в и с л о в и т и („Тілько сльози за Украйну, а слова немає“ — *Думи мої“).*

І та думка про недолю-неволю України безнастанно давить і роздирає його серце, мучить, катує його душу тим більше, що тільки він сам-один на всю Україну, а, зрештою н і х т о того н е б а ч и т ь, що нема Січі, нема Гетьманщини, нема козаччини, нема гетьманів, червоних жупанів, нема запорожців, що було колись уміли панувати, славу й волю добувати, що не пишаються тепер „веселі і вольнії села як за Гетьманщини старої“ колись *(„Невольник“),* що нема козацької волі, яка там „родилась, гарцювала“, що та воля тепер лягла спочить у могилі, а щоб не встала,

то над нею „Орел Чорний сторожем літає“, що всю Україну сплюндрували, і вона з волі і всіх своїх найкращих надбань „обідрана сиротою понад Дніпром плаче“, а ворог іще й сміється з неї, бо про Чигирин тепер „ніхто й слова не промовить, ніхто й не покаже, де він стояв, і на сміх не скаже“, що народ завдали в кріпаччину, погнали на панщину, і тепер у тих найкращих селах у нашій славній Україні

Чорніше чорної землі
Блукають люди, повсихали
Сади зелені, погнили
Біленькі хати, повалялись,
Стави бур'яном поросли,
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть“ *(І виріс я на чужині),*

що „скрізь на славній Україні людей у ярма запрягли“, що „гинуть, гинуть у ярмах лицарські сини“, „гине слава, батьківщина“, що вся Україна стогне у кайданах. Шевченко все те бачив. Але „дивитись, плакать і мовчать“ на те все, це для нього — пекло *(„Якби ви знали, паничі“).* І він не мовчав.

У своїх думах передумує Шевченко на всі боки все те страшне лихо геть до самої глибини, до самого його коріння, як я це показав у інтерпретаціях його дум. Передумує й не може їх заховати у своїм серці, бо це був би гріх, бо його думи це — душа жива, що хоче „жити, серцем жити і людей любити“. А може — так думав він — й його „душі легче буде на тім світі, як хто прочитає ті сльози-слова, що так вона щиро колись виливала, що так вона нишком над ними ридала“ *(„Гайдамаки“).* Бо, як він каже в *„Заросли шляхи тернами“,*

Тяжко мені, Боже милий, носити самому
Оці думи і не ділить ні з ким, і нікому
Не сказать святого слова, і душу убогу
Не радувать, і не корить чоловіка злого —
І умерти...

Бо його „серце холоне, як подумає, що може його похоронять на чужині, і ці думи з ним сховають, і його на Україні ніхто не згадає“ *(„Лічу в неволі).*

А, може, тихо за літами
Мої мережані сльозами
І долетять колинебудь
На Україну, і падуть
Неначе роси над землею
На щире серце молодеє,
Сльозами тихо упадуть.
І покиває головою

І буде плакати зо мною
І, може, Господи, м е н е
В своїй молитві помяне.

Передумує, і думи в нього самі стають на папері сумними рядами. на чужину прилітають до нього з України (*„Марина“*), він із ними плаче, він їх „сповідає“, він їх „розсипає, розкидає, щоб зійшли, росли і вийшли з них л ю д и (*„Сон“*), він їх сіє: „нехай ростуть та з вітром говорять“ (*„Кавказ“*), він їх сіє, щоб виросли з них ножі обоюдні, розпанахували гниле серце трудне земляків, вицідкували з нього сукровату, а наливали до нього живої, козацької тої крови, чистої, святої (*„Чигирин“*), він їх посилає аж до Бога, аж на небо (*„Сон“*), він у них славу співає лицарям великим, що боролися й борються за волю (*„Кавказ“*), він у них проклинає катів України, він „думу скорбную“ свою (*„Неофіти“*) передає душі Щепкина, щоб Щепкин його „сиротину“ привітав:

Привітаєш: убогая, сірая з тобою
Перепливе вона Лету і огнем-сльозою
Упаде колись на землю і притчею стане
Розпинателям народнім, грядущим тиранам.

А як инакше годі, то думу тяжкую свою німим стінам передає („Озовітеся, заплачте, німії, зо мною над неправдою людською, над долею злою. Озовітесь!“ — *„Відьма“*).

Отак Шевченко ціле своє життя „недолю співає козацького краю“ (*„Гайдамаки“*), розкриває всі його думки, муки українського народу, муки України, розкриває все те, чим наболіла, чим накипіла українська душа від часу, як України воля лягла спочити, як вона минулася...

*

Ця недоля-неволя українського народу й України т а к і с п е ц и ф і ч н о у к р а ї н с ь к і, що ніде на світі чогось подібного не найти. Тому то й думи Шевченкові, що зродились і виросли з того специфічно українського лиха, такі специфічно українські, такі н а с к р і з ь о р и ґ і н а л ь н і, що їм также ніде ані взору, ані пари не найти. Шевченко черпав їх із самого дна української душі, а та українська душа в спільнім історичнім житті українського народу довгі віки, від Святослава аж до Шевченка, вміла на основі традицій поколінь сформувати свою одну народню думку, свою релігію, свої специфічні бажання, свої найвищі етичні, культурні й політичні ідеали, відмінні від инших і тільки її питомі. Нехай, що наслідком тяжкого народнього лихоліття ті спільні народні ідеали на час померкли, нехай що Україна в московській неволі „буряном укрилась, цвіллю зацвіла, в калюжі, в болоті серце прогноїла і в дупло холодне гадюк напустила“ (*„Чигирин“*), то треба було тільки огненного слова ґеніяльного пророка Шевченка, щоб усі вони ожили, щоб воскресли всі бажання і сподівання української душі і з непогамованою силою перлися до свого здій-

снення. Таким найвищим ідеалом українського народу є повна воля України, а в ній справедливий правопорядок, опертий на божих законах християнської етики, бо „де нема святої волі, не буде там добра ніколи“.

Але й універзальні поняття, засади, погляди сформовані в думах Шевченка з щиронародніх елементів української душі, які в ній віками творилися, в традиції поколінь перетворювалися та в суцільний український світогляд комбінувалися. Тільки тому ми їх відчуваємо як розгадані та чудово сформульовані наші власні думки.

Ніхто на світі не вміє так із душі нашої, з душі українського народу заговорити, як Шевченко. Тому й кожне його слово так глибоко западає в нашу душу, бо воно є найщирішим виразом нашої власної душі.

*

Вже кілька поколінь Шевченкові думи читає, перечитує, наслухає все з одним результатом: щира, дружня теплота його так нам усім рідного слова все однаково гріє нашу душу, зболіле наше серце на ту хвилину відпочиває, втихомирюється, думка наша прояснюється, під чарами живої поезії виринають прегарні образи кращого, радісного, повного любови життя, огортає нас непереможна туга за волею, щезає всяке вагання, будиться найщиріша любов до України й до людий, будиться охота „за правду стать, за правду згинуть“, будиться відвага — стати тим Іваном, що „розпустить правду й волю по всій Україні“ *(„Великий Льох“)*, будиться козацьке завзяття розвалити церкву-домовину, „де Богдан молився, щоб москаль добром і лихом з козаком ділився“ *(„Суботів“)*, розірвати злуку України з Московщиною, порвати кайдани і вражою злою кровю волю окропити, обновити занапащений божий рай на Україні. В усім тім, як він це робив, виявляється вся його ґеніяльність, виявляється й повна ориґінальність усіх його концепцій, усіх мистецьких засобів їх переведення. А поетична його мова, та незрівняна, всім зрозуміла, легка, ясна, проворна, поетичними образами така блискуча мова, а щиронародній, такий ріжнородний ритм його поетичного слова — це таке велике мистецтво, що йому зовсім пари нема, що рідним, щироукраїнським кольоритом усіх очаровує. Шевченко в повному слова значінні національний поет. Тимто пояснюється й той ніде инде у світі нечуваний, загальний культ Шевченка серед українського народу як національного пророка.

Нехай же вже раз наші літературознавці добре порозуміють цю правду, нехай не ставлять Шевченка під чужий аршин, нехай перестануть дивитися на Шевченкову поетичну творчість крізь чужі окуляри, нехай щирим серцем враз із нами віддадуть належну честь великому, ґеніяльному поетові, пророкові України! Ніде в його думах нема, із природи річі не може бути нічого-нічогісінько чужого. І чужі на око теми як *„Іван Гус“*, *„Псальми Давидові“*,

„Подражанія“ старозавітнім пророкам, *„Неофіти“*, *„Марія“* — все те зродилося в душі Шевченка з л и х а У к р а ї н и, все наскрізь просякло духом українським, ідеолоґією українського народу, ідеолоґією наскрізь української душі поета, його безмежною любовю до України, зродилося на підмогу завзяття в боротьбі з лихом України, всі його думи опановує одна ідея — воля України. Шевченко не з тих поетів, що натхніння для себе шукають у чужих літературах, що копіюють чужі взори, кидають чужі гасла, щоб тим „просвітити материні очі современними огнями“. Він бачив усі ті „современні огні“, знав добре все найкраще в чужих літературах, цінив високо мистецтво чужих поетів, але він іще ліпше знав, чого Україні треба, щоб ця велика руїна стала знов божим раєм. Він рішуче противний, щоб пхатися на чужину та шукати там „доброго добра, добра святого, волі, волі, братерства братнього“. Він знав добре, що з чужини принести можна хиба́ тільки „великих слів велику силу, а більш нічого“. Ці чужі великі слова, ця чужа мудрість Україні не поможе. Чужа мудрість виходила завсіди на шкоду Україні, так що від неї діти України забули, що́ вони таке, „чиї сини, яких батьків, ким, за що закуті“. У Шевченка була своя мудрість, черпана з живого джерела народньої мудрости, диктована щирою любовю до великої руїни, звернена на те одне, як добути „доброго добра, добра святого, волі, волі, братерства братнього“ для українського народу, для України. Ця мудрість наказувала йому добувати того добра не чужою мудрістю, не великими словами, не „современними огнями“, тільки „тяжкими, незабутими ділами“, тільки такою повною посвяти любовю до неньки України, як безмежна була його любов, тільки такою завзятою, безперестанною та тяжкою працею й боротьбою за праву, за волю України, як тяжке було лихо України, з якого його думи родилися.

1934.

РИТМІКА ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕЗІЇ.

На сором нам треба сказати, що ми ще й досі не вміємо читати поетичних творів Шевченка. З уст декляматорів поем Шевченкових, і то навіть найвизначніших, чував я звичайно тільки патетичну прозу без сліду того чару поезії, яким вони овіяні, який є найбільшою їх окрасою, їх істотою.

Не диво. Чи в чужій, чи навіть в українській школі запізналися ми з атрибутами чужої поезії, з грецькою, латинською метрикою, навчилися читати поезії модерних чужих, ба навіть і своїх поетів, у яких то більше, то менше застосовані правила клясичної метрики з її ямбами, трохеями (хореями), дактилями, амфібрахами, анапестами і т. п. і, очивидячки, гадали ми, що в поемах нашого найбільшого поета зустрінемося зовсім певно з усім цим метричним апаратом, хиба що ще в як-найбільше видосконаленій формі.

Властиво ж довгий час на формальний бік поезії Шевченка зовсім не звертали в нас уваги. Авторитет Шевченка стояв так високо, захоплення його поезією було таке велике, що ніхто не застановлявся над такими „дрібницями“, бо ця поезія говорила сама за себе, і всі читалі її, як хто вмів.

Але молодше покоління наших поетів заговорило виразно про мистецьку форму поезії, почало ставити до форми більші вимоги, і річ ясна, що, виходячи із с в о г о розуміння поетичної форми, не найшло її в поезії Шевченковій, а навпаки, найшло багато, багато хиб, так що цю поезію як безформну прямо знехтувало. Був це, як мені здається, *Євшан*[1]). Дуже несміло став тоді в обороні Шевченкової поезії *Людкевич.*

Як глибоко закорінилося переконання про хиби й недостатки форми в поезії Шевченка, виходить із того, що *Якубський* (Т а р а с Ш е в ч е н к о. Збірник за редакцією Е. Григорука і П. Філіповича. „Державне Видавництво“. Київ, 1921, див. мою рецензію в **„Slavi-ї“**, I., Прага) ще 1921. р. вважає потрібним у своїй гарній праці „Форма поезій Шевченка“ взяти рішуче Шевченка супроти загального погляду на форму його поезії в оборону. Він у вступі своєї праці насамперед констатує, що „у широких колах читачів панує думка, що Тарас Шевченко... щодо форми його поезій д у ж е п р о с т и й, м а л о к у л ь т у р н и й, справді м у ж и ц ь к и й п о е т... він подав н а й п р о с т і ш и й н е о п р а-

[1]) Не маю тут під рукою цеї статті, пишу з памяти.

цьований вірш, якого не вмів навіть втиснути в суворі рямки правильного віршового метру. Коли підходити до нього з певними версифікаторськими вимогами, то прийдеться ніби знайти велику таки плутанину віршованої силябіки та тоніки в його поезіях, та велику недбайливість щодо рими, до строфічної будови та инших елементів складної віршової техніки... доводиться вказувати на бідність форми[2]) поезій Шевченка". З таким поглядом на Шевченка „треба виразно й остаточно порвати, переконатися в його хибности й твердо проголосити думку, що найбільший з наших поетів був великим майстром віршування, чудово володів усіма його складними тонкощами та його можна й з цього боку поставити поруч зо всіма світовими поетами як великого художника слова", — зовсім справедливо каже *Якубський.*

Зовсім незалежно від цього руху серед молодшого покоління наших поетів, що виступили з гаслом мистецької форми, бо навіть раніше, звернув я в семинаричних вправах при читанні поезій Шевченка свою увагу й на їх форму. Здається, сталося це під впливом того, що я, як студент, пильно займався Горацом і Софоклем і навчився при тім високо цінити форму поезії, так що опісля, як професор, забажав і в Шевченка розкрити чари його форми, бачучи таку велику її ріжнородність. Спершу й я приступав до того з старими метричними засобами, але небавом, зустрівшися на кожному кроці з непереможними труднощами, мусів усе наново переконуватися, що цього чужинецького метричного апарату ніяк не можна прикласти до Шевченкової поезії. То наголос слів тому противиться, то знову „стіп" або за-багато, або за-мало, то, нарешті, виходила б якась дивна мішанина всяких метрів, яка прямо противиться всяким знаним досі правилам. А все ж виразно чути було, що форма є, й то чудова.

Тільки яка?

Яким чином її схопити?

У своїй скруті звернувся я до наших музик, які склали композиції до слів Шевченка, і перестудіював особливо *Лисенкові* композиції. Тут виринув у мене ясно вперше музикальний ритм. Стежачи за ним, звернув я свою увагу на ритміку народніх пісень узагалі, зібрав увесь приступний тоді матеріял, перестудіював і його докладно. Я прислухáвся народнім пісням, але це були самі коломийки та козачки. Тут стало ще мені в пригоді, що

---

[2]) І. Х. Корш у своїй статті: „Шевченко серед поетів Славянства", передрукованій з книжки „На спомин 50 роковин смерти Тараса Шевченка", Москва 1912, в „Повнім виданні творів Тараса Шевченка", Українська Накладня, Київ—Ляйпціґ, I, стр. 511, каже: „Щодо форми, то він ставиться до неї досить недбало; це виявляється і в розмірі, виявляється в ритмі, в котрих він дозволяв собі такі вольности, яких ви не зустрінете і в народній українській пісні... В своїх кращих віршах він неначе більше клопочеться про форму, але чим далі, тим менш він звертає на це уваги". Велике непорозуміння!

одного разу зачув я в мого тестя, в Рожнові, на різдвяні святки від колядників живісіньку народню колядку, а знов на весіллі мого брата в Немолові (в Радехівщині) мав нагоду почути живі весільні пісні, а далі й обжинкові, і так склався в мене живий образ ритміки народніх пісень.

Мушу ще згадати про один цікавий припадок. Одного разу був я в *Федьковича,* і він показав мені деякі свої нові вірші. Я почав їх у-голос читати й, виходячи тоді ще зі старосвітської метрики, не міг якось попасти на метр, і нераз спіткнувся на фальшивім наголосі. Федькович, дуже чутливий на хиби наголосу, зараз поправляв мене, і слово по слові в нашій розмові виявилося, що Федькович свої вірші складав, маючи на умі „нуту" якоїсь народньої пісні. Це пізніше навело мене також на думку, що й у Шевченка, який так тісно зрісся з народньою піснею[1]), що, як знаємо з його біоґрафії, завсіди співав, чи рисуючи, чи малюючи в академії, чи при всякій нагоді, може також завсіди моталася на умі якась нута, коли він складав свої поезії. Відси то, думав я, й велика мельодійність Шевченкової поезії.

Прикладаючи добутки моїх ритмічних студій до поезії Шевченка, я передусім зараз-таки найшов цілу масу віршів, у яких зовсім виразно дається відчути коломийковий і козачковий (шумковий) народній ритм. Співучість цих віршів на лад коломийки або козачка лежить прямо на долоні. Згодом стає мені ясно, що в Шевченковій поезії чути скрізь ритміку народніх пісень. Не збило мене зпантелику ані авторитетне становище *Франка,* котрий у своїй інтерпретації *„Перебенді"*, йдучи за Потебнею, сполучує склади в синтактичні ґрупи і так старається пояснити віршову форму в цій поемі.

Висновків цих моїх ритмічних студій — як і багато дечого иншого — я не публікував. Знав про них тільки невеличкий гурток моїх слухачів. Тільки в другому і третьому виданні моєї шкільної граматики я помістив маленький додаток *„Українського віршовання"*, де коротенько зясував у загальних рисах його істоту й головні прикмети народніх ритмів, зазначуючи виразно, що і в штучній поезії уживаються українські народні ритми, й наводячи там на це приклади особливо з Шевченка (додати треба, що тоді не було ще „Ритміки українських народніх пісень" Філярета Колеси, яка появилася аж 1907). Але наші поети не заглядають

[1]) Це потверджує також Х. Корш у наведеній вище статті на стр. 504 словами: „Він був пронятий до мізку кісток своєю рідною піснею. До такого ступня велике його знайомство з цією піснею, до такого ступня безпосередньо ся пісня пройшла всю його істоту, що коли він писав, він иноді, на око, несвідомо брав уривки з окремих пісень..." „Як найкращий знавець українських пісень, Шевченко знав не тільки розмір тих пісень, що найбільш у нас відомі, то б то пісень, так мовити, схожих на романси, що складаються з рівних ритмів, але він знав також і більш стародавні пісні обрядові..." (стр. 510).

до шкільної граматики, і так цей додаток залишився для них незвісним. Нарешті, в ювілейнім році 1914. помістив я в „*Нашій Школі*“ розвідку: „Як читати твори Шевченка“, але й вона, як бачу, не звернула на себе — очивидячки, через воєнні події — особлившої уваги, бо, н. пр., Якубський про неї нічого не знає.

З того самого джерела, з праць в українському семинарі в Чернівцях, бере свій початок велика розмірно праця *Василя Сімовича* „Віршовання“ як додаток до другого видання його цінної „Граматики української мови“ (Київ — Ляйпціґ, 1919), що обіймає аж 71 сторону й багата своїм матеріялом.

Окремо повстала студія „Наука віршування“. Київ 1922, *Б. Якубського*, з якою зазнайомитися не мав я тут спроможности. Одне певне, що Якубський названих вище праць не знає, для нього „наука українського віршування це непочатий край, цілина“. За те у своїй „науці“ він залежний від теорій російського поета і критика *А. Белого* (див. *Л. Білецький* „Перспективи літерaтурно-наукової критики, „Нова Україна“, Прага, грудень 1923).

Отже тепер українське віршування вже не непочата цілина, а все ж треба сказати, що Шевченкових поезій ми й досі не вміємо ще читати.

Та дотеперішні досліди залишилися не без успіху. Бодай у одній точці треба сконстатувати згоду, а саме, що більш, ніж половина поетичної спадщини Шевченка (за рахубою *Якубського* 11831 віршів, т. зн. 58%) написана розміром народніх пісень, скажім виразно — зложена коломийковим ритмом. „Коли б ми хтіли розкласти цей вільний народній ритм на стопи, ми мали б у ньому й хореї й ямби й пірихії й численну кількість пеонів, але не мали б жадного метру як правильного чергування наголосів“ — зовсім вірно каже Якубський. Тільки „випадково утворюється певний метр, найчастіш — хореїчний“, в чім за *Перетцом* Якубський добачає процес тонізації народнього віршу. Зовсім безпідставно. Музичний ритм коломийковий правильно буває також, якщо так можна сказати, „хореїчний“, іктус паде на непаристі части такту, зовсім не диво, що й поетичний буває „хореїчний“. Більше диво, якщо наголос поетичний із музичним не згоджується, а це буває дуже часто й дається пояснити не инакше, як мельодичним наголосом, т. зн. підвищеним тоном так наголошених складів супроти сусідніх складів з нижчими тонами. Тому замісць говорити про якінебудь процеси, мусимо насамперед, залишивши всякі спроби зводити цей народній ритм на якінебудь метри, заглибитися в саму істоту коломийкового ритму, пізнати його закони. Це тепер на основі праць Філярета Колесси легче дасться досягнути. Особливішу увагу треба звертати на те, як цей народній ритм, де музичний елемент має рішуче значіння, отже властиво музичний ритм, пристосовано в Шевченка (і в инших наших поетів)

до чисто поетичного ритму, бо тут із природи річі можуть показатися деякі ріжниці.

Не хочу поки-що вдаватися в дальші й подрібні питання того відношення, констатую тільки на підставі моїх дослідів коломийкового ритму в Шевченка, що

1. в цім поетичнім ритмі рішуче значіння має музично-коломийковий ритм;

2. музично-ритмічний наголос згоджується правильно з наголосом слів тільки в закінченнях віршів на складах із подвійною часовою стійністю (в каденціях), які з собою римуються, а перший з обох римованих складів обовязково наголошений;

3. зрештою, наголоси слів часто не згоджуються з музично-ритмічними наголосами, але не можна в цім найти ніякого правила.

Нормальна ритмічна схема коломийкового вірша виглядає так:

$^2/_4$ ♪♪♪♪ | ♪♪♪♪ ‖ ♪♪♪♪ | ♩́♩
♪♪♪♪ | ♪♪♪♪ ‖ ♪♪♪♪ | ♩́♩

т. зн., коломийка складається з двох віршів, які з собою римуються; кожний вірш має по 4 такти, а кожний такт по 4 склади однакової стійности, тільки останній такт кожного вірша має 2 склади подвійної стійности, і ці 2 склади з собою римуються, а перший з них обовязково наголошується. Разом із 2. і 3. тактом кожного віршу мусить починатися нове слово, кожний вірш має отже 2 цезури (пересічки): побічну після першого такту (зазначену '), й головну після 2. такту (зазначену ‖).

Звичайно коломийкові вірші на головній цезурі розпадаються на-двоє й пишуться так, що на одну коломийкову строфу виходить не 2, а 4 вірші, з котрих 2. з 4. римується, але це дійсного стану річі ні в чім не зміняє.

До поодиноких точок мусимо ще ось що запримітити:

НАГОЛОСИ.

Наголоси слів у 3 перших тактах найчастіше спостерігаємо в Шевченка на третій вісімці, дуже часто на другій, далеко рідше на першій, а найрідше на четвертій вісімці. Здається, що вдасться мені по закінченні моїх дослідів сконстатувати, що місце наголосу у двох перших тактах того самого віршу гармонією з собою, зате місце наголосу у третім такті стоїть немов у якомусь противенстві до попередущих.

Приклади:

1. Вітре бу́йний, | вітре бу́йний, | ти з мо́рем го|во́риш;
   Збуди́ його́, | загра́й ти з ним, | спита́й си́нє | мо́ре.
2. Защебета́в | жа́йворонок | угору ле|тю́чи,
   Закува́ла | зозу́ленька | на дубу́ си|дю́чи.
3. Зареґота́всь, | розігна́вся | — та в ду́б голо|во́ю...
4. На кали́ні | одино́ке | гніздечко гой|да́є,
   А де ж дівся | солове́йко? | Не пита́й, не | зна́є.
5. Схамену́лись | нехрищені, | ди́вляться: мель|ка́є,
   Щось лізе наве́рх | по сто́вбуру | до са́мого | кра́ю.
6. На са́мий верх | на гіля́ці | ста́ла — в се́рце | ко́ле,
   Подиви́лась | на всі бо́ки | тай лізе до|до́лу.
7. Коха́йтеся, | чорнобри́ві, | та не з моска|ля́ми,
   Бо москалі | чужі лю́ди, | ро́блять ли́хо | з ва́ми.
8. Катери́но, | се́рце моє́, | ли́шенько з то|бо́ю!
   Де ти в світі | подінешся | з мали́м сиро|то́ю?
9. Сиди́ть ба́тько | кіне́ць сто́ла, | на ру́ки схи|ли́вся,
   Не ди́виться | на світ бо́жий, | тя́жко зажу|ри́вся,

Франко у свойому виданні „Кобзаря“ наголошує слова і в коломийкових і козачкових віршах. Це має свої добрі сторони, але треба бути дуже осторожним, бо дуже часто повстає питання, чи поданий ним наголос дійсно правильний, напр. *коза́ченька*, чи *козаче́нька, дівчина* чи *дівчи́на, опівночі* чи *опівно́чі, слізоньки́* чи *слізо́ньки, дівчи́нонька* чи *дівчино́нька, си́ротою,* чи *сирото́ю, са́мого* чи *само́го, зібра́лися* чи *зібрали́ся, миле́нького* чи *миленько́го*, і т. д. і т. д. В поезії може справді бути сяк і так. Ритм музично-поетичний (м е л ь о д и ч н и й) модифікує нераз наголос слів. Наскілько й як, треба би цю справу що-йно докладно розслідити.

ЦЕЗУРА.

Цезура в коломийковому вірші буває нормально, як це зазначено у схемі, після 1. і після 2. такту. Але 1. (побічна) цезура нераз, хоч рідко, в Шевченка не заховується. Напр.

Чорнобриво|го придбала *(Катерина).*
Кого Бог ка|ра на світі *(Катерина).*
А тому, то|му на світі *(Катерина).*
Обізвавсь ко|зак Павлюга
Обізвавсь Та|рас Трясило *(Тарасова ніч),*

і т. д.

СТИЛІЗОВАНИЙ КОЛОМИЙКОВИЙ ВІРШ.

Найважнішою прикметою народніх коломийкових віршів є те, що по два повні вірші, закінчені римованою каденцією, споюються тісно з собою, так що й синтактично становлять для себе цілість (строфу). Шевченко поширив рямки цього ритму на епічні о п о в і д а н н я, де не збережена вже більше єдність двох приналежних один до одного віршів, а думка може нестися далі й переходити до другої віршової строфи.

Приклади:

1. По улиці вітер віє та сніг замітає,
По улиці попідтинню вдова шкандибає
Під дзвінницю, сердешная, руки простягати
До тих самих, до багатих, що сина в салдати
Позаторік заголили ..

2. Ой, сяду я під хатою, на улицю гляну,
Як то тії дівчаточка без своєї Ганни,
Без моєї Ганусеньки, у хрещика грають.

3. А ви її купуєте, їсте на здоровя,
Та славите Запорожжя, а чиєю кровю
Ота земля напоєна, що картоплю родить,
Вам байдуже, — аби добра була для городу.

4. Замість пива — праведную кров із ребер точуть,
Просвітити, кажуть, хочуть, материні очі
Современними огнями...

5. Розкуйтеся, братайтеся! У чужому краю
Не шукайте, не питайте того, що немає
І на небі...

6. А поки-що з матерями Алкидова мати
Пішла його зустрічати, святих привітати
На березі.

Тут народній вірш коломийковий уже стилізований Шевченком для поетичних потреб.

ПОВНА ПЕРЕВАГА МУЗИЧНОГО РИТМУ.

Що в Шевченка музичний ритм грає найважнішу ролю, доказ на це є:

1. що в першім такті може бути 5 складів замісць нормальних 4 складів, т. зн., три склади займають тільки часу, що два (тріоля).

Приклади:

1. Лечу... Дивлюся, | аж світає, | край неба па|лає...
2. Нехай чорніє, | червоніє, | полумям по|віє...
3. І слово тихе|є! О, Боже...
4. Зареготався | я тай годі...
5. Чи є що краще, | лучче в світі...
6. В селі не бачи|ли й не чули...
7. Аж до Межигор|ського Спаса...
8. Отож і вивчив|ся, я виріс...
9. Було роблю що, | чи гуляю...
10. Лічу в неволі | дні і ночі...
11. Бо залили за | шкуру сала...
12. Неначе в Бога | за дверима...
13. Про ту криницю | москалеву...
14. А ти, задрипан|ко шинкарко...
15. Не малодуші|є в неволі...

Схема для цих віршів така:

$^{2}/_{4}$ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ (3)

Всі ці вірші стоять у оточенні коломийкових віршів або належать як доповнення до другого коломийкового віршу, тому й самі є коломийковими віршами, хоч складів у них є не 14 (чи там у першій віршовій частині 8), як нормально буває, а 15 (т. зн. 9). Річ ясна, що вони мусять втиснутися в музичний коломийковий ритм, а це діється при помочі т р і о л ь к и. Такі тріольки нічо незвичайне. Я дуже часто чував їх у наших сільських музиків, а також в кобзаря *Ємця*, особливо на самому початку козачка. Вони тільки свідчать про те, що і в цім Шевченко зберігає одну наскрізь народню прикмету коломийкового, чи козачкового ритму. Музичність (мольодійність) стоїть над словом (складом).

2. Те саме доказує й факт, що в Шевченка з найбільшою легкістю переводиться заміна 4 вісімок (складів) одного такту на дві чвертки (два склади), або взагалі двох вісімок (складів) на одну чвертку (один склад).

Напр.

(Кому я що заподіяв? Чиї тяжкі руки)
В тілі душу закували, серце запалили
І галичі силу — думи розпустили?

Бачимо, що у другім такті коломийкового віршу замісць 4 вівісімок (складів) маємо 2 чвертки (склади) — с и л у.

Схема для цих віршів („і галичі силу") така:

$^{2}/_{4}$ ♪ ♪ ♪ ♪ ♩ ♩

Таксамо

Чи ще ми царство, чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно, мороз розум будить

т. зн.:

$^{2}/_{4}$ ♩ ♪ ♪ | ♩ ♩ | ♩ ♩ | ♩ ♩
♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩

Обидва вірші римуються, належать один до одного, це коломийкова строфа. Тут другий вірш показує, що перший тільки так, як зазначено в схемі (склади зазначені чверткою мають подвійну часову стійність), можна читати, і що тільки таке читання ритмічно правильне.

Таксамо:

1. А добрії, л ю д и найдуть тебе, всюди
І на тім світі, добряги, тебе не забудуть.

2. Наш отаман | Гамалія, отаман завзятий,
Забрав хлопців | тай поїхав по морю гуляти, —
По морю гу л я т и, слави добувати,
Із турецької неволі, братів визволяти...

Тут підкреслене л ю д и, — - л я т и виповнює цілий 2. такт двома чвертками (складами) замісць 4 вісімок (складів).

Ми навели досі приклади — а їх іще багато, де таке заступство 4 вісімок (складів) 2. такту двома чвертками (складами) подибується тільки спорадично в коломийковому вірші. Воно, очивидячки, має в Шевченка своє значіння, служить йому на те, щоб сильніше щось підкреслити, збільшити враження і т. п. Але маємо й такий приклад, де це діється правильно:

Єсть на світі | доля, || а хто її | знає?
Єсть на світі | воля, || а хто її має?
Єсть люди на | світі, || сріблом-злотом | сяють;
Здається, па|нують, || а долі не | знають,
Ні долі, ні | волі. || З нудьгою та | з горем
Жупан наді|вають, || а плакати | сором.
Возьміть срібло-|злото || та будьте ба|гаті,
А я возьму | сльози || — лихо ви|ливати;
Затоплю не|долю || дрібними сльо|зами,
Затопчу не|волю || босими но|гами.
Тоді я ве|селий, || тоді я ба|гатий,
Як буде сер|денько || по-волі гу|ляти.

Або

Зацвіла в до|лині || червона ка|лина,
Ніби усміх|нулась || дівчина ди|тина...

Це також, як бачимо, чисто коломийковий ритм, тільки що правильне заступство 4 вісімок (складів) 2 чвертками (складами) в 2. такті має за мету особливий натиск покласти на цей такт. Але заразом ми запримічуємо на цьому вірші, що хоч загалом розміщення наголосів у такті — так як звичайно в коломийкових віршах — і тут зовсім свобідне, то са́ме у 2. такті наголос паде завсіди на першу чвертку — зовсім таксамо, як у другій частині коломийкового віршу, в каденціях віршів, що з собою римуються. До другої частини коломийкового віршу подібна ця перша частина ще й тим, що в ній не збережена цезура після першого такту так правильно, як у звичайному коломийковому вірші: *па-нують, наді-вають, не-долю, не-волю, ве-селий, сер-денько, до-лині, усміх-нулась.*

Порівняймо ще

Бо вас лихо | на світ || на сміх поро|дило.
Поливали | сльози, || — чом не зато|пили,
Не винесли | в море, || не розмили | в полі?
Не питали б | люди, || що в мене бо|лить;
Не питали б, | за що || проклинаю | долю,
Чого нужу | світом? || „Нічого ро|бить“ —
Не сказали б | на сміх...

Маємо тут знаменитий приклад на те, як коломийковий вірш далі розвивається, і як усе можемо порозуміти т і л ь к и на основі музичного ритму. Перші два вірші це якраз обговорений нами коломийковий вірш із двома чвертками (складами) у 2. такті. До

них навязуються дальші вірші з тою самою прикметою, але в 4. такті другого віршу строфи запримічуємо тільки один склад (замісць двох), очивидячки, в часовій стійности двох чверток, т. зн. одної половини. Заразом бачимо, що ці вірші римуються инакше, а саме перший із третім, другий із четвертим, так що тут стрічаємо строфічну будову не з двох, а з чотирьох віршів.

Схема цих віршів виглядає так:

$2/4$ ♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩ || ♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩ а
♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩ || ♪ ♪ ♪ ♪ | 𝅗𝅥 б
♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩ || ♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩ а
♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩ || ♪ ♪ ♪ ♪ | 𝅗𝅥 б

Як тісно цей вірш вяжеться зі звичайним коломийковим віршем, так що він є тільки иншою формою цього самого віршу, найліпше свідчить такий приклад:

А коли по|чуєш, || що на чужім | полі
Сховали Я|рему, || нишком помо|лись —
Одно серце | на всім світі || хоч ти помо|лися.

т. зн. $2/4$ ♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩ || ♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩
♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩ || ♪ ♪ ♪ ♪ | 𝅗𝅥
♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪ || ♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩

Або:

Сивий ус, ста|ру чуприну || вітер розві|ває,
То приляже|, то послуха, || як кобзар спі|ває,
Як серце смі|ється, || сліпі очі | плачуть...

Який тут легесенький перехід із одної форми коломийкового віршу в другу!

Таких віршів у Шевченка налічив *Якубський* 622, і, дивним дивом, називає він цю безперечну форму коломийкового віршу силябічним віршем („чергування віршів у 12 та в 11 складів“). „Цю віршову міру“ — каже він — „не можна вважати за народню: ми не знайдемо для неї певної паралелі в народній поезії“. „Тому гадаємо, що тут маємо ми справу з с и л я б і ч н и м в і р ш е м п о л ь с ь к о г о п о х о д ж е н н я“. Це велике непорозуміння й велика помилка. Пісень народніх із таким ритмом — сила-силенна. Назвім тільки найзвичайнішу: „Ой, не ходи, Грицю та на вечерниці“, бо нема потреби на таку кожному українцеві знану річ подавати доказів. А знов між силябічним віршем польським і цим українським віршем у Шевченка нема майже нічого спільного. Зате є істотні ріжниці. По-перше, звичайний польський силябічний вірш є 13- і 11-складовий; 12-складовий силябічний вірш у польській поезії дуже й дуже рідко подибується. По-друге, польський 13-складовий силябічний вірш має постійно цезуру після 7. складу, а 11-складовий після 5. складу; після 6. складу н і к о л и в польському силябічному вірші цезури нема[1]). Отже якщо лічи-

[1]) За ці ласкаві інформації дякую проф. Вас. Сімовичеві.

лимемо склади, то наведений український вірш у Шевченка є 12- і 11-складовий — це перша ріжниця. А друга й найважніша ріжниця — що в українському вірші цезура обовязково мусить пасти після 2. такту, цебто, коли лічити склади, після 6. складу.

Безперечно, був час, коли польський силябічний вірш правив нам за взір для віршування, й коли і в нас складали поезії силябічним віршем. Але грубо помиляється, хто каже, що цей вірш держався в нас до кінця XVIII. століття, та що Шевченко ним послуговується. Правда, були в нас іще й недавно поети *(Шашкевич, Могильницький, Метлинський, Чарнецький, Лепкий)*, що складали силябічні вірші. Але, з другого боку, цей первісний польський вірш уже дуже загоді пристосовується в нас до ритміки народніх пісень, так що вже в XVII. в. виступає виразно в формі того коломийкового вірша, який ми в Шевченка саме сконстатували.

Так треба читати вже панеґірик П. Могилі з р. 1632.:

Прєчъ з роѯола́нскихъ, смѹ́тки, оустѹпѹ́йтє
грани́цъ, ламе́нты сєрдца нє тѹрбѹ́йтє;
южъ єстъ весе́льє, ахъ' до́сытъ стогна́нѧ!
Прєч нарєка́нѧ.

за схемою: 2/4 ♩ ♪ ♪ | ♩ ♩ || ♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩ три рази.
♩ ♪ ♪ | ♩ ♩

І загалом треба нам уже, нарешті, спростувати той фальшивий погляд, що наші вірші XVII. й XVIII. в. є силябічні. Переглянмо докладно хочби хрестоматію старого українського письменства *Пачовського* й *Возняка*, а найдемо там повно віршів, складених зовсім на лад народніх пісень (і „Діялоґ на Різдво“, виданий Возняком в №1 *„Старої України“*, 1924, не є силябічний, як думає *Возняк)*. Є там і коломийкові, козачкові й колядкові вірші, а велика ріжнородність і багатство всяких ритмів, особливо в *„Богогласнику“*, нас прямо вачудовує. Душа українця, що під чужим впливом навчився складати вірші, душа наскрізь музикальна, зараз змодифікувала чужий силябічний вірш на свій лад, підхопила живі народні ритми для своїх віршів.

Не маючи на меті займатися тут ритмікою українських віршів XVII. і XVIII. в., яка цілком на те заслуговує, щоб її докладно перестудіювати — це може вдасться мені зробити иншим разом — бажаю цими кількома словами тільки звернути увагу на те, як глибоко корініться народня ритміка в українській поезії, та що Шевченко, як поет наскрізь народній, який так докладно знав не тільки народні пісні, але й давні твори штучної коляди й давні вірші, ніяк не мав причини шукати для своїх віршів чужої форми не мав потреби захоплюватися польським силябічним віршем та його переймати. Ця форма, якою Шевченко послуговується, була в нас з-давен-давна і в штучній поезії. Нагадаймо хочби знану коляду:

Дивная новина: нині панна Сина
Породила в Вифлеомі Марія єдина —

ритмічна схема якої така:

2/4

І як тут, так і в Шевченка, ми дуже й дуже часто спостерігаємо, що тактам із 4 вісімками (складами) в одному вірші відповідають такти з 2 чвертками (складами) в другому вірші, а це дає незбитий доказ, що тільки музично-ритмічний такт є фундаментом Шевченкового віршування.

Прикладів на це без ліку. Зпоміж них вибираємо

а) „*У тієї Катерини*". Перші чотири вірші чиста коломийка, а зараз за ними йдуть вірші:

Один — Семен Босий, другий — Іван Голий,
Третій — славний вдовиченко, Іван Ярошенко.
Зїздили ми Польщу і всю Україну,
А не бачили такої, як ся Катерина.

т. зн.:

б) Або „*Ізза гаю сонце сходить*". Пять строф. Чотири з них чиста коломийка, тільки друга строфа ось як ритмічно збудована:

Ходить він годину, ходить він і другу, —
Не виходить чорнобрива із темного лугу.

т. зн.:

2/4

в) Або „*Не так тії вороги*". Після звичайних коломийкових віршів ідуть далі такі:

Щоб з тебе сміятись, щоб тебе добити.
Без ворогів можна в світі якнебудь прожити.
А ці добрі люди найдуть тебе всюди,
І на тім світі, добряги, тебе не забудуть.

т. зн.:

2/4

На цих прикладах дуже добре пізнаємо, що поет бажав цим способом зазначити, що та г о д и н а видавалась козакові цілими роками, що той с м і х страшний, та що ці л ю д и не люди, а — змиї.

г) Подібно „*На улиці невесело*". Після чистої коломийкової строфи йдуть вірші:

Що ж мені ро бити? | Де мені по дітись?
Чи то з иншим полюбитись, | чи то уто|питись?

— щоб двома складами (замісць 4) другого такту, який виповняє слово р о б и т и, зазначити розпуку дівчини.

Або:

> Була собі | Гандзя, | каліка не|бога,
> Божилася, | молилася, | що боліли | ноги.

ґ) Або в коломийковому вірші *„Ой, я свого чоловіка в дорогу послала“*, у другій строфі:

> І нагоду|вала | і спати по|клада,
> Сама пішла | до дяка | добувати | пятака
> Тай заночу|вала

т. зн.: $^2/_4$

Ще иншу ритмічну комбінацію коломийкового віршу бачимо в пісні невольників, якою починається *„Гамалія“*. Ця пісня своїм ритмом зовсім скидається на народню пісню:

> Ой, полети, галко, ой, полети, чорна,
> Та на Січ рибу їсти . .

а ритм її тим замітний, що у другому такті першого віршу буває тільки один склад (побіч двох складів у відносних инших віршах) — очивидячки, з часовою стійністю двох чверток або чотирьох вісімок, а другий вірш коломийкової строфи виповняє тільки 8, 7 або навіть тільки 6 складів, розкладених на 4 такти з відповідною часовою стійністю цих складів. Ритмічну схему цеї пісні подав я вже в статті: „Я к ч и т а т и т в о р и Ш е в ч е н к а“ („Наша Школа“, 1914), а тут для наглядности зберу все в одну строфу:

$^2/_4$

Таким чином виходить, що й перший вірш строфи може мати 11, але і 12 складів; супроти: не-м а, по-в і й, за-г р а й, стоїть у четвертій строфі на тому самому місці (2. такт) Б о ж е, так як супроти чотирьох складів першого такту другого віршу: і з н а ш о ї, н е ч у є м о, т а п і д т и м и, н е с и Т и ї х, п о ч у є м о на тому самому місці в инших віршах стоїть т а з В е л и -, р о з в і й, т а н а с е ї.

На цей самий лад, хоч знову з деякими відмінами, складена та частина *„Хустини“*, що починається *„У неділеньку та ранесенько“*. Це занадто цікавий ритм, і нам треба його розібрати.

> У неділеньку та ранесенько $^2/_4$
> Сурми-труби вигравали,
> В похід у дорогу славні компанійці
> До схід сонечка рушали,
> Випровожала вдова свого сина,
> Ту єдиную дитину.

Випровожала сестра свого брата,
А сірому сиротина.
Випровожала, коня напувала
До зірниці із криниці,
Виносила збрую, шаблю золотую
І рушницю гаківницю.
Випровожала три поля, три милі,
Прощалася при долині,
Дарувала шиту шовками хустину,
Щоб згадував на чужині.

Перші вірші строфи мають раз 10, чотири рази 11, а три рази 12 складів. Другі вірші завсіди по 8 складів. У першому такті перших віршів строфи замісць 4 вісімок стоїть часто одна чвертка з двома вісімками, у третьому такті перших віршів строфи тільки один раз заступлені 4 вісімки чверткою з двома вісімками. І тут у перших віршах цезура завжди паде після другого такту. Віддаймо гарно цю музично-ритмічну будову віршів, виголошуючи їх як-слід, а відчуємо несказану їх красу, і заграють наново в нас як-найживіше всі ті струни, які ворушили душу Шевченка при їх складанні.

Третя на цей самий лад, але знову з деякими відмінами, складена думка, це — „*У неділеньку та ранесенько*“. І тут подаю також ритмічну схему, щоб дати змогу порівняти цей ритм із попередущими.

2/4

У неділеньку та ранесенько
Ще сонечко не зіходило,
А я молоденька на шлях, на дорогу
Невеселая виходила.
Я виходила за гай на долину,
Щоб не бачила мати,
Того молодого чумаченька свого
Зострічати.
Ой, зострілась я за тими лозами
Та з чумацькими возами:
Ідуть його воли, воли половї,
Ідуть, ремигають,
А чумаченька мого молодого
Коло воликів немає.
Ой, копали йому в степу при дорозі
Та притиками яму,
Завернули його у тую рогожу,
Тай спустили Івана
У ту яму глибокую на високій могилі.
Ой, Боже милий, милий, милосердий,
А я так його любила.

Тут перші вірші строфи мають раз 10, чотири рази 11, пять разів 12, один раз аж 15 складів. Другі вірші строфи мають один раз 4 склади, один раз 6 складів, три рази по 7, а три рази по 8 складів, нарешті — 2 рази аж по 9 складів. Річ із того ясна, що складами цих віршів міряти не можна. Таксамо й метричних стіп тут ніхто не віднайде, бо наголос слів свобідний як у коломийковому вірші, і не чергуються тут правильно наголошені склади з ненаголошеними. Тільки музичний ритм із його законами, де можливі й мельодичні наголоси, є основою таких віршів, і тільки, заховуючи цей ритм при їх виголошуванні, ми зазнаємо правдивої поетичної роскоші. Ритм один дає можність, що в першому такті перших віршів строфи може бути по 2, 3 і по 4 склади, що навіть у другому такті цих віршів можуть 2 склади замінитися в 4, що в третьому такті 3 й 4 склади відповідають один одному, ба і в четвертому такті один раз, замісць двох складів, бачимо 3. А цезура завжди паде після другого такту.

Другий вірш строфи виповняють 9, 8, 7, 6, ба навіть тільки 4 склади, розкладені на 4 такти з відповідною часовою стійністю цих складів. Штучна будова, але на тлі ритму незвичайно прозора. Аж проситься, щоб її виконувати як-найбільше музикально, аж проситься до співу.

Отже це незбиті докази, що тільки музично-ритмічний такт, як часова одиниця, а не число складів, становить основу Шевченкового віршу (як і народніх пісень), та що цього засобу вживає Шевченко не тому, що йому „стіп“ (складів) не стає, а свідомо, щоб досягнути як-найбільшого ефекту, викликати як-найбільше враження.

На цьому тлі виростають у Шевченка, як правдивого незрівняного мистця музичного ритму в віршах, чудові, прямо мельодійні комбінації, так що його вірш виливається в мельодію й аж проситься, щоб його не так собі якнебудь читати, виголошувати, а неначе співати, заховуючи докладно такти й симетрії поодиноких частин вірша.

Возьмім, на пр., вірш

Ой, пішла я у яр за водою,
Аж там милий гуляє з другою.

Як ці вірші правильно читати? — Це докладно показують усі дальші вірші:

А другая тая, розлучниця злая,
Богатая сусідонька, вдова молодая.

т. зн.: 2/4 ♪ ♪ ♪ ♪' | ♩ ♩ || ♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩
♪ ♪ ♪ ♪' | ♪ ♪ ♪ ♪ || ♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩

Отже це знаний нам уже коломийковий ритм. Тому й обидва перші вірші (зі своїми десятьма складами), що тісно вяжуться в одну цілість із усіма дальшими віршами, мусять виявляти собою коломийковий ритм.

Який саме? — Я їх читаю за такою схемою:

$^2/_4$ … або …[1]

Так виголошую я й пісню *„Якби мені, мамо, намисто“*. яка знов має деякі инші ритмічні прикмети.

Якби мені, мамо, намисто,
То пішла б я завтра на місто,
А на місті, мамо, на місті
Там музики грають троїсті;
А дівчата з парубками лицяються, [мамо, мамо,
Безталанна я.

Ой. піду я Богу помолюся,
Та піду я у найми наймуся,
Та куплю я, мамо, черевики,
Та найму я троїсті музики;
Нехай люди не зднвують, як я, мамо, [потанцюю.
Доленько моя.

Не дай мені вік дівувати,
Коси мої плести-заплітати,
Бровенята дома зносити,
В самотині віку дожити.
А поки я заробляю, чорні брови [полиняють,
Безталанна я.

Тут ріжниці обмежуються на другий такт. а крім того незвичайно характеристичний для строфічної будови є вірш 5. і 6. На долученій схемі все це наглядно викладено. Цікава річ, що цезура при такім розкладі віршів на такти паде після першого такту.

Иншу форму коломийкового віршу маємо в:

„Ой, не пються пива, меди, не пється вода“.

Тут у каденціях обох віршів маємо тільки один склад. Схема цього віршу така:

$^2/_4$

Що цей вірш також коломийковий, ясно нам із того, що в 5., 6., і 7. строфі цьому одному складові в 4. такті відповідають зовсім

---

[1]) Я не перечу, що може комусь серед даних обставин видасться більше відповідним розмістити обидва перші вірші на такти коломийкового вірша в такий спосіб:

$^2/_4$

Це можливе. Тут рішає сяке або таке розуміння змислу пісні. В усякому разі вірш розкладається на ритмічні такти, а це — головне.

нормально два склади: т р у п у, в к у п і, (сизо)к р и л і. (слу)ж и л и, (прочи)т а л и, ж д а л а.

Таксамо:

Не вернувся із походу | гусарин-мо|скаль.

Наведемо хибá ще такі форми коломийкового вірша в Шевченка:

1. У перетику ходила по оріхи — 2/4
2. Утоптала стежечку через яр
3. Од села до села танці та музики
4. Хлопче-молодче з карими очима,
   На що тобі жінка — камінь за плечима
5. Ой, зпід гори та зпід кручі
   Ішли мажі скрипучи;
   А за ними йде та чорнявая,
   Та плаче-рида йдучи.
6. У горох вчотирьох уночі ходила,
   Уночі ходячи, намисто згубила.

і т. д.

Ми не маємо зараз на меті вичерпати всі форми коломийкового віршу, а хотіли цим тільки доказати, що музичний ритм зовсім опановує поетичний вірш Шевченка, та що Шевченко ним залюбки послуговується, щоб досягнути як-найбільших мистецьких ефектів.

Ми глибоко переконані, що таким чином удалось нам перевести концентричний доказ на те, що *Якубський* не має рації, коли говорить про силябічні вірші польського походження в Шевченка, зразком яких мали б бути вірші:

Чого мені тяжко? Чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить
Мов дитя голодне? Серце моє трудне,
Чого ти бажаєш? Що в тебе болить?

Ні! Ці вірші треба виголошувати за схемою:

2/4 … а
… б
… а
… б

Аж тоді пізнаємо всю красу поезії Шевченка, коли виголошуватимемо його вірші ритмічно, коли при виголошуванні матимемо завсіди на умі віддати гарно їх ритм. Це не значить, щоб читати їх, рубаючи такти мов сокирою, визначуючи їх мов молотом, але підставою до доброго виголошування, доброї деклямації, мусить бути ритм вигладжений, вирівняний; а щоб цього досягнути, треба починати, визначуючи ритм гостро як при танці й т. п. При вправі він сам собою як-найкраще витладиться.

Хоч *Сімович* (Граматика, стр. 496) каже, що „нам із музичного боку віршів розбірати не можна“, то це може хиба́ відноситися до віршів тих наших поетів, що послуговуються чужинецькими метрами, а ніколи до народніх пісень, ніколи до Шевченкової поезії. Ані з означеним числом складів, ані з усякими метрами, ані навіть із синтактичними ґрупами-стопами до Шевченка, як ми бачили, приступити не можна. І я стою твердо на тім, що Шевченкові вірші инакше, як на основі музичного ритму розбирати, читати й виголошувати годі, бо в противному разі затирається і пропадає марно велика їх краса.

Але як усякий музичний твір, де безперечно мусить бути збережений ритм, під рукою доброго виконавця, доброго диригента — на це є всякі знаки, а крім того й музикальне чуття виконавця — виходить для нашого вуха до крайности викінченим із усіма як-найтоншими, як-найніжнішими відтінками, дає нам повну мистецьку насолоду, й ми раюємо в ритмічних хвилях тонів, розкладених на ріжну часову міру, не відчуваючи при цім виконанні твердої схеми ритму й тактів, хоч вона становить основу мистецького виконання, — так і поезії Шевченка аж тоді заставлять нас роскошувати в повній мистецькій насолоді, коли при їх читанні або виголошуванні станемо мистецькими виконавцями чудового їх ритмічного складу. Аж тоді вийдуть думки нашого ґеніяльного кобзаря, всі тонкощі його більшого чи меншого душевного зворушення, всі ступні теплоти й ніжности його доброї душі, його гарячого серця, всі відтінки іронії дуже плястично наверха, що-йно таке виконання робить нам ці поезії цілком зрозумілими, бо воно одно в силі збудити в нашій душі в найбільшій мірі всі ті найніжніші хвилювання душі Тараса, які її пестили, більше або менше ворушили чи бентежили, чи до крайности обурювали при їх написанні; аж тоді викличуть ці поезії в нас повне й найглибше враження. Хто каже, що читати або виголошувати поезії повинно ся б найкраще так, як прозу, щоб не було знати й не було чути її віршової будови, той загоді зрікається всеї тої душевної роскоші й насолоди, яку повинно дати поетичне звязане слово; той узагалі нехтує те, що становить істоту поезії, без чого поезія стає, нехай і поетичною, але тільки прозою. Можемо дуже добре відчути всю ріжницю того, коли, напр., виголосимо, хочби й найкраще, останній уступ Шевченкової поеми *„На вічну память Котляревському“* так, як звичайно виголошуємо прозу — і вийде з того конець дуже гарного надгробного слова, а більше нічого, або коли виголосимо його з мистецьким збереженням його ритмічности, — тоді це гарне надгробне слово задзвенить у нашому вусі цілою орхестральною симфонією, що всіма тонами жалю по Котляревськім, усіма блисками екстази козацькою славою, всіма ніжностями почувань одинокости, сирітства, любови до України геть до краю розворушить нашу душу. Чому ж мали б ми зрікатися цеї музики поетичного слова?

КОЗАЧКОВИЙ (ШУМКОВИЙ) РИТМ.

Хто не знає жвавого, веселого козачка, дуже рідного коломийці, при танці якого нарід перекидається жартівливими, дотепними, повними гумору, а деколи такими віршами, що від них аж червонітися треба? Такі козачкові вірші складає також Шевченко, і їх основою є також музично-козачковий ритм, схема якого ось яка:

$^2/_4$ ♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪ *а*
♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪ *а*
♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪ *б*
♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪ *б*

т. зн. чотири вірші, які по два, або лише другий із четвертим римуються. Кожний вірш складається з двох тактів, а кожний такт має по чотири склади однакової стійности. Цезура звичайно паде після першого такту, але деколи занедбується.

Такі чисто козачкові ритми є:

Ой, стрічечку | до стрічечки
Мережаю | три нічечки,
Мережаю, | вишиваю,
У неділю | погуляю.

Або:

Над Дніпрово|ю сагою
Стоїть явір | між лозою,
Між лозою | з ялиною,
З червоною | калиною.

(з занедбаною цезурою: *Дніпрово-ю*, *вірно-ї*, *дівчаточ-ка*, *вихожаю-чи*, *гадонь-ки*);

таксамо:

Ой, по горі | ромен цвіте,
Долиною | козак іде
Та у журби | питається:
Де та доля. | пишається?

таксамо:

Туман, туман | долиною —
Добре жити | з родиною;
А ще лучче | за горою
З дружиною | молодою.

і т. д.

Наголос і тут свобідний, а тільки ритм держить вірш прикупі. Цей вірш неначе пливкий, нема в ньому каденції, як у коломийковому вірші, він неначе все преться вперед та вперед. Що й тут, таксамо, як у коломийковому вірші, такт можуть виповняти не чотири, а три, або і два склади відповідно збільшеної стійности, це в ритмічній будові віршу розуміється само собою. Ось зараз друга (а

таксамо і третя) строфа наведеного вище віршу *„Ой, стрічечку до стрічечки“* така:

Ой, плахточка-червчаточка —
Дивуйтеся, дівчаточка!
Дивуйтеся, парубки,
Запорозькі козаки!

Т. зн.: 2/4 ♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪ *а*
♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪ *а*
♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♩ *б*
♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♩ *б*

таксамо:

Шелесь, шелесь | по дубині,
Шапки хлопці | погубили;
Тільки наймит | не згубив,
Удовівну | полюбив.

Таксамо добре пізнати характер козачкового віршу:

Як була я | молодиця,
Цілували | мене в лиця,
А як стала | стара баба,
Цілували б, була б рада.

Строфа козачкового віршу поширюється на 8 віршів у *„Світе ясний, світе тихий“*. Тут іще бачимо занедбання цезури: б а г р я н и ц я - м и, р о з п я т і - є м, о - н у ч і.

Иншу строфічну будову козачкового ритму бачимо:

І широку|ю долину,	2/4 ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪
І високу|ю могилу,	♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪
І вечірню|ю годину,	♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪
І що снилось, | говорилось.	♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪
Не забуду я.	♪ ♪ ♪ ♪ 𝅗𝅥

Тут у трьох перших віршах занедбана цезура, а в пятому вірші другий такт виповнює один склад. За цею строфою йдуть іще 2 такі строфи.

Чудову строфу козачкового ритму бачимо в *„Косарі“*:

Понад полем іде,	2/4 ♪ ♪ ♩ | ♪ ♪ ♩
Не покоси кладе,	♪ ♪ ♩ | ♪ ♪ ♩
Не покоси, кладе гори:	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Стогне земля, стогне море,	♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪
Стогне та гуде.	♪ ♪ ♪ ♪ 𝅗𝅥

Подібно:

Ой, одна я, одна	2/4 ♪ ♪ ♩ | ♪ ♪ ♩
Як билинонька в полі,	♪ ♪ ♩ | ♪ ♪ ♪ ♪
Та не дав мені Бог	♪ ♪ ♩ | ♪ ♪ ♩
Ані щастя, ні долі.	♪ ♪ ♩ | ♪ ♪ ♪ ♪

Наведім іще одну строфічну будову козачкового ритму, щоб показати, що і в тому ритмі не число складів, а збереження часової одиниці такту — чи то з чотирма, трьома, чи навіть із одним складом — головна річ.

По дорозі рак, рак,	2/4 ♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♩ ♩
Нехай буде так, так!	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♩ ♩
Якби таки молодиці	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Посіяти мак, мак.	♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩
Дам лиха закаблукам,	♩ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Дам лиха закаблам,	♩ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♩
Останеться й передам.	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♩

В козачковому ритмі йде також її пісня кобзаря в *„Гайдамаках“:*

Ой, Волохи, Волохи!	2/4 ♪ ♪ ♩ | ♪ ♪ ♪ ♪
Вас осталося трохи.	♪ ♪ ♩ | ♪ ♪ ♪ ♪
І ви Молдавани,	♪ ♪ ♩ | ♪ ♪ ♩
Тепер ви, не пани.[1]	♪ ♪ ♩ | ♪ ♪ ♩
Ваші господарі	♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩
Наймити татарам	♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩

і т. д.

Вже на цьому прикладі бачимо, що козачковий вірш уживається не тільки у своїй звичайній, зазначеній вище строфічній будові, але стилізований Шевченком для потреб поетичного **о п о в і д а н н я** без ніякої строфічної будови. Це наглядно видко в поемі *„Чернець“:*

У Києві на Подолі	2/4 ♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Було колись і ніколи	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Не вернеться, що діялось,	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Не вернеться... А я, брате,	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Таки буду сподіватись	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪

і т. д.

Таксамо в *„Хустині“:*

Чи то на те божа воля,	2/4 ♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Чи такая її доля? і т. д.	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪

У пролоґу *„Наймички“:*

У неділю вранці-рано	2/4 ♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪
Поле крилося туманом і т. д.	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪

Або

Ой, у полі могила,	2/4 ♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♩
Там удова ходила і т. д.	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♩

[1]) Наголос **п á н и**, зазначуваний деякими видавцями, ритмом неоправданий. С. С.

В *„Сові“*:

Змия хату запалила,	2/4 ♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Дітям каші наварила,	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Поморщила постоли,	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♩
Полетіли москалі й т. д.	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♩

У *„Причинній“*:

Пограємось, погуляймо.	2/4 ♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Та пісеньку заспіваймо!	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Ух! Ух!	𝅗𝅥 ‖ 𝅗𝅥
Соломяний дух, дух!	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♩ ♩
Мене мати породила,	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Нехрищену положила,	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Місяченьку,	♩ ♩ | ♩ ♩
Наш голубоньку!	♩ ♪ ♪ | ♩ ♩
Ходи до иас вечеряти:	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
У нас козак в очереті,	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
В очереті, в осоці,	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♩
Срібний перстень на руці й т. д.	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♩

Чудово вживає Шевченко даних йому козачковим ритмом засобів до незвичайно живого малюнку у *„Сні“*:

Нагодовані, обуті,	2/4 ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪
І кайданами окуті	♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪
Муштруються. Далі гляну —	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
У долині мов у ямі	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
На багнищі город мріє,	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Над ним хмарою чорніє	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Туман тяжкий... Долітаю,	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
То город без краю.	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♩ ♩
Чи то турецький,	♩ ♪ ♪ | ♩ ♩
Чи то німецький?	♩ ♪ ♪ | ♩ ♩
А може те, що й московський.	♪ ♪ ♪ ♪ ‖ ♪ ♪ ♪ ♪
Церкви та палати	♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩
Та пани пузаті	♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩
І ні однісінької хати	♩ ♪ ♪ | ♩ ♩
й т. д.	♩ ♩ | ♩ ♩

Вслухаймося добре в музику цього ритму. І чуємо марш москалів на муштрі, бачимо далі город без *краю* (дві чвертки замісць звичайних чотирьох вісімок малюють нам це дуже наглядно), чуємо тонку іронію над безхарактерністю цього гóрода в ритмі ♩ ♪ ♪ | ♩ ♩, бачимо *великі* палати, і панів *пузатих* (це зазначено двома чвертками), а нарешті розкладом слів „*І ніоднісінької хати*“ на чотири такти, т. зн. на *два вірші* малює нам Шевченко не тільки те, що це зовсім йому *чужий* гóрод, але і глибоке зворушення своєї душі, повне безмежного жалю або подібного почування; це виражене таким способом, що навіть обо-

вязкову цезуру після двох тактів (конець вірша) занедбано, а складам дано подвійну часову вартість. Нехай же тут хтонебудь дійде кінця не з ритмом, а зі складами. з метрами! Замісць живого, зовсім наглядного, великого малюнку вийшло б ні це, ні те.

Ми лишаємо на боці такі прикмети козачкового віршу, як рими, строфи і т. п. — хоч і це було б важне для повного виясненння мистецького віршування Шевченка —, бо вся наша увага тепер звернена на переведення доказу, що в Шевченка і в цьому козачковому вірші т і л ь к и музичний ритм становить усю його істоту й основу, і ми глибоко переконані, що цей доказ нам зовсім удався. Підпирає його ще й той факт, що козачковий вірш із найбільшою легкістю всувається в рямки коломийкового, як це часто буває. Наприклад:

Ой, умер старий батько
І старенькая мати,
Та нема кому щирої
Тії радоньки дати:
Що мені на світі, сироті, робити?
Чи йти в люди жити, чи дома журитись?
Ой, піду я в гай зелений, посажу я руту,
Якщо зійде тая рута, останугя тута.
і т. д.

Річ ясна, що всі такі переходи дадуться зрозуміти тільки з музичного ритму.

Щоб ці докази вичерпати, наведу ще думку „*І багата я*“:

І багата я
І вродлива я,
Та не маю собі пари,
Безталанна я.

Полюбилась би я,
Одружилась би я
З чорнобривим сиротою,
Та не воля моя.

Тяжко, важко в світі жить
І нікого не любить,
Оксамитові жупани
Одинокій носить.

У першій строфі другий і четвертий вірш мають по 5 складів. У другій строфі ті самі вірші по 6 складів. У третій строфі перший і другий вірш мають по 7, а четвертий тільки 6 складів. Четверта і пята строфа збудована так, як друга. Один тільки третій вірш усіх строф має постійно 8 складів, він і показує, що це козачковий ритм. Яка тут ріжнородність у числі складів, і що з ними почати без ритму?

Вони розкладаються в розмаїтий спосіб на два такти. Другий такт тільки в першій строфі в зазначених уже вище пятискладових віршах виповняється двома складами в вартости двох чверток, у всіх инших строфах цей такт збудований за схемою: ♪ ♪ ♩. Перший такт належних віршів має скрізь форму ♪ ♪ ♩ з вийнятком третьої строфи, де він тільки в четвертому вірші згоджується з тою формою, а в першому і другому вірші складається з чотирьох вісімок. Отже бачимо також і в складі тактів велику розмаїтість, але ритм і тільки ритм держить це все прикупі, і виходить прямо чудова, незрівняна музика, скомпонована поетичним словом.

На той сам лад, зовсім на лад описаної саме другої строфи, збудована й пісенька *„Полюбилася я“*.

Маючи все це перед очима, треба рішуче сказати, що дошукуватися в козачкових віршах чотиристопового акаталектичного хорея, як це робить *Якубський*, або якихнебудь анапестів і т. п. ніяк не можна, а треба нам навчитися розуміти й цінити в Шевченка козачковий, таксамо як коломийковий ритм, бо він один легко нам вияснить усю його ріжнородність, усі дійсно мистецькі тонкощі орудування ним для досягнення найкращих ефектів; він один показує в віршуванні Шевченка лад і систему.

КОЛЯДКОВІ ВІРШІ.

Якубський виріжняє — побіч коломийкових, силябічних, чотиристопових акаталектичних хореїчних віршів у Шевченка — ще третю велику ґрупу віршів, що обіймає 6381 віршів, т. зн. 31% усеї віршової спадщини Шевченка. Вірші цеї ґрупи зложені, як Якубський думає, чотиристоповим ямбом. „Цей ямбічний метр, треба гадати, російського походження“ — догадується Якубський. „Ні в кого з наших поетів після Шевченка нема такого високотарного ямбу, ніхто в нас не володіє так майстерно всім ритмічним багатством »ямбічного диметра«, як автор »Кобзаря«... Надзвичайна легкість, співучість, музичність ямбів »Кобзаря« навіть і так, при поверховному читанні, кидається в вічі“ — міркує Якубський. Він іще дещо запримітив у Шевченка: „Як далекою була від Шевченка дрібна та глуха шкільна теорія віршування, що вважає її досі хорея й ямба за прямо протилежні стопи, це видно з того, з якою легкістю переходить він від одного з цих метрів до другого, химерно комбінуючи хореїчні й ямбічні рядки та не боючися за цілість свого ритму“. Цікаве спостереження, але коли так, то чому цей вірш все таки називається чотиристоповим ямбом?

Не дасться заперечити, що деякі вірші Шевченкові справді виглядають так, якби складені були ямбами. Напр., *„Вечір“*. Але й тут у третій строфі найдете вірш:

Затихло все... Тілько дівчата,

який словом тілько (не — тількó) протестує проти ямбу.

Коли ж узяти цю віршову будову в Шевченка як цілість, розібрати її докладніше, тоді покажеться якась така неправильність цих ніби-то ямбів, якась така мішанина, що її годі виправдовувати „химерним комбінуванням хореїчних і ямбічних рядків“ та ще й захоплюватися такою штукою, хоч це безперечно дуже широкий „принцип“.

Проти погляду, що ці вірші є ямбічні, протестують передусім наголоси:

блíдий (замісць блідúй) — *Причинна*

ліг біля моря — *Причинна.* Тут натиск паде рішуче на *ліг,* а не на *біля,* яке як прийменник властиво в мові без наголосу

Встанýть, підýть, вийдýть, вигляне, злодíй, дáрма і взагалі цілий вірш

Злодíй заплáче, дáрма щó злодíй.

В першому виданні з р. 1841. в Гребінчиній „*Ластівці*“ поеми „*На вічну память Котляревському*“ ці вірші так надруковані:

Встануть сердеги працювать,
Підуть корови по діброві,
Вийдуть дівчата воду брать,
Вигляне сонце. Рай тай годі!
Верба сміється — свято скрізь!
Злодій заплаче, дарма що злодій.

Річ кожному ясна, що тут про ямбічний вірш мови бути не може. Але від видання *Доманицького* пишуть ці вірші вже ось як (у виданні *Сімовича)*:

Встануть сердеги працювать
Корови підуть по діброві,
Дівчата вийдуть воду брать,
І сонце гляне — рай тай годі!
Верба сміється — свято скрізь!
Заплаче, злодій, лютий злодій.

Видавці виправдовують цю зміну так: „Шевченко в пізніщих часах, як уже сам додивлявся, щоб були чисті ямби, посправляв усюди (в рукописі Сулієва) ці вірші на ямби, але первісно було так — і це ж один з перших творів Шевченка“ (гл. *Сімович,* Граматика, стор. 506, нотка 2).

Щоб Шевченко сам посправляв ці вірші на ямби, вірити не хочеться, а провірити немає можности. Треба б бачити рукопис Сулієва. Далеко правдоподібніше, що коли лагодилося нове видання „Кобзаря“, то вже ті, що приготовляли рукопис (Сулієва) до друку, самі поробили ці зміни, щоб сяк чи так дістати ямби (всього таки не виправили), щоб таким чином поправити Шевченка на поета, бо який же з Шевченка був би поет — без ямбів?!

Рукопис переглянув сам Шевченко. Чи він ці пороблені кимсь иншим зміни в тексті добачив і їх дійсно апробував, це велике пи-

тання. Маю відвагу це заперечити. Бо прочитайте вголос обидві наведені редакції, а ніхто, здається, не заперечить, що перша редакція (самого Шевченка) рішуче краща, синтактично (своїм порядком слів) ліпша, правильніша (гадки починаються присудком: засне, повіє, пішла, встануть, підуть, вийдуть, вигляне).

Ще менше доказів на те, що Шевченко „в пізніших часах сам додивлявся, щоб були чисті ямби“ в його поезії. Зараз побачимо якраз противне. Але отак то повстали в Шевченка ямби, бо як же ж найбільший поет України, та щоб міг обійтися без ямбів?! І вірші Шевченка ще й досі поправляють видавці по-своєму. Аж сором сказати.

шляхта́, слово́ — Інтродукція, *„Гайдамаки“. Зайцев*)*, розуміється, виправляючи Шевченкові вірші, щоб із кобзаря зробити

---

*) З приводу цеї замітки одержав я дня 6. квітня 1934. від п. Павла Зайцева листа з такою заявою: „Даю Вам слово чести, що я ніколи не виправляв Шевченкових віршів“, „ніколи не добував ні ямбів, ні хореїв, ні дактилів, — взагалі не маю нічого спільного з працею тих, хто препарував текст Шевченка по своїй вподобі“. Маючи цю щиру заяву перед очима, бачу, що зовсім нехотячи й несвідомо цею моєю заміткою зробив я кривду п. Зайцеву. На своє виправдання скажу тільки, що такі факти як, що 1). в першім виданні з р. 1841 читаємо „шляхта сказилася“, „слово гонору“, що 2). в виданні Лепкого III. стр. 18 виразно наведено „слово гонору“ (так у Франка, Доманицького, Романчука, так і говориться по-польськи, а ніколи: гонору слово!)“, а при „гонору слово“ лиш — у Зайцева, 3). що Франко тільки при „шляхта сказилася“, а при „слово гонору“ нічого не згадує про варіянт „гонору слово“, нарешті 4). нікм незаперечений факт, що видавці виправляли текст „Кобзаря“ — могли мене спокусити до повищої замітки, яку тут по думці заяви п. Зайцева виразно й радо спростовую. Докладною критикою тексту тут, не маючи під рукою всього потрібного матеріялу, я займатися не міг, але мусів і повинен був користуватися тими виданнями, в яких варіянти зазначено, покладаючися на їх достовірність. Видання з р. 1860. я під рукою не мав, тому не можу сказати, чи можна і треба текст того видання уважати за автентичний Шевченків текст, як про цей текст висловлюється п. Зайцев у листі до мене. Тим менше можу мати переконання, що такі поправки зробив Шевченко власноручно в „Кобзарі“ Цвітковського. Тому я й на далі текст тих місць із першого видання уважатиму єдиним, певним автентичним Шевченковим текстом, доки не переконаюся, що Шевченко власноручно поробив такі поправки (в виданні з 1860!). Але і в такім разі я боронитиму первісного безперечно автентичного тексту, бо в Інтродукції до поеми „Гайдамаки“ говориться зовсім правильно і скрізь тільки про шляхетчину, вельможную паню, шляхетство, шляхту, що „королем коверзує“, про маґнатів, до чого ні-сіло-ні-пало прикласти нараз слово „панки“ годі, а по-друге автентичність, очивидячки, польського виразу „слово гонору“ супроти „гонору слово“ засвідчена по всі часи аж досі польською мовою. С. С.

справжнього поета, змінив ці вірші так: заміесць Ш л я х т а с к а з и л а с я — П а н к и с к а з и л и с я, а замісць С л о в о г о н о р у — Г о н о р у слово, а все тільки на те, щоб добути трохи ямбів. Так робити з віршами Шевченка — прямо не годиться.

виме́ти хату, *вне́си* дрова — Ярема.
одчи́няй проклятий *жиде́, пане́* — Конфедерати.

І слово *ясновельможні* наголошується звичайно *я́сно,* а не *ясно́.* Таксамо *святопома́зану* не — *свято́ — (Царі).*

Таксамо на слові: *Що? — Скажеш, шельмо?* (Титар), на такім самім *Що* в Відьмі, на *звір* тільки виє (Гонта в Умані), на *статъ* козакові *(Гамалія),* на *всіх* перерізали *(Варнак),* на *хто (І станом гнучким)* — лежить важкий наголос; ці слова не можуть бути без наголосу — задля уроєних ямбів! — Я не хочу витягати всяких дальших висновків із того, що, напр., прийменники *попід, поміж, коло* і и., якими часто починаються нібито ямбічні вірші, мусіли б мати неприродний наголос.

діти́, стидо́м, просте́ — Свято в Чигирині
огри́зки — Гонта в Умані
За що́ боролись ми — „*Чигирин*“. Не за що́, а за́ що повинно бути
мае́, тихо́, в хаті́, найтве́резіший, бори́ та болота́, пустота́ — „*Сон*“
ста́рій, ми *пта́шки, як ро́зкопу́ватимутъ,* три *сестри́* — „*Великий Льох*“
по́просту — „*Наймичка*“
ваші *па́ни* — „*Посланіе*“
оже́нився небо́рак, ли́шенъ, хоч *зго́ри* та в *воду́.* І все *діти́* і все *діти́* — „*Відьма*“
каже́ (кілька разів) *бачи́ш, світо́м* — „*Не спалося*“
між *лю́дьми,* як *люде́* — „*Моїм соузникам*“
що ви *твори́те* — „*Чернецъ*“
відко́ли, лю́дьми — „*Москалева криниця*“
го́ловня — знаю тільки голо́вня, а тут задля ямбів мусіло б бути *го́ловня* або *головня́*
черво́ніе по *пу́стині* — „*У Бога за дверми*“
Супроти *захо́димось* в добрий час — *коло́ рабині́ за́ходивсь* — „*Царі*“
а *пи́сьма не́ма* — „*Добро, у кого є господа*“
приспівує, *примо́вляе,* чи *жи́ва* — „*Титарівна*“
два трупи *на́ полі* найшли — „*Марина*“
серед ночі — „*Матері*“
Не *по́хвали́, захо́да* сонця, їй *Богу́* — „*Хиба самому написатъ*“
сті́ну — „*Петрусъ*“
спряжу́ (не коні, але всю шляхту на огні) — „*Буває в неволі*“
Куря́тъся а́мфори́, се́стер — „*Неофіти*“
правди́ гонителю — „*Юродивий*“
зерна́ неправди — „*Доля*“
з глеко́м, в *пелю́шках* — „*Марія*“

тугй — „*Плач Ярославни*“
незáбаром, гусляра, гуслярá — „*Саул*“ і т. д.

Здається мені, що протест наголосів проти ямбічної теорії такий сильний, що вже це саме повинно б заставити ямбічних теоретиків свою теорію зревідувати, бо „химерними“ комбінаціями хореїв із ямбами таких явних протестів вияснити годі. І яка це, зрештою, наука, що основується на химерах.

Додати ще треба, що уроєні ямби заставили видавців (а також й лексикографів!) часто зазначувати спеціяльно наголоси противні нормальним наголосам: *кіснйки, заквітчала* і т. д.

Як, зрештою, при ніби-то ямбічному складі читати такі вірші, як:

В степу, в незнаємому полі
Серéди зéмлі половецької...
Сватів *упóїлй*
Й самі *простягглися*

Або:

Давно це діялось колись
У нéділю на сéлі
У бранді, на стóлі
Сиділи лірники та грали...

А таких дуже багато місць.

Ні! Нічого тут ніхто не вдіє ні з ямбами, ні з „химерними“ їх комбінаціями з хореями, ні з „ліпометричними“ дактилями, що чергуються з „гіперметричним ямбом“, ні загалом із ніякими шкільними метрами, бо припадковій якійненебудь метричній схемі одного віршу зараз-таки противиться метрична схема иншого віршу, а всю ту ріжнородність вияснювати химерами — це вже найбільша химера. В такому разі мали б повну рацію ті, що нехтують поезію Шевченка як безформену.

Мистецтво віршування в Шевченка пізнáємо й вияснимо, коли найдемо в нім с и с т е м у, л а д, п о р я д о к, одне слово — з а к о н и, а не — самоволю, химеру. А що така система в Шевченка дійсно є, с и с т е м а м у з и ч н о - р и т м і ч н а це ми вже на найбільшій частині його віршів показали й тепер іще дорешти покажемо.

Хто пізнав уже досі силу музичного ритму в віршуванні Шевченка, той і в цих віршах, про які якраз іде мова, передусім шукатиме народнього ритму і знайде, що таким музичним ритмом народнім є к о л я д к о в и й р и т м. Із цього ритму дадуться вияснити з о в с і м п р и р о д н о всі ті труднощі, якими досі морочили собі і другим голову ті, що силкувалися до цеї ґрупи Шевченкових віршів прикладати норми метричної системи віршування. І покажеться ясно, що Шевченко зовсім не потребував для своїх найкращих віршів позичати форми з російської поезії, бо мав готові форми, витворені українським народом з-давен-давна для своїх поетичних потреб.

Характеристичною прикметою колядкового ритму є те, що такти його складаються не з чотирьох або двох, а із т р ь о х ч а с о в и х о д и н и ц ь. Наголос р и т м і ч н и й п а д е н а п е р ш и й с к л а д о с т а н н ь о г о т а к т у (нормально також й перед цезурою). Найкращий чистий колядковий ритм у Шевченка читаємо в цих віршах:

Затих мій сивий, битий тугою,
Поник старою буй-головою,
Вечірнє сонце гай золотило,
Дніпро і поле золотом крило;
Собор Мазепин сяє, біліє,
Батька Богдана могила мріє,
Київським шляхом верби похилі
Трибратні давні могили вкрили;
З Трубайлом Альта між осокою
Зійшлись, з'єднались мов брат з сестрою
І все те, все те радує очі,
А серце плаче, глянуть не хоче.

Схема цих віршів така:

3/8 ♩ ♩ ♩ | ♩́ ♩ || ♩ ♩ ♩ | ♩́ ♩

т. зн. тактів є чотири, три часові одиниці складаються на один такт, але в другім (звичайно) і в четвертім такті (правильно) є тільки по два склади, з котрих перший є подвійної часової стійности й має на собі наголос. Наголос у инших тактах з о в с і м с в о б і д н и й. І так у першому такті 10 разів паде на другий, а два рази на перший склад; у третьому такті 8 разів на перший, 3 рази на другий склад, а один раз без виразного наголосу (м і ж о с о-кою). Цезура паде після другого такту (приклади з народніх колядок, щедрівок і и. див. у моїй шкільній граматиці).

Инший незвичайно гарний колядковий вірш маємо на початку розділу „Титар“ із *„Гайдамаків“* (розділений у письмі на місці цезури на два вірші):

У гаю, | гаю, || вітру не|має.
Місяць ви|соко, || зіроньки | сяють —
Вийди, сер|денько, || я визгля|даю;
Хоч на го|дину, || моя риб|чино!
Виглянь, го|лубко, || та повор|куєм,
Та посу|муєм. || Бо я да|леко
Сю ніч ман|друю. || Виглянь же, | пташко,
Моє сер|денько, || поки бли|зенько,
Та повор|куєм... || Ох, тяжко, | важко.

Тут таксамо наголос у першому і третьому такті паде то на перший, то на другий склад. Колядкові вірші не мусять римуватися (див. про це мою шкільну граматику), і число віршів неозна-

чене. Колядковий ритм неначе пливе все далі й далі, все рівномірним, лагідним, хвилястим рухом у безконечність.

Але Шевченко вміє з нього витворити і прекрасну строфічну будову, напр.

Ой, маю, | маю | я оче|нята —
Нікого, | мати, | та огля|дати,
Нікого, | серденько, | та огля|дати.

Ой, маю, | маю | і руче|нята —
Нікого, | матінко, | та обнімати,
Нікого, | серденько, | та обні|мати.

Ой, маю, | маю | і ноже|нята —
Та ні з ким, | матінко, | потанцю|вати.
Та ні з ким, | серденько, | потанцю|вати.

Чудова музично-ритмічна будова. Тут бачимо також, що принцип — три часові одиниці складаються на один такт — находить свій повний вираз у тім, що в другім такті, де звичайно буває тільки два склади, можуть бути і три рівновартні склади, з котрих перший наголошується. Супроти м а ю, м а т и другого такту стоїть уже в третім вірші першої строфи с е р д е н ь к о. В другім такті другої строфи супроти м а ю стоїть уже в другім і третім вірші трискладове слово м а т і н к о, с е р д е н ь к о. Таксамо у третій строфі. Діється це в Шевченка не без причини. Цим — м а т и, м а т і н к о, с е р д е н ь к о — він, очивидячки, хоче виразити живіше зворушення, вищий ступінь ніжности і т. п. — Наголос у перших тактах то на першому, то на другому складі, у третіх тактах невиразний (індиферентний). По тім усім чи можна мати ліпший доказ на те, що тільки з ритму можна цю віршову будову розуміти?

Як знаменито Шевченко орудує цим ритмом, показує нам вірш *Н. Н. (О, мої думи, о, славо злая!)*. Щоб це наглядно показати, подаємо тут ритмічну схему:

3/8

О, мої думи! О, славо злая!
За тебе марно я в чужому краю
Караюсь, мучуся... але не каюсь!
Люблю як щиру, вірну дружину,
Як безталанную свою Вкраїну!
Роби, що хочеш, з темним зо мною!
Тілько не кидай! В пекло з тобою
Пошкандибаю... Ти привітала
Нерона лютого, Сарданапала,
Ирода, Каїна, Христа, Сократа.
О, непотребная! Кесаря ката
І грека доброго ти полюбила
Однаковісінько, — бо заплатили.

А я убогий, що принесу я?
За що сірому ти поцілуєш?
За пісню-думу: „Ой, гаю, гаю?“
І не такі як я дармо співають!
І чудно й нудно, як поміркую,
Що часто котяться голови буї
За теє диво... Мов пси гризуться
Брати з братами й не схаменуться...
А теє диво всіми кохане:
У шинку покритка, а люди пяні!

Таксамо в вірші „*Сонце заходить, гори чорніють*“ бачимо звичайний колядковий вірш, а щоб ми не забули про ритм цього віршу, що тільки він становить його основу, щоб ми не шукали пояснення його форми в метричній системі, то другий такт у останньому вірші має три вісімки, три склади; отже в *другім* такті *два* склади (четвертка й вісімка) і *три* склади (три вісімки) себе *цілком зрівноважують*. Річ ясна, що і при виголошуванні треба тому дати вираз, видержуючи гарно музично-ритмічні такти, видержуючи відповідно довше склади, які в такті відповідають черткам. Сам факт, що другий такт, а то й четвертий можуть мати раз 2, то знову 3 склади, повинен би нарозумити й переконати всіх, що *не число складів, не яканебудь метрична міра, а тільки музичний ритм є основою цього Шевченкового віршу*.

Хто виголосить ці вірші добре ритмічно, як тут показано, той відразу порозуміє, що саме Шевченко хотів виразити тим, що в другий такт вклав раз 2, то иншим разом 3 склади. Таке читання чи виголошування покаже дуже плястично всі тонкощі всяких зворушень його душі й викличе в нас такі самі зворушення.

Як у коломийковім, і козачковім вірші ми виказали ріжні форми, які повстають таким чином, що, зберігаючи ритм, зберігаючи часову одиницю такту, народ і Шевченко виповнюють цей такт у ріжний спосіб (не тільки чотирма вісімками, але тріолькою і двома вісімками, отже пятьма складами, а далі одною чверткою і двома вісімками, або двома чвертками, або тільки одною половиною — цим часовим мірам відповідають склади, які в ритмі треба належний час видержати), так і в *колядковому вірші все в Шевченка стоїть на музичнім ритмі, а кілько складів припаде на один такт, про те рішає поетична потреба, настрій, зворушення душі* й т. д., як ми це подрібно ще побачимо.

Насамперед бачимо, що в третім такті, замісць трьох вісімок, може бути — так як у другому такті — одна чвертка з вісімкою, т. зн. тільки два склади, з котрих перший має подвійну часову стійність.

У поемі „*А. О. Козачковському*“ маємо такі вірші:

Неначе злодій поза валами
В неділю крадуся я в поле,
Талами вийду понад Уралом
На степ широкий, мов на волю.

Схема цих віршів така:

3/8

З якою легкістю прямо по-мистецьки Шевченко орудує ритмом, бачимо ще краще в оцих віршах тої самої поеми:

О, моя доле! Моя країно! — 3/8
Коли я вирвусь з ції пустині?
Чи, може, крий Боже, тут і загину,
І почорніє червоне поле ..?
Айда в казарми! Айда в неволю!
Неначе крикне хто надо мною,
І я прокинусь. Поза горою
Вертаюсь, крадуся понад Уралом,
Неначе злодій той, поза валами.
Отак я, друже мій, святкую
Отут неділеньку святую.
А понеділок? Друже-брате!
Приходить ніч в смердячу хату,
Осядуть думи, розібють
На-стократ серце і надію,
І те, що вимовить не вмію...
І все на світі проженуть
І спинять ніч: часи літами,
Віками глухо потечуть,
І я крівавими сльозами
Нераз постелю омочу.

Далі йде вже ця остання форма колядкового вірша (з двома складами в третім такті, а часом із одним складом у четвертім або навіть у другім такті, т. зн. із чверткою й вісімкою або кропкованою чверткою), аж знов між такими віршами зявляється один звичайний, чистий колядковий вірш немов на те, щоб пригадати нам, що і так збудовані вірші не инші, а колядкові, та що музичний ритм і тільки ритм обєднує їх усі в одну цілість, напр.

Перелічу і дні і літа, — 3/8
Кого я, де, коли любив,
Кому яке добро зробив...

Нікого в світі, нікому в світі,
Неначе по[1]) лісу ходив
і т. д.

Те саме бачимо і в цих віршах:

Не знаю, як тепер Ляхи живуть
З своїми вольними братами!...

які треба читати так:

а за якими йде далі цей другий тип колядкового віршу, так що перший вірш своїм ритмом належить із ними докупи і свідчить, що й дальші вірші є колядкові.

Тут незвичайно цікавий конець поеми „*Чернець*“, який деякі видавці пропускають.

Насамперед іде 20 віршів спокійного, обєктивного оповідання, почавши від „Молися, старче, бий поклони“ аж до „Ченці мов гетьмана ховали“, складених за схемою:

А далі чим раз живіше зворушення душі поета виражається і в ритмі передусім так, що в третьому такті появляються знову три вісімки (три рівновартні склади); ще більше зворушення пробивається у трьох вісімках другого такту.

I нині, братія моя,
Стоять твердині на Україні,
Все Паліївськії на Хвастовщині;
В ярах, болотах лежать гармати --
На що?... тай нікому їх доставати.
Захрясли жидом хвастовські гори,
Хвастяни погані на ксєндза орють,
Инколи, инколи ченця згадають,
А де похований, в якому краю,
Вони не знають, може, й не чули!
Кияни бачили, тай ті забули.
Отак то сталося, батьку козачий!
Все зачехаяли діти ледачі —
І свою волю, і твою славу!
Москалі рознесли вали в Полтаві,
Розруйнували і Січ і Спаса,
А над тобою глину токмасять.

[1]) Другий і пятий вірш можна б читати і так: ..., але я думаю, що поданий вище ритм виразніший, більше відповідає змислові, настроєві.

Кожний чує, що всі ці вірші належать докупи, становлять одну цілість, яку держить ритм. А все дає незбитий доказ, що тільки ритм є основою цих віршів.

Одну ріжницю треба зазначити. В колядкових віршах збудованих за схемою:

3/8 ♪♪♪ | ♩♪ | ♩♪ | ♩♪
♪♪♪ | ♩♪ | ♩♪ | ♩.

цезура не так правильно паде після другого такту, а деколи занедбується.

Вірші колядкові другого типу держать із віршами чисто колядкового типу прикупі, й зазначують колядковий характер передусім три вісімки (склади) першого такту. Перший такт цих віршів як-найбільше противиться тому, щоб їх уважати ямбічними або хореїчними, бо наголос у нім свобідний або індиферентний, для ритму вірша неважний. А в тактах із двома складами, з котрих перший має подвійну часову вартість другого, ми немов чуємо акомпаніямент кобзи, нормальний бренькіт трьох вісімок у такті, тим лекше нам видержувати склади, які відповідають чверткам такту.

Але і в першому такті три вісімки (склади), хоч як вони характеристичні для колядкового віршу, даються заступити чверткою з вісімкою (двома складами) або навіть кропкованою чверткою (одним складом із потрійною часовою стійністю), якщо з окруження ясно виходить, що це вірш колядковий. Цей факт іще більше піддержує мій погляд про виключну музичну ритмічність і колядкових віршів у Шевченка.

Приклади:

1. Розділ „Конфедерати“ із „*Гайдамаків*“ починається віршем:

Одчиняй, проклятий жиде,
Бо будеш битий! Одчиняй!

Ці обидва вірші треба читати так:

♩ ♪ | ♩♪ | ♩♪ | ♩♪
♪♪♪ | ♩♪ ‖ ♩♪ | ♩.

Але, пізнавши велику силу музичного ритму в віршах Шевченка, я ані на хвилину не вагував би, читати перший вірш так:

3/8 ♩♪ | ♩. ‖ ♪♪♪ | ♩♪

я думаю, що це навіть вірніше передавало б образ сцени, якщо склад -няй видержати відповідно через цілий такт. Що в другому такті, як і скрізь у колядковому вірші в Шевченка, це можливе, щоб такт виповнював один тільки склад, побачимо ще нераз.

2. У „*Невольнику*“ йдуть один по одному такі вірші:

Згадав Степана молодого,
Згадав свої благі літа,
Згадав — тай заплакав
Багатий сивий сирота.

т. зн.: 3/8 ♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩ ♪
♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ | ♩ ♪ | ♩.
♩ ♪ | ♩ ♪ || ♩. | ♩.
♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩.

В виданні *Романчука* додано перед „заплакав“ у дужках „нищечком“. Відки Романчук узяв це слово? Чи не всунув його з наміром, щоб поправити „метричну“ будову Шевченкового вірша? Бо, очивидячки, бракує „стіп“! А тимчасом виголосіть правильно ритмічно „заплакав“ і вдумайтеся добре в цілу ситуацію, то й відчуєте все те, щó Шевченко, розкладаючи „плакав“ на два такти, сам відчував і бажав виразити (гіркість старечого плачу). І що за значіння мало б у такій ситуації слово „нищечком“? — Для мене річ ясна, що тільки при музично-ритмічній будові вірша можна досягнути таких ефектів, щоб віршем змалювати незвичайність плачу старого козака.

3. У *„Невольнику“* є ще такі вірші:

А ти, Степане, ляжеш спать,
Бо завтра рано треба встать
Та коня сідлать.

т. зн.: 3/8 ♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩.
♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩.
♩ ♪ | ♩. | ♩. | ♩.

Як тяжко старому приходиться ці слова „коня сідлать“ вимовити! Але такої плястичности поетичного виразу можна досягнути тільки при музично-ритмічній будові віршу, ніколи при метричній — ямбічній.

4. Між колядковими віршами в розділі „Три душі“ з *„Великого Льоху“* стоїть нараз вірш:

Як розкопуватимуть льох.

Ямбічно його читати не можна. Припускати „химерний“ перехід у хореїчний вірш — мені годі. Але ритмічно згоджується він цілком із своїм оточенням, коли його читати так:

3/8 ♩ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ | ♩.

5. Вірш *„Посланія“*:

То й мудрость би була своя

найліпше, думаю, читати так:

3/8 ♩. | ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♩.

„Мудрость“ стоїть тоді в наголошенім ритмом такті, а „то“, займаючи цілий перший такт, указує на дуже важкий наслідок вираженої в попередущому вірші думки.

6. Серед колядкових віршів *„Відьми“* бачимо нараз вірш:

Оженився неборак.

Коли його читатимемо за схемою:

3/8 ♩ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩.

тоді він цілком годиться з колядковим ритмом, і його будову не потрібно вияснювати якоюсь химерою Шевченка.

7. Зовсім таксамо вірш „*Відьми*“:

І все діти... І все діти

між иншими колядковими віршами дуже гарно вкладається в ритм:

3/8 ♩ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩ ♪

а в оточенні ямбічних віршів він — чиста єресь.

8. А вірш „*Відьми*“:

Хоч з гори та в воду

т. зн.: 3/8 ♩ ♪ | ♩ ♪ | ♩. | ♩.

між колядковими віршами малює нам своїм музичним ритмом несказану розпуку відьми („в о д у“ розкладене на 2 такти!), між ямбічними хиба́ розпуку для всіх тих, що хотіли б його „метрами“ міряти.

9. В „*Не спалося*“ є вірші, з якими можна собі дати раду, виходячи тільки з ритмічної (а не метричної) їх будови.

„Мала́“, каже. Нехай, дождуся, т. зн.: 3/8	♩ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ | ♩ ♪
І знай вчащаю до Ганусі.	♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩ ♪
На то́й рік знову за своє:	♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩.
Пішов я з матірю просити.	♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ | ♩ ♪ | ♩ ♪
„Шкода, каже, і не проси,	♩ ♪ | ♪ ♪ ♪ || ♩ ♪ | ♩.
Пятьсот, каже, коли даси,	♩ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ | ♩.
Бери хоч зараз“. Що робити?	♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩ ♪

Між такими самими віршами стоїть далі ще й вірш:

До панича, бачиш, ходила — т. зн.: 3/8 ♪ ♪ ♪ | ♩. | ♪ ♪ ♪ | ♩ ♪

який із найбільшою легкістю, та ще до того з великою виразистістю настрою всувається в рямці колядкового ритму.

І вірш:

Я став перед світом дрімать — т. зн.: 3/8 ♩ ♪ | ♩ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♩.

можна тільки з ритму вияснити.

10. І вірш:

Ох, діти, діти, діти — т. зн.: 3/8 ♩. | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩ ♪

у „*Княжній*“, між иншими колядковими віршами, ритмічно виголошений, віддає чудово захоплення тою великою божою благодаттю.

11. Що-йно ритмічне виголошення вірша „*Моїм соузникам*“:

Між людьми як люди — т. зн.: 3/8 ♩ ♪ | ♩ ♪ | ♩. | ♩.

дає нам дійсно зрозуміти всю вагу слова „люди“ на цьому місці.

12. В поемі „*Царі*“ поміж колядковими віршами є такі вірші:

Отак царевичі живуть,
Пустуючи на світі.
Дивітесь, людські діти!
І поживе Давид на світі
Не малі літа.

Коли читати їх ямбічно — а це можна, то вони не роблять жадного враження. До того ж якось дивно виглядають поміж віршами 9- і 8-складовими вірші 7- і 5-складові. Коли ж читати їх ритмічно, т. зн. так:

3/8

то в них пустування царевичів виставляються незвичайно різько і плястично перед очі людий, тай увага людий звертається на те пустування як-найяскравіше. А розкладом слів „не малі літа" на 4 такти вказується з легкою іронією більше, ніж це далося б якимнебудь иншим чином досягти, на довгі часи нікчемного життя царевичів на очах людий, так сказати — серед білого дня. — Чи можна нам на цей вираз зясування нікчемности, який тільки при ритмічному читанні виходить явно наверха, задля ямбів зрезиґнувати? — Чи не кривдили ми досі Шевченка, причиняючися невмілим нашим читанням до його незрозуміння й витикаючи йому ще надто хиби в віршуванні, коли тимчасом треба б нам прямо чудуватися його мистецтву віршування, яке використовує всі засоби ритму для досягнення найбільших ефектів, викликання найбільших вражінь? — Ми все наново переконуємося й матимемо нагоду ще більше переконатися, що ні один поет на світі не вміє віршем орудувати так, як наш кобзар, ніхто не вміє віршової форми використати так до малювання всяких зворушень своєї чутливої душі.

Напр. IV-та глава *„Царів"* кінчиться такими віршами:

Так отакії то на світі
Отї царі!

Розкладім останній вірш на 4 ритмічні такти і прочитаймо його гладко ритмічно так:

3/8

то аж тоді відчуємо, щó якраз Шевченко хотів цими словами сказати, та що він ритмом немов пальцем указує, як треба його вірші читати й розуміти, яку треба виразити їдку іронію, вкладену ним у ці слова. Ямби цього враження не в силі викликати.

Або який пекучий біль і жаль виявляється нам із ритмічно читаного останнього слова „нема" думки *„Добро, у кого є господа":*

А письма нема — т. зн.: 3/8

Або в поемі *„Титарівна"* стоїть між колядковими віршами одинцем вірш

Стоїть собі як той... — т. зн.: 3/8

і цим своїм ритмом показує живий образ завзятого, зухвалого Миколи.

13. Це мистецтво Шевченка виявляється дуже гарно в його поемі *„Титарівна“*.

Після кількох колядкових — *Якубський* сказав би ямбічних — віршів ідуть такі вірші:

У неділю на селі,
У оранді на столі
Сиділи лірники та грали
По шелягу за танець.
Кругом аж курява вставала,
Дівчата танцювали
І парубки. — „Уже й кінець!

Це не химерна заміна ямбів хореями, бо навіть із становища метрики годі б було такі химери розуміти й виправдати. Тай зовсім непотрібно аж химерами виправдовувати мистецтво віршування в Шевченка, якщо вважатимемо ці вірші колядковими ритмічними віршами, а на це подали ми чей досить незбитих доказів. Тоді ритмічна схема цих віршів представлятиметься нам так:

3/8 ♩ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩·
♩ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩·
♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ | ♩ ♪ | ♩ ♪
♩ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩·[1])
♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ | ♩ ♪ | ♩ ♪
♩· | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩ ♪
♪ ♪ ♪ | ♩· || ♪ ♪ ♪ | ♩·

Завважмо тільки, що трошки далі читаємо вірші знов майже ті самі:

У оранді на селі,
На широкому столі
Сліпі лірники сиділи,
По шелягу брали
І ту саму грали...

Але тут ці вірші — в коломийковому оточенні — треба читати козачковим ритмом, отже:

2/4 ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♩
♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♩
♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪ || ♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩
♪ ♪ ♪ ♪ | ♩ ♩[2])

І годі надивуватися та начудуватися, як то все гарно на ритмічній основі розвивається і з найбільшою легкістю переходить одне в друге, так що ті самі вірші в оточенні колядкових віршів

[1]) Або, може, з огляду на деякі наголоси *(шеля́гу, тане́ць)* декому ліпше подобається ♩· | ♩ ♪ | ♩ ♪ | ♩ ♪

[2]) Але порівн. про це нижче стор. 234.

можна виголошувати колядковим ритмом, а в оточенні коломийкових віршів — тісно спорідненим із ними козачковим ритмом.

У кого нема виробленого чуття для музичного ритму, той чеії швидче порозуміє цю річ, коли возьме на увагу, що, напр., танець вальс, отже безперечно ритмічний рух, можна виводити на 3, на 6 і на 2 кроки. Так гнучко хвилюється й віршовий колядковий ритм у Шевченка, що можна його виводити 3-ма, 2-ма і одним складом у такті. Тому то й так легко перейти йому в коломийковий або козачковий ритм. Посередниками будуть тоді такти з двома складами.

Покажу це особливо наглядно на оцих віршах з поеми „*О. А. Козачковсъкому*“:

Так день — і тиждень так минає,
І, може, друже мій, отак
Минуть останні літа...
Як перед Богом сповідаюсь:
За правду на світі караюсь
І не кляну долі,
Тілько Господа благаю:
Не дай, Боже, в чужім краю
Згинуть у неволі...

Вірші, почавши від: „І не кляну долі“ — аж до кінця, безперечно носять на собі зверхній характер коломийкових віршів. А я все ж, із огляду на їх оточення, і беручи також на увагу їх невеселий, не коломийковий ані козачковий настрій, виголошував би їх радше в колядковім ритмі, бо вони так далеко ліпше виражають душевний біль Шевченка, що за правду карається на чужині, далеко більше промовляють до душі читача або слухача; отже за цею схемою:

3/8

Ми прямо з ритму (двох тактів) чуємо, яка то нещасна його доля, яка гірка його неволя.

Так теж і вірші „*Москалевої криниці*“:

А в тім селі вдова жила,
А у вдови дочка була
І син семиліток..
Добро, мавши діток
У роскоші — хвалиш Бога.
А вдові убогій
Мабуть, не до Його.
Бо залили за шкуру сала,
Трохи не пропала.
Думала — в черниці
Або йти топиться —
Так жаль маленьких діток стало —

вставлені між колядкові вірші, може, ліпше читати й виголошувати колядковим ритмом, бо тоді краще віддається настрій цього оповідання і співчуття поета з предметом свого оповідання. Отже:

3/8 ♩ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩ ♪
♩ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩ ♪
♩ ♪ | ♩ ♪ | ♩. | ♩.
♩ ♪ | ♩ ♪ || ♩. | ♩.
♩ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩ ♪
♩ ♪ | ♩ ♪ | ♩. | ♩.
♩ ♪ | ♩ ♪ | ♩. | ♩.
♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ | ♩ ♪ | ♩ ♪
♩ ♪ | ♩ ♪ | ♩. | ♩.
♩ ♪ | ♩ ♪ | ♩. | ♩.
♩ ♪ | ♩ ♪ | ♩. | ♩.
♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩ ♪

На це почасти вказує друга редакція „*Москалевої криниці*" де між иншими дрібними змінами цього місця поставлено, замісць віршів „Думала — в черниці або йти топиться", так змінені вірші:

Дума|ла і|ти в че|рниці,
Або | вбитись, | уто|питись...

А як гарно малює єдиний вірш

То сяк, то так
Придбав сірома грошенят,

вставлений між колядкові, своїм колядковим ритмом

3/8 ♩. | ♩. || ♩. | ♩.
♪ ♪ ♪ | ♩ ♪ || ♩ ♪ | ♩.

трудноші придбати грошенят!

Отак Шевченко музичним ритмом своїх віршів усе розмальовує незвичайно пластично. Найніжніші зворушення його душі находять тут свій спеціяльний вираз. От хоч би вірш із „*Титарівни*":

Бо я борець... Не неділю, — т. зн.: 3/8 ♪ ♪ ♪ | ♩. || ♩ ♪ | ♩ ♪

Як тут другий такт своїм одним складом прямо пальцем указує на зухвалість борця.

Або далі:

Громадою годили — т. зн.: 3/8 ♩. | ♩ ♪ | ♩ ♪ | ♩ ♪

один склад першого такту зазначує незвичайність годження борцеві цілою громадою.

І в віршах:

А так собі гуляє, т. зн.: 3/8
Та вечорами у садочок
До титаря вчащає,
А титарівна зострічає,
Приспівує, примовляє:

Чи не той це Микита, 2/4
Що з вильотами свита?
Той це той, що на селі

Ти насміялася колись...

з усякими метрами не можна б собі дати ради. а ритм не тільки все зводить доладу, докупи, але ще її як малює ніби-то байдужість борця, що на титарівні бажав помститися. А який тут легкий перехід від колядкового до козачкового ритму — з його тріолькою!

А які виразисті останні слова Титарівни:

Во віки

— коли їх розкласти на чотири такти ритму

т. зн.: 3/8

Чи не нагадують вони собою такий рефрен церковних пісень, який, очивидячки, своїм протяжним ритмом має за мету наглядно показати безвиглядність якоїнебудь зміни?

Або останні слова поеми *„Заступила чорна хмара“:*

В Ярополчі — т. зн.: 3/8

— який незрівняний вираз гіркої іронії тут цим ритмом зазначений! Над нашим гетьманом Дорошенком правлять панахиду не на Україні, а на чужині, в Московщині, — в Ярополчі!

А в вірші *„Відьма“:*

У буряні — т. зн.: 3/8

— яка важка резиґнація цим змальована!

Або як незрівняно чудово зазначено тяжку журбу матроса *(„Ну, щоб здавалося — слова?!)* віршем:

На вахті стоя — т. зн.: 3/8

або давноминулі часи віршем:

Давно, давно, колись — т. зн.: 3/8

то знов любе раювання віршем *„Мені тринацятий минало“:*

Неначе в Бога — т. зн.: 3/8

І вірш у *„Відьмі“:*

Хто? — Я?

виголошений ритмічно, т. зн.:

зовсім що иншого значить, ніж як би його прочитати метрично.

А далі вірш:

Хто? Я? Чи ти? Цить лишень, цить

треба так виголошувати:

В поемі „*Марина*“ є повно віршів, що ними кобзар незрівняно малює й найменші подробиці образу, чи душевного настрою. Я наведу їх тут із їх ритмом, а що тім всім, що тут уже сказано, кожний, вдумавшися, знайде сам значіння сякого або такого ритмічного засобу.

1. За те, що сам крепак
Неодукований сіряк.
Неправда! Єй-Богу, не лаю
2. Що ви, бючи поклони
3. Недавно се було.
Через село весілля йшло.
А пан з костьолу їхав
4. За зиком та за сміхом
5. А він так добре бачив.
А надто молодую.
За що пак милує Господь
Лихую твар такую
6. Як янголяточок
7. Не думавши, кончають
8. Розказую та плачу
9. Тай те пропало
10. Не йде, тай годі
11. Завили пси надворі
12. І приспівувала
13. З того світу прийшли
14. Твоя Мариночка
15. Ой гиля-гиля, сірії гуси
16. Два трупи на полі найшли

Таксамо зазначу тільки вірші з їх ритмом із поезії „*Між скалами неначе злодій*“:

1. Троха лишень, чи так
2. А був хозяїн,
А жіночку свою любив
І — Господи єдиний,
Як те паня, як ту дитину
У намистах водив.

З поеми *„Петрусь“* мусимо навести оці вірші:

1. О стіну голову — 3/8
2. Твоє грядущеє
3. Аж у Сибір

Із *„Дурні та гордії ми люди“*:

1. Та байдуже співаєм — 3/8
2. А потім

Із *„Буває в неволі иноді згадаю“*:

1. Не знаю, як тепер ляхи живуть — 3/8
2. Я жив на хуторі
3. Старії руки

З *„Москалевої криниці“*:

1. Бо залили за шкуру сала — 2/4
2. Неначе в Бога за дверима
3. Про ту криницю москалеву

Хто порозумів істоту викладеної тут мною музичнс-ритмічної системи в поезії Шевченка, кого я ріжними прикладами, пристосовуваними з ріжних боків, їх великим багатством міг переконати, що не инакше, а тільки з тої системи можна порозуміти всі тонкощі Шевченкового віршування, той сам уже дасть собі раду з цими кількома прикладами, яких я тут не навів, бо склад їх зовсім ясний. Автім найважніша річ — бути переконаним про музичну ритмічність Шевченкового віршу так, як я про це, на підставі моїх студій, глибоко переконаний, а з того все дасться порозуміти й вияснити, бо ритм, як ми бачили, дозволяє всяке ґрупування складів у тактах, він із найбільшою легкістю пристосовується до наголосів слів, так що ніде не треба на наголосах спотикатися, і ніхто не матиме права з тої причини вважати Шевченка неуком, а його вірш неопрацьованим. Бо одна є й буде правда на світі, що Шевченко не тільки переняв із пісень народніх музичний ритм, отже мав його в своїй душі й зовсім не потребував позичати чотиристопового ямба з російської поезії, але його стилізував і приладив до поетичного віршу з таким великим, незрівняним мистецтвом, що ніхто ніде йому в цім не дорівняв. Та, на жаль, доводиться мені аж завзято боротися, щоб Шевченкове мистецтво віршування зробити в нас зрозумілим.

Для мене важний передусім принцип. У подробицях можуть показатися ріжниці, в яких можна і треба буде порозумітися.

На закінчення доказів, що без музичного ритму ніяк не можна до Шевченкових віршів приступити, розберім ритмічно поему *„Сичі“*.

Число складів у поодиноких віршах так живо міняється (9, 8, 7, 6, 4), що коли вірші читати ямбічно, то не вийде з того ані такої насолоди, яку дає гарне, правильне чергування ненаголошених із наголошеними складами.

Моя схема для цього колядкового вірщу така:

На ниву в жито уночі,
На полі, на роздоллі
Злітался по-волі сичі —
Пожартувать, поміркувать,
Щоб бідне птаство заступить,
Орлине царство затопить
І геть спалить,
Орла ж повісить на тичині
І при такій годині
Республику зробить.
І все б здавалося... А ні!
Щоб не толочили пашні —
Воно було б не диво.
Якби хто инший на тій ниві
Сильце поставив, а то зирк —
Таки голісінький мужик
Поставив любо, тай пішов
В копиці спать собі. а рано.
Не вмившися, зайшов
Гостей довідать. Тай погані —
Усі до одного сичі!
Оце тобі вари й печи!
Щоб не нести додому
Таке добро, то повбивав,
А инших гратися оддав
Приборканих воронам,
І не сказав нікому.

Кого це не переконає про несказану силу виразистости музично-ритмічного вірщу в малюнку ситуацій, рухів, настроїв і т. п., той нехай нам на своїх ямбах хоч один такий приклад покаже, як тут їх багато.

Чи дорівняє хто Шевченкові у штуці змалювання віршем тої божої благодати і в серці і в хаті (*„Сон"*), якої зазнає він від того, що в нього діти не кричать, і жінка не лає? А ця штука така проста, така звичайна. Вона лежить тільки в ритмі.

А в мене діти не кричать,
І жінка не лає, —
Тихо як у раї,
Усюди божа благодать:
І в серці і в хаті.

Або як чудово малюється тут сон ритмом:

Тай сон же сон на прічуд дивний $3/8$
Мені приснився.
Найтверезіший би упився,
Скупий жидюга дав би гривню,
Щоб позирнуть на ті дива.
Та чорта з два!
Дивлюсь: так буцім то сова
Летить лугами, берегами,
Та нетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами.
Та байраками...
А я за нею, та за нею
Лечу й прощаюся з землею. .

Або возьмім це місце „*Невольника*“:

Чи орють, $3/8$
Чи не на ораному сіють
І просто жнуть,
І немолоченеє віють,
Та як і мелють і їдять, —
Все треба знать.
Так от як, друже, треба в люди
На рік, на два піти
У наймити,
Тоді й побачимо, що буде.

Прочитаймо його ямбічно, так нічого воно нам не скаже — от балаканина. Коли ж прочитаємо його ритмічно, то відразу зявляється перед нами таки живісінький, чудовий образ старого козака, ми чуємо немов його самого, як він, підкліпуючи очима, говорить, гумор його набирає повної виразистости; одне слово: маємо незрівняний живий малюнок перед нами, виражений дуже плястично самим ритмом, маємо правдиве мистецтво віршу, що йому нічого подібного ніде не найти.

Найкраще, думаю, можна відчути велику ріжницю між ямбічним та колядковим віршем на молитві козаків у „*Гамалії*“, коли її виголошувати раз ямбічно, то знов у колядковім ритмі:

О, милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там
Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залізах руки принести
перед всіми у кайданах
Стать козакові!...

Не перечу, що її ямбічно виголошена ця чудова молитва робить своє велике вражіння — своїм спокоєм. Але чей таксамо ніхто не заперечить, що с а м е т і л ь к и ч е р г у в а н н я н е н а г о л о ш е н и х с к л а д і в і з н а г о л о ш е н и м и н і к о л и не в силі

дати віршеві тої виразистости і плястичности, тої живости, що колядковий ритм, який якраз уміє все те незвичайно тонко підкреслити, на що мусить покластися більшу вагу (вольним супроти в неволі, чужої, всіми, козакові). Ритм сам прямо силує нас вкласти в цю молитву тільки таке розуміння й тільки той щирий тон, тай скажім виразно — і ту пристрасть, які були в поета, чи то в його козаків.

Здається дрібниця, але мушу ще звернути увагу на один вірш у *„Дівичих ночах"*, бо він свідчить нам прямо, що Шевченко зовсім свідомо послуговувався ритмом для малювання своїх поетичних образів. А мистецтво, коли справді має бути мистецтвом, мусить бути свідомим чином. *„Дівичії ночі"* зложені чистим коломийковим віршем, так що не може бути суперечки про те, що це музично-ритмічний вірш. Один-однісінький вірш (властиво ж тільки друга частина коломийкового віршу) від нормального типу відступає тим, що у третьому такті є тільки три склади (чвертка і дві вісімки) — а то на те, щоб ритмом дати наглядний малюнок чудової коси.

Розплелася густа коса аж до пояса

т. зн.: $^2/_4$ [нотний запис ритму]

Цим „аж", що займає половину такту, прямо показано як на долоні всю роскішність тої густої, розплетеної коси.

Можна б іще й ще наводити приклади на те, як Шевченко дійсно по-мистецьки вміє ритмом збільшити поетичну красу свого віршу, його живість, гнучкість, виразистість, плястичність; збільшити мальовничість своїх поетичних образів, прямо конкретизувати всі відтінки зворушень своєї душі. Але кого я цею своєю студією переконав про музично-ритмічний характер Шевченкового віршування, або хоч заставив задуматися над цим тай над фальшивістю заходів вияснювати Шевченків вірш із метричної системи, той, провіряючи добутки моєї студії, або досліджуючи далі самостійно з цього становища вірші Шевченка, безперечно віднайде всю ту несказану красу поетичного Шевченкового віршу, яка бере свій початок і пливе із музичного ритму; той враз зо мною скаже, що більшого мистця поетичного слова над Шевченка світова література не знає. А все те має свій корінь у ритмах народніх пісень, тільки що Шевченко, як правдивий мистець, умів ці ритми як-найкраще приспособити до поетичного слова. Жаль стискає серце, що, маючи такий величезний взір поетичної форми, з молодшого покоління наших поетів ніхто властиво не пішов слідами Шевченка.

Ще найбільше принявся в нас коломийковий ритм, але й то не в тій мірі, не в тім обємі, без такого мистецтва — як у Шевченка.

*

Прочитуючи в-останнє цю свою студію, провіряючи ще і ще раз докладно всі ритми, спинився я на оцих віршах *„Сну"*:

За що караюсь, а караюсь
І тяжко караюсь!
А коли я спокутую, коли діжду краю,
Не бачу й не знаю.

Коломийкові вірші. Звісно — друкуються звичайно піввіршами, то ж треба належні части збирати докупи. З огляду на к а д е н ц і ї й р и м и можна їх по два тільки так зіставити докупи, як угорі показано, але ж у такім разі повному коломийковому першому віршеві відповідає, якщо лічитимемо тільки склади, не повний другий вірш, а тільки друга його частина. Чи це, може, яка нова форма коломийкового вірша? — І нараз стає мені ясно. Ця друга частина мусить уявляти собою п о в н и й другий вірш нормальної коломийкової строфи, т. зн. ритмічна схема цих віршів мусить бути така:

Возьмім тепер з м и с л тексту на увагу. І нараз блисне нам перед нашим духовим оком незрівняний малюнок дуже тяжкої кари й повної непевности її кінця — виражений ритмом. Цих 6 складів другого віршу, розкладених на 4 такти, малює нам наглядніше, ніж це далося б якимнебудь иншим чином досягнути, як гірко відчував поет свою тяжку кару, як страшно мучила його думка, що він не бачить і не знає її кінця. Ритмічний малюнок гідний Бетговена. Поетичний образ ніким у світі не досягнений.

Такий самий малюнок бачу в оцих віршах „*Гамалії*“:

Слава тобі, Гамаліє, на ввесь світ великий,
На ввесь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству згинуть на чужині

— коли їх читати за цею схемою:

З ф о р м а л ь н о г о боку й тут першому віршеві бракує другого віршу до повної коломийкової строфи, а є тільки його частина. Але ж бо ця частина римується з першим віршем, і тим зазначено, що вона заповняє цілий другий вірш строфи. Отже цих 6 складів треба розкласти на 4 такти, й вийде повна коломийкова строфа. Таке саме бачимо у другій коломийковій строфі, тільки що 6-складовий вірш займає перше, а 14-складовий друге місце у строфі. Те, що вони римуються, виразно свідчить, що вони докупи становлять коломийкову строфу.

Вдумавшися у змисл тексту, знов-таки мусимо зазначити, що цілком розуміємо розклад шістьох складів на 4 такти. Ми прямо чуємо, що Шевченко бажав звеличити славу Гамалії в незвичайний спосіб. І це він досягнув ритмічною будовою вірша.

Подібну будову вірша бачимо у трьох строфах поезії „*У тієї Катерини*", а саме:

Один каже: „Брате, якби я багатий,
То оддав би все золото оцій Катерині
За одну годину".
Другий каже: „Друже, якби я був дужий,
То оддав би я всю силу за одну годину
Оцій Катерині".
Третій каже: Діти, нема того в світі,
Чого б мені не зробити для цієї Катерини
За одну годину.

Всі три строфи кінчаться віршами: За одну годину — Оцій Катерині — За одну годину, які римуються з попередущим коломийковим віршем, отже становлять із ним строфічну цілість.. Може, це відповідало б і змислові ліпше, коли б розкласти 6 складів цих віршів на чотири такти й читати їх за схемою:

2/4 ♩ ♩ | ♩ ♩ | 𝅗𝅥 | 𝅗𝅥

Над цим треба ще задуматися, як і взагалі признана раз ритмічна система Шевченкових віршів повинна викликати ще багато детайльних питань, які спеціяльно треба буде розробити.

Те саме впадає мені на думку при провірі оцих коломийкових віршів „*Титарівни*":

Сліпі лірники сиділи, по шелягу брали
І ту саму грали.

Чи не читати б цього другого вірша як повного, розкладеного на 4 такти, коломийкового віршу? Та ж він із попередущим римується, отже становить із ним строфічну цілість. А змисл прямо вимагає того, щоб як-найвиразніше зазначити, що якраз ту саму грали. Таким чином, було б це ритмом знаменито зазначено.

Якщо це так, якщо справді ця нова характеристична риса віршевого ритму в Шевченка вірно мною підхоплена, якщо справді в той спосіб, як тут показано, Шевченко використовує всі можности, дані йому ритмом, для як-найліпшого розкладу світла й тіні в поетичних своїх образах, що він і в малярстві уважав найбільшою штукою, — а я про це глибоко переконаний, — то Шевченко у своїм мистецтві досягнув дійсно найвищого щабля у світовій поезії. Його поезія це музика поетичного слова. У Шевченка найповніша гармонія не тільки між його почуваннями й поетичним словом, але й між ритмом дрижання його схвильованої душі й ритмом звукового їх виразу.

Ритмом Шевченко вмів узагалі підкреслювати більше важні слова, думки, так що ритм нам майже завсіди помагає зрозуміти змисл його поетичної мови.

По тім усім доводиться мені ще раз повторити те, що я сказав у своїм ювілейнім викладі на святочних зборах Наукового Товариства ім. Шевченка дня 10. березня 1914. р. у Львові:

„А в яку стрійну, пишну, щиронародню форму вміє Тарас убрати свою мову! Кожний витає в ній своє, рідне, а гарне-гарне — що не надивишся, не наслухаєшся! Музика тай годі, своя рідна музика, своя рідна пісня народня: і коломийка в ріжних своїх ритмах, і козачок, і колядка, і весільна, і обжинкова, і кожна, кожна музикальна форма, яку лиш денебудь віками придумав український народ. Ось тимто Шевченко, як ніхто инший, н а ц і о н а л ь н и й   у к р а ї н с ь к и й   к о б з а р!“[1]).

Додаймо до того тепер, що та щиронародня форма в Шевченка — це шляхотніша, це краща, бо — мистецька.

Шевченкове мистецтво віршування загалом таке величне, таке багате, що його не так легко зясувати, бо воно викликує все нові питання, які треба вияснити. Одначе крайня пора сплатити цей довг нації супроти свого ґенія. Та хоч я здавна маю на умі виконати вповні і в цілости цю працю, яка мене завсіди так незвичайно живо займала, то поки-що нехай ця ритміка Шевченкової поезії, або властиво тільки її нарис скаже, як високо ціню я мистецтво форми нашого ґенія.

Прага, дня 10. жовтня, 1924.

* * *

З приводу цеї моеї ритміки, надрукованої у „Збірнику Укр. Історично-філологічного т-ва в Празі“ 1925, написав *Б. Якубський* „До проблеми ритму Шевченкової поезії“ в виданні Української Академії Наук „Шевченко та його доба“ (Збірник другий, 1926, стр. 70—82).

Б. Якубський каже: „Я охоче і з великою вдячністю одступлюся від низки тверджень у своїй статті 1921 р.; теорія акад. Смаль Стоцького мені в цьому великою мірою допомогла“.

Якубський визнає тепер цілком коломийковий і козачковий ритм у Шевченка, відрікаючися від своєї науки про силябічний вірш польського походження й від чотиристопового каталектичного хорея. Але „я б уникав“, каже він, „музичної транскрипції і волів би визначити її формулою (8+6) + (8+6) тому, що все ж таки ритм музичний і ритм словесний є дві різні речі“. „Тактова музична система непридатна до віршевої системи“. Та на це не вдалося Якубському навести ні одного такого доказу, який би мене переконав, або мої докази про зовсім ясну тактову ритмічну систему в Шевченка, основані на величезнім числі прикладів, опрокинув. Коли ж Якубський каже, що „зводити словесний ритм на »нути« четвертин і восьмих нема жадної рації“, то він воює з своєю

[1]) Пор. ст. 174.

власною видумкою. Непорозуміння вийшло зі слова „нута“. Я вжив його, покликуючись на *Федьковича,* що він свої вірші складав, маючи на умі „нуту“ якоїсь народньої пісні, очивидячки, у значінні мельодія, а не „нота“ („четвертин і восьмих“). Все ж таки я дуже радий, що мені вдалось бодай у тій частині (коломийковий і козачковий ритм) Якубського переконати, так що в засаді дійшло до згоди.

Тільки колядкового ритму в Шевченка Якубський ніяк не хоче визнати. У нього цей вірш і далі лишається „чотирьохстоповий ямб“ — російського походження. Я розумію добре, чому Якубський від того чотиристопового ямбу „російського походження“ відказатися не може; але що він сміє закинути мені якусь сторонню тенденцію, яку приношу я у справу „з якихось сторонніх, нелітературних причин“, та говорити про вживання мною „способів вульґарного пояснення ритмічних ходів тим або цим змістом“, то цей несумлінний, у науці нечуваний спосіб полеміки мене не може діткнутися. Він побиває самого таки Якубського. В інтересі самої наукової правди я ще раз констатую, що Якубський свою метро-тонічну систему мусить рятувати, приймаючи „відступи від схеми“. „химерне комбінування хореїчних і ямбічних рядків“. „обірвання віршів“ і т. п. У моїй тактовій ритмічній системі про ніякі „відступи“ від схеми, про ніякі инші штучки в колядковім вірші говорити не доводиться, бо їх зовсім нема, все в них відповідає докладно нормам колядкового ритму. Нічого не поможе, що Якубський у *„Мені однаково“*, *„Не кидай матері“*, *„Веселе сонечко ховалось“*, *„Чи ми ще зійдемося знову“* і т. д. находить чистісінький ямб. Якби в нього було наукове сумління, то він був би зазначив, що й я в моїй „Ритміці“ виразно сказав: „Не дасться заперечити, що деякі вірші Шевченкові справді виглядають так, якби були зложені ямбами“. Але я дав дуже багато незбитих доказів, чому ті вірші все ж треба вважати за колядкові. а на молитві козаків у *„Гамалії“* показав, яка велика ріжниця є між ямбічним і колядковим віршем. Так і в наведенім Якубським *„В неволі тяжко“* зараз у першім вірші „хоча“ протестує проти ямбічної системи, а *„Чого ти ходиш на могилу“* є прямо клясичним прикладом на те, що і „початок“ не можна вважати за чистісінький ямб. Бо 1. тому противиться вірш *„Так, мамо, так“*. Зовсім фальшиво було б читати цей вірш з притиском на „мамо“, а не на „так“. У колядковім ритмі, де „Так, мамо“ стоїть у першім такті, це знаменито виходить наверхи. 2. Після 7. віршу починаються вірші в коломийковім ритмі чистого типу, а далі йдуть вірші в коломийковім ритмі відмінного типу („Широкая, високая, калино моя“), то знов чистого типу („Вранці рано на калині пташка щебетала“), а 3. закінчують думку знову вірші колядкового ритму Вже сам факт такої ритмічної ріжнородности щиронародніх ритмів рішуче протестує проти того, щоб віршеву будову початку й кінця думки вважати за ямбічну. Змішання обох систем у одній думці було б із мистецького становища безперечною хибою. І нема найменшої

потреби думати тут про ямби з „відступами“, коли, читаючи вірші в колядковім ритмі, виходить усе зовсім ясне та в найкращому порядку. Та не лише це. Якубський не хоче добачати того, на що я найбільше кладу натиск, що тільки тактово-ритмічна система помагає нам правильно розуміти й читати Шевченкові поезії. Замісць у мої докладніші пояснення цього питання вдуматися, він їх сенс викривлює, щоб таким чином, очевидячки, рятувати свій чотиристоповий ямб російського походження. Але й це нічого не поможе. Прийде час, що він пізнає „з вдячністю“ ще й цю свою помилку.

Нехай тільки Якубський добре задумається над цим фактом: як великим мистцем коломийкового й козачкового ритму є Шевченко, як уся його віршова творчість повязується в цілість із ритмікою української народньої поезії! І нараз той сам Шевченко мав би бути глухий на ритміку українських народніх колядок, яких він тільки у своїому житті наслухався і знав? Де ж тут лоґіка?

Прага, в жовтні 1933.

ЗМІСТ

CONTENTS

СПИСОК
ВШ. ЖЕРТВОДАВЦІВ, ЯКІ СВОЇМИ ПОЖЕРТВАМИ ПРИЧИНИЛИСЯ ДО ВИДАННЯ „ІНТЕРПРЕТАЦІЙ":

По 100 долярів зложили: проф. д-р Р. Смаль-Стоцький, д-р П. Джуль, проф. д-р О. Погорецький, д-р Р. Смик.

60 долярів зложив: проф. д-р О. Смакула.

25 долярів зложив: адв. О. Е. Майлс-Малицький.

По 20 долярів зложили: п-ство д-р М. і д-р Р. Навроцькі, проф. д-р М. Овчаренко, д-р Н. Пелехович-Гайворонська.

По 10 долярів зложили: проф. д-р О. Андрушків, п-ство д-р О. і М. Волянські, ред. І. Кедрин-Рудницький, д-р М. і інж. Р. Кобринські, мґр. А. Кобринська, о. І. Лебедович, проф. д-р М. Міщенко, д-р Т. Решетило, проф. д-р В. Стецюк, проф. д-р З. Храпливий, д-р В. Шандор.

6 долярів зложив: інж. Ю. Бобків.

По 5 долярів зложили: д-р С. Демидчук, М. Дудич, проф. д-р М. Кулицький, д-р П. Оришкевич, д-р С. Парфанович, проф. д-р Г. Петриченко, д-р М. Прокоп, д-р О. Соколишин, М. Стасюк, мґр. З. Стефанів, проф. д-р Б. Томків.

3 доляри зложив: проф. д-р В. Безушко.

По 2 доляри зложили: проф. д-р Л. Л. Дмоховський, проф. Ю. Каменецький, д-р Б. Пашківський, С. Поперечний.